الدرر الفقهية في شرح
اللمعة الدمشقية

المجلد الرابع

كتاب الصلاة

القسم الثاني

آية الله الشيخ ماجد الكاظمي

٤

بسم الله الرحمن الرحیم

الدرر الفقهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه

نویسنده:

ماجد کاظمی

ناشر چاپی:

دار الهدی

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

الدرر الفقهيه فی شرح اللمعه الدمشقیه المجلد ۴

اشاره

سرشناسه : کاظمی، ماجد، محقق

عنوان و نام پدیدآور : الدرر الفقهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه/ تالیف ماجد الکاظمی. الشارح

مشخصات نشر : قم: دارالهدی، ۱۳۹۴. ۱۴۳۷ ه_ ق

مشخصات ظاهری : ۱۲۴ ص.

۸ - ۴۱۶ - ۴۹۷ - ۹۶۴ - ۹۷۸ (دوره)

وضعیت فهرست نویسی : برون سپاری.

یادداشت : عربی.

یادداشت : کتابنامه به صورت زیرنویس.

۵۸۲ ص, عربی.

الفهرسه طبق نظام فیبا

الموضوع: الشهید الاول, محمد بن مکی، ۷۳۴ - ۷۸۶ ق. اللمعه الدمشقیه - النقد و التفسیر.

الموضوع: الفقه الجعفری القرن ۸ ق.

التعریف الاضافی: الشهید الاول, محمد بن مکی، ۷۳۴ - ۷۸۶ ق. اللمعه الدمشقیه - الشرح.

الایداع فی المکتبه الوطنیه:

BP ۱۸۲ / ۳ / ۹ ش ل ۸۰۴۲۲۳ ,۱۳۹۴

۳۸۶۷۷۲۱ - ۲۹۷ / ۳۴۲

ص: ۱

اشاره

الدرر الفقهيه

فی شـــــــــــــــــــرح

اللمعه الدمشقیه

الجزء الرابع

کتاب الصلاه

القسم الثانی

ایه الله الشیخ ماجد الکاظمی

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمدلله الواحد الاحد الفرد الصمد و اشهد ان لا اله الا الله و ان محمداً عبده و رسوله و ان الائمه من بعده ائمةً و سادةً و قادةً و منار الهدی من تمسک بهم لحق و من تخلف عنهم غرق اللهم صل علی محمد و علی ال محمد الطیبین الابرار .

صلاه العیدین

اشاره

(و منها صلاه العیدین)

الفطر والأضحی والأعیاد فی الاسلام أربعه کما جاءت به الاثار عنهم علیهم افضل الصلاه والسلام وهی الجمعه و الفطر و الاضحی والغدیر ففی خبر الخصال عن المفضل بن عمر قلت لأبی عبدالله (علیه السلام) «کم للمسلمین عید فقال أربعه أعیاد قلت قد عرفت العیدین و الجمعه فقال لی أعظمها أشرفها یوم الثامن عشر من ذی حجه و هو الیوم الذی أقام فیه رسول الله (صلی الله علیه و آله) امیرالمؤمنین (علیه السلام) و نصبه للناس

ص:۳

علماً»(۱)و العید حکم وضعی لا یکون الّا بأمر الهی و تعیین شرعی(۲) هذا بالمعنی الحقیقی و یرد اطلاقه مجازاً ایضاً کما فی النهج «وکل یوم لا یعصی الله فیه فهو عید»(۳) لکن الذی فیه صلاه واجبه «یعنی صلاه العید» الفطر والاضحی فقط.

شرائط صلاه العید

و(تجب) صلاه العیدین (بشروط الجمعه)

اقول: قد تقدم الخلاف فی کون الجمعه مشروطه بحضور الامام المعصوم (علیه السلام) ام لا، وهنا یأتی الخلاف ایضاً فالذی یظهر من الشیخین هو الاشتراط فقال المفید فی

ص:۴

۱- الخصال باب الاربعه ص ۲۶۴ و قد رواه عنه الحسن بن راشد و رواه فی ثواب الاعمال ص ۹۹ عن الحسن بن راشد عن الصادق (علیه السلام) و کذلک رواه الکافی فی باب الصوم عن الحسن بن راشد باب ۶۳ من الصوم.

۲- و مما یشیر الی ان العید من المجعولات الالهیه معتبر الفضل بن شاذان فی حدیث العلل عن الرّضا (علیه السلام) قال: إنّما جعل یوم الفطر العید لیکون للمسلمین مجتمعاً یجتمعون فیه و یبرزون للّه عزّ و جلّ فیمجّدونه علی ما منّ علیهم فیکون یوم عیدٍ و یوم اجتماعٍ و یوم فطرٍ و یوم زکاهٍ و یوم رغبهٍ و یوم تضرّعٍ و لأنّه أوّل یومٍ من السّنه یحلّ فیه الأکل و الشّرب لأنّ أوّل شهور السّنه عند أهل الحقّ شهر رمضان فأحبّ اللّه عزّ و جلّ أن یکون لهم فی ذلک مجمعٌ یحمدونه فیه و یقدّسونه.

۳- نهج البلاغه الحکم رقم ۴۲۸.

المقنعه «و هذه الصلاه فرض لازم لجميع من لزمته الجمعه على شرط حضور الامام»(۱)و قال الشيخ «صلاه العيدين فريضه عند ال محمد (صلی الله علیه و آله) عند حضور الامام واستكمال شرائطها»(۲) و اطلق الصدوق فى الفقيه وعبر بما هو مضمون الاخبار فقال «ووجوب العيد انما هو مع امام عدل»(۳) ولم يقيده بالمعصوم كما هو مقتضى اطلاق الاخبار و هو الصحيح .

و اما ما فى صحيح زراره عن الباقر (علیه السلام): «لا صلاه يوم الفطر والاضحى الّا مع الامام»(۴) ومثله صحيح معمر بن يحيى(۵) و غيره(۶) فالمراد منها مشروطيه صلاه العيد بالجماعه و انها لا تصح ابتداءً الّا جماعةً.

و اما ما فى الموثق عن ابن ذبيان عن الباقر (علیه السلام): «ما من يوم عيد للمسلمين أضحى و لا فطر الّا و هو يجدد الله لآل محمد عليه و عليهم السلام فيه حزنا قال

ص:۵

۱- المقنعه ص۳۲.

۲- التهذيب ج/۳ ص ۱۲۷.

۳- الفقيه ج/۱ ص ۳۲۰ و قال فى ثواب الاعمال ص۱۰۲ و ص۱۰۳ (و المعتمد انه لا صلاه فى العيدين الّا مع الامام) قيل: انه ذكر قبله (و اما من كان امامه من الله عزو جل واجب الطاعه على العباد...) فيكون مراده امام الاصل قلت: لا قرينه فى ذلك.

۴- الفقيه ج/۱ ص ۳۲۰ ح/۴ باب ۷۹.

۵- الكافى ج/۳ و التهذيب ج/۳ ص۱۲۸ باب۶.

۶- الفقيه ج/۱ ص ۳۲۰ ح/۳.

قلت و لم ذلک؟ قال انهم یرون حقهم فی أیدی غیرهم»(1)وما فی دعاء الصحیفه السجادیه للأضحی والجمعه «اللهم ان هذا المقام لخلفائک وأصفیائک ومواضع امنائک فی الدرجه الرفیعه التی اختصصتهم بها قد ابتزوها...الخ»(2) فالمراد تقدمهم علی غیرهم وانهم احق بها من غیرهم مع حضورهم فلا- دلاله فیه علی شرطیتهم علیهم السلام لوجوبها کما تقدم تفصیل ذلک فی صلاه الجمعه.

و اما من جهه العدد فذکر المختلف ان المشهور بین علمائنا تساوی الجمعه و العیدین فی عدد المصلین(3) و فی صحیح الحلبی عن الصادق (علیه السلام) «صلاه العیدین إذا کان القوم خمسه او سبعه فانهم یجمعون الصلاه کما یصنعون یوم الجمعه»(4) الّا ان ابن أبی عقیل فرق بین انعقاد الجمعه والعید فقال بانعقادها بالخمسه دون العید ولابد فیه من سبعه مستدلا ببطلان القیاس والجواب انه ورد به الدلیل کما تقدم فلا قیاس فی البین.

ثم ان الشیخ فی النهایه قال: «و تلزم صلاه العیدین کل من تلزمه الجمعه و تسقط عمن تسقط منه»(5) الّا انه قال فی المبسوط «و لا یجوز ذلک یعنی الخروج لصلاه

ص:6

1- رواه الثلاثه التهذیب ج/3 ص289 ح/26 و الفقیه ج/1 ص324 و الکافی ج/3 ص459 ح/2

2- الصحیفه السجادیه(48)

3- المختلف ج/2 ص265.

4- الفقیه ج/1 ص331 ح/33.

5- النهایه ص133.

العید لذوات الهیئات منهن «یعنی النساء ذوات الجمال»(۱) و عبارته الاولی اقتصرت علی السقوط و الثانیه تضمنت حرمه الخروج لهن و یرده ما فی صحیح عبد الله بن سنان «انما رخص رسول الله (صلی الله علیه و آله) للنساء العواتق فی الخروج فی العیدین للتعرض للرزق»(۲)و العاتق هی الشابه(۳), و به قال ابن الجنید فجوز لهن الخروج بلا فرق بین عواتقهن و عجائزهن(۴).

و اما خبر القرب عن الکاظم (علیه السلام) «هل علیهن من صلاه العیدین والجمعه ما علی الرجل قال نعم» فمحمول علی أصل التکلیف وان السقوط عنهن رخصه و یشهد لذلک ما تقدم من خبر حفص بن غیاث فی الجمعه .

نعم خبر الذکری عن ابراهیم الثقفی فی کتابه عن علی (علیه السلام) من ان العیدین واجبه علی النساء(۵) غیر قابل للحمل الّا انه ضعیف و لا یقاوم ما تقدم.

(و الخطبتان بعدها)

۱- المبسوط ج/۱ ص۱۷۱.
۲- التهذیب ج/۳ ص۲۸۷ ح/۸۰۸.
۳- لسان العرب ج/۱۰ ص۲۳۵(عتق)
۴- مختلف الشیعهج/۲ ص۲۸۳.
۵- ذکری الشیعه فی أحکام الشریعه؛ ج ۴، ص۱۶۱, ففیه: انه (ع) قال: «لا تحبسوا النساء عن الخروج فی العیدین، فهو علیهنّ واجب».

ففی صحیح ابن مسلم (عن احدهما علیهما السلام قال الصلاه قبل الخطبتین - الی - وکان اول من أحدثها بعد الخطبه عثمان لما أحدث احداثه کان إذا فرغ من الصلاه قام الناس لیرجعوا فلما رای ذلک قدم الخطبتین و احتبس الناس للصلاه» (۱)وغیره(۲).

کیفیه صلاه العید

(و یجب فیه التکبیر زائدا علی المعتاد خمسا فی الاولی وأربعا فی الثانیه والقنوت بینهما)

و اختلف فی کون التکبیر فیها بعد القراءه ام قبلها؟ فذهب الی الاول المرتضی(۳) و الشیخ و ابن أبی عقیل و ابن حمزه و ابن ادریس و ابن بابویه و ابوالصلاح و ابن البراج و ابن زهره(۴) الّا ان السید المرتضی قال: «فإذا نهض الی الثانیه کبر و قرأ ثم

۱- التهذیب ج/۳ ص۲۸۷ ح/۱۶.
۲- الکافی ج/۳ باب۸۹ ح/۳ ص ۴۶۰.
۳- الانتصار فی انفرادات الإمامیه؛ ص ۱۷۰.
۴- المختلف ج/۲ ص۲۶۵ و النهایه ص۱۳۹ و المبسوط ج/۱ ص ۱۷۰ و جمل العلم و العمل ص۷۹ و ص ۸۰ و الوسیله ص ۱۱۱ والسرائر ج/۱ ص۳۱۷ و المقنع للصدوق ص ۴۶ و الفقیه ج/۱ ص۳۲۴ و المقنع ص۱۹۴ و الکافی فی الفقه ص۱۰۳ و المهذب ج/۱ ص۱۲۲ والغنیه من الجوامع الفقهیه ص۴۹۹.

کبر الباقی بعد القراءه»(۱) و وافق الاکثر فی انتصاره(۲) وکذا قال المفید و ابو الصلاح و ابن زهره(۳) و ابنی بابویه و سلار و ابن البراج(۴).

وقال ابن الجنید «التکبیر فی الاولی قبل القراءه وفی الثانیه بعدها»(۵). ویشهد لابن الجنید أخبار متعدده منها صحیح ابن سنان عن الصادق (علیه السلام) «التکبیر فی العیدین فی الاولی سبع قبل القراءه وفی الأخیره خمس بعد القراءه»(۶) ومثله صحیح اسماعیل الاشعری(۷) وغیرهما وحملها الشیخ فی التهذیب علی التقیه لموافقتها مذاهب العامه(۸).

اقول: ویشهد لسقوطها اعراض المشهور عنها، ویدل علی الاول أخبار متعدده أیضاً منها صحیح یعقوب بن یقطین عن الکاظم (علیه السلام) وفیه: «ثم یقرأ ویکبر خمسا

۱- جمل العلم و العمل ص ۸۰.
۲- الانتصار من الجوامع الفقهیه
۳- المقنعه ص۱۹۵و الکافی فی الفقه ص۱۰۴ و الغنیه من الجوامع الفقهیه ص ۵۰۰ و الفقیه ج/۱ ص۳۲۴ و المقنع ص۴۶ ؛ و المراسم ص ۸۷
۴- المهذب ج/۱ ص۱۲۲
۵- المختلف ج/۲ ص۲۶۶.
۶- التهذیب ج/۳ ص ۱۳۱ ح/۲۸۴.
۷- التهذیب ج/۳ ص ۱۳۱ ح/۲۸۵.
۸- التهذیب ج/۳ ص ۱۳۱.

يقوم فيقرأ ثم يكبر أربعا»(۱) و خبر معاويه(۲) وكذلک ما فی الصحيح عن علی ابن أبی حمزه(۳) الدلان علی الاول وان التكبير فی الثانيه جميعه بعد القراءه وعليهما اقتصر الكلينی و ليس من دليل علی كون الثانيه يكبر فيها واحده قبل القراءه كما قال المرتضی فی ناصرياته و المفيد وغيرهما فالصحيح إذن ما عليه المشهور من كون التكبير بعد القراءه فی كل من الركعتين.

ثم ان مقتضی كلام المصنف «ويجب ...» وجوب التكبير والقنوت فی صلاه العيد.

اقول: اما التكبير فقد نص علی وجوبه ابن الجنيد و هو الظاهر من كلام أبی الصلاح و هو المفهوم من كلام الأصحاب فانهم ينصون علی وجوبها ثم يذكرون وصفها و لم يذكروا استحباب التكبير .

و ذهب الشيخ فی التهذيب الی استحبابه محتجاً بصحيح زراره و فيه: (يكبر الامام تكبيره الصلاه قائما كما يصنع فی الفريضه ثم يزيد فی الركعه الاولی ثلاث تكبيرات و فی الاخری ثلاثا سوی تكبيره الصلاه و الركوع و السجود و ان شاء

۱- التهذيب ج/۳ ص۱۳۲ ح/۲۸۷.
۲- الكافی ج/۳ ص ۴۶۰ ح/۳ و فی سنده علی بن محمد و هو اما علان أو ابن بندار
۳- الكافی ج/۳ ص ۴۶۰ ح/۵.

ثلاثا و خمسا وإن شاء خمسا وسبعا بعد ان يلحق ذلک الی وتر)(۱) و ذکر ان جواز الاقتصارعلی الثلاث یدل علی ان الاخلال بها لا یضر(۲).

اقول: و یرده مع عدم ذهاب احد منا الیه، حمله لها و لغیرها(۳) فی الاستبصار علی التقیه قال لأنهما موافقتان لمذهب الکثیر من العامه واجماع الفرقه علی ما قدمناه.

و اما القنوت فذهب الشیخ فی الخلاف أیضاً الی استحبابه(۴) وقال السید المرتضی: «انفردت الامامیه بایجاب القنوت بین کل تکبیرتین»(۵) وهو الظاهر من کلام أبی الصلاح(۶) ویشهد لهما صحیح ابن یقطین المتقدم المتضمن لکیفیه صلاه العید و فیه: (یکبر خمسا و یدعو بینها) و لا قرینه فیه للحمل علی الاستحباب.

قلت: الاقوی عدم وجوبه لما ورد فی صحیح هشام بن الحکم عن الصادق (علیه السلام) «سألته عن صلاه الاستسقاء فقال (مثل صلاه العیدین یقرأ فیها ویکبر فیها کما یقرأ ویکبر فیها یخرج الامام ..)(۷) ما یکون قرینه فی الحمل علی الاستحباب فقد

۱- التهذیب ج/۳ ص۱۳۴ ح/۲۹۱.

۲- التهذیب ج/۳ ص۱۳۴.

۳- الاستبصار فیما اختلف من الأخبار؛ ج ۱، ص۴۴۸؛ باب ۲۷۸.

۴- الخلاف ج/۱ ص ۶۶۱ مسأله ۴۳۳.

۵- الانتصار ص۵۷.

۶- الکافی فی الفقه ص۱۰۳.

۷- الکافی ج/۳ ص ۴۶۲ ح/۲

نزل الامام وهو فی مقام البیان صلاه الاستسقاء منزله صلاه العید ولم یذکر القنوت فهذه قرینه علی عدم کون القنوت واجبا فی صلاه العید.

هذا و ذهب ابو الصلاح الی وجوب خصوص دعاء (اللهم أهل الکبریاء...(۱)) و لا دلیل له فما تقدم من کیفیتها مطلق وأیضاً صحیح محمد بن مسلم عن أحدهما یدل علی عدم التعیین ففیه فی جواب ما یتکلم به بین التکبیرتین «قال ما شئت من الکلام الحسن»(۲).

(ویستحب) الدعاء (بالمرسوم) و فیه اربع روایات:

الاولی: خبر ابن أبی منصور المشتمل علی الدعاء المعروف (اللهم أهل الکبریاء...)(۳).

الثانیه: ما فی صحیح ابن محبوب عن ابی جمیله عن جابر المشتمل علی الدعاء المعروف مع زیاده فی أوله المروی فی التهذیب(۴) والفقیه أیضاً(۵) وهو: کان أمیر المؤمنین (علیه السلام) إذا کبّر فی العیدین قال بین کلّ تکبیرتین: أشهد أن لا إله إلّا اللّه

۱- الکافی فی الفقه ص۱۵۴.

۲- التهذیب ج/۳ ص۲۸۸ ح/۸۶۳.

۳- التهذیب ج/۳ ص۱۳۹ ح/۴۶.

۴- التهذیب ج/۳ ص۱۳۲ ح/۲۲.

۵- الفقیه ج/۱ ص۲۳۴.

وحده لا شریک له و أشهد أنّ محمّداً عبده و رسوله ص اللّهمّ أهل الکبریاء و العظمه و أهل الجود و الجبروت و أهل العفو و الرّحمه و أهل التّقوی و المغفره أسألک فی هذا الیوم الّذی جعلته للمسلمین عیداً و لمحمّدٍ ص ذخراً و مزیداً أن تصلّی علی محمّدٍ و آل محمّدٍ کأفضل ما صلّیت علی عبدٍ من عبادک و صلّ علی ملائکتک المقربین و رسلک و اغفر للمؤمنین و المؤمنات و المسلمین و المسلمات الأحیاء منهم و الأموات اللّهمّ إنّی أسألک خیر ما سألک عبادک المرسلون و أعوذ بک من شرّ ما عاذ بک منه عبادک المرسلون. وبه افتی فی المفید(۱).

الثالثه: خبر بشیر بن سعید عن الصادق (علیه السلام) تقول فی دعاء العیدین بین کل تکبیرتین (الله ربی أبدا و الاسلام دینی ابدا و محمد نبی ابدا والقرآن کتابی ابدا والکعبه قبلتی ابدا وعلی ولیی ابدا والأوصیاء أئمتی ابدا وتسمیهم الی آخرهم و لا احد الا الله)(۲).

الرابعه: صحیحه ابی الصباح وهی تشتمل علی الدعاء السابق عن جابر مع اضافه طویله(۳).

(و مع اختلال الشروط تصلّی جماعه)

ص:۱۳

۱- المقنعه ص ۱۹۴ ۱۸ باب صلاه العیدین

۲- التهذیب ج/۳ ص۲۸۶ ح/۱۲.

۳- الفقیه ۱- ۵۱۲- ۱۴۸۱

كما عن ابن ادريس والقطب الراوندى وقد تأوّل الاول قول الاصحاب انها تصلى انفرادا فقال: ليس المراد بذلك ان يصلى كل واحد منهم منفردا بل الجماعه أيضاً عند انفرادها من دون الشرايط مسنونه مستحبه قال و يشتبه على بعض المتفقهه هذا الموضع بأن يقول على الانفراد اراد مستحبه إذا صلى كل واحد وحده- الى- بل مقصودهم ما ذكرناه من انفرادها عن الشرائط(۱) وقال الثانى (من أصحابنا من ينكر الجماعه فى صلاه العيد سنه بلا خطبتين(۲)، وقال:جمهور الاماميه يصلون هاتين الصلاتين جماعه وعملهم حجه)(۳) .

اقول: و لا ـ دليل على ما قالا و تأويل ابن ادريس تكلف واضح و استدلال الراوندى بان «عمل جمهور الاماميه عليه و هو حجه» متين لو كان متصلا بعصر الامامه و قد عرفت عدم القول به من احد غيرهما و قد ذكر نفسه انكار جماعه منا له فلا كاشفيه فى عملهم فلعله كان فى زمانه دون ما تقدمه من الازمنه و قد أنكر الاتيان بها جماعه و انفرادا إذا اختلت شرائطها ابن أبى عقيل(۴) فالصحيح إذن عدم مشروعيتها جماعه .

نعم (و) يمكن الاتيان بها حينئذ (فرادى مستحبا)

ص:۱۴

۱- السرائر ج/۱ ص۳۱۵ و ص ۳۱۶.

۲- المختلف ج/۲ ص۲۷۴.

۳- المختلف ج/۲ ص۲۷۵.

۴- المختلف ج/۲ ص۲۷۵.

و ان انکره العمانی کما تقدم ذلک ولم یتعرض له الکلینی فقد قال به المفید والمرتضی والشیخ وابوالصلاح(۱) والصدوق فی الفقیه(۲).

و اما ما فی المقنع «و لا تصلیان الّا مع الامام جماعه»(۳) فلا دلاله فیه علی انکارها انفرادا ویدل علیه صحیح ابن سنان عن الصادق (علیه السلام) «من لم یشهد جماعه الناس فی العیدین فلیغتسل و لیتطیب بما وجد و لیصل وحده کما یصلی فی الجماعه»(۴) و صحیح منصور بن حازم عن الصادق (علیه السلام) «مرض أبی (علیه السلام) یوم الاضحی فصلی فی بیته رکعتین ثم ضحی»(۵).

و اما معتبر عبد اللّه بن الْمُغِیرَهِ قَالَ حَدَّثَنِی بَعْضُ أَصْحَابِنَا قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع عَنْ صَلَاهِ الْفِطْرِ وَ الْأَضْحَی فَقَالَ صَلِّهِمَا رَکْعَتَیْنِ فِی جَمَاعَهٍ وَ غَیْرِ جَمَاعَهٍ وَ کَبِّرْ سَبْعاً وَ خَمْساً(۶) فلا اطلاق فیه وانما یدل علی مطلوبیتها فاذا توفرت شروطها

۱- المقنعه ص۱۹۴ و ص ۲۰۰ و الناصریات ضمن الجوامع الفقهیه ص۲۳۹ مسأله۱۱۱ و الکافی فی الفقه ص ۱۵۴ و المبسوط ج/۱ ص ۱۶۹ و ص ۱۷۱.
۲- الفقیه ج/۱ ص ۳۲۰.
۳- المقنع ص۴۶.
۴- الفقیه ج/۱ ص ۳۲۰ ح/۷ و التهذیب ج/۳ ص ۱۳۶ ح/۲۹۷.
۵- الفقیه ج/۱ص ۳۲۰ ح/۶.
۶- التهذیب ج/۳ ص ۱۳۰ ح/۲۵ موثق سماعه.

فجماعه والّا تكون فرادی والحاصل ان من لم یدرک صلاه العید او کان معذورا عن حضورها صلاها فرادی مستحبّاً.

و اما صحیح الحلبی عن الصادق (علیه السلام) «عن الرجل لا- یخرج یوم الفطر والاضحی أعلیه صلاه وحده قال:نعم»(۱) فمحمول علی الاستحباب لا الوجوب و بذلک تعرف ضعف ما عن ابن أبی عقیل واما ما فی صحیح ابن مسلم «لیس صلاه الّا مع الامام»(۲) فحمله الشیخ انه لیس صلاه فرضا وهو الذی یقتضیه الجمع بین الاخبار .

و اما ما فی التهذیب عن أبی البختری عن جعفر عن أبیه عن علی علیهم السلام قال: «من فاتته صلاه العید فلیصل أربعا»(۳) فخبر شاذ وراویه عامی کذاب و یحتمل وقوع تحریف فیه وان أصله من فاتته صلاه الجمعه(۴)و بذلک تعرف ضعف ما عن علی بن بابویه «إذا صلیت بغیر خطبه صلیت اربع رکعات بتسلیمه»(۵) وما عن ابن الجنید «یصلی اربعا مفصولات»(۶).

۱- التهذیب ج/۳ ص۱۳۶ ح/۳۱.

۲- التهذیب ج/۳ ص۱۳۵ ح/۲۸.

۳- التهذیب ج/۳ ص۱۳۵ ح/۲۷.

۴- احتمل ذلک فی النجعه و لیس ببعید ج/۲ من الصلاه ص ۱۲.

۵- المختلف ج/۲ ص۲۷۸.

۶- المصدر السابق.

و اما خبر ثواب الاعمال عن سلمان عن النبی (صلی الله علیه و آله) «انه صلی اربع رکعات یوم الفطر بعد صلاه الامام...(۱)) و حمله الصدوق علی من صلی خلف المخالف تقیه(۲) فخبر عامی وضعیف واضعف منه حمل الصدوق له علی التقیه و لا معنی للتقیه فی زمانه (صلی الله علیه و آله) .

(و لو فاتت لم تقض)

ففی صحیح زراره عن الباقر (علیه السلام) (ومن لم یصل مع امام فی جماعه فلا صلاه له و لا قضاء علیه(۳)) ولا ینافیه صحیح زراره عن الصادق (علیه السلام) قلت (أدرکت الامام علی الخطبه - الی- قلت القضاء اول صلاتی أو اخرها؟ قال: لا بل اولها و لیس ذلک الّا فی هذه الصلاه قلت فما أدرکت مع الامام من الفریضه و ما قضیت قال اما ما أدرکت من الفریضه فهو اول صلاتک و ما قضیت فآخرها(۴)) فلعل ان الاتیان بهما منفردا کالقضاء و بها عمل ابن حمزه(۵) والاسکافی الّا انه قال تقضی أربعا(۶)، وکذلک یحرم قضاؤها لأنه تشریع محرم و خالف فی ذلک الشیخ فی التهذیب

ص:۱۷

۱- ثواب الاعمال ص۱۰۲.

۲- المصدر السابق.

۳- الکافی ج/۳ ص ۴۹۵۰ باب ۸۹ ح/۱.

۴- التهذیب ج/۳ ص۱۳۶ ح/۳۳.

۵- الوسیله ص ۱۱۱.

۶- المختلف ج/۲ ص ۲۸۱.

فقال بالجواز(۱) و ابن ادریس فقال بالاستحباب(۲) ویردهما عدم الدلیل علیه و هو کاف فی عدم مشروعیه التعبد به.

ثم انه من فاتته رکعه مع الامام اتمها منفردا مع التکبیر کما ورد فی صحیح ابن مسلم (قال سألته عن رجل فاتته رکعه مع الامام من الصلاه أیام التشریق قال یتم الصلاه ویکبر)(۳) ویدل علیه أیضاً صحیح زراره المتقدم.

(و یستحب الاصحار بها الا بمکه)

والحق الاسکافی به مسجد النبی (صلی الله علیه و آله) قیاسا(۴) ویرده(۵) بالاضافه الی بطلان القیاس صحیح لیث المرادی عن الصادق (علیه السلام) قیل للنبی (صلی الله علیه و آله) یوم فطر أو أضحی لو صلیت فی مسجدک فقال انی لاحب ان أبرز الی آفاق السماء(۶).

و یدل علیه أیضاً صحیح معاویه فی خبر «و ینبغی للامام - الی- و یخرج الی البر حیث ینظر الی آفاق السماء و لا یصلی علی حصیر و لا یسجد علیه وقد کان النبی (صلی الله علیه و آله) یخرج الی البقیع فیصلی بالناس»(۷).

۱- التهذیب ج/۳ ص۱۳۴.
۲- السرائر ج/۱ ص۳۱۸.
۳- التهذیب ج/۳ ص۲۸۷ ح/۱۳.
۴- فاعتبر استثناء مکه لحرمه البیت و جعل استثناء المسجد النبوی لحرمه الرسول (صلی الله علیه و آله) .
۵- المختلف ج/۲ ص۲۸۲.
۶- الکافی ج/۳ باب ۸۹ ح/۴.
۷- الکافی ج/۳ باب۸۹ ح/۳ ص ۴۶۱ و الفقیه ج/۱ ص۳۲۲.

و یستحب السجود علی الارض کما فی صحیح معاویه , وفی صحیح ابن یسار أیضاً (عن الصادق (علیه السلام) قال أتی أبی بالخمره یوم الفطر فأمر بردها ثم قال هذا یوم کان النبی (صلی الله علیه و آله) یحب ان ینظر الی آفاق السماء ویضع وجهه علی الارض)(۱).

ویدل علی استثناء مکه مرفوعه محمد بن یحیی (عن الصادق (علیه السلام) السنهعلی أهل الامصار ان یبرزوا من أمصارهم فی العیدین الّا أهل مکه فانهم یصلون فی المسجد الحرام(۲)) و مثله صحیح حفص بن غیاث(۳) ویدل علیه أیضاً صحیح ابی بصیر لیث المرادی (عن الصادق (علیه السلام) لا ینبغی ان تصلی صلاه العیدین فی مسجد مسقف و لا فی بیت انما تصلی فی الصحراء و فی مکان بارز(۴)) .

ولا ینقل له المنبر بل یصنع له شبهه من طین کما فی صحیح اسماعیل بن جابر(۵) وبه افتی الفقیه.

۱- الکافی ج/۳ ص ح/۷.
۲- الکافی ج/۳ ص ۴۶۱ ح/۱۰ باب ۸۹.
۳- الفقیه ج/۱ ح/ ۱۴.
۴- الفقیه ج/۱ ح/۱۵.
۵- الفقیه ج/۱ ح/ ۱۷. وصفه العلامه بالصحه و هو الحق لان محمد بن موسی بن المتوکل ثقه علی التحقیق .

(و ان يطعم فی الفطر قبل خروجه و فی الاضحی بعد عوده من الاضحيه) كما فی الصحيح عن جراح المدائنی عن الصادق (عليه السلام): (ليطعم يوم الفطر قبل ان يصلی ولا يطعم يوم الاضحی حتی ينصرف الامام)(۱) و غيره(۲).

(و يكره التتفل قبلها و بعدها الّا بمسجد النبی صلّی اللّه عليه و آله)

كما فی صحيح زراره عن الباقر (عليه السلام) فی خبر «وليس قبلهما ولا بعدهما صلاه»(۳)و غيره(۴)، والحمل علی الكراهه هو المشهور خلافا لابی الصلاح وابن حمزه و البراج فقالوا بالحرمه و لاقرينه لهم للحمل علی الحرمه .

و اما استثناء مسجد النبی (صلی الله عليه و آله) ففی صحيح ابان وهو من اصحاب الاجماع عن محمد بن الفضل الهاشمی عن الصادق (عليه السلام) قال: ركعتان من السنه ليس تصليان فی موضع الّا بالمدينه قال: يصلی فی مسجد الرسول (صلی الله عليه و آله) فی العيد قبل أن

۱- الكافی ج/۴ باب ۷۲ من أبواب الصوم ح/۲؛ وجراح لم يوثق الّا ان الصدوق اعتمد علی كتابه.
۲- الكافی ج/۳ باب ۸۹ ح/۱.
۳- الكافی ج/۳ باب۸۹ ح/۳ و التهذيب ج/۳ ص۱۲۸ ح/۲۷۱ و هو صحيح إبن سنان.
۴- الكافی فی الفقه ص۱۵۵ و المهذب ج/۱ ص۱۲۳ و الوسيله ص ۱۱۱ و المختلف ج/۲ ص۲۷۸.

يخرج الى المصلى ليس ذلک الّا بالمدينه لأن رسول الله (صلى الله عليه و آله) فعله[(۱)]. وبه عمل الاصحاب.

(و يستحب التكبير فى الفطر عقيب أربع أولها المغرب ليلته)

وآخرها العيد ففى خبر سعيد النقاش قال الصادق (عليه السلام) «لى اما ان فى الفطر تكبيرا ولكنه مسنون قلت وأين هو قال فى ليله الفطر فى المغرب و العشاء الاخره و فى صلاه الفجر و فى صلاه العيد ثم تقطع»[(۲)].

و اما ما عن ابن بابويه فى الامالى عقيب ست صلوات[(۳)] وفى المقنع عقيب عشر صلوات[(۴)] فبلا دليل نعم اشار فى الفقيه بعد ذكر خبر النقاش وقال: «وفى غير روايه سعيد وفى الظهر والعصر»[(۵)] وحينئذ فيكون دليلا له على الست الّا انه لم يعمل به فى الفقيه و عمل بروايه الأربع نعم فى الخصال خبر الاعمش يدل على الخمس ففيه بعد خمس صلوات فى الفطر[(۶)] ليله الفطر الى صلاه العصر و قريب منه معتبره

۱- الكافى ج/۳ ص ۴۶۱ ح/۱۱ و الفقيه ج/۱ ص۳۲۲ ح/۱۴۷۰ و التهذيب ج/۳ ص۱۳۸ ح/۳۰۸.
۲- الكافى ج/۴ ص۱۶۶ ح/۱ و الفقيه ج/۲ ص۱۰۸ ح/۴۶۴ و التهذيب ج/۳ ص۱۳۸ ح/۳۱۱.
۳- الامالى ص۱۵.
۴- المقنع ص۴۶ و ص۱۳ من الجوامع الفقهيه.
۵- الفقيه ج/۲ باب۳۶ من أبواب الصوم ح/۱.
۶- الخصال ص۶۰۹.

الفضل بن شإذان المروی فی العیون والعلل ففیه (و التکبیر فی العیدین واجب فی الفطر فی دبر خمس صلوات و یبدء به فی دبر صلاه المغرب لیله الفطر(۱)) ویدل علی کونه عقیب أربع صحیح معاویه بن عمار(عن الصادق (علیه السلام) قال: تکبر لیله الفطر وفی صبیحه الفطر کما تکبر فی العشر(۲)).

اقول: و الصبیحه شامله للصبح و العید کما ان لیله الفطر شامله للمغرب والعشاء فالمجموع أربع صلوات وحیث ان روایه الاربع هی المشهوره فعلیها یکون العمل ولا یبعد حصول تصحیف فی خبر الفضل والاعمش.

و هل ان التکبیر واجب أم مستحب؟ ذهب المرتضی(۳) و ابن الجنید(۴) الی الاول و المشهور هو الثانی کما صرح به ابن بابویه(۵) و هو المفهوم من الکلینی و به قال الشیخ (۶) و ابن ادریس(۷).

۱- العیون ج/۲ ص۱۲۵ باب۳۴.
۲- الکافی ج/۴ ص۱۶۶ ح/۳.
۳- الإنتصار ص۵۷.
۴- المختلف ج/۲ ص۲۸۵.
۵- المقنع من الجوامع الفقهیه ص۱۳.
۶- النهایه ص ۱۳۰ و المبسوط ج/۷ ص۱۶۹ و الخلاف ج/۱ ص ۶۵۱ مسأله ۴۲۴.
۷- السرائر ج/۱ ص۳۱۹.

و يشهد للاول ظاهر معتبره الفضل و خبر الأعمش المتقدمين و ظهور الايتين وهما: {و لتكلموا العده و لتكبروا الله على ما فى هداكم}(۱) و قوله تعالى {واذكروا الله فى ايام معدودات}(۲) لكن الجمع بينهما و بين خبر سعيد النقاش الذى ارتضاه المشهور و رواه الثلاثه الدال بالصراحه على استحباب التكبير فى الفطر و بضميمه عدم الفصل(۳) بين الفطر و الاضحى يتم الاستحباب فى كل من العيدين.

ثم ان الشيخ قال بعدم مسنونيه التكبير للنوافل(۴) و قال ابن الجنيد بمسنونيته فيها(۵) و يشهد للشيخ صحيح داود بن فرقد قال الصادق (عليه السلام) التكبير فى كل فريضه و ليس فى النافله تكبير ايام التشريق(۶) و يشهد لقول الاسكافى صحيح على بن جعفر عن اخيه (عليه السلام) (سألته عن النوافل ايام التشريق هل فيها تكبير؟ قال نعم و ان نسى

۱- البقره ايه ۱۸۵.

۲- البقره، ايه ۲۰۳

۳- كما هو المقتضى الفهم العرفى أيضاً.

۴- المبسوط ج/۱ ص۱۷۱.

۵- المختلف ج/۲ ص۲۸۵.

۶- التهذيب كتاب الحج باب ۱۹ ح/الاخر.

فلا بأس(۱)) و موثق عمار عن الصادق (علیه السلام) قال التکبیر واجب فی دبر کل صلاه فریضه او نافله ایام التشریق(۲).

اقول: اما خبر ابن فرقد فیتحمل الجمع بینه و بین خبر ابن جعفر بحمل الاول علی عدم تأکده فی النافله و الثانی علی أصل مشروعیته و اما خبر عمار فلا یخفی شذوذه بعد اشتماله علی وجوب التکبیر فی النافله .

ثم ان الظاهر کون التکبیر بعد الصلاه فلو نسیه الی ان قام من موضعه فمقتضیی القاعده هو السقوط و یدل علیه موثق عمار أیضاً(۳).

(و) یستحب التکبیر فی عید (الاضحی عقیب خمس عشر بمنی و عقیب عشر بغیرها اولها ظهر یوم النحر)

ویدل علیه صحیح زراره قلت للباقر (علیه السلام) (التکبیر فی الایام التشریق فی دبر الصلوات؟ فقال التکبیر بمنی فی دبر خمسه عشر صلاه و فی سایر الامصار فی دبر عشر صلوات(۴)) و غیره(۵) و الروایات بذلک متظافره .

ص:۲۴

۱- مسائل علی بن جعفر و مستدرکاتها؛ ص۱۶۱؛ وسائل الشیعه؛ ج ۷، ص۴۶۷؛ باب ۲۵.

۲- التهذیب کتاب الحج باب۱۹ ح/۳۶.

۳- المصدر السابق ح/۳۷.

۴- الکافی ج/۴ ص ۵۱۶ ح/ ۲ باب ۱۹۶ من الحج.

۵- الکافی ج/۴ ص۵۱۶ ح/۱و ح/۴ و معتبره الفضل المتقدمه.

ثم ان اطلاق قول المصنف (و فی الاضحی عقیب خمس عشره بمنی) غیر صحیح حیث انه لمن بقی الی النفر الاخیر کما دل علیه صحیح زراره المتقدم «و انما جعل فی سایر الامصار فی دبر عشر صلوات لانه إذا نفر الناس فی النفر الاول امسک اهل الامصار عن التکبیر و کبّر اهل منی ما داموا بمنی الی النفر الاخیر» و غیره(۱).

(و صورته الله اکبر الله اکبر لا اله الا الله و الله اکبر الله اکبر علی ما هدانا)

اقول: ما ذکره المصنف غیر مطابق للاخبار فقد دلت الاخبار علی زیاده التحمید قبل الله اکبر علی ما هدانا کما فی خبر سعید النقاش و زیاده الله اکبر علی ما رزقنا من بهیمه الانعام بالاضافه الی التحمید فی الاضحی کما فی صحیح زراره المتقدم و غیره(۲) و فی صحیح معاویه بن عمار زیاده «الحمد لله علی ما أبلانا»(۳) اخره و مثله خبر الاعمش المروی فی الخصال(۴).

۱- الکافی ج/۴ ص۵۱۶ ح/۴ ما عن إبن عمار (و إن أنت خرجت فلیس علیک التکبیر) .
۲- الکافی ج/ ۴ ص۵۱۶ ح/۳.
۳- الکافی ج/ ۴ ص۵۱۶ ح/۴.
۴- الخصال ج۲ ص ۶۰۹ , و الزیاده فی کل من تکبیر العیدین فی اخرها مع زیاده و الله اکبر علی ما رزقنا من بهیمه الانعام قبلها فی الاضحی .

حکم ما لو اتفق عید و جمعه

(و لو اتفق عید و جمعه تخیر القروی بعد حضور العید فی الجمعه)

و فی المساله اقوال:

الاول: السقوط مطلقا ذهب الیه الشیخان(۱) وابن ادریس(۲) و الصدوق فی الفقیه(۳) و یشهد لهم ما رواه الاخیر عن الحلبی صحیحاً انه سأل الصادق (علیه السلام) «عن الفطر و الاضحی إذا اجتمعا یوم الجمعه قال: اجتمعا فی زمان علی (علیه السلام) فقال: من شاء ان یاتی الجمعه فلیأت و من قعد فلا یضره و لیصل الظهر»(۴) .

الثانی: عدم السقوط مطلقا ذهب الیه ابو الصلاح(۵) و ابن البراج(۶) و ابن زهره (۷) و نسبوا القول الاول الی الروایه و لم یعملوا بها.

ص:۲۶

۱- المقنعه ص۲۰۱ و النهایه ص۱۳۴ و المبسوط ج/۱ص ۱۷۰ و الخلاف ج/۱ ص۶۷۳ .

۲- السرائر ج/۱ ص۳۰۱.

۳- من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص: ۵۱۰

۴- من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص: ۵۱۰ح۱۴۷۳

۵- الکافی فی الفقه ص۱۵۵.

۶- المهذب ج/۱ ص۱۲۳.

۷- غنیه النزوع إلی علمی الأصول و الفروع؛ ص۹۶

الثالث: قول ابن الجنيد فقال: «إذا اجتمع عيد و الجمعه اذن الامام للناس فی خطبه العید الاولی بانه یصلی بهم الصلاتین فمن احب ان ینصرف جاز له ممن کان قاصی المنزل و استحب له حضورها ان لم یکن فی ذلک ضرر علیه و لا علی غیره»(۱).

و یشهد له موثق(۲) اسحاق بن عمار عن جعفر عن ابیه (علیه السلام) «ان علی بن ابیطالب (علیه السلام) کان یقول: إذا اجتمع عیدان للناس فی یوم الواحد فانه ینبغی للامام ان یقول للناس فی خطبته الاولی انه قد اجتمع لکم عیدان فانا اصلیهما جمیعا فمن کان مکانه قاصیا فاحب ان ینصرف عن الاخر فقد اذنت له»(۳). و قریب منه روی الجعفریات و دعائم الاسلام(۴).

اقول: و الصحیح هو السقوط مطلقا للقاصی وغیره و ینبغی للامام أن یأذن بالانصراف للناس فی حضور الجمعه کما هو صریح صحیح الحلبی بقرینه ان الامام (علیه السلام) حینما سئل عن هذه المساله اجاب بالسقوط استنادا الی ما فعله امیر

۱- المختلف ج/۲ ص ۲۷۲.

۲- فی سنده الحسن بن موسی الخشاب و هو من وجوه أصحابنا قاله النجاشی و لم یستثنه إبن الولید من روایات محمد بن احمد بن یحیی الاشعری؛ و اما غیاث بن کلوب فالظاهر وثاقته لقول الشیخ فی العده عملت الطائفه...

۳- التهذیب ج/۳ ص۱۳۷ ح/ ۳۶.

۴- النجعه ج/۲ من کتاب الصلاه ص ۲۴۰.

المؤمنین (علیه السلام) و لا ینافیه موثق اسحاق من قوله (علیه السلام) « فقد اذنت له » لان الاذن اعم من کون الرخصه معلقه علیه فلامام المسلمین الحق بان یامر بحضورهم وان کانوا غیر ملزمین بالحضور لولا امر الامام , مضافا الی ان هذا القول مما ینبغی للامام ان یقوله فی صلاه العید لا ان الحکم معلق علی الاذن و ذلک بقرینه اطلاق صحیحه الحلبی حیث لا قرینه علی تقییدها اصلا.

و اما خبر سلمه عن الصادق (علیه السلام) قال: «اجتمع عیدان علی عهد امیرالمومنین (علیه السلام) فخطب الناس ثم قال یوم اجتمع فیه عیدان فمن احب ان یجتمع معنا فلیفعل و من لم یفعل فان له رخصه یعنی من کان متنحیا»(۱) الدال علی تقید الحکم بالقاصی .

ففیه: مضافا الی ضعف سنده ان قوله « من کان متنحیا » لم تکن من الامام (علیه السلام) کما هو واضح ولا حجیه فی قول غیره, والحاصل ثبوت الرخصه مطلقا للقاصی و غیره سواء اذن الامام ام لم یأذن.

حصیله البحث:

تجب صلاه العید بشروط الجمعه و الخطبتان بعدها.

کیفیه صلاه العید: یجب فیها التّکبیر زائداً عن المعتاد خمساً فی الأولی و أربعا فی الثّانیه ویستحب القنوت بینها ولیس فیه دعاء معین و یستحبّ بالمرسوم وهو ان

۱- التهذیب ج/۳ ص۱۳۷ ح/۳۸ والکافی (ط - الإسلامیه) ج ۳ ص ۴۶۱

يقول بين كلّ تكبيرتين: «أشهد أن لا إله إلّا اللّه وحده لا شريك له و أشهد أنّ محمّداً عبده و رسوله ص اللّهمّ أهل الكبرياء و العظمه و أهل الجود و الجبروت و أهل العفو و الرّحمه و أهل التّقوى و المغفره أسألك فى هذا اليوم الّذى جعلته للمسلمين عيداً و لمحمّدٍ ص ذخراً و مزيداً أن تصلّى على محمّدٍ و آل محمّدٍ كأفضل ما صلّيت على عبدٍ من عبادك و صلّ على ملائكتك المقربين و رسلك و اغفر للمؤمنين و المؤمنات و المسلمين و المسلمات الأحياء منهم و الأموات اللّهمّ إنّى أسألك خير ما سألك عبادك المرسلون و أعوذ بك من شرّ ما عاذ بك منه عبادك المرسلون».

و من لم يدرك صلاه العيد او كان معذورا عن حضورها صلاها فرادى مستحبّاً و لو فاتت لم تقض و يحرم قضاؤها. ولا يجوز ان تصلى جماعه من دون توفر شرائطها. و من فاتته ركعه مع الامام اتمها منفردا مع التكبير.

و يستحبّ الإصحار بها إلّا بمكّه، و يستحب السجود على الارض, ولا ينقل له المنبر بل يصنع له شبهه من طين.

و أن يطعم فى الفطر قبل خروجه و فى الأضحى بعد عوده من أضحيّته، و يكره التّنقّل قبلها و بعدها إلّا بمسجد النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله، و يستحبّ التّكبير فى الفطر عقيب أربعٍ أولها المغرب ليلته و فى الأضحى عقيب خمس عشر بمنًى لمن بقى الى النفر الاخير و عشرٍ بغيرها أولها ظهر النّحر و صورته:

اللّه أكبر اللّه أكبر لا إله إلّا اللّه و اللّه أكبر الله اكبر وللّه الحمد الله اكبر على ما هدانا.

و يزيد فى الأضحى: اللّه أكبر على ما رزقنا من بهيمه الأنعام.

و لو اتّفق عيدٌ و جمعهٌ تخيّر الناس فى حضور الجمعه بلا فرق بين القاصى وغيره بعد حضور العيد, و ينبغى للامام أن يأذن بالانصراف لهم.

صلاه الآيات

(ومنها صلاه الايات وهى الكسوفان والزلزله والريح السوداء او الصفراء و كل مخوف سماوى)

كما فى صحيح زراره ومحمد بن مسلم قالا: قلنا لابى جعفر (عليه السلام) هذه الرياح و الظلم التى تكون هل يصلّى لها؟ فقال:«كل أخاويف السماء من ظلمه او ريح او فزع فصل له صلاه الكسوف حتى يسكن»(1) و فى صحيح عمر بن أذينه عن رهط عن كليهما و منهم من رواه عن أحدهما (عليه السلام) «أن صلاه كسوف الشمس والقمر والرجفه والزلزله عشر ركعات وأربع سجدات صلاها رسول الله صلى الله عليه وآله والناس خلفه فى كسوف الشمس- الى- و رووا ان الصلاه فى هذه الآيات

١- الكافى ج/٣ ص ۴۶۴ ح/٣ و الفقيه ج/١ ص٣۴۶ و التهذيب ج/٣ ص١۵۵.

محلها سواء...(۱)و فی آخره جاء «والرهط الذین رووه الفضیل و زراره و برید و محمد بن مسلم» و غیرهما من الروایات(۲).

وهذا هو المشهور و ان تفاوتت عبارات الاصحاب به فقال به ابن الجنید(۳) والعمانی(۴) والشیخ فی کتبه(۵) والمرتضی(۶) والمفید(۷) و الدیلمی(۸) وابنا بابویه(۹) وابن حمزه(۱۰) وابن البراج(۱۱) وابن ادریس(۱۲) نعم لم یتعرض ابوالصلاح لذکر غیر الکسوف الشمس و القمر(۱۳).

۱- التهذیب ج/۳ ص۱۰۰ ح ۳۳۳ و ستأتی تتمه الحدیث.

۲- من لا یحضره الفقیه؛ ج ۱، ص۵۴۹ , ح/۴ ؛ و ح/۹ حول الزلزله.

۳- المختلف ج/۲ ص ۲۹۰.

۴- المختلف ج/۲ ص ۲۸۹.

۵- النهایه ۱۳۶ و المبسوط ج/۱ ص ۱۷۲ و الخلاف ج/۱ ص ۶۸۲ مسأله ۴۵۸ و عبارته فی الخلاف أوسع و أشمل و اوضح بخلاف الاولین فناقصه.

۶- جمل العلم و العمل ص۸۲.

۷- المقنعه ص۲۱۰.

۸- المراسم ص ۸۰.

۹- المختلف ج/۲ ص ۲۸۹ و المقنع ص۴۴ و الهدایه ص ۳۰.

۱۰- الوسیله ص۱۱۲ و عبارته ناقصه.

۱۱- المهذب ج/۱ ص ۱۲۴ و عبارته أیضاً ناقصه.

۱۲- السرائر ج/۱ ۳۲۱.

۱۳- الکافی فی الفقه ص ۱۵۵.

(و یجب فیها النیه و التحریمه وقراءه الحمد وسوره ثم الرکوع ثم یرفع راسه و یقرأهما خمسا ثم یسجد سجدتین ثم یقوم الی الثانیه ویصنع کما صنع اولاًویجوز له الاقتصار علی قراءه بعض السوره لکل رکوع ولا یحتاج الی الفاتحه الّا فی القیام الاول)

المراد من النیه هو القصد لکل الصلاه و به یصدق علی التکبیر انه تکبیره الاحرام.

واما کیفیه صلاتها ففی صحیح محمد بن مسلم و زراره قالا: «سالنا اباجعفر (علیه السلام) عن صلاه الکسوف کم هی رکعه وکیف نصلیها فقال عشر رکعات واربع سجدات تفتتح الصلاه بتکبیره وترکع بتکبیره وترفع راسک بتکبیره الّا فی الخامسه التی تسجد فیها و تقول: سمع الله لمن حمده و تقنت فی کل رکعتین قبل الرکوع و تطیل القنوت والرکوع علی قدر القراءه والرکوع والسجود فان فرغت قبل ان ینجلی فاقعد وادع الله عزوجل حتی ینجلی وان انجلی قبل ان تفرغ من صلاتک فاتم ما بقی وتجهر بالقراءه قال قلت کیف القراءه فیها فقال: ان قرأت سوره فی کل رکعه فاقرأ فاتحه الکتاب وان نقصت من السوره شیئاً فاقرأ من حیث نقصت ولا۔ تقرأ فاتحه الکتاب - الی- وصلاه الکسوف الشمس اطول من صلاه کسوف القمر وهما سواء فی القراءه والرکوع و السجود»(۱).

ص:۳۲

۱- الکافی ج/۳ ص۴۶۳ ح/۲ باب ۹۱.

اقول: و المراد من الركعات هو الركوعات كما فسرها الخبر و أوضح منها صحيحه عمر بن أذينه المتقدمه (عشر ركعات وأربع سجدات- الى- تبدأ فتكبر بافتتاح الصلاه ثم تقرأ ام الكتاب وسوره ثم تركع ثم ترفع رأسک من الركوع فتقرأ ام الكتاب و سوره ثم تركع الثالثه ثم ترفع رأسک من الركوع فتقرأ ام الكتاب و سوره تركع الرابعه ثم ترفع رأسک من الركوع فتقرأ ام الكتاب و سوره ثم تركع الخامسه فإذا ركعت رأسک قلت سمع الله لمن حمده ثم تخر ساجدا- الى- قال قلت وان هو قرءسوره واحده فى الخمس ركعات ففرقها بينها قال اجزأه ام الكتاب فى أول مره وان قرء خمس سور قرأ مع كل سوره ام الكتاب...) و غيرهما(١) .

و اما خبر التهذيب عن أبى البخترى عن الصادق (عليه السلام) ان علياً صلى فى كسوف الشمس ركعتين فى أربع سجدات وأربع ركعات...(٢) و عن يونس بن يعقوب و فيه (فصلى ثمان ركعات(٣)) فقد حملها الشيخ على التقيه لموافقتها لمذهب بعض العامه .

١- من لا يحضره الفقيه؛ ج ١، ص٥٤٩ ح /٢٥ من صلاه الكسوف.

٢- التهذيب ج/ ص٢٩١ ح/٦ من صلاه الكسوف الثانى.

٣- التهذيب ج/ ٣ ص٢٩٢ ح/٧ ؛ و الاستبصار ج/١ ص ٤٥٣ (فقال فهذان الخبران موافقان لمذاهب العامه والعمل على الخبرين الاولين- الى - و عليهما عمل العصابه باجمعها) .

(فيجب إكمال سوره فی كل ركعه مع الحمد مره لو أتم مع الحمد فی ركعه سوره و بعض فی الاخری بل لو أتم السوره فی بعض الركوعات و بعض فی اخر جاز و يستحب القنوت عقيب كل زوج و التكبير للرفع من الركوع من غير تسميع و التسميع فی الخامس و العاشر مره)

كما فی صحيح الحلبی ففيه: (و إن شئت قرأت سوره فی كل ركعه و إن شئت قرأت نصف سوره فی كل ركعه فإذا قرأت سوره فی كل ركعه فأقرأ الفاتحه الكتاب و إن قرأت نصف سوره اجزأك ان لا تقرء فاتحه الكتاب الّا فی اول ركعه حتی تستأنف اخری ولا تقل سمع الله لمن حمده فی رفع رأسك من الركوع الّا فی الركعه التی تريد ان تسجد فيها)(۱).

هذا و مرّ ما فی صحيح إبن أذينه الدال علی جواز تفريق السوره بين الركوعات وأيضاً عن جامع البزنطی (قال وسألته عن القراءه فی صلاه الكسوف هل يقرأ فی كل ركعه فاتحه الكتاب؟ قال: إذا ختمت السوره وبدأت بالاخری فاقرأ بفاتحه

۱- الفقيه ج/۱ ص(۲۵ من صلاه الكسوف) هذا و سند الفقيه الی عبيدالله الحلبی صحيح و كذلك محمد الحلبی أيضاً صحيح و سند الشيخ فی الفهرست الی يحيی الحلبی صحيح و هو يمر بالصدوق إذا سند الصدوق الی يحيی أيضاً صحيح والحاصل ان اسانيد الصدوق الی الحلبی (ايا كان) صحيح الّا ان المنصرف من الحلبی هو الاولان دون الاخير هذا والاخير لم يوثق لكن اعتماد الصدوق عليه وجعل كتابه من الكتب المعتمده دليل علی وثاقته.

الکتاب و إن قرأت سوره فی رکعتین أو ثلاثه فلا تقرأ بفاتحه الکتاب حتی تختم السوره ...((۱)) .

و فی صحیح محمد بن مسلم و زراره «و ترکَعُ بِتَکبِیرَهٍ و یرفَعُ رَأْسَهُ بِتَکبِیرَهٍ إِلَّا فِی الْخَامِسَهِ الَّتِی تَسْجُدُ فِیهَا وَ تَقُولُ سَمِعَ اللَّهُ لمن حمدهُ و تقنُتُ فِی کُلِّ رَکْعَتَیْنِ قَبْلَ الرُّکُوع»(۲).

و لا یخفی دلاله ما تقدم علی إستحباب القنوت الّا انه لم یرد له ذکر فی صحیح عمر بن أذینه.

هـذا و فی الفقیه (و إن لم تقنت إلّا فی الخامسه و العاشـره فهو جائز لورود الخبر به)(۳) وقال فی الهدایه (و روی ان القنوت فیها فی الخامسه والعاشره)(۴).

هذا و فی خبر أبی بصـیر (قلت فمن لم یحسن یاسـین وأشـباهها؟ قال فلیقرأ ستین آیه فی کل رکعه فإذا رفع رأسه من الرکوع فلا یقرأ بفاتحه الکتاب)(۵) الدال علی عدم الإبتداء بالحمد عند الرفع من الرکوع ولو أتم السوره والدال علی عدم لزوم

۱- مستطرفات السرائر ص ۵۴ و رواه أیضاً قرب الاسناد للحمیری ص۲۱۹ ح/ ۸۵۷.
۲- وسائل الشیعه، ج ۷، ص: ۴۹۴ح۶
۳- الفقیه ج/۱ ص بعد ۲۶ من صلاه الکسوف
۴- الهدایه ص۵۳ ضمن الجوامع الفقهیه.
۵- التهذیب ج/۳ ص۲۹۴ ح/۱۷ باب ۲۷.

سوره معینه بـل قراءه ستین آیه ایـاً کـانت فهو معارض لما تقـدم وفی طریقه علی بن أبی حمزه البطائنی ولا نعمل بروایاته الّا مع الوثوق به کما فی ما کان منها قبل الوقف کما علیه المحقق فی المعتبر(۱).

(و) یستحب (قراءه الطوال مع السعه)

یعنی الکهف و الحجر ففی صـحیح محمد بن مسـلم وزراره المتقدم «وکان یسـتحب ان یقرأ فیها بالکهف و الحجر الّا ان یکون اماماً یشق علی من خلفه ــ الخبر » واما خبر ابی بصـیر المتقـدم فی العنوان السابق « تقرء فی کل رکعه مثل یس والنور ــ الخبر » فقد عرفت الاشکال فیه.

(و) کذلک یستحب (الجهر فیها وکذا یجهر فی الجمعه والعیدین)

اما الجمعه تقدم فی صحیح ابن مسلم وزراره « و تجهر فیها بالقراءه ».

واما العیـدان ففی صـحیح ابن سـنان عن الصـادق (علیه السـلام) « کـان رسول الله (صـلی الله علیه و آله) ...فی العیـدین – الی- ویجهر بالقراءه کما یجهر فی الجمعه» هذا و تقدم ان الجهر فی الجمعه للوجوب .

و اما صـلاه الایات فبقرینه ما تقدم من صـحیح ابن اذینه یفهم الاسـتحباب والا لذکر فی کیفیتها و کذلک العیدان فیستحب فیها الجهر بقرینه ما تقدم من الاخبار فی کیفیتها الخالیه عن ذکر الجهر ولاینافی استحباب الجهر صحیح محمد بن

۱- تنقیح المقال ج/۲ ص۲۶۲ الطبع القـدیم فقال: لا یقال ان علیاً واقفی لانا نقول تغیره کان بعد موت موسـی بن جعفر علیهما السلام فلا یقدح فیما قبله.

قیس عن الباقر (علیه السلام) « انه کان اذا صلی بالناس صلاه فطر او اضحی خفض من صوته یسمع من یلیه لایجهر بالقران » فکونه یسمع من یلیه قرینه علی کونه جهراً لکنه لیس بذاک الصوت العالی.

ولا-یخفی ان الضمیر فی انه کان یرجع الی امیر المؤمنین علیه افضل الصلاه و السلام فکتاب محمد بن قیس فی قضایاه (علیه السلام) .

(ولو جامعت الحاضره قدّم ماشاء ولو تضیّقت احداهما قدّمها ولو تضیّقتا معاً فالحاضره)

والمستحب تقدیم الفریضه ومنه یعلم تقدمها لو تضیّقتا ففی صحیح ابن مسلم قال «سألته عن صلاه الکسوف فی وقت الفریضه فقال ابدء بالفریضه فقیل له فی وقت صلاه اللیل فقال صل صلاه الکسوف قبل صلاه اللیل» و منه یعلم تقدم الکسوف علی النوافل عند المزاحمه مطلقا تضیقت ام لا.

هذا وقال بابویه ولا تصلیها فی وقت فریضه حتی تصلی الفریضه و ظاهره عدم الجواز بل و صرح فی الفقیه بعدم الجواز و اما الشیخ فی النهایه فقد اطلق القول بالابتداء بالفریضه و مثله ابن البراج و ابن حمزه و فی المبسوط قال بالابتداء بالایات ثم صلاه الفرض فان تضیق الوقت بدأ بصلاه الفرض ثم قضی صلاه الکسوف، و قریب منه فی جمله و عن ابن الجنید یبدأ بمایخشی فوته و ضرره وعن المرتضی والعمانی وقتها ابتداء ظهور الکسوف الّا ان یخشی فوت صلاه فریضه حاضره، ویرد قول الصدوق و ابیه انه روی صحیحا عن محمد بن مسلم و برید بن معاویه عن الباقر و الصادق علیهما السلام« قالا: اذا وقع الکسوف او بعض

هـذه الايات صـلها ما لم تتخوف ان يـذهب وقت الفريضه فان تخوفت فابـدأ بالفريضه...» و هو صـريح الـدلاله فی جواز الابتداء بالايات قبل الفريضه ويكون قرينه لصحيحه المتقدم على ان المراد منه هو الاستحباب.

هذا و اشـتمل صحيح ابن مسلم و بريد على انه لو تخوف فوت الحاضره قطع الايه و صلى الحاضره ثم يبنى على ما ادى ففيه بعد قوله فان تخوفت فابـدأ بالفريضه «واقطع ما كنت فيه من صـلاه الكسوف فاذا فرغت من الفريضه فارجع الى حيث كنت قطعت و احتسب بمـا مضـى» وبه افتى ابنـا بابويه وابن البراج و الشـيخ فی النهايه و ابو الصـلاح و ابن حمزه و يشـهد لـذلک غير ما تقـدم صحيـح ابن مسـلم قـال قلت لابی عبـدالله (عليه السـلام) جعلت فـداک ربما ابتلينا بالكسوف بعـد المغرب قبل العشاء الاخره فان صلينا الكسوف خشـينا ان تفوتنا الفريضه فقال واذا خشـيت ذلک فاقطع صـلاتک و اقض فريضـتک ثم عد فيها » و ايضا صحيح ابن ابی عمير عن ابی ايوب ابراهيم بن عثمان عن الصادق (عليه السلام) «قال: سألته عن الصلاه الكسوف قبل ان تغيب الشمس و نخشی فوت الفريضه فقال اقطعوها وصلوا الفريضه و عودوا الى صلاتكم ».

ثم ان الشـيخ فی النهـايه قـال بجواز ذلـک حتی مع سـعه الوقت و مثله ابن البراج وابنـا بـابويه وكـذلک فی المبسوط الّـا انه قـال باستئنـاف صـلاه الايـات بعـد اتيان الفرض والجواب ان صـحيح ابن مسـلم الاول وابن ابی عمير لا دلاله فيهما بل هما صـريحان بالتقييد بتخوف الفوت الّا ان الانصاف ان صحيح ابن مسلم الثانی يدل

علیه باعتبار ظهوره فی وقت فضیله المغرب فلاحظ الّا ان یُجعل الاخران قرینه علی المراد منه.

(ولا تصلی علی الراحله الّا لعذر کغیرها من الفرائض)

ففی صحیح حماد بن عیسی قال« سمعت ابا عبدالله (علیه السلام) یسئل عن الصلاه فی السفینه فیقول: ان استطعتم ان تخرجوا الی الجدد فاخرجوا فان لم تقدروا فصلوا قیاما فان لم تستطیعوا فصلوا قعودا وتحروا القبله»(۱) وغیره، اقول: والسوال اما عن جنس الصلاه فهو والّا لو کان السؤال عن الیومیه او انه منصرف الی الیومیه فهو شامل لغیرها للقطع بعدم الفرق.

هذا و عن ابن الجنید جوازها اختیاراً علی السفینه او الدابه وقال باستحبابها علی الارض واحتج نقلا عن المختلف بخبر الواسطی قال کتبت الی الرضا (علیه السلام) اذا انکسفت الشمس و القمر و انا راکب لا اقدر علی النزول قال: فکتب الیّ « صل علی مرکبک الذی انت علیه » و اجابه العلامه «بالمنع عن عمومیه الجواب فانه وقع عن سؤال خاص فلایتعداه ...». قلت: وهو صریح بعدم قدرته علی النزول .

قضاء الایات

(وتقضی هذه مع الفوات وجوبا مع تعمد الترک او نسیانه او مع استیعاب الاحتراق مطلقا) فی المساله اقوال:

الاول: القضاء مطلقا ذهب الیه الاسکافی وابن بابویه و المفید والمرتضی فی الانتصار و ابو الصلاح و ابن زهره والشیخ فی الخلاف وابن ادریس.

۱- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۳ ص ۴۴۱ باب الصلاه فی السفینه

الثانی: عدم القضاء ما لم یستوعب ذهب الیه المرتضی فی جمله و فی مسائل موصلیاته الثالثه و هو الظاهر من الکلینی ویمکن نسبته للفقیه ایضا.

الثالث: عدم قضاء الناسی مالم یستوعب ذهب الیه ابن البراج والشیخ فی النهایه والمبسوط وابن حمزه.

الرابع: قول المصنف القضاء مع التعمد والنسیان او مع الاستیعاب مطلقا.

ویمکن ان یستدل للاول بمرسله حریز عن الصادق (علیه السلام) « قال اذا انکسف القمر فاستیقظ الرجل فکسل ان یصلی فلیغتسل من غد ولیقض الصلاه وان لم یستیقظ ولم یعلم بانکساف القمر فلیس علیه الا ـ القضاء بغیر غسل » وخبر ابی بصیر المتقدم (و الذی قد اشکلنا فیه) « فان اغفلها او کان نائما فلیقضها» ومرسله المرتضی فی جمله فقال « من فاته صلاه الکسوف وجب علیه قضاؤها ان کان القرص انکسف کله فان کان بعضه لم یجب القضاء و قد روی وجوب ذلک علی کل حال »(۱).

ویمکن الاستدلال للثانی بصحیح علی بن جعفر عن اخیه (علیه السلام) « سألته عن صلاه الکسوف هل علی من ترکها قضاء قال اذا فاتتک فلیس علیک قضاء » وبخبر الحلبی «فی سنده محمد بن سنان وهو ضعیف »عن صلاه الکسوف تقضی اذا فاتتنا قال لیس فیها قضاء و قد کان فی ایدینا انها تقضی» وبصحیح زراره عن الباقر (علیه السلام) قال« انکسفت الشمس وانا فی الحمام فعلمت بعد ما خرجت فلم اقضِ» و بخبر عمار الساباطی ایضا .

۱- ص۸۲

ويدل على الثالث مرسله الكلينى الاتيه.

هذا وقد اعتمد الكلينى على ما دل على القضاء مع الاستيعاب مطلقا دون غيره حيث اقتصر على نقل صحيح زراره محمد بن مسلم « اذا انكسفت الشمس كلها و احترقت و لم تعلم ثم علمت بعد ذلك فعليك القضاء وان لم تحرق كلها فليس عليك قضاء » واشار بعده الى روايه اخرى مخالفه لذلک فقال وفى روايه اخرى «اذا علم بالكسوف ونسى ان يصلى فعليه القضاء وان لم يعلم به فلا قضاء » هذا وديدنه الاشاره الى الروايه المخالفه لما اعتمد عليه فى بعض الاحيان ويشهد لذلك ايضا صحيح ابن مسلم والفضيل بن يسار «قال: ان كان القرصان احترقا كلاهما قضيت وان كان انما احترق بعضهما فليس عليك قضاؤه» وغيره وبذلک يظهر نسبه هذا القول للصدوق فى الفقيه ايضا حيث اقتصر على هذه الروايه والجمع بين هذه الروايات وصحيح على بن جعفر وغيره مما تقدم هو عدم وجوب القضاء للناسى والجاهل الّا مع الاستيعاب وذلك باعتبار اعميه صحيح ابن جعفر واخصيه هذه الروايات.

ولاينافيه ما تقدم منه من قضاء الصلوات الفائته ففى صحيح زراره عن الباقر (عليه السلام) « انه سئل عن رجل صلى بغير ظهور او نسى صلوات لم يصلها اونام عنها فقال يقضيها اذا ذكرها... » فذاک عام وما نحن فيه خاص والخاص يخصص العام وعليه يحمل صحيح زراره فالصحيح اذن هو قول المرتضى فى جمله و مسائل موصلياته الثالثه و لا يعارضه خبر ابى بصير المتقدم لما تقدم من الاشكال فيه.

و امـا مرسل حريز فضـعيف لا يقاوم اطلاق صـحيح على بن جعفر الـدال على عـدم وجوب القضاء على من تركها وغيره مما هو بهذا المعنى و هى اخبار مستفيضه بخلاف مرسل حريز فانه واحد.

و اما سائر الايات فالاخبار فيها ظاهره فى ان الوجوب حال حصولها ففى صـحيح زراره و محمد بن مسلم فى الباقر (عليه السلام) قلنـا له (عليه السـلام) هـذه الريـاح والظلم التى تكون هل يصلّى لها فقال «كل اخاويف السـماء من ظلمه اوريـح او فزع فصل له صلاه الكسوف حتى يسكن» و هى ظاهره فى كون الصلاه فى وقت الايه وقد تقدم ان لا قضاء عند فواتها و فى خبر الديلمى عن الصـادق (عليه السـلام) «عن الزلزله الى قلت فـاذا كان ذلك فما اصـنع قال صل صـلاه الكسوف» و هى ظاهره فى كون الصـلاه حين الزلزله ويمكن ان يقال او بالزمان المتصل بها للظهور العرفى.

حصيله البحث:

تجب صـلاه الآيـات عنـد حصـول الكسوفين و الزّلزله و الرّيـح السّوداء أو الصّفراء و كـلّ مخوّفٍ سـماوىّ. و تجب فيهـا النّيّه و التّحريمه و قراءه الحمد و سورهٍ ثمّ الرّكوع ثمّ يرفع و يقرأهما هكذا خمساً ثمّ يسـجد سـجدتين ثمّ يقوم إلى الثّانيه و يصـنع كما صنع أولًا، و يجوز له قراءه بعض السّوره لكـلّ ركوعٍ و لا يحتـاج إلى الفـاتحه إلّا فى القيـام الأول فيجب إكمال سوره فى كلّ ركعهٍ مع الحمـد مرّهً و لو أتمّ مع الحمـد فى ركعهٍ سورهً و بعّض فى الأخرى جاز بل لو أتمّ السّوره فى بعض الرّكوعات و بعّض فى، آخر جاز. لكن إذا اتم السوره قبل اتمام الركوعات

وجب علیه قراءه الفاتحه بعد الرفع من الرکوع وسوره او مقدارا منها و إن قرأ نصف سوره اجزأه ان لا یقرء فاتحه الکتاب.

و یستحبّ القنوت عقیب کلّ مزدوجٍ و التّکبیر للرّکوع و للرّفع منه و التّسمیع فی الخامس و العاشر خاصّهً و یستحب ان یقرأ فیها بـالکهف و الحجر الّـا ان یکون اماماً یشق علی من خلفه ویسـتحب الجهر فیها و کـذا یسـتحب الجهر فی العیـدین، و لو جامعت الحاضـره قدّم ما شاء، و لو تضیّقت إحدیهما قدّمها، و لو تضیّقتا فالحاضره و لا تصلّی علی الرّاحله إلّا لعذرٍ کغیرها من الفرائض، ولاـ تقضـی مع الفوات حتی مع تعمّـد التّرک ولا یجب القضاء علی الناسـی والجاهل الّا مع استیعاب الاحتراق هـذا فی الخسوف والکسوف. و امـا سـائر الایـات فـالوجوب فیها حال حصولها کما ان وجوب الصـلاه فی الزلزله حینها او بالزمان المتصل بها عرفا ولا قضاء لها بعد فواتها.

الاغسال المستحبه

۱- (ویستحب الغسل مع التعمد و الاستیعاب)

ص:۴۳

كما ذهب اليه ابن ادريس و نسبه الى المفيد والمرتضى و الشيخ و الموجود فى كتبهم خلافه فقد قالوا بوجوبه فى موضع من كتبهم(۱) و قالوا باستحبابه فى موضع او كتاب اخر ففى موضع من جمل الشيخ قال انه مستحب(۲) وكذلك فى موضع من المقنعه للمفيد(۳) وكذلك ابن البراج فى المهذب(۴) ولم يتعرض لوجوبه ابن بابويه

۱- الجمل و العقود فى العبادات؛ ص۸۷ ؛ فقال: و متى احترق القرص كله فمن تركها متعمدا وجب عليه قضاءها مع غسل، و إذا لم يحترق كله قضاها بلا غسل. وقال فى المبسوط فى فقه الإماميه؛ ج ۱، ص۱۷۲: و من ترك هذه الصلاه متعمدا عند كسوف الشمس أو القمر بأجمعها قضاها مع الغسل، و إن تركها ناسيا، و الحال ما قلناه قضاها بلا غسل، و متى احترق بعض الشمس أو القمر و ترك الصلاه متعمدا قضاها بلا غسل . و قال المفيد فى المقنعه ص۲۱۱: و إذا فاتتك صلاه الكسوف من غير تعمد قضيتها عند ذكرك و علمك إلا أن يكون وقت فريضه قد تضيق و إن تعمدت تركها وجب عليك الغسل و القضاء. وقال ابن البراج فى المهذب ج ۱، ص۱۲۴: فان تركها متعمدا و كان قرص الشمس أو القمر قد احترق جميعه كان عليه قضاؤها مع الغسل، و ان كان قد احترق بعض القرص كان عليه القضاء دون الغسل

۲- الجمل و العقود فى العبادات؛ ص۵۲ ؛ فصل فى ذكر الأغسال المسنونه.

۳- المقنعه (للشيخ المفيد)؛ ص۵۱؛ باب الأغسال المفترضات و المسنونات.

۴- المهذب (لابن البراج)؛ ج ۱، ص۳۳؛ الغسل.

فی موضع من الهدایه(۱) لکنه قال بوجوبه فی موضع اخر منها(۲) و بالوجوب قال والد الصدوق و الصدوق فی مواضع اخر و القاضی و الدیلمی و الحلبی و ابن حمزه و لم ینقل عن العمانی شیئا و لم یروه الکافی .

ثم القائلون بالوجوب اشترطوا فیه الاستیعاب وظاهر المفید عدمه کما یدل علیه مرسل حریز المتقدم .

وکیف کان فیدل علیه صحیح محمد بن مسلم عن احدهما (علیه السلام) «الغسل فی سبعه عشر موطنا - الی - و غسل الکسوف اذا احترق القرض کله فاغتسل» ومثله مع تفاوت روی الفقیه عن الباقر (علیه السلام) و حکم الوسائل بوحدتهما هذا وصریح الخبر هو الاستحباب فبعد عده للاغسال قال فی اخره علی نقل الفقیه وقبل اخره علی نقل الشیخ «وغسل الجنابه فریضه» وهی قرینه واضحه علی عدم کونه فریضه فیما عد ومنها ما نحن فیه ویؤیده انه لم یقل احد بوجوب کل ما عده الخبر من الاغسال وایضا لم یذکر غسل الحیض والاستحاضه والنفاس وهو قرینه اخری لعدم عده الاغسال الواجبه فهو ظاهر فی عد الاغسال علی الرجال، نعم یرد علیه

۱- الهدایه فی الأصول و الفروع ص۱۵۲.

۲- الهدایه فی الأصول و الفروع ص۹۰: و غسل الکسوف إذا احترق القرص کله فاستیقظ الرجل و لم یصل، فعلیه أن یغتسل و یقضی الصلاه .

انه عد غسل مس المیت بعد برده من المستحب و المشهور هو الوجوب کما تقدم و لم یقل بعدم وجوبه الّا المرتضی و هو المفهوم من الصدوق فی المقنع لکن قد تقدم الجواب علی هذا الاشکال و بذلک یظهر عدم صحه القول بوجوبه بل غایه ما یستفاد هو الاستحباب.

۲- (ویستحب الغسل للجمعه)

کما دلت علی اصله الاخبار الکثیره منها ما تقدم من صحیح ابن مسلم و المعروف عن ابن بابویه (انه واجب علی الرجال و النساء فی السفر و الحضر علی انه رخص للنساء فی السفر لقله الماء)(۱) ویدل علیه موثق سماعه بن مهران(۲) وهو عین عباره الصدوق و الوجوب هو المفهوم من الکلینی حیث عقد بابا(۳) تحت عنوان وجوب الغسل یوم الجمعه و روی قبله موثق سماعه وذکر فی الباب اخباراً سبعه اکثرها صریح بالوجوب منها صحیح عبدالله بن المغیره عن الرضا (علیه السلام) قال:«سالته عن الغسل یوم الجمعه فقال واجب علی کل ذکر و انثی عبد او حر»(۴) و لم یرو ما یدل علی سقوطه و استحبابه.

ص:۴۶

۱- الفقیه ج/۱ ص۶۱ ما بین القوسین نص عبارته.

۲- الفقیه ج/۱ ص۴۵ و الکافی ج/۳ ص۴۰ ح/۲

۳- الکافی ج/۳ ص ۴۱ باب ۲۸

۴- الکافی ج/۳ ص۴۱ باب۲۸ ح/۱

هذا و المشهور(۱) استحبابه و يشهد لذلک ما تقدم من صحيح ابن مسلم الدال على استحبابه وكذلک صحيح سعد المتقدم وصحيح زراره عن الصادق (عليه السلام) قال: «سالته عن غسل الجمعه فقال سنه فی السفر و الحضر الّا ان يخاف المسافر على نفسه القر»(۲) و فی حسن(۳) ابن يقطين قال: سألت اباالحسن (عليه السلام) عن الغسل فی الجمعه و الاضحى و الفطر؟ قال «سنه وليس بفريضه»(۴) و غيره(۵) و الجمع بين الاخبار يقضی باستحبابه المؤكد و بذلک تعرف المراد من موثق سماعه انه سنه واجبه وغيره و لعل مقصود الصدوق ذلک حيث روى ما يدل على عدم وجوبه اول باب إغساله .

۱- المختلف ج/۱ ۱۰۰ مسأله ۱۰۶.

۲- التهذيب ج/۱ ص۱۱۲ ح/۲۹۶ و القر بالضم البرد كما فی الصحاح ج/۲ ص۷۸۹ و القاموس المحيط ج/۲ ص۱۱۹ (قرر)

۳- فی طريقه احمد بن محمد بن الحسن و هو ثقه على نقل الشهيد الثانی فی الدرايه الا انه من توثيقات المتاخرين لكن نقل القاموس ج/۱ ورعه و كيف كان فالامر فی مثل هؤلاء واضح مضافاً الى انهم مجرد وسائط لاتصال السند و المهم هو نفس الكتب التی ينقل عنها وهی ثابته كما تقدم .

۴- التهذيب ج/۱ ص ۱۱۲ ح/۹۵« و لا يخفى قوه الاخبار الداله على عدم وجوب غسل الجمعه حيث وصلت لنا بتوسط إبن أبی عمير و زراره و محمد بن مسلم و احمد بن محمد بن عيسى وغيرهم.

۵- التهذيب ج/۱ ص۱۱۲ ح/۹۷«

و اما خبر عمار الساباطی سألت الصادق (علیه السلام) عن الرجل ینسی الغسل یوم الجمعه حتی صلّی قال: «ان کان فی وقت فعلیه ان یغتسل ویعید الصلاه»(۱) فمن اخباره الشاذه وکم له من نظیر وحمل الشیخ(۲) له علی الاستحباب بلا شاهد.

و اما وقته فمن طلوع الفجر الی الزوال کما فی صحیح زراره والفضیل(۳).

و بعد الزوال یکون قضاء ما بینه و بین اللیل فإن فاته إغتسل یوم السبت کما فی موثق سماعه عن الصادق (علیه السلام) فی الرجل لا یغتسل یوم الجمعه فی اول النهار قال «یقضیه فی آخر النهار فإن لم یجد فلیقضه یوم السبت»(۴) وفی موثق إبن بکیر (عن رجل فاته الغسل یوم الجمعه قال: یغتسل ما بینه و بین اللیل فإن فاته إغتسل یوم السبت)(۵)

و یجوز تقدیمه لمن خَشِیَ أن لا یَجِد الماء یوم الجُمُعَه کما یشهد لذلک خبر الکافی عن الحسین بن موسی عن امه و ام احمد بنت موسی قالتا «کنا مع أبی

ص:۴۸

۱- التهذیب ج/۱ ص۱۱۲

۲- التهذیب ج/۱ ص ۱۱۳

۳- الوسائل باب ۱۱ من ابواب الاغسال المسنونه ح۱

۴- التهذیب ج/۱ ص ۱۱۳

۵- التهذیب ج/۱ ص ۱۱۳

الحسن (علیه السلام) بالبادیه ونحن نرید بغداد فقال لنا یوم الخمیس إغتسلا الیوم لغد یوم الجمعه فإن الماء بها غداً قلیل فاغتسلنا لیوم الجمعه»(۱) و غیره(۲).

هذا وافتی الفقیه بإعادته یوم الجمعه إن وجد الماء(۳) ولم یذکره الشرایع و لا المفید ولا شاهد له , و نسبه الجواهر الی الخلاف.

۳- (و) یستحب الغسل ل(العیدین)

کما دل علیه صحیح إبن مسلم المتقدم و الاخبار به فوق حد الإستفاضه.

۴- (و) کذلک یستحب الغسل (لیالی فرادی شهر رمضان)

تفرد به الشیخ فی المصباح حیث قال: «وأن یغتسل لیالی الافراد کلها و خاصه لیله النصف کان له فضل کثیر»(۴) لکن لم یظهر له دلیل سوی ما فی الإقبال فی الباب السابع قال «فی ما نذکره من زیادات دعوات فی اللیله الثالثه ویومها وفیها یستحب الغسل علی مقتضی الروایه التی تضمنت إن کل لیله مفرده من جمیع الشهر یستحب الغسل»(۵) و لم یظهر العامل به من المتقدمین بل ولا اوائل المتأخرین .

۱- الکافی ج/۳ ح/۶ باب ۳۸ ص۴۲ و الفقیه ج ۱ ص ۱۱۱
۲- التهذیب ج/۱ ص۳۶۵ باب ۱۷ ح/۲
۳- الفقیه ج/۱ ص ۱۱۱
۴- مصباح المتهجد و سلاح المتعبد، ج ۲، ص: ۶۳۶
۵- الإقبال بالأعمال الحسنه (ط - الحدیثه)؛ ج ۱، ص۲۵۱.

هذا و الوارد من ذلک:

١- اول لیله منه کما فی معتبر الفضل بن شاذان ففیه: «واول لیله من شهر رمضان..»(١) وموثق سماعه المتقدم(٢).

٢- و لیله السابع عشر منه کما فی صحیح إبن مسلم المتقدم و معتبر الفضل المتقدم .

٣- و فی لیال القدر الثلاث «التاسع عشر والحادی والعشرین والثالث والعشرین» کما فی أخباره متعدده ففی خبر سلیمان بن خالد سألت الصادق (علیه السلام) «کم إغتسل فی شهر رمضان لیله؟ قال لیله تسع عشره ولیله احدی و عشرین و ثلاث وعشرین قلت فإن شق علیّ قال حسبک الان»(٣) و کما فی صحیح محمد بن مسلم ایضا و فی آخره «و الغسل فی اول اللیل و هو یجزی الی آخره»(۴) .

ص:۵٠

١- العیون ج/٢ باب ٣۴

٢- الکافی ج/٣ باب ٢۶ الطهاره ح٢ص ۴٠ ؛ و الفقیه ج ١، ص٧٩ ؛ الطهاره باب١٨

٣- الکافی (ط - الإسلامیه)؛ ج ۴، ص١۵٣؛ باب الغسل فی شهر رمضان. و لا اشکال فی سنده الّا من جهه محمد بن اسماعیل و الظاهر وثاقته و قد اعتمد الکلینی علیه.

۴- الکافی (ط - دار الحدیث)؛ ج ٧، ص۶١۴؛ ۶٧- باب الغسل فی شهر رمضان.

نعم فی صحیح برید قال: «رأیته اغتسل فی لیله ثلاث وعشرین مرتین مره فی اول اللیل و مره من آخر اللیل»(۱) فقیل فیه ان العمل اعم فلعله حصل له سبب فی الاعاده.

۴- و زاد فی الاقبال لیله النصف منه قال: اما الغسل فروینا عن المفید قال و فی روایه عن أبی عبد الله (علیه السلام) انه قال یستحب الغسل لیله النصف من شهر رمضان(۲). و هی مرسله فلا یعول علیها.

۵- و روی ایضا الغسل لکل لیالی العشر الاواخر فقال: «و روینا باسنادنا الی محمد بن أبی عمیر (من کتاب علی بن عبد الواحد النهدی) عن بعض اصحابنا عن الصادق (علیه السلام) کان النبی (صلی الله علیه و آله) یغتسل فی العشر الاواخر فی کل لیله»(۳) و نقل ایضا عن اغسال أبن عیاش باسناده عن علی فی حدیث: «إن النبی (صلی الله علیه و آله) کان یغتسل فی کل لیله إذا دخل العشر الاخیر من شهر رمضان»(۴).

۱- تهذیب الأحکام؛ ج ۴، ص۳۳۱؛ ۷۲ باب الزیادات.

۲- الإقبال بالأعمال الحسنه (ط - الحدیثه)؛ ج ۱، ص۲۹۳؛ الباب التاسع عشر.

۳- الإقبال بالأعمال الحسنه (ط - الحدیثه)؛ ج ۱، ص۳۵۹؛ الباب الخامس و العشرون.

۴- الإقبال بالأعمال الحسنه (ط - الحدیثه)؛ ج ۱، ص۳۸۸؛ الباب الثامن و العشرون.

و اما ما رواه عن عبدالرحمن البصری عن الصادق (علیه السلام) (اغتسل فی لیله أربع و عشرین من شهر رمضان ما علیك ان تعمل فی اللیلتین جمیعا(۱)) فحمل علی إشتباه اول الشهر و بالتالی عدم معلومیه لیله الثالث والعشرین.

۵- (و) یستحب الغسل (لیله الفطر)

وینحصر دلیله بخبر الحسن بن راشد عن الصادق (علیه السلام) فی خبر لیله العید - الی- فقال (إذا غربت الشمس فاغتسل(۲)) وبه افتی الکلینی ولا اشکال فی سنده الّا وجود القاسم بن یحیی الذی ضعفه ابن الغضائری(۳) لکن اعتماد ابن الولید علی کتابه یکفی فی موثوقیه روایاته نعم کلمه « فاغتسل» سقطت من نسخه الفقیه(۴) لکن الکافی والعلل(۵) اثبتاها.

۶- (و) کذلک یستحب الغسل (لیلتی نصف رجب و شعبان)

لم یذکر الاول احد من القدماء غیر الشیخ فی المبسوط(۶) و لیس له من مستند و انما ذکر فی الاقبال (وجدت فی کتب العبادات عن النبی (صلی الله علیه و آله) من أدرك شهر

۱- المصدر السابق اول الباب

۲- الکافی فی۴ من /۷ من االصوم باب التکبیر لیله الفطر و التهذیب ج/۱ ص ۱۱۵ ح/۳۰

۳- الفقیه ج ۲- ص۱۶۷-ح ۲۰۳۶

۴- العلل فی ۱۲۶ من أبواب الجزء الثانی.

۵- من لا یحضره الفقیه؛ ج ۴، ص۴۹۰؛ المشیخه، بیان الطریق إلی القاسم بن یحیی.

۶- المبسوط فی فقه الإمامیه؛ ج ۱، ص۴۰؛ فصل: فی ذکر الأغسال.

رجب فاغتسل فی اوله واوسطه وآخره خرج من ذنوبه(۱)) و یحتمل ان یکون أصله خبرا عامیا و کیف کان فلا عبره به.

واما الثانی فقد افتی به الشیخان(۲) و یدل علیه خبر أبی بصیر عن الصادق (علیه السلام) «صوموا شعبان واغتسلوا لیله النصف منه»(۳) الّا ان فی طریقه احمد بن هلال الغالی و هو و ان روی الخبر عن إبن أبی عمیر الّا انه لم یعلم انه اخذه من نوادره حتی یقال باعتباره نعم یمکن ان یجبر ضعفه بعمل الشیخین به نعم لو قلنا بما تقدم منا من تعویض السند و ان جمیع روایات إبن أبی عمیر قد وصلت للشیخ بطرق متعدده و فیها الصحیح فلا شبهه فی صحه الروایه و حجیتها فتأمل(۴).

۷- (و) یستحب الغسل فی (یوم المبعث)

ذکره المبسوط(۵) و قال به الحلبیون الثلاثه(۶) وابن حمزه(۷) و لم یُذکر له مستند .

ص:۵۳

۱- الاقبال ؛ الفصل الرابع؛ الباب السابع ص۱۱۸ هذا و قیل: انه لم یعمل بأوله و لا بآخره و هو آیه ضعفه.

۲- المبسوط فی فقه الإمامیه؛ ج ۱، ص۴۰. / المقنعه (للشیخ المفید)؛ ص۵۱.

۳- التهذیب ج/۱ ص ۱۱۷

۴- فقد یقال بخروج بعض الروایات عن کونها من روایاته هذا ویستفاد من الفهرست حیث قال انه اخبرنا بجمیع کتبه و روایاته...ان احمد بن هلال ان کان یروی عن ابن ابی عمیر فانما یرویه عن نوادره فقط و اما غیرها فقد عرفت وجود الطریق الصحیح الیها هذا اذا قلنا بتعدد نوادره و الّا فهی ایضا واصله بطریق صحیح.

۵- المبسوط فی فقه الإمامیه؛ ج ۱، ص۲۸۲؛ فصل: فی ذکر أقسام الصوم.

۶- الکافی فی الفقه؛ ص۱۳۵./ و الغنیه لابن زهره؛ ص۶۲./ و إشاره السبق ؛ ص۷۲.

۷- الوسیله إلی نیل الفضیله؛ ص۵۴؛ فصل فی بیان الطهاره الکبری.

۸- (و)یستحب الغسل فی عید (الغدیر)

عند الشیخین و یدل علیه خبر علی بن الحسین العبدی عن الصادق (علیه السلام) «من صلی فیه رکعتین یغتسل عند زوال الشمس من قبل أن تزول مقدار نصف ساعه...»(۱) لکن فی طریقه محمد بن موسی الهمدانی الذی قال النجاشی عنه ضعفه القمیون بالغلو و قال إبن الولید انه کان یضع الحدیث(۲) و فی الفقیه «وأما خبر صلاه یوم الغدیر و الثواب المذکور فیه لمن صلی فیه فان شیخنا محمد بن الحسن کان لا یصححه و یقول انه من طریق محمد بن موسی الهمدانی و کان غیر ثقه»(۳).

اقول: و لعله لذلک لم یروه الکافی هذا و فی البحار عن عدد أخی العلامه قال الصادق (علیه السلام) «من صلی فی الغدیر رکعتین یغتسل لهما قبل الزوال بنصف

ص:۵۴

۱- التهذیب ج/۳ ص ۱۴۳ ح/۱ باب ۷

۲- رجال النجاشی - فهرست أسماء مصنفی الشیعه؛ ص۳۳۸؛ ۹۰۴ محمد بن موسی بن عیسی أبو جعفر الهمدانی السمان.

۳- الفقیه ج/۲ باب ۵ من ابواب الصوم، ص۹۰.

ساعه»(۱) فهو اشاره الی ذاک الخبر و لیس بخبر آخر و یکفی فی سقوطه الاحتمال، وکذلک ما فی الاقبال عن علی بن حسان الواسطی عن العبدی عنه (علیه السلام) (۲) بدون الهمدانی و بدون ذکر غسل فیه فهو عین خبر الهمدانی «و قد قیل بحصول سقط فیه».

نعم روی ابن طاووس عن کتاب محمد بن علی الطرازی باسناد لم یذکره عن عبد الله بن جعفر الحمیری عن هارون بن مسلم عن ابی الحسن اللیثی عن الصادق (علیه السلام) فی حدیث طویل فی فضیله عید الغدیر و فیه: «فاذا کان صبیحه ذلک الیوم وجب الغسل فی صدر النهار...» لکنه مشتمل علی امر منکر ففیه: «وتصلی...رکعتین تقرأ...الحمد و انا انزلناه...وقل هو الله احد کما انزلتا لا کما نقصتا...» وهو کما تری قد اشتمل علی تحریف القران بالنقیصه وهو مردود وخلاف القران والمذهب, مضافا لارسال الروایه واهمال الطرازی.

۹- (و) یستحب الغسل فی (یوم المباهله)

کما فی موثق سماعه المتقدم علی روایه التهذیب و الفقیه(۳) (و غسل المباهله واجب) و اما علی روایه الکافی(۴) فبدون هذه الجمله و الترجیح لروایه التهذیب و

ص:۵۵

۱- بحار الأنوار؛ ج ۹۵، ص۳۲۱؛ باب ۴.

۲- الاقبال ص ۷۹۲ و فی سنده اشکال واضح حیث یروی علی بن حسان سنه ۳۰۰ عن العبدی انه سمع الصادق (علیه السلام) و هو کما تری.

۳- تهذیب الأحکام؛ ج ۱، ص۱۰۴. / من لا یحضره الفقیه؛ ج ۱، ص۷۹.

۴- الکافی ج/۳ ص ۴۰ ح/۲

الفقیه لا للکافی لعدم احتمال الزیاده لاصاله عدم الزیاده بخلاف احتمال السقوط و یدل علیه ایضا خبر الشیخ فی المصباح عن محمد بن صدقه العنبزی عن الکاظم (علیه السلام) «یوم المباهله یوم الرابع و العشرین من ذی الحجه- الی- و تقول علی غسل....»(۱).

۱۰- (و) یستحب ایضاً الغسل فی (یوم عرفه)

کما فی موثق سماعه المتقدم (و غسل یوم عرفه واجب) علی روایه التهذیب والفقیه و قد رواه الکافی بدون هذه الجمله والکلام فی ذلک کسابقه و یدل علیه صحیح محمد بن مسلم المتقدم (و یوم عرفه)(۲) وغیره من الروایات المتعدده.

غسل النیروز و الاشکال علیه

(و نیروز الفرس)

قاله المصنف عطفا علی ما سبق مما یستحب فیه الغسل عنده الّا انه لم یقل به احد من القدماء و قد نقل الوسائل عن مصباح الشیخ انه روی عن المعلی بن حنیس عن الصادق (علیه السلام) قال«إذا کان یوم النیروز فاغتسل و البس انظف ثیابک(۳)) اقول الا

ص:۵۶

۱- مصباح المتهجد؛ ج ۲، ص۷۶۴.

۲- التهذیب ج/۱ ص۱۱۴ ح/ ۳۴

۳- وسائل الشیعه؛ ج ۳، ص۳۳۵؛ باب ۲۴.

انه لا یوجد فی المصباح والموجود فی بعض النسخ فی اخر صفحه من المصباح(۱) فی حاشیه اعلی الصفحه کتبت الروایه و فی نهایه تلک الحاشیه ذکر أن هذه الحاشیه «زید فیه و لیس فی نسخه الاصل», و اما اصل و متن الکتاب فلا خبر فیه و لا ذکر له و لا لاعمال النیروز کما وان ذلک فی بعض نسخ المصباح فلا وجود له فی الطبعه البیروتیه و لا غیرها و مع ذلک فهو خبر ضعیف جداً و الادله تشهد علی بطلانه وکذبه و قد نقل عن المعلی بن خنیس خبر طویل عریض فی ایام و شهور العجم و ما اشتمل علیه النیروز من فضیله نقله البحار(۲) عن کتاب مجهول لم یذکر اسمه و لا اسم مؤلفه و هو مثل الاول مکذوب و معرض عنه و مخالف للقران و یعارضه ما هو اقوی منه و الیک تفصیل الکلام فی اصل النیروز و الغسل فیه .

۱- مصباح المتهجد هامش ص۷۹۰ طبع اسماعیل الانصاری الزنجانی و لایوجد فی الطبعه البیروتیه و لا غیرها.
۲- البحار (ط - بیروت)؛ ج ۵۶؛ ص۹۱ ؛ و روی المهذب البارع قسما منه منقطع الاسناد ج۱، ص ۱۱۹.

عدم مشروعیه عید النیروز

لا یخفی ان مشروعیه عید النیروز تنحصر فی ما رواه المعلی بن خنیس و هی روایتان الاولی منهما رواها المجلسی قدس سره(۱) و الثانیه منهما ما نسب للشیخ الطوسی قدس سره فی مصباحه مرسلاً عن المعلّی(۲) إلّا إن الأدله القاطعه شاهده علی کذب الروایتین .

اما الاولی(۳): وهی روایه طویله عریضه تشتمل علی منکرات و مخالفات شرعیه عدیده نذکرمنها اولها: قال المعلی بن خنیس: دخلت علی الصادق جعفر بن محمد، (علیه السلام)، یوم النیروز فقال، (علیه السلام)، أتعرف هذا الیوم؟ قلت: جعلت فداک، هذا یوم تعظمّه العجم و تتهادی فیه، فقال: ابو عبد الله الصادق (علیه السلام) والبیت العتیق الذی بمکّه ما هذا الّا لأمر قدیم اُفسّره لک حتّی تفهمه. قلت: یا سیدی إن علم هذا من عندک اُحب الیّ من أن یعیش أمواتی و تموت اعدائی! فقال: یا معلّی! انّ یوم النیروز هوالیوم الّذی أخذ اللّه فیه مواثیق العباد أن یعبدوه و لایشرکوا به شیئاً و أن یؤمنوا برسله و حججه، و أن یؤمنوا بالائمه (علیهم السلام) و هو اول یوم طلعت

۱- ۱ بحار الأنوار (ط - بیروت) ؛ ج ۵۶؛ ص ۹۱ .

۲- ۲ مصباح المتهجد هامش ص ۷۹۰ طبع اسماعیل الانصاری الزنجانی ولایوجد فی الطبعه البیروتیه

۳- تبصره: و هذه الروایه تنقل بعض فقراتها بشکل مستقل و کانها روایات متعدده فیتخیل القارىء الکریم ان فی النیروز روایات متعدده و الحال انها روایه واحده ذکرت منها فقره واحده و فی مکان آخر یذکر منها فقره اخری. و هکذا .

فیه الشـمس، و هبّت به الریاح، و خلقت فیه زهره الارض، و هو الیوم الذّی استوت فیه سفینه نوح، (علیه السلام)، علی الجودی، و هـو الیوم الـذّی أحیی اللّه فیه الـذّین خرجوا من دیـارهم و هم ألوف حـذر الموت فقـال لهم اللّه موتوا ثمّ أحیـاهم و هو الیوم الـذی نزل فیه جبرئیـل علی النبی (صـلی الله علیه وآله) و هو الیوم الـذی حمل فیه رسول اللّه (صـلی الله علیه وآله) امیر المؤمنین علی (علیه السلام) منکبه حتی رمی أصنام قریش من فوق البیت الحرام فهشمها، و کذلک ابراهیم، علیه السلام، و هو الیوم الذّی أمر النبی (صـلی الله علیه وآله) اصـحابه أن یبایعوا علیّاً (علیه السـلام) بأمره المؤمنین، و هو الذّی وجّه النبی (صـلی الله علیه واله) علیّاً الی وادی الجنّ یأخـذ علیهم بالبیعه له، و هو الیوم الـذی بویع لأمیر المؤمنین (علیه السـلام) فیه البیعه الثانیه، و هو الیوم الذی ظفر فیه بأهـل النهروان و قتـل ذی الثـدیّه و هو الیوم الـذّی یظهر فیه قائمنا و ولاه الامر و هو الیوم الـذّی یظفر فیه قائمنا بالـدّجال فیصلبه علی کناسه الکوفه، و ما من یوم نیروز إلّا و نحن نتوقّع فیه الفرج، لانّه من ایامنا وایام شیعتنا حفظته العجم و ضیعتموه انتم ...» و قد ذکر ابن فهد الحلی (ره) منها مرسلاً عن المعلی فقرتین بعنوان روایتین(۱).

الادله علی مکذوبیه روایه المعلی بن خنیس

الاول: الاشکالات السندیه .

۱- المهذب البارع ج/۱ ص/۱۹۱

فقد رواها المجلسی(ره) عن کتاب مجهول فلم یسمّه لنا و لم یذکر اسم مؤلفه هذا اولاً .

وثانیاً: السند المذکور فی ذاک الکتاب المجهول ضعیف ایضاً فمن جمله سنده عن جعفر بن احمد بن علی المونسی القمی(وهو مجهول الحال) عن محمد بن الحسن الصایغ (و هو ضعیف جداً قیل انه غال , لا یلتفت الیه)(۱) عن أبیه عن المعلی بن خنیس (وهو قد قال النجاشی(۲) فی حقه ضعیف جداً وقال ابن الغضائری انه کان أول أمره مغیریاً ثم دعا إلی محمد المعروف بالنفس الزکیه وفی هذه الظنه أخذه داود بن علی فقتله والغلاه یضیفون الیه کثیراً قال - یعنی ابن الغضائری - و لا أری الاعتماد علی شیء من حدیثه)(۳).

أقول: فهو و ان فرضنا وثاقته فی نفسه اعتماداً علی بعض الروایات الّا انه حیث یُکذب علیه لا یصح الاعتماد علی روایته.

و قد جعل الاستاذ المحقق السید کاظم الحائری هذه الروایه دلیلاً علی ضعف المعلی بن خنیس حیث قال فی تضعیفه: واما الروایه رقم ۳۸ فراویها معلی بن خنیس صاحب الروایه الغریبه بشأن النیروز(۴).

۱- رجال العلامه ص/۲۵۵منشورات الرضی قم ۱۴۰۲ه_ ق

۲- فهرست النجاشی ص/۴۱۷مؤسسه النشر الاسلامی ۱۴۰۷ه_ ق

۳- رجال العلامه ص/۲۵۹

۴- مباحث الاصول: للسید الاستاذ کاظم الحائری ج/۲ص۲۲۹

الثانی: مخالفتها للقرآن الکریم حیث قال تعالی: {وما لکم الّا تأکلوا مما ذکر اسم الله علیه و قد فصل لکم ما حرم علیکم}(۱) فقد دلت هذه الایه المبارکه علی حرمه کل التزام عملی بای عنوان کان مما یظهر منه التدین او السنه حتی ولو کان بعنوان الاحتیاط کما ذکر ذلک الشیخ الاعظم «ره» فی رسائله حیث قال: «وهذه (الایه) تدل علی انه لا یجوز التزام ترک الفعل و ان لم یحکم بحرمته»(۲).

ولا یقاس ذلک بالاخلاقیات کالکرم و الشجاعه مما دل العقل علی مطلوبیتها و حسنها قبل الاسلام و جاء الاسلام بتأییدها فالکلام عن الالتزام السنتی و الاعمال التی لا ربط لها بالاخلاق و لا بالعادات بل لها ربط بالسنن الجاهلیه والدیانات الباطله الموروثه و غیرها من الالتزامات الدینیه ولا شک انها مما تحتاج الی التشریع الالهی و قد رد القرآن الکریم علی تلک التقالید و السنن و حرّمها قال تعالی: ما جعل الله من بحیره و لا سائبه و لا وصیله و لا حام و لکن الذین کفروا یفترون علی الله الکذب واکثرهم لا یعقلون(۳) فالایه واضحه فی ان السنن و التقالید و الالتزامات الدینیه لا بد لها من جعل شرعی والا فهو افتراء و کذب علی الله جل و علا و لا یخفی علی احد ان النیروز من اعیاد المجوس و لا ربط له بالاسلام و الالتزام به بای عنوان کان و التعطیل باسمه و التزاور تحت عنوانه و تعظیمه و ما الی ذلک مما یظهر منه تأییده و الالتزام به کل ذلک محکوم و باطل و

۱- سوره الانعام آیه۱۱۹

۲- فرائد الاصول: الانصاری ج ۱ ص ۳۶۰ مؤسسه النشر الاسلامی

۳- سوره المائده آیه ۱۰۳

حرام حسب دلاله هاتین الایتین و لا یخفی ان هاتین الایتین دلیل بنفسهما علی عدم مشروعیه عید النیروز.

الثالث: اشتمالها علی مناکیر متعدده فاشتملت علی القسم بغیر الله عزوجل کما فی الفقره الاولی منه (فقال الصادق (علیه السلام) والبیت العتیق الذی بمکه ما هذا الا لامر قدیم) والقسم بغیر الله اما حرام او مکروه علی الخلاف بین العلماء والمعصوم بعید عن فعله .

الرابع: اشتمالها ایضاً علی حوادث متعدده وانها وقعت فی یوم النیروز واذا قسنا تلک الحوادث بایامها من الشهور القمریّه والمده الفاصله بینها کان من المستحیل اتفاقها فی یوم النیروز فنعلم علم الیقین بکذب هذا الحدیث وان واضعه من اجهل الجهال بالحساب مضافاً الی ان الواقع التاریخی یکذبها جمله وتفصیلاً والمعصوم (علیه السلام) لا یمکن ان یذکر شیئاً مخالفا للواقع مطلقاً.

فذکرت الروایه ان المبعث والغدیر وخلافه امیرالمؤمنین (علیه السلام) و قتل عثمان و ذی الثدیه و فتح مکه و النهروان کلها کانت فی یوم النیروز.

اقول: و هذا مستحیل اذا نظرنا فی ایام هذه الحوادث فان عید الغدیر کان فی السنه العاشره للهجره یوم ثامن عشر ذی الحجه. و بیعه علی (علیه السلام) بالخلافه فی الثالث عشر او الثامن عشر من ذی الحجه فی سنه خمسه وثلاثین للهجره و بینهما ۲۵سنه و المبعث کان قبل الهجره بثلاثه عشر سنه فی السابع والعشرین من رجب و فتح مکه کان فی السنه الثامنه للهجره اواخر شهر رمضان والنهروان وقتل ذی الثدیه کان فی التاسع من صفر سنه ۳۹ للهجره، و لإتفاق هذه الحوادث یوم

النیروز یقضی بمضی عشرات بل ومئات السنین مع ان الفاصل مع بعضها لم یکن الّا سنتین کما فی عید الغدیر وفتح مکه(۱).

الخامس: ومن الشواهد علی کذب روایه المعلی ان یوم النیروز لم یکن یوماً معیناً بین الفرس فلکل ملک یوم نیروز خاص ولذا قال صاحب المهذب البارع(۲) ابن فهد الحلی قدس سره: «ان تعیین یوم النیروز من السنه غامض» وذکر: انه لم یکن معیناً بل کان تابعاً لاراء الملوک من المجوس , فمنهم من جعله یوم العاشر

۱- وقد اورد هذا الاشکال العلامه المجلسی (ره) فی هامش الروایه من البحار و نحن راجعنا تقویم ۱۰ آلاف سنه (منشی) المودع فی جهاز الحافظه وقد جاء فیه تاریخ تلک الحوادث المزعومه فی الروایه (من ان یوم الغدیر وفتح مکه وخلافه الامام علی (علیه السلام) وغیرها من الاحداث المهمه انما وقعت فی یوم النیروز بالتحدید) فی غیر یوم النیروز و هی کالتالی: ۱۸/۱۲/۱۰- للهجره وهو یوم تنصیب امیر المؤمنین (علیه السلام) فی غدیر خم المصادف فی ۲۷/۱۲/۱۰- شمسی. المصادف فی ۱۵/۳/۶۳۲ للسنه المیلادیه ۱۳/۱۲/۳۵- هجری. وهو یوم اخذ البیعه لامیر المؤمنین (علیه السلام) فی المدینه بعد مقتل عثمان ۲۵/۳/۳۵- شمسی. المصادف فی ۱۲/۶/۶۵۶ للسنه المیلادیه ۲۹/۹/۸- للهجره وهو یوم فتح مکه.۲/۱۱/۸شمسی.المصادف ۱۹/۱/۶۳۰ للسنه المیلادیه. ۹/۲/۳۹- هجری. وهو الیوم الذی وقعت فیه حرب النهروان وقتل ذی الثدیه لعنه الله ۱۷/۴/۳۸- شمسی. المصادف فی ۵/۷/۶۵۹ للسنه المیلادیه ۲۷/۷/۱۳- ماقبل الهجره کان هو یوم المبعث النبوی الشریف. ۱۷/۴/۱۲- ماقبل التاریخ الشمسی المصادف فی ۵/۷/۶۰۹ للسنه المیلادیه

۲- المهذب البارع ج/۱ ص/۱۹۱

من ايـار الرومى ومنهم من قـال انه اول يوم الحمـل وبعضـهم جعله اليوم السـابع عشـر من كـانون الاول الرومى وهو صوم اليهود وبعضهم جعله اليوم التاسع من شباط(۱).

وقـال الكفعمى فى مصباحه انه النيروز المعتضـدى وهو اليوم الحادى عشـر من حزيران تاسع شـهور الروم وفى عهـد السـلطان جلال الدين السـلجوقى اختار الثامن عشر من(فروردين ماه اليزدجردى) وجعلوه اول السنه. وجعل خوارزم شاه يوم نزول الشمس درجه۱۹ من برج الحمل يوم النيروز وسمّاه النيروز الخوارزمشاهى.

ونقول: إذن كيف يناط حكم شرعى بيوم مجهول فلو كانت روايه المعلى صحيحه و تثبت لنا مشروعيه عيد النيروز فاى يوم يراد منه؟ و هل المراد اليوم الذى يختاره الملوك و السلاطين !؟ ام ماذا؟.

السـادس: ان روايه المعلى بن خنيس مشابه كل المشابهه لما زعمه الزردشتيون من وقوع حوادث مهمه فيه كتولـد هوشـنک و اعتلاء جمشـيد وكشف النيران و فتوحات زردشتيه و تعظيم الماء و لزوم رشه على الناس و ننقل خلاصه من اعتقادهم فى النيروز ليظهر التشـابه الواضـح بين مـا فى كتـاب اوسـتا و خـبر المعلى بن خنيس (ان الزردشتى من اقـام عيـد النيروز ومن لم يقمه فليس بزردشتى يجب ان يلبس الزردشتيون فيه افخر الثيـاب و يتطيبوا باحسن الطيب و يرشوا ماء الورد بعضـهم على بعض وان لم يكن فالمـاء القراح وان يعطلوا الاـسواق ثلاـثه عشـر يومـاً و ان يتزاوروا ويتحـابوا ويتهـادوا بمـا يتمكنون من الهـدايا وان يحضـروا من المآكل

۱- ۲ جواهر الكلام محمد حسن النجفى ج۵ص۴۲ نشر مؤسسه التاريخ العربى

سبعه أشـياء حرف أول كل منها (س) ارضاءاً لارباب السموات السبع وان يحضروا سمكةً ارضاءاً لرب الحيتان وماءاً ارضاءاً لرب الماء وخضـره ارضاءاً لرب الخضـره ويشعلوا السراج ارضاءاً لرب النيران و هو رب النار وان يلبسوا الشمله البيضاء كما كان يفعل زردشت وان هذا اليوم يوم مبارك وهو يوم المجوس الاكبر وهذا اليوم هو اليوم الذى وجد جمشـيد النار وهو اليوم الذى صالح فيه منوچهر الطورانيين وغلبهم و هو اليوم الـذى غلب افراسـياب على الهند فاحرق مدنها وهو اليوم الذى قبض فيه زردشت على جميع الشـياطين وحبسـهم فى الابريق وسـد الابريق عليهم وهـذا اليوم الـذى حكم فيه رب القمر على الارض فى دورتها القمريه وهذا اليوم الذى ظهرت الشـمس فيه ام النيران ومدت شـعاعها إلى الارض وازدهرت برب النور)(۱)و ذكر فى وصف هـذا اليوم اشياء آخر يطول ذكرها.

السـابع: واشـتملت روايه المعلّى على ان آدم (عليه السـلام) زوّج ابنيه بـابنتيه و هو مخـالف للروايـات الكثيره(۲) و مـن جملتها صحيـح السـند الـداله على رد ذلـك و ان الله عز وجل انزل حوريه لشـيث باسم نزله وأخرى ليافث باسم من_زله وهـذا المطلب موافق لعقائد المجوس القائلين بجواز التزوج بالأم والأخت والبنت.

ص:۶۵

۱- ۱ كتاب فرهنگ أساطير واشارات داسـتانى در ادبيات فارسـى دكتر محمد جعفر ياحقى طهران ۱۳۷۵ ص۴۲۸،۴۲۶ والنيروز طبع بغداد ص۵

۲- ۲ من لايحضـره الفقيه للصدوق ج۴ص۱۲دار الكتب الإسـلاميه، روضه المتقين ج۸ ص۷۸،علل الشرايع ج۱ص۱۲و الكافى كتاب النكاح باب النوادر ح۵۸

الثامن: انّ خبر المعلى معارض لخبر الصدوق المروى فى العيون عن الرضا (عليه السلام) عن ابائه عن اميرالمؤمنين (عليه السلام) حول اصحاب الرس وهو حديث طويل للتنديد بهم وهو صحيح سنداً فرواه الصدوق عن احمد بن زياد الهمدانى عن على بن إبراهيم عن ابيه عن عبد السلام الهروى قال حدّثنا علىّ بن موسى الرّضا (عليه السلام) عن أبيه موسى بن جعفرٍ عن أبيه جعفر بن محمّدٍ عن أبيه محمّد بن علىٍّ عن أبيه علىّ بن الحسين عن أبيه الحسين بن علىٍّ (عليه السلام) قال: أتى علىّ بن أبى طالب (عليه السلام) قبل مقتله بثلاثه أيّامٍ رجلٌ من أشراف تميمٍ يقال له عمرٌو فقال يا أمير المؤمنين أخبرنى عن أصحاب الرّسّ فى أىّ عصرٍ كانوا و أين كانت منازلهم و من كان ملكهم و هل بعث اللّه عزّ و جلّ إليهم رسولًا أم لا و بما ذا هلكوا فإنّى أجد فى كتاب اللّه تعالى ذكرهم و لا أجد غيرهم فقال له علىّ لقد سألتنى عن حديثٍ ما سألنى عنه أحدٌ قبلك و لا يحدّثك به أحدٌ بعدى إلّا عنّى و ما فى كتاب اللّه عزّ و جلّ آيةٌ إلّا و أنا أعرفها و أعرف تفسيرها و فى أىّ مكانٍ نزلت من سهلٍ أو جبلٍ و فى أىّ وقتٍ من ليلٍ أو نهارٍ و إنّ هاهنا لعلماً جمّاً(۱) وأشار إلى صدره و لكنّ طلّابه يسيرٌ و عن قليلٍ يندمون لو فقدونى كان من قصّتهم يا أخا تميمٍ أنّهم كانوا قوماً يعبدون شجره صنوبرهٍ يقال لها شاه درخت كان يافث بن نوحٍ غرسها على

۱- الجم: الكثير من كل شى ء كما قال فى القاموس ؛ ج۹، ص۲۹ . و فى بعض النسخ: «فان هاهنا لعلما جما».

شفیر عینٍ یقال لها دوشاب کانت أنبطت (۱) لنوحٍ (علیه السلام) بعد الطّوفان و إنّما سمّوا أصحاب الرّسّ لأنّهم رسّوا بینهم فی الأرض و ذلک بعد سلیمان بن داود (علیه السلام) و کانت لهم اثنتا عشره قریهً علی شاطئ نهرٍ یقال لها رسّ من بلاد المشرق و بهم سمّی ذلک النّهر و لم یکن یومئذٍ فی الأرض نهرٌ أغزر منه و لا أعذب منه و لا قرًی أکثر و لا أعمر منها تسمّی إحداهنّ آبان و الثّانیه آذر و الثّالثه دی و الرّابعه بهمن و الخامسه إسفندار و السّادسه فروردین و السّابعه اردیبهشت و الثّامنه خرداد و التّاسعه مرداد و العاشره تیر و الحادیه عشر مهر و الثّانیه عشر شهریور و کانت أعظم مدائنهم إسفندار و هی الّتی ینزلها ملکهم و کان یسمّی ترکوذ بن غابور بن یارش بن سازن بن نمرود بن کنعان فرعون إبراهیم (علیه السلام) (۲) و بها العین و الصّنوبره و قد غرسوا فی کلّ قریهٍ منها حبّهً من طلع تلک الصّنوبره فنبتت الحبّه و صارت شجرهً عظیمهً و حرّموا ماء العین و الأنهار فلا یشربون منها و لا أنعامهم و من فعل ذلک قتلوهم و یقولون هو حیاه آلهتنا فلا ینبغی لأحدٍ أن ینقص من حیاتها و یشربونهم و أنعامهم من نهر الرّسّ الّذی علیه قراهم و قد جعلوا فی کلّ شهرٍ من السّنه فی کلّ قریهٍ عیداً یجمع إلیه أهلها فیضربون علی الشّجره الّتی بها

۱- نبط الماء ینبط نبع و البئر استخرج ماؤها. القاموس؛ ج۲، ص۵۸۶.

۲- فرعون إبراهیم: نمرود. فرعون موسی: ریان. و فی بعض النسخ الخطیه: ترکور بن غابور بن یارش بن سان بن نمرود بن کنعان بن فرعون إبراهیم، و فی بعضها الآخر «بنان» مکان «سان».

كلّه(۱) من يريد فيها من أنواع الصّور ثمّ يأتون بشاءٍ و بقرٍ فيذبحونها قرباناً للشّجره و يشعلون فيها النّيران بالحطب فإذا سطع(۲) دخان تلك الذّبائح و قتارها فى الهواء و حال بينهم و بين النّظر إلى السّماء خرّوا للشّجره سجّداً و يبكون و يتضرّعون إليها أن ترضى عنهم فكان الشّيطان يجى ء فيحرّك أغصانها و يصيح من ساقها صياح الصّبىّ و يقول قد رضيت عنكم عبادى فطيبوا نفساً و قرّوا عيناً فيرفعون رءوسهم عند ذلك و يشربون الخمر و يضربون بالمعازف(۳) و يأخذون الدّستبند فيكونون على ذلك يومهم و ليلتهم ثمّ ينصرفون و إنّما سمّت العجم شهورها(۴) بآبانماه و آذرماه و غيرهما اشتقاقاً من أسماء تلك القرى لقول أهلها بعضهم لبعضٍ هذا عيد شهر كذا و عيد شهر كذا حتّى إذا كان عيد شهر قريتهم العظمى اجتمع إليه صغيرهم فضربوا عند الصّنوبره و العين سرادقاً من ديباجٍ عليه من أنواع الصّور له اثنا عشر باباً كلّ بابٍ لأهل قريهٍ منهم و يسجدون للصّنوبره خارجاً من السّرادق و يقرّبون له الذّبائح أضعاف ما قرّبوا للشّجره الّتى فى قراهم فيجى ء إبليس عند ذلك

۱- الكله بالكسر: الستر الرقيق يخاط كالبيت يتوقى فيه من البق يقال بالفارسيه «پشه دان» من البحار.

۲- سطع: علا و ارتفع .

۳- المعازف: الملاهى. والدست بند: لعب للمجوس، قيل: إنّه ما يسمى بالفارسيه سنج .

۴- فى هامش بعض نسخ العيون: و اعلم ان من التواريخ الأربعه المشهوره تاريخ الفرس و يسمى بالتاريخ اليزدجردى و اسامى شهورهم: فروردين، ارديبهشت، خرداد، تير، مرداد، شهريور مهر، آبان، آذر، دى، بهمن، اسفند. و منها تاريخ الجلالى المسمى بالملكى أيضا و اسامى شهور هذا التاريخ كاسامى شهور تاريخ الفرسيه الّا انها يقيد بالقديم.

فیحرّک الصّنوبره تحریکاً شدیداً و یتکلّم من جوفها کلاماً جهوریّاً(۱) و یعدهم و یمنّیهم بأکثر ممّا وعدتهم و منّتهم الشّیاطین کلّها فیرفعون رءوسهم من السّجود و بهم من الفرح و النّشاط ما لا یفیقون و لا یتکلّمون من الشّرب و العزف فیکونون علی ذلک اثنی عشر یوماً و لیالیها بعدد أعیادهم سائر السّنه ثمّ ینصرفون فلمّا طال کفرهم باللّه عزّ و جلّ و عبادتهم غیره بعث اللّه عزّ و جلّ إلیهم نبیّاً من بنی إسرائیل من ولد یهود بن یعقوب فلبث فیهم زماناً طویلًا یدعوهم إلی عباده اللّه عزّ و جلّ و معرفه ربوبیّته فلا یتّبعونه فلمّا رأی شدّه تمادیهم فی الغیّ و الضّلال و ترکهم قبول ما دعاهم إلیه من الرّشد و النّجاح و حضر عید قریتهم العظمی قال یا ربّ إنّ عبادک أبوا إلّا تکذیبی و الکفر بک و غدوا یعبدون شجرهً لا تنفع و لا تضرّ فأیبس شجرهم أجمع و أرهم قدرتک و سلطانک فأصبح القوم و قد یبس شجرهم فهالهم ذلک و قطع بهم و صاروا فرقتین فرقهٌ قالت سحر آلهتکم هذا الرّجل الّذی یزعم أنّه رسول ربّ السّماء و الأرض إلیکم لیصرف وجوهکم عن آلهتکم إلی إلهه و فرقهٌ قالت لا بل غضبت آلهتکم حین رأت هذا الرّجل یعیبها و یقع فیها و یدعوکم إلی عباده غیرها فحجبت حسنها و بهاءها لکی تغضبوا لها فتنتصروا منه فأجمع رأیهم علی قتله فاتّخذوا أنابیب طوالًا من رصاصٍ واسعه الأفواه ثمّ أرسلوها فی قرار العین إلی أعلی الماء واحدهً فوق و الأخری مثل

۱- کلام جهوری: عال .

البرابخ(۱) و نزحوا ما فيها من الماء ثمّ حفروا فی قرارها بئراً ضيّقه المدخل عميقةً و أرسلوا فيها نبيّهم و ألقموا فاها صخرةً عظيمةً ثمّ أخرجوا الأنـابيب من الماء و قالوا نرجو الآن أن ترضـی عنه آلهتنا إذ رأت أنّا قـد قتلنا من كان يقع فيها و يصـدّ عن عبادتها و دفنّاه تحت كبيرها يتشفّی منه فيعود لنا نورها و نضارتها كما كان فبقوا عامّه يومهم يسمعون أنين نبيّهم (عليه السلام) و هو يقول سيّدی قد تری ضـيق مكانی و شدّه كربی فارحم ضـعف ركنی و قلّه حيلتی و عجّل بقبض روحی و لا تؤخّر إجابه دعوتی حتّی مـات (عليه السـلام) فقال اللّه عزّ و جلّ لجبرئيل (عليه السـلام) يا جبرئيل أنظر عبادی هؤلاء الـذی (الّـذين) غرّهم حلمی و أمنوا مكری و عبـدوا غيری و قتلـوا رسـولی أن يقومـوا لغضـبی أو يخرجوا من سـلطانی كيف و أنـا المنتقم ممّن عصـانی و لم يخش عقـابی و إنّی حلفت بعزّتی لأـجعلنّهم عبرةً و نكالًا للعالمين فلم يرعهم و هم فی عيـدهم ذلك إلّا بريـحٍ عاصفٍ شديـده الحمره فتحيّروا فيهـا و ذعروا(۲) منهـا و انضم بعضـهم إلی بعضٍ ثمّ صـارت الأـرض من تحتهم كحجر كبريتٍ يتوقّد و أظلّتهم سـحابةٌ سوداء فألقت عليهم كالقبّه جمراً تلتهب فـذابت أبدانهم فی النّار كما يذوب الرّصاص فی النّار فنعوذ باللّه تعالی ذكره من غضـبه و نزول نقمته و لا حول و لا قوّه إلّا باللّه العلیّ العظيم(۳).

ص:۷۰

۱- البربـخ بالبـاءين الموحـدتين و الخـاء المعجمه ما يعمل من الخزف للبئر و مجاری الماء. من البحار قوله: نزحوا ما فيها ای فی الانبوبه المركبه من الانابيب.

۲- الذعر بالضم: الخوف .

۳- عيون اخبار الرضا (عليه السلام) للصدوق الناشر رضا المشهدی ج۱ ص۲۰۵ باب ۱۶

و هو كما تراه يندد بتقاليد الزردشتيين و يستنكرها على العكس من خبر المعلى حيث يمجد بها .

التاسع: انه يعارضه ما رواه ابن شهر اشوب المازندرانى فى كتاب المناقب (و ان المنصور تقدم إلى موسى بن جعفر (عليه السلام) بالجلوس للتهنيه فى يوم النيروز وقبض ما يحمل إليه فقال (عليه السلام) انى قد فتشت الاخبار عن جدى رسول الله (صلى الله عليه و آله) فلم اجد لهذا العيد خبراً وانه سنه الفرس ومحاها الاسلام ومعاذ الله ان نحيى ما محاه الاسلام)(۱) و هذا الحديث لابد من القول باعتباره وان كان مرسلاً لانه موثوق به بدليل ما ورد من أخبار مستفيضه و فيها الصحيح داله على عرض الأخبار على الكتاب و السنه و الاخذ بما له شاهد من الكتاب والسنه(۲) و هذا الحديث موافق للقرآن الكريم بل الكتاب دال عليه كما تقدم وجه دلالته و يشهد لموثوقيته بعد موافقته للقرآن الكريم ان ناقل الخبر كان ايرانياً و هو المازندرانى فاعتماده عليه شاهد على قوه الحديث و انه مخالف للسيره العمليه الجاريه بين الناس و الجند آنذاك و مخالف للمصلحه الشخصيه و السياسه العباسيه مضافاً الى قوه عبارته و استدلاله مضافاً الى موافقته لاخبار حصر العيد بأربعه أعياد التى سيأتى الإشاره إليها و هى شاهد من السنه على صحه حديث المناقب.

ص:۷۱

۱- ۱ بحار الانوار ج۴۸ ص۱۰۸والمناقب المجلد۵ ص۷۴ طبعه بمبئى .

۲- ۲ هنالك طائفه من الروايات دلت على الاخذ بشواهد الكتاب والسنه والتى تؤكد على انه لابد من الوثوق بالخبر فى العمل به. (راجع اصول الكافى للكلينى ج۱ص۵۵ دار الكتب الاسلاميه وبحار الانوار ج۳ ص ۲۵۰ وج۲ص۲۴۴)

العاشر: اشتماله على التطير و التشاؤم بالايام و هو يخالف ما ورد صحيحاً عن النبى (صلى الله عليه و آله) فى حديث الرفع حيث اشتمل على رفع تسعه اشياء عن الامه منها الطيره الدال على رفع جميع اثارها مضافاً لما ورد عنه (صلى الله عليه و آله): لا طيره فى الاسلام و هذه الروايه تثبت وجود التطير و التشاؤم فى الاسلام.

الحادى عشر: و مما يشهد على عدم مشروعيه عيد النيروز ما روى عن ثابت الضحاك قال نذر رجل عهد رسول الله (صلى الله عليه و آله) ان ينحر ابلاً ببوانه فاتى رسول الله (صلى الله عليه و آله) فاخبره فقال النبى (صلى الله عليه و آله) هل كان فيها من يعبد من اوثان الجاهليه قالوا: لا قال فهل كان فيها عيد من اعيادهم قالوا: لا قال: (صلى الله عليه و آله) للسائل اوف به نذرك فانه لا وفاء فى معصيه الله و لا فى ما لا يملك ابن آدم(۱).

فقد دلت هذه الروايه على ان اعياد الجاهليه معصيه الهيه و ان العيد ان لم يكن مشرعاً من قبل الاسلام فهو معصيه من المعاصى و لا يصح فيه النذر و هذه الروايه و ان كانت عاميه الّا انها مما دل على مدلولها القرآن الكريم و موافقه لما ورد عن ائمه الهدى عليهم السلام من الاحاديث المتقدم كحديث المناقب و حديث اصحاب الرس و ما سيأتى من احاديث حرمه التشبه باهل الكفر و حصر الاعياد فى اربعه.

۱- سنن ابى داوود مجلد ۲ ص ۸۰

الثانی عشر: تعارضها مع ما رواه المرحوم الراوندی فی کتاب لب اللباب عن رسول الله (صلی الله علیه و آله) انه قال: انّ الله ابدلکم بیومین یومین، بیوم النیروز والمهرجان الفطر والاضحی(۱).

عدم مشهوریه خبر المعلّی بن خنیس

ودعوی ان خبر المعلّی بن خنیس مشهور باطله فلا شهره فیه ولم یذکره احد من القدماء فهذا الطوسی والصدوق وابوه والقمیّون والکلینی وهم من الاعاجم او من بلاد ایران لم یذکروا له اسماً بل و لا روایه ضعیفه هذا و قد ردَّ کونه مشهوراً الشهید الاول قدس سره فی الذکری(۲).

توجیه معنی الخبر

و قد یذکر للخبر توجیه بان یکون المراد منه مفهوم النیروز فان النیروز فی لغه الفرس بمعنی الیوم الجدید و یراد من خبر المعلی المفهوم العام للیوم الجدید لا خصوص یوم معین.

ص:۷۳

۱- مستدرک الوسائل، المحدث النوری ج۶ ص۱۵

۲- الذکری ج/۱ ص/۱۹۹ طبع آل البیّت

اقول: لا ـ يمكن ان يراد بـالنيروز مفهومه لانه مخالف لصـريح الروايه ففيها دخلت على الصادق (عليه السـلام) يوم النيروز فقال (عليه السلام) «اتعرف هذا اليوم قلت جعلت فداك هذا يوم تعظمه العجم وتتهادى فيه» فالروايه صريحه فى خصوص يوم النيروز المدلول عليه باسم الاشاره – هذا – و ليس الكلام فيها عن مفهوم النيروز كما هو واضح.

خبر المعلى و قاعده التسامح

و لا ـ مجال للعمل بخبر المعلى حتى بناءً على التسامـح بادله السـنن فانه لو قلنا بحجيه قاعـده التسامـح فانما هو فيما اذا لم يكن هناك عنوان محرَم كما فى ما نحن فيه.

الروايه المنسوبه لمصباح الشيخ الطوسى

و امـا الروايه الثانيه: و هى ما نسـبت للشـيخ فى مصـباحه و هى هامش بعض نسـخ المصـباح و فيه: «عن المعلّى بن خنيس، عن الصادق (عليه السلام) فى اليوم النيروز قال: إذا كان يوم النيروز فاغتسل و البس أنظف ثيابک»(۱) و هو ايضاً لم يقل به أحد من

۱- المروى فى البحـار ج/۵۹ ص۹۱ والوسائل باب۴۸ من ابواب بقيه الصـلوات المندوبه ح۱عن مصـباح المتهجد و فى المصباح فى الهامش ص۷۹۰ طبع الانصارى الزنجانى و لايوجد فى الطبعه البيروتيه .

المتقدمين الى زمان الحلى و لم يروه الشيخ فى المصباح و انما هو زيدَ فى بعض نسخ المصباح فى آخر صفحه منه فى الحاشيه لا فى المتن و كتب تحته «الزياده ليس فى نسخه الاصل» .

وحول غسل النيروز قال المحقق الشوشترى فى كتابه النجعه فى شرح اللمعه «انه لم يذكره أحد من القدماء و ان خبر المعلى - المذكور فى المصباح - ضعيف»(۱).

و مما يرد خبرى المعلى ما ذكره ابن خلكان فى وفيات الاعيان فى النعمان ابى ثابت جد ابى حنيفه - امام الاحناف- انه قدم حلوى فى يوم المهرجان إلى على (عليه السلام) فقال له (عليه السلام) (مهرجونا كل يوم)(۲) وهو ابطال للمهرجان ايضاً بمعنى انه لا خصوصيه لهذا اليوم والروايه ضعيفه و قد نقلت انه (عليه السلام) قال (نيروزنا كل يوم)(۳) بمعنى كل يوم هو يوم جديد فلا خصوصيه لهذا اليوم .

۱- النجعه للمحقق التسترى كتاب الصلاه ج/۲ ص/۴۹ مكتبه الصدوق

۲- ۳ وفيات الاعيان ابن خلكان ج ۸ ص ۴۰۵ و۴۰۶ من منشورات الرضى

۳- ۴ الفقيه ج/۵ ص/۱۹۱ و قد اورد هذه الروايه ببعض عبائرها القاضى نعمان المصرى فى دعائم الاسلام .

حرمه الاهتمام العملی بالنیروز

هـذا ویکفینا فی حرمه الاهتمام بالنیروز اقتضاء القاعـده الاولیه ذلک القاضـیه بحرمه ترویـج المنکرات والتشـبه بأعـداء الـدین وتأییدها فلیس المشرک الّا من روّج الشرک وعمل به.

و امـا مـا قیـل من ان التزاور والتهـادی وصـله الارحـام مطلوبه مرغوب فیها فصـحیح فیما لم یکن هنالک عنوان محرّم من قبیل ترویج المنکر واحیاء السنن الضاله فان انکار المنکر واجب نفسی فیحرم ترویج البدع والمنکرات ولو بعنوان صله الرحم فلا یُعبد الله من حیث یعصی.

کلام الشیخ الاعظم الانصاری (رحمه الله)

کمـا اوضـح ذلک الشـیخ الاعظم الانصاری (رحمه الله) فی رد من اسـتدل بعمومات ادله الابکاء و الرثاء علی جواز الغناء حیث قـال: «ان ادله المسـتحبات لاتقـاوم ادله المحرمـات خصوصـاً التی یکون من مقـدماتها فان مرجع ادله الاسـتحباب الی اسـتحباب ایجاد الشیء بسببه المباح لا بسببه المحرم الاتری انه لا یجوز ادخال السرور فی قلب المؤمن و اجابته بالمحرمات کالزنا و اللواط و الغناء و السر فی ذلک ان دلیل الاستحباب انما یدل علی کون الفعل لوخلی و طبعه خالیاً عما یوجب لزوم احد طرفیه فلا ینافی ذلک طرو عنوان من الخارج موجب لزوم فعله اوترکه کما اذا صار مقدمه لواجب او صادفه عنوان محرم فاجابه المؤمن و ادخال السـرور فی قلبه لیس فی نفسه شـیء ملزم لفعله او ترکه فاذا تحقق فی ضـمن الزنا فقد طرء علیه عنوان ملزم لترکه کما انه اذا امر به الوالد او السید طرء علیه عنوان

ملزم لفعله و الحاصل ان جهات الاحكام الثلاثه اعنی الاباحه و الاستحباب و الکراهه لا تزاحم جهه الوجوب او الحرمه فالحکم لهما مع اجتماع جهتیهما مع احدی الجهات الثلاث»(۱)

بطلان دعوی تأیید الائمه (علیهم السلام) لهذا العید

و اما دعوی ان الأئمه (علیهم السلام) امضوا عید النیروز واقروه فکلام باطل للغایه وذلک لانه لا وجود لهذا العید بین المسلمین آنذاک واذا کان موجوداً فانما کان بین المجوس لا المسلمین کما نقل فی البحار ان المجوس جاءوا للأمیر (علیه السلام) واهدوا الیه جامات من فضه فیها سکر یوم النیروز وان الامیر (علیه السلام) جعله من جزیتهم(۲) واذا کان بین عوام الناس فی ایران آنذاک بعد تسلط العباسین واعتمادهم علی الایرانیین فانما کان ترویجه من قبل السلاطین بین الناس والناس آنذاک تابعون للمذاهب السنّیه وکان اکثر ایران والعراق من السنه ولم یکونوا من الشیعه وانما الشیعه فی الکوفه وقم ومقدار من الاهواز والری ولم یعلم وجوده فی هذه المناطق و قد راینا ترویجه من قبل ابو جعفر المنصور و یکفی فی الردع ما قالوه

۱- مکاسب الشیخ الانصاری , الغناء ص۳۹ مؤسسه النشر الاسلامی و للاسف لقد راج فی زماننا الاشتغال بآلات اللهو و الموسیقی و قد ادخلها البعض فی مراسم عزاء سید الشهداء الامام الحسین (علیه السلام) و قد نبه شیخنا الانصاری (رحمه الله) علی حرمه ذلک.

۲- بحار الانوار ج۴۱ص۱۱۸

(علیهـم السـلام) مـن ان الاعیـاد اربعه لاـ غیر، واما صـرفُ اعطـاء الهـدیه لاـ حرمه فیه فی نفسه وانمـا اذا اکتسب عنـوان ترویج المحرمـات واحیاء سـنن الادیان السابقه وعلی ای حال فلم یثبت ان الروایه بهـذا الشـکل کانت «اصـنعوا لنا کل یوم نیروزاً» حتی یقال ان الامیر (علیه السـلام) امضی ذلک ولعل الروایه کانت بالشکل الاخر الذی نقلت وهو «نیروزنا کل یوم» و هو ردع للنیروز مضافاً لمخالفه النقل الاول للادله مع ان النقل الاول غیر واضح الدلاله علی مشروعیه النیروز لانه لا یتضمن الاعتراف به.

مضافا الی ما رواه البخاری فی کتابه التاریخ الکبیر من رد امیر المؤمنین (علیه السـلام) لهدیه النیروز فروی عن أیوب ابن دینار عن ابیه «انّ علیاً کان لایقبل هـدیه النیروز» وقال: حـدثنی إبراهیم بن موسـی عن حفص بن غیاث وقال ابو نعیم حـدثنا أیوب بن دینار أبو سلیمان المکتب (سمع أباه) سمع علیاً بهذا حدیثه فی الکوفیین(۱).

و هـذه الروایه وان نقلهـا العـامه لکنهـا موثوق بهـا لانهـا علی خلاـف سـیرتهم والراوی لهـا من الاعاجم المخالفین لاهل البیت (علیهم السـلام) و هو البخاری ویؤید موثوقیتها مارواه الشـیخ الطوسـی فی کتاب العُدَّه عن الصَّادق (علیه السلام) قال: «إذا نزلت بکم حادثهٌ لا تَجدون حُکمها فیمَا ورد عنَّا فانظُروا إلی ما رووهُ عن علی (علیه السلام) فاعملُوا به»(۲).

ص:۷۸

۱- التاریخ الکبیر المجلد الاول ص۴۱۴

۲- عده الأصول ۱- ۳۷۹ , وسائل الشیعه، ج ۲۷، ص: ۹۱ باب۸ من ابواب صفات القاضی ح۴۷

تنبيهات

الاول: مضافا لذلک نقول: ان اعتبار یوم من الأیام عیداً بالمعنی الشرعی الحقیقی لاالمجازی(۱) یحتاج إلی اذن من الشارع و إلّا فهو تشریع محرم فکما ان الصلاه والصوم وسائر العبادات توفیقیه کذلک العید من السنن والأحکام الإلهیه التی لا یجوز تشریعها لأحد إلّا ما قام الدلیل الشرعی علیه. کما عرفت مما تقدم من دلاله الایتین علیه و دعاء قنوت صلاه العید (الذی جعلته للمسلمین عیدا) مشعر بذلک کما و یفهم هذا المعنی من الروایات الحاصره للعید فی أربعه أعیاد ففی خبر الصدوق قدس سره عن المفضل بن عمر قال قلت للصادق (علیه السلام) کم للمسلمین من عید فقال أربعه أعیاد-الخبر)(۲) و غیره من الروایات الداله علی حصر الأعیاد فی الجمعه والأضحی والفطر والغدیر.

۱- العید اعتبار شرعی و یکون موضوعاً للاحکام الشرعیه کصلاه العید مثلاً و بهذا الاعتبار فهو یحتاج الی اذن شرعی و یستعمل العید بمعنی آخر و الذی یکون مجازیاً بالنسبه الی المعنی الاول کما فی ما ورد عن امیر المؤمنین (علیه السلام) استعماله بذاک المعنی و هو (کل یوم لا یعصی الله فیه فهو عید) و هذا الاستعمال صحیح و لا اشکال فیه و لا علاقه له بالمعنی الشرعی الحقیقی المتقدم.

۲- الخصال للصدوق ص/۲۶۴مؤسسه النشر الاسلامی۱۴۰۳ه_ ق

الثانی: ان التشبه باعداء الدین فی ملبسهم وتقالیدهم ومسلکهم حرام کما هو فتوی بعض الاعلام ویشهد لذلک معتبره السکونی عن الصادق (علیه السلام) (أوحی الله تعالی إلی نبی من أنبیائه قل للمؤمنین لا تلبسوا لباس أعدائی ولا تطعموا طعام أعدائی ولا تسلکوا مسالک أعدائی فتکونوا أعدائی کما هم اعدائی)(۱)و نقله فی العیون بسند معتبر عن الهروی عن الرضا (علیه السلام) و فی حدیث الاربعمائه و هو حدیث معتبر عن أمیر المؤمنین: (لا یجمع المسلم یدیه فی صلاته وهو قائم بین یدی الله عزو جل یتشبه بأهل الکفر - یعنی المجوس)(۲) و فی صحیح زراره عن الباقر(لا تکفّر فإنما یفعل ذلک المجوس)(۳) و العله تعمم و تخصص کما هو المقرر فی محله فعله النهی فی هذه الاخبار هی التشبه باهل الکفر و هی شامله لما نحن فیه.

مقتضی القاعده الاولیه

الثالث: و مقتضی القاعده الاولیه هو حرمه تأیید و تعظیم السنن الجاهلیه و التقالید الدینیه الشرکیه و الباطله بل و ما یرتبط بقتل الانبیاء کما دلت علیه صحیحه الهروی فی قصه اصحاب الرس حیث قتلوا نبیهم حنظله و قد استنکرت الروایه مراسم النیروز جمله و تفصیلاً.

۱- الفقیه ج/۱ ص/۱۶۳

۲- الخصال ص/۶۲۲

۳- الکافی ج/۳ ص/۲۹۹

هـذا مضافاً الی ان المعروف بین العلماء ان کـل مـا یوجب وهن المـذهب الـذی هو عین الاسـلام و اتهام اتباعه بالانحراف عن الدین الاسـلامی الحنیف حرام شرعاً و قبیح بحکم العقل فنصره الحق و اعزازه و انتقاص الباطل و اذلاله من مسؤلیات کل انسان مؤمن و مسـلم فکیف یرضـی المخلص لله و للرسول (صـلی الله علیه و آله) و الائمه (علیهم السـلام) بـان تشوّه سـمعه التشـیع و جماله و قوته و تربط بالخرافات و الشـرکیات و الامور الباطله فاذاکانت الدعایات الکثیره باتهام الشـیعی بالمجوسـیه و الانحراف عن الاسلام فالمفروض عقلًا هو الدفاع عن التشیع و اظهاره کما هو بصورته الجمیله الناصعه.

۱۱- (و) یستحب الغسل ل(الاحرام)

کما فی خبر معاویه بـن عمـار عن الصـادق (علیه السـلام) الغسـل من الجنـابه - الی- و حین یحرم ...)(۱) و غیره مـن الاخبـار المتعدده مثل صـحیح ابن مسـلم عن الباقر (علیه السلام) «الغسل فی سبعه عشر موطناً - الی- ویوم تحرم»(۲) و مثل موثق سماعه عن الصادق (علیه السلام) فی خبر «و غسل المحرم واجب»(۳) و رواه الکافی بدون هذه الجمله و الکلام کما مر.

۱۲- (و) ایضاً یستحب الغسل ل(الطواف)

ص:۸۱

۱- الکافی ج۱ باب انواع الغسل ۲۶ ح۱ ص۴۰ فی سنده محمد بن اسماعیل وهو لم یوثق صریحا و قد تقدم ان الاقوی وثاقته.

۲- الخصال باب ۱۷ ص۵۰۸ و الفقیه ج/۱ ص۴۴ ح/۱

۳- الفقیه ج/۱ ص ۴۵ ح/۵ و التهذیب ج/۱ ص ۱۰۴ ح/۲

عنـد المصـنف لكن لم يـذكره غيره بهـذا العنوان الشامل لطواف العمره و الطواف المسـتحب والذى ورد الغسل فى زياره البيت لطواف الحـج من منى كمـا فى اخبـار متظافره كما فى صـحيح معاويه بن عمار المتقـدم وفيه (و يوم تزور البيت(١)) و فى موثق سماعه المتقدم (و غسل الزياره واجب) و زاد فى الفقيه الّا من به عله و كذلك التهذيب فزاد (الّا من عله).

١٣- (و) كذلك يستحب الغسل ل(زياره احد المعصومين عليهم السلام)

كما فى صحيح معاويه بن عمار عن الصادق (عليه السلام) «اذا دخلت المدينه فاغتسل قبل ان تدخلها او حين تدخلها ثم تأتى قبر النبى (صـلى الله عليه و آله) »(٢) و فى خبر يوسف الكناسـى عن الصادق (عليه السـلام) (اذا اتيت قبر الحسين (عليه السلام) فأت الفرات فاغتسل بحيال قبره...(٣)) و غيره من الاخبار الوارده فى فضل غسل زياره الحسين (عليه السلام) (۴).

و اما صحيح العيص: سألت الصادق (عليه السلام) عن زياره الحسين (عليه السلام) (هل لها غسل قال لا(۵)) و قريب منه خبر ابى اليسع (۶) فحملهما الشيخ على عدم غسل واجب(٧) كما هو الظاهر منهما فلا ينافيان استحباب الغسل.

١- الكافى ج/٣ ص ۴٠ ح/١

٢- الكافى ج/۴ص ۵۵٠ باب۴ من ابواب الزيارات .

٣- الكافى ج/١ باب١٧ من ابواب الزيارات .

۴- تهذيب الأحكام (تحقيق الخرسان) ؛ ج ۶؛ ص۵٢.

۵- التهذيب ج۶ ص۵٣ح۶

۶- المصدر السابق

٧- المصدر السابق

و فی خبر یونس بن ظبیان عن الصادق (علیه السلام) «اذا اردت زیاره قبر امیرالمؤمنین (علیه السلام) فتوضأ واغتسل»(۱) و روی فی التهذیب «اذا اتیت القبر الذی بالبقیع فاجعله بین یدیک ثم تقول و انت علی غسل السلام علیکم..»(۲) الّا ان الکافی و الفقیه رویاه بلا «وانت علی غسل».

۱۴- (و) ذکر المصنف استحباب الغسل (للسعی الی رؤیه المصلوب بعد ثلاثه ایام)

لکن قد یقال ان ظاهر الصدوق فی الفقیه هو الوجوب فقال: و روی ان من قصد الی المصلوب فنظر الیه وجب علیه الغسل عقوبه.(۳)

و فیه: انه نسب ذلک الی الروایه, نعم افتی بالوجوب صریحاً الشیخ فی النهایه(۴) و المفید فی المقنعه(۵) لکنهما قیداه بکونه بعد ثلاثه ایام و ان یستغفر الله من ذنبه و بالوجوب افتی الحلبی و زاد علی تقیده بکونه بعد ثلاث کون المصلوب من

۱- المصدر السابق

۲- التهذیب باب۲۷ زیاراتهم اول الزیادات

۳- الکافی ۸ من المزار باب زیاره من البقیع و الفقیه فی عنوان زیاره قبور الائمه «الحسن بن علی (علیه السلام) » بالبقیع.

۴- الفقیه ج/۱ ص۴۵ ح/۴

۵- النهایه ص۵۷۲ و فیها و یغتسل کفاره لسعیه الیه .

المسلمین و مثله ابن زهره(۱) و جعله ابن حمزه(۲) من المختلف فیه وجوباً و استحباباً .

قلت: لا دلیل علی استحباب الغسل او وجوبه نعم یحرم ابقاؤه اکثر من ثلاثه ایام کما افتی بذلک الصدوق فی الفقیه(۳) والمقنع(۴) و المفید فی المقنعه(۵) و الشیخ فی التهذیب(۶) و یدل علیه معتبر السکونی عن الصادق (علیه السلام) قال قال رسول الله (صلی الله علیه و آله) (لا تقروا المصلوب بعد ثلاثه ایام حتی ینزل و یدفن) (۷) و هو المفهوم من الکلینی حیث روی الخبر المتقدم(۸).

و اما قید المسلم فالظاهر فیه هو ان غیر المسلم لا یجب دفنه و انما المصلوب هو الذی یحرم صلبه اکثر من ثلاثه ایام.

۱۵- (و) من جمله ما یستحب له و الغسل (التوبه عن فسق او کفر)

کما فی خبر مسعده بن زیاده قال کنت عند ابی عبد الله (علیه السلام) فقال له رجل این ادخل کنیفاً و لی جیران عندهم جوارٍ یتغنین و یضربن بالعود فربما اطلت

۱- غنیه النزوع إلی علمی الأصول و الفروع؛ ص۶۲.
۲- الوسیله إلی نیل الفضیله؛ ص۵۴.
۳- من لا یحضره الفقیه ج ۴ ص ۶۸ باب حد السرقه
۴- المقنع (للشیخ الصدوق)؛ ص۶۳.
۵- المقنعه (للشیخ المفید)؛ ص: ۸۵ .
۶- تهذیب الأحکام (تحقیق الخرسان) ج ۱ ص ۳۳۵
۷- تهذیب الأحکام (تحقیق الخرسان) ج ۱ ص ۳۳۵ ح۱۴۹
۸- الکافی ج/۳ ص ۲۱۶ ح/۳

الجلوس استماعاً منی لهن فقال: (لا- تفعل فقال الرجل و الله ما آتیهن انما هو سماع اسمعه باذنی فقال لله انت اما سمعت الله عزوجل یقول ان السمع و البصر و الفؤاد کل اولئک کان عنه مسؤولاً- الی- قم فأغتسل وصل ما بدا لک فإنک کنت مقیماً علی امر عظیم ما کان اسوء حالک لو مت علی ذلک....(۱)) و به افتی الفقیه(۲) وهو شامل لکل الکبائر و منها الکفر و لعله لهذا خصه المفید بالکبائر(۳).

هذا و قال فی المبسوط «و الکافر إذا اسلم لا یجب علیه الغسل بل یستحب له ذلک»(۴) قلت: و شمول ما تقدم له محل تأمل .

۱۶- (و) یستحب الغسل ایضاً ل (صلاه الحاجه)

کما فی خبر عبد الرحیم القصیر عن الصادق (علیه السلام) فی خبر قال «تغتسل و تصلی رکعتین»(۵) و خبر جمیل(۶).

۱۷- (و) کذلک یستحب الغسل له(صلاه الإستخاره)

کما فی موثق سماعه المتقدم ففی آخره (وغسل الإستخاره).

۱- الکافی ج/ باب الغناء ح/۱۰ باب ۲۵ من الأنبذه
۲- الفقیه ج/۱ ص ۴۵ ح/۶
۳- التهذیب ج/۱ ص ۱۱۵
۴- المبسوط ج/۱ باب الإغسال
۵- الکافی ج/۳ ص۴۷۶ح/ ۱ باب ۹۶
۶- الکافی ج/۳ ص۴۷۷ ح/۳ الحدیث الاخر

و فی صحیح زراره عن أبی عبد اللّه (علیه السلام) قال: فِی الْأَمْرِ یَطْلُبُهُ الطَّالِبُ مِنْ رَبِّهِ قَالَ تَصَدَّقْ فِی یَوْمِکَ عَلَی سِتِّینَ مِسْکِیناً عَلَی کُلِّ مِسْکِینٍ صَاعٌ بِصَاعِ النَّبِیِّ ص فَإِذَا کَانَ اللَّیْلُ اغْتَسَلْتَ فِی الثُّلُثِ البَاقِی وَ لَبِسْتَ أَدْنَی مَا یَلْبَسُ مَنْ تَعُولُ مِنَ الثِّیَابِ إِلَّا أَنَّ عَلَیْکَ فِی تِلْکَ الثِّیَابِ إِزَاراً ثُمَّ تُصَلِّی رَکْعَتَیْنِ فَإِذَا وَضَعْتَ جَبْهَتَکَ فِی الرَّکْعَهِ الْأَخِیرِ لِلسُّجُودِ هَلَّلْتَ اللَّهَ وَ عَظَّمْتَهُ وَ قَدَّسْتَهُ وَ مَجَّدْتَهُ وَ ذَکَرْتَ ذُنُوبَکَ فَأَقْرَرْتَ بِمَا تَعْرِفُ مِنْهَا مُسَمًّی ثُمَّ رَفَعْتَ رَأْسَکَ ثُمَّ إِذَا وَضَعْتَ رَأْسَکَ لِلسَّجْدَهِ الثَّانِیَهِ اسْتَخَرْتَ اللَّهَ مِائَهَ مَرَّهٍ- اللَّهُمَّ إِنِّی أَسْتَخِیرُکَ ثُمَّ تَدْعُو اللَّهَ بِمَا شِئْتَ وَ تَسْأَلُهُ إِیَّاهُ وَ کُلَّمَا سَجَدْتَ فَأَفْضِ بِرُکْبَتَیْکَ إِلَی الْأَرْضِ ثُمَّ تَرْفَعُ الْإِزَارَ حَتَّی تَکْشِفَهُمَا وَ اجْعَلِ الْإِزَارَ مِنْ خَلْفِکَ بَیْنَ أَلْیَتَیْکَ وَ بَاطن ساقیک(۱).

۱۸- (و دخول الحرم و مکه و المدینه)

کما فی صحیح إبن مسلم المتقدم عن الخصال المروی فی الفقیه مرسلاً و فی موثق سماعه (و غسل دخول الحرم واجب و یستحب الا یدخله الرجل الا بغسل(۲)).

اقول: و ذیله قرینه علی ان المراد من الوجوب فی الخبر هو التأکد و فی صحیح معاویه بن عمار المتقدم (و حین تدخل مکه و المدینه)(۳) و غیرها(۴).

۱- الکافی (ط - الإسلامیه)، ج ۳، ص: ۴۷۹ح۸

۲- الفقیه ج/۱ ص ۴۵ ح/۵

۳- الکافی ج/۳ ص ۴۰ ح/۱

۴- الخصال قیل ح/۴۰۰ و العیون باب ۳۴ معتبر الفضل

۱۹- (و) ذكر المصنف استحباب الغسل لدخول (و المسجدين)

اما مسجد مكه فليس فيه من خبر نعم ذكره المفيد فى مقنعته(۱).

واما مسجد النبى (صلى الله عليه و آله) ففى خبر إبن مسلم (وإذا أردت دخول مسجد الرسول (صلى الله عليه و آله) ...(۲)).

۲۰- (و) يستحب ايضاً لدخول (الكعبه)

كما فى صحيح معاويه بن عمار المتقدم و غيره.

۲۱- هذا و لم يذكر المصنف فى الاغسال المستحبه غسل المولود ففى موثق سماعه المتقدم عن المشايخ الثلاثه «وغسل المولود واجب» وقد نقل المختلف عن بعض علمائنا القول بوجوبه(۳) ولعله استند الى ظاهر الموثق وقد تقدم انه محمول على تاكد الاستحباب والّا فهو معرض عنه, ويرد القول بالوجوب ما فى معتبر أبى بصير، عن الصّادق (عليه السلام): حدّثنى أبى عن جدّى، عن آبائه، عن علىّ عليهم السّلام: «اغسلوا صبيانكم من الغمر فإنّ الشّيطان يشمّ الغمر فيفزع الصّبىّ من رقاده و يتأذّى به الكاتبان»(۴) الظاهر فى الاستحباب.

ص:۸۷

۱- التهذيب ج/۱ ص ۱۱۵
۲- التهذيب ج/ ۱ ص ۱۰۵ ح/۴
۳- مختلف الشيعه فى أحكام الشريعه؛ ج ۱، ص۳۱۸.
۴- علل الشرائع، ج ۲، ص: ۵۵۷ح۱ و رواه العيون ج ۲، ص: ۶۹ عن دارم بن قبيصه، عن الرّضا، عن آبائه عليهم السّلام، عن النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله. والغمر: ريح اللحم, الدسم.

هـذا وقيل بالغسل فی قتل الوزغ فروی الفقيه مرسـلًا «ان من قتل وزغاً فعليه الغسل»(۱) و قال بعـده و قال بعض مشايخنا ان العله فی ذلک انه يخرج من ذنوبه فيغتسل منها و ظاهره الوجوب و لم يقل احد بذلک وعلته کما تری مع انها لم تسند الی المعصوم .

واما خبر عبـدالله بن طلحه سألت الصادق (عليه السـلام) عن الوزغ فقال رجس و هو مسـخ کله فإذا قتلته فاغتسل...(۲) فلا يمکن التعويل عليه لاشـتمال ذيله علی امر منکر (فقال ان أبی کان قاعـداً فی الحجر ومعه رجل يحـدثه فإذا هو بوزغ يولول بلسانه فقال أبی للرجل اتـدری ما يقول هـذا الوزغ قال: لا علم لی بما يقول قال فإنه يقول: و الله لئن ذکرتم عثمان بشتيمه لأشـتمن علياً حتی يقوم من ههنا قال وقال أبی ليس يموت من بنی اميه ميت الّا مسـخ وزغاً ان عبـد الملک بن مروان لما نزل به الموت مسخ وزغاً فـذهب من بين يدی من کان عنده وکان عنده ولده فلما ان فقدوه عظم ذلک عليهم فلم يدروا کيف يصـنعون ثم اجتمع أمرهم علی ان يأخذوا جذعاً ...).

۲۲- و کـذلک لم يـذکر المصـنف غسـل يوم الترويه ففی صـحيح إبن مسـلم المتقـدم عن الخصـال و المروی مرسـلًا فی الفقيه (الغسل فی سبعه عشر موطناً - الی- و يوم الترويه).

ص:۸۸

۱- الفقيه ج/۱ ص ۴۴

۲- روضه الکافی ص اخبار ۳۵

٢٣- وكذلك لم يذكر غسل الإستسقاء ففى موثق سماعه المتقدم (وغسل الإستسقاء واجب).

حصيله البحث:

يستحبّ الغسل للكسوف مع التّعمّد و الاستيعاب، و كذا يستحبّ الغسل للجمعه و وقته من طلوع الفجر الى الزوال وبعد الزوال يكون قضاء ما بينه و بين الليل فإن فاته إغتسل يوم السبت. ويجوز تقديمه لمن خَشِيَ أن لا يَجِد الماء يوم الجُمُعَه.

ويستحب الغسل للعيدين , و اول ليله من من شهر رمضان و ليله السابع عشر منه و فى ليال القدر الثلاث , التاسع عشر والحادى والعشرين والثالث والعشرين .

ويستحب الغسل ليله الفطر و ليله النصف من شعبان و يوم المباهله و عرفه، و الإحرام، و لزياره البيت لطواف الحج من منى، و زياره المعصومين، و التّوبه عن فسقٍ أو كفرٍ، و لصلاه الحاجه، و الاستخاره، و دخول الحرم و مكّه و المدينه و الكعبه وغسل المولود و يوم الترويه و الإستسقاء.

و اما الغسل للسّعى إلى رؤيه المصلوب بعد ثلاثهٍفليس بمستحب ولا واجب نعم يحرم ابقاؤه اكثر من ثلاثه ايام وهنالك اغسال ذكر الفقهاء رضوان الله عليهم استحبابها لكنها لم تثبت عندنا.

و اما غسل النيروز فحرام لان روايته من الموضوعات والمكذوبات. و الأعياد فى الاسلام تنحصر فى الجمعه والأضحى والفطر والغدير لا غير ويحرم الاهتمام

العملی بـالنیروز لحرمه التشـبه بأعـداء الـدین و امـا التزاور و التهـادی و صـله الارحام فهی مطلوبه فیما اذا لم یکن هنالک عنوان محرّم من قبیل ترویج البدع والمنکرات مثل النیروز فلا یُعبد الله من حیث یعصی.

بقیه الصلوات الواجبه

(و منها الصلاه المنذوره و شبهها و هی تابعه للنذر المشروع و شبهه)

من العهد و الیمین وضابط المشروع ما کان فعله جائزاً قبل النذر وتفصیل الکلام فی باب النذر والعهد والیمین.

صلاه الاجاره

(و منها صلاه النیابه بإجاره أو تحمل من الولی عن الأب وهی بحسب ما یلتزم به)

اما تحمل الولی عن الأب فسیأتی الکلام فیه فی باب القضاء.

واما صـلاه الإجاره فشـیء حـدث و راج بین المتأخرین وسـیأتی تفصـیل الکلام فیه باب فی المکاسب المحرمه فی البحث حول اخذ الاجره علی الواجبات.

و جمله القول فی صـلاه الاجـاره و النیـابه علی العبـادات هو: ان من المقرر فی علم الاصول ان الاصول اللفظیه والعملیه تقتضـی عدم سقوط التکالیف العبادیه بلافرق بین واجبها ومستحبها عن المکلف باتیان غیره بها فلابد لکل مکلف ان یمتثل

تکالیفه العبادیه بالمباشره و علیه فنیابه الشخص عن غیره فی امتثال عباداته مع التقرب والاخلاص تحتاج الی الدلیل، ولاشبهه فی عدم وقوع النیابه عن الاحیاء فی العبادات التی یطلب فیها المباشره کالصلاه و الصوم، الواجبه و المستحبه بضروره الفقه وکذلک عن الاموات الّا ما خرج بالدلیل کما فی وجوب قضاء الولد الاکبر او کل وارث علی الخلاف عن أبیه او وارثه و کما فی النیابه بالحج وکما فیما ورد فی موثقه إسحاق بن عمّار عن أبی عبد اللّه (علیه السلام) «فی رجل یجعلُ علیه صیاماً فی نذر فلا یقوی قال یُعْطِی من یصوم عنهُ فِی کُلِّ یَوْمٍ مُدَّیْن»(۱) و لم یخالف فی ذلک احد من المتقدمین الّا إبن الجنید قیاسا للصوم والصلاه علی الحج و فیه انه قیاس مع الفارق کما سیتضح .

و اما الاستدلال له بانه احسان فبدیهی البطلان فالاحسان لیس دلیلا للتشریع حتی یجوّز لنا کل ما شک فی مشروعیته والحاصل ان العبادات توقیفیه والتعبد عن شخص بالاجره خلاف مقتضی القاعده ومما یحتاج الی دلیل.

فان قلت: ان دعوی خروج الحج وما ورد فی النذر, لاجل النص فاسده لان مرجعها الی عدم اعتبار القربه فی الحج .

قلت: بعد ورود النص بشرعیته مع الاجره لاتعدو هذه الدعوی عن کونها اجتهادا فی قبال النص مع ان الحج بعد قابلیته للنیابه بالاجره وبدونها بالنص لا مانع من التقرب به بالاقدام علیه وادائه فلیست القربه الا اتیان الشیء امتثالا لامر

۱- الکافی ج/۷ص۴۵۷ح۱۵ والفقیه ج۳ص۳۷۴

لمولی وهنـا امر المولی بالحـج النیابی بالاجره فلا اشـکال فی البین بخلاف الصـلاه والصوم التی لم یرد نص بمشـروعیتها بالنیابه بالمعنی المتقدم فضلا عن الاجره فکیف یؤتی بهما بعنوان الصلاه والصوم؟ ألیس ذلک تشریعا محرما.

هـذا وما قیل من تصویر النیابه من جعل النائب نفسه بدلاً عن المیت فی الاتیان متقربا بتکالیف المیت الی الله عز وجل فجوابه انه عین التشـریع فبای دلیل جوزنا ان ننوب عن المیت بتلک الصـلاه وکیف یسقط التکلیف عن المیت بفعل النائب ولو سلمنا صحه ذلک لجری فی الاحیاء کـذلک ولم یقل به احد،هذا والقران الکریم صـریح فی بطلان ذلک قال تعالی { کل نفس بما کسـبت رهینه} وقوله تعـالی {وان لیس للانسـان الاـ مـا سـعی} وتأویلهمـا بـان فعل النائب ایضا مما جاء بسـعی المیت تأویل باطل و بلا شاهد بل لا ینسب الیه فضـلاً عن ان یکون سعیه و یشهد لذلک ما فی بعض الروایات مثل «إذا مات إبن آدم انقطع عمله الّا من ثلاث ولد صالح...».

حصیله البحث:

صلاه النّیابه بالإجاره لیست بمشروعه و الاجاره لها باطله نعم لا مانع من الصلاه عن الاموات تبرعا.

الصلوات المندوبه

(و من المندوبات)

ص:۹۲

صلاه الاستسقاء

الاولی: (صلاه الاستسقاء وهی کالعیدین)

فی کونهـا رکعتین وکون سبع تکبیرات فی أولاها وخمس تکبیرات فی ثانیتها وکون الصلاه قبل الخطبه و الجهر فی قراءتها و فی الخروج الی الصحراء بمکه و لکن الخطبه فی هذه الصلاه واحده قاعداً فیها الامام و یکثر فیها من التسبیح وغیره مما یأتی.

وورد فی هذه ایضاً إخراج المنبر معهم دون تلک وکذا تقلیب الرداء ففی الکافی «وفی روایه إبن المغیره قال: یکبر فی صلاه الاستسقاء کما یکبر فی العیدین فی الاولی سبعاً وفی الثانیه خمساً و یصلی قبل الخطبه و یجهر بالقراءه و یستسقی وهو قاعد»(۱)و یشهد لذلک صحیح هشام بن الحکم عن الصادق (علیه السلام) «سألته عن صلاه الاستسقاء فقال (مثل صلاه العیدین یقرأ فیها ویکبر فیها کما یقرأ ویکبر فیها یخرج الامام و یبرز الی مکان نظیف فی سکینه ووقار وخشوع و مسکنه و یبرز معه الناس فیحمد الله ویمجده ویثنی علیه ویجتهد فی الدعاء ویکثر من التسبیح والتهلیل والتکبیر ویصلی مثل صلاه العیدین رکعتین فی دعاء ومسأله واجتهاد فإذا سلم الامام قلّب ثوبه و جعل الجانب الذی علی المنکب الایمن علی الایسر والذی علی الایسر علی الایمن فإن النبی صلی الله علیه و آله کذلک

۱- الکافی ج/۳ ص ۴۶۳ ح/۴

صنع)(۱), و فی مرسله الفقیه «و قال أبو جعفر (علیه السلام) کان رسول الله صلی الله علیه و اله و یصلی الاستسقاء رکعتین ویستسقی وهو قاعد وقال: بدأ بالصلاه قبل الخطبه و جهر بالقراءه»(۲) و فی الصحیح عن صفوان قال أخبرنی موسی بن بکر أو عبدالله بن المغیره عن طلحه بن زید عن الصادق (علیه السلام) عن ابیه (علیه السلام) (ان رسول الله (صلی الله علیه و آله) صلی للاستسقاء رکعتین و بدأ بالصلاه قبل الخطبه وکبر سبعاً و خمساً و جهر بالقراءه)(۳) وغیرها و لیس فیما تقدم ما یخالف ذلک الّا قول إبن الجنید من تقدیم الخطبه علی الصلاه کما هو صریح صحیح (علی الصحیح) (۴) اسحاق بن عمار عن الصادق (علیه السلام) قال (الخطبه فی الاستسقاء قبل الصلاه(۵)) .

۱- الکافی ج/۳ ص ۴۶۲ ح/۲

۲- الفقیه ج/۱ ص ۳۳۸ ح/۱۰

۳- التهذیب ج/۳ ص ۱۰۰ ح/۹

۴- ففی سنده فضاله بن ایوب عن ابان عن اسحاق بن عمار و الظاهر ان ابان هو ابان بن عثمان الذی هو من اصحاب الاجماع و لا اشکال فیه الا من جهه ما فی نسخه الکشی المحرفه من کونه ناووسیاً و لیس کذلک فراجع القاموس، ج ۸، ص۳۹۲. و اما اسحاق بن عمار ایضاً وقع فی شخصه انه ابن عمار الساباطی و انه فطحی و هو ایضاً و هم فراجع القاموس، ج ۱، ص۷۵۷. و الحاصل انهما ثقتان.

۵- التهذیب ج/۳ ص ۱۰۰ ح/۱۰

اقول: و قد يتوهم الاستدلال له بصحيح هشام بن الحكم المتقدم (١)و هو توهم باطل فأشتماله على التسبيح و التهليل والتكبير و الـدعاء قبل الصـلاه غير الخطبه بعد الصـلاه وكيف كان فقد قال الشـيخ فى حق هذه الروايه: (هذه الروايه شاذه مخالفه لإجماع الطـائفه المحقه لأن عملها على الروايه الاولى)(٢). قلت: وهو واضـح بعـد عدم روايه الصدوق و الكلينى لها و لم يفت بها احد غير ابن الجنيد و يمكن وقوع تحريف فى الروايه بابدال بعد بقبل بقرينه صحتها والاعراض عنه.

و اما المنبر فـذهب السـيد المرتضـى فى المصـباح انه ينقل فيحمل بين يدى الامام الى الصـحراء وكذا قال ابن الجنيد و ابن ابى عقيل(٣) و خالفهم ابن ادريس فقال (نقل عن البعض ان المنبر لا يحمل بل المستحب ان يكون مثل منبر صلاه العيد معمول من طين قال وهو الاظهر فى الروايه والقول)(۴) .

اقول: و لعل مراده من الروايه صحيح هشام بن الحكم المتقدم من كون صلاه الاستسقاء مثل صلاه العيدين.

و يـدل على الاول صـحيح محمد بن مسـلم عن مره مولى محمد بن خالد عن الصادق (عليه السـلام) فى خبر - الى- قلت كيف يصنع قال: (يخرج المنبر ثم يخرج

ص:٩۵

١- المختلف ج/٢ ص ٣۴٠ وقال العلامه فيه (لكن دلالته على ما اختاره إبن الجنيد اقوى) .

٢- الإستبصار ج/١ ص۴۵٢

٣- المختلف ج/٢ ص ٣٣٨

۴- السرائر ج/١ ص٣٢۵

یمشی کما یخرج یوم العیدین)[(۱)] و یدل علیه ایضاً خبر أبی العباس عن الصادق (علیه السلام) اتی قوم النبی (صلی الله علیه و آله) فقالوا «ان بلادنا قد قحطت و توالت السنون علینا فادع الله تعالی یرسل السماء علینا فأمر بالمنبر فأخرج»[(۲)].

اقول: و بهذین الخبرین تعرف تقیید اطلاق صحیح هشام .

هذا و اختلف فی تقدیم الاذکار علی الخطبه وتأخیرها عنها فذهب المفید[(۳)] و الصدوق[(۴)] و المرتضی[(۵)] و ابن ادریس[(۶)] و ابو الصلاح[(۷)] و ابن البراج[(۸)] و سلار[(۹)] و ابن الجنید [(۱۰)] الی الثانی وقال الشیخ بالاول[(۱۱)] و به قال العمانی[(۱۲)] و ابن حمزه[(۱۳)], هذا و

۱- الکافی ج/۳ ص ۴۶۲ ح/۱ و التهذیب ج/۳ ص ۱۴۸ ح/۳۰۰؛ و فی التهذیب عن مره مولی خالد و لعل الصحیح محمد بن خالد کما فی الکافی و هو محمد بن خالد بن عبد الله البجلی القسری والی المدینه.

۲- الکافی ج/۸ – الروضه فی ۶۶ من اخباره

۳- المقنعه ص ۲۰۷ و ص ۲۰۸

۴- الفقیه ج/۱ ص ۳۲۴ و المقنع ص ۴۷

۵- السرائر ج/۱ ص۳۲۶ حکی قول المرتضی

۶- السرائر ج/۱ ص۳۲۶

۷- الکافی فی الفقه ص ۱۶۳

۸- المهذب ج/۱ ص۱۴۴

۹- المراسم ص ۸۳

۱۰- المختلف ج/۲ ص ۳۴۰

۱۱- النهایه ص۱۳۹ و المبسوط ج/۱ ص ۱۳۴ و ص۱۳۵ و الاقتصاد ص ۲۷۲

۱۲- المختلف ج/۲ ص ۳۴۰

۱۳- الوسیله ص ۱۱۳

الظاهر مما تقدم من الاخبار ان الاذكار قبل الصلاه كما فی صحیح هشام و بعد الصلاه قبل الخطبه أو فی ضمن الخطبه کما فی خبر مره و ما نقل من خطبه امیر المؤمنین (علیه السلام) للإستسقاء فقد تضمنت خطبته (علیه السلام) التحمید و التصلیه و التضرع الیه تعالی فی الاجابه (۱)و الحاصل انه لیس من خبر یذکر کون الاذکار قبل الخطبه أو بعدها .

(و یحول) الامام (الرداء یمیناً ویساراً)

کما فی صحیح هشام المتقدم (فإذا سلم الامام قلّب ثوبه و جعل الجانب الذی علی المنکب الایمن علی الایسر و الذی علی الایسر علی الایمن فإن النبی (صلی الله علیه و آله) کذلک أصنع) و غیرهما و لم یثبت استحباب ذلک للمأموم کما قیل(۲) بعد اختصاص الاخبار بإستحباب ذلک للامام فقط و مثله فی الضعف جعل الرداء اعلاه اسفله(۳) من المستحب بالاضافه الی تحویله.

هذا و هل یستحب تحویل الرداء بعد الفراغ من الصلاه أم بعد رقی الامام المنبر؟ یمکن القول بالتخییر بعد اشتمال صحیح هشام علی الاول و خبر مره علی الثانی.

(و لتکن الصلاه بعد صوم ثلاثه ایام آخرها الاثنین أو الجمعه)

۱- الفقیه ج/۱ ص۳۳۵ و التهذیب ج/۳ ص ۱۰۱

۲- الروضه البهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه (ط - کلانتر)؛ ج ۱، ص۶۹۱.

۳- الروضه البهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه (ط - کلانتر)؛ ج ۱، ص۶۹۱.

اما صوم ثلاثه ايام فيـدل عليه خبر حماد السـراج و فيه: (فقلت ذلک لابی عبدالله (عليه السـلام) فقال لی قل له ليس الاستسـقاء هکذا فقل له يخرج فيخطب الناس و يأمرهم بالصيام اليوم و غداً و يخرج بهم اليوم الثالث و هم صيام...(۱)) و اما کون الخروج فی يوم الجمعه کما عن الحلبی(۲) فلم يرد فی خبر و انما هو استدلال بالعمومات من کون الجمعه وقت لإجابه الدعاء کما ورد فی بعض الاخبار(۳) و يرده اختصـاص الخبر بـذکر يوم الاـثنين کما فی خبر مره المتقـدم (قلت له متی يخرج قال يوم الاثنين) و خبر العيون و فيه (ان الرضـا (عليه السـلام) لمـا جعله المـأمون ولی عهـده احتبس المطر - الی- قـال «يعنی المأمون» فمتی تفعل ذلک وکان ذلک يوم الجمعه قال يوم الاثنين...(۴)) .

اقول: و هو المشهور کما عن الشيخ(۵) و الصدوق(۶) و إبن البراج(۷) و إبن حمزه(۸) و إبن ادريس(۹).

ص:۹۸

۱- التهـذيب ج/۳ ص ۱۴۸ ح/۳ و الحـديث حـول مـا طلبه محمـد بن خالـد والی المـدينه حول الإستسـقاء فهو مع خبر مره المتقدم يتکلمان عن واقعه واحده.

۲- الکافی فی الفقه ص ۱۶۲ .

۳- الکافی ج/۳ ص ۴۱۳ باب ۶۷ فضل يوم الجمعه و ليلته .

۴- عيون أخبار الرضا عليه السلام؛ ج ۲؛ ص۱۶۸. و الخبر ضعيف سنداً .

۵- النهايه ص ۳۸ و المبسوط ج/۱ ص۱۳۴

۶- الفقيه ج/۱ ص۳۳۴ و المقنع ص ۴۷

۷- المهذب ج/۱ ص ۱۴۴

۸- الوسيله ص ۱۱۳

۹- السرائر ج/۱ ص ۳۲۵

الدعاء لرفع الزلازل

نعم ورد صيام ثلاثه ايام والخروج يوم الجمعه لرفع الزلازل كما فى صحيح على بن مهزيار قال كتبت الى أبى جعفر (عليه السلام) و شكوت اليه كثره الزلازل فى الأهواز و قلت ترى لى التحويل عنها فكتب (عليه السلام) لا تتحولوا عنها وصوموا الأربعاء و الخميس والجمعه و اغتسلوا وطهروا ثيابكم وابرزوا يوم الجمعه و ادعوا الله فإنه يرفع عنكم قال ففعلنا فسكنت الزلازل)(۱).

ثم قال المصنف عطفاً على ما سبق من الصوم لصلاه الاستسقاء:

(و التوبه و ردّ المظالم)

ففى خبر عبد الرحمن بن كثير عن الصادق (عليه السلام) انه قال (إذا فشت أربعه ظهرت أربعه إذا فشا الزنا ظهرت الزلازل وإذا أمسكت الزكاه هلكت الماشيه واذا جار الحكام فى القضاء امسك القطر من السماء و إذا خفرت الذمه نصر المشركون على المسلمين)(۲).

ثم ان الحلبى ذكر ان المأمومين يرفعون اصواتهم بالاذكار كالامام(۳) و قال الاسكافى لا يرفعون مثله(۴). قلت: وليس من خبر يشهد لاحدهما .

۱- التهذيب ج/۳ ص ۲۹۴ ح/۱۸ و الفقيه ج/۱ ص ۳۴۳

۲- الفقيه ج/۱ ص۳۳۲ و الخفر بمعنى الغدر .

۳- الكافى فى الفقه ص ۱۶۳

۴- المختلف ج/۲ ص ۳۴۲

هـذا و لا خلاف فی الاذکار فی کون التکبیر اولاً مستقبلًا القبله ثم التسبیح یمیناً وانما الخلاف فی الیسار و استقبال الناس فقال المفید(۱) والدیلمی(۲) والحلبی(۳) و القاضی(۴) «یحمد الله مائه عن یساره و یستغفر الله مائه مستقبل الناس» .

و قال: العمانی و الاسکافی(۵) و الصدوق (۶)و الشیخ(۷) و ابن ادریس(۸) «یهلل مائه عن یساره ویحمد الله مائه مستقبلهم» ویشهد لهم خبر مره المتقدم ففیه: «ثمّ یستقبل القبله فیکبّر اللّه مائه تکبیرهٍ رافعاً بها صوته ثمّ یلتفت إلی النّاس عن یمینه فیسبّح اللّه مائه تسبیحهٍ رافعاً بها صوته ثمّ یلتفت إلی النّاس عن یساره فیهلّل اللّه مائه تهلیلهٍ رافعاً بها صوته ثمّ یستقبل النّاس فیحمد اللّه مائه تحمیدهٍ ثمّ یرفع یدیه فیدعو ثمّ یدعون».

۱- المقنعه ص ۲۰۸

۲- المراسم ص ۸۳

۳- الکافی فی الفقه ص ۱۶۳

۴- المهذب ج/۱ ص ۱۴۴

۵- المختلف ج/۲ ص ۳۴۱ نقل قولهما

۶- الفقیه ج/۱ ص ۳۳۴ و المقنع ص ۴۷

۷- النهایه ص ۱۳۹ و المبسوط ج/۱ ص ۱۳۴ و الاقتصاد ص ۲۷۱

۸- السرائر ج/۱ ص ۳۲۶

هذا و قد ورد الاستغفار مستقلاً فروی مجمع البیان عن علی (علیه السلام) ما سمع منه فی الاستسقاء غیر الاستغفار فقیل له فی ذلک فقال الم تسمعوا قوله تعالی {استغفروا ربکم انه کان غفارا یرسل السماء علیکم مدراراً}(۱).

واما ما قیل: من الاستحباب الخروج حفاه و نعالهم بایدیهم فی ثیاب بذله و تخشع ویخرجون الصبیان و الشیوخ و البهائم لانهم مظنه الرحمه علی المذنبین(۲). فلم یرد فی خبر ما عدا کونهم حفاه و انما الوارد فی صلاه العید بعد جعل صلاه الاستسقاء مثلها هو ما رواه العیون صحیحاً فی وصف خروج الرضا (علیه السلام) لصلاه العید و فیه (بعث المامون الی الرضا (علیه السلام) یسأله ان یرکب و یحضر العید - الی- ثم اخذ بیده عکازه و خرج و نحن بین یدیه و هو حاف قد شمر سراویله الی نصف الساق و علیه ثیاب مشمره فلما قام و مشینا بین یدیه رفع رأسه الی السماء و کبر اربع تکبیرات فخیل الینا ان الهواء و الحیطان تجاوبه - الی- و طلع الرضا (علیه السلام) وقف وقفه علی الباب و قال «الله اکبر الله اکبر الله اکبر علی ما هدانا الله اکبر علی ما رزقنا من بهیمه الانعام و الحمد لله علی ما ابلانا» ورفع بذلک صوته ورفعنا اصواتنا فتزعزت مرو من البکاء والصیاح فقالها ثلاث مرات فسقط القواد عن

۱- مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۱۰، ص۵۴۳.

۲- الروضه البهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه (ط - کلانتر)؛ ج ۱، ص۶۹۲.

دوابهم و رموا بخفائهم لما نظروا الی ابی الحسن (علیه السلام) - الی- و کان (علیه السلام) یمشی و یقف فی کل عشر خطوات وقفه یکبر الله أربع مرات...)(۱).

نافله شهر رمضان

الثانی: من الصلوات المندوبه نافله شهر رمضان کما قال المصنف:

(و منها نافله شهر رمضان و هی الف رکعه غیر الرواتب فی العشرین عشرون کل لیله ثمان بعد مغرب و اثنتا عشره بعد العشاء و فی العشر الأخیر ثلاثون و فی لیالی الافراد الثلاث کل لیله مائه و یجوز الإقتصار علیها فیفرق الثمانین علی الجمع)

اقول: فی نافله شهر رمضان المبارک اقوال:

احدها: انها تسعمائه رکعه ذهب الیه محمد بن احمد الصفوانی فی کتاب التعریف(۲) و هو المفهوم من الکلینی حیث روی عن أبی بصیر عن الصادق (علیه السلام) «لشهر رمضان حرمه و حق لا یشبهه شیئ من الشهور صل ما استطعت فی شهر رمضان تطوعاً باللیل والنهار فإن استطعت ان تصلی فی کل یوم و لیله ألف رکعه «فأفعل»، ان علیاً (علیه السلام) فی اخر عمره کان یصلی فی کل یوم و لیله الف رکعه فصل یا أبا محمد زیاده رمضان فقال کم قال فی عشرین لیله تصلی فی کل لیله

۱- العیون ج/۲ ص ۱۴۹ ح/۲۱ باب ۴۰؛ و سنده متعدد و فیه الصحیح.
۲- حکاه عنه الاقبال؛ ج۱، ص۴۷ و الصفوانی ثقه من اصحابنا راجع رجال النجاشی ص ۲۷۹ و رجال العلامه ص۱۴۴ .

عشرین رکعه ثمانی رکعات قبل العتمه و اثنتی عشره رکعه بعدها سوی ما کنت تصلی قبل ذلک فإذا دخل العشر الاواخر فصل ثلاثین رکعه فی کل لیله ثمانی رکعات قبل العتمه و اثنتین و عشرین رکعه بعدها سوی ما کنت تفعل قبل ذلک»(۱) و خبر الحسن بن سلیمان الجعفری قال ابو الحسن (علیه السلام) صل لیلتی احدی و عشرین و لیله ثلاث و عشرین مائه رکعه تقرأ فی کل رکعه قل هو الله احد عشر مرات)(۲) و روی عن محمد بن احمد بن مطهر ما تضمنت الجمع بین الروایتین المتقدمین و لم یرو زیاده مائه فی لیله تسعه عشر(۳).

و الصدوق بعد ایراده موثق سماعه المتضمن لزیاده التطوع بما رواه الکافی عدداً لا ترتیباً(۴) قال «انما اوردت هذا الخبر فی هذا الباب مع عدولی عنه و ترکی لاستعماله لیعلم الناظر فی کتابی کیف یروی ومن رواه ولیعلم من اعتقادی فیه انی لا أری بأساً لاستعماله»(۵) فهو و ان مال عن العمل به الّا ان اقتصاره علی ذکره و عدم البأس باستعماله یفهمنا بانه لا یری زیاده التطوع علی التسعمائه کالکلینی .

ص:۱۰۳

۱- الکافی (ط - الإسلامیه)؛ ج ۴، ص۱۵۴.

۲- الکافی (ط - الإسلامیه)؛ ج ۴، ص۱۵۵.

۳- الکافی (ط - الإسلامیه)؛ ج ۴، ص۱۵۵.

۴- من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص: ۱۳۸ .

۵- من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص: ۱۳۹ .

ثانیها: الألف کما قاله المصنف بزیاده المائه فی اللیالی الثلاث علی عشرینها وثلاثینها و نسب الی الاسکافی(۱) و ذهب الیه الحلبی(۲) و ابن ادریس(۳) و اختاره المفید فی الاشراف(۴) و الشیخ فی الخلاف و الاقتصاد(۵) و ذهب الیه الصدوق ایضاً فی الامالی فی وصف دین الامامیه(۶) و یشهد له خبر الاقبال عن محمد بن أبی قره فی کتاب عمل شهر رمضان فی ما اسنده عن علی مهزیار عن الجواد (علیه السلام) (۷).

ثالثها: الالف کما ذکره المصنف اخیراً من الاقتصار فی اللیالی الثلاث علی المائه و تفریق الثمانین علی الجمع ذهب الیه المرتضی(۸) والدیلمی(۹) و القاضی(۱۰) و

۱- مجموعه فتاوی ابن الجنید، ص۷۵.

۲- الکافی فی الفقه، ص۱۵۹.

۳- السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی، ج ۱، ص۳۰۶.

۴- السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی، ج ۱، ص۳۰۶؛ نقلًا عن کتاب الاشراف للمفید .

۵- الخلاف، ج ۱، ص ۵۳۰ / الاقتصاد الهادی إلی طریق الرشاد (للشیخ الطوسی)، ص۲۷۳.

۶- الأمالی(للصدوق) ؛ النص ؛ ص۶۳۹. باب وصف دین الامامیه .

۷- إقبال الأعمال (الطبع الجدید)، ج ۱، ص۴۶.

۸- الانتصار فی انفرادات الإمامیه، ص۱۶۸.

۹- المراسم العلویه و الأحکام النبویه، ص۸۲ .

۱۰- المهذب (لابن البراج)، ج ۱، ص۱۴۵.

إبن حمزه(۱) و المفید فی المقنعه(۲) و الشیخ فی المبسوط و النهایه(۳) و یدل علیه خبر المفضل عن الصادق (علیه السلام) و جاء فی اخره «قال: فکیف تمام الف رکعه؟ قال تصلی فی کل یوم جمعه فی شهر رمضان أربع رکعات لجعفر الطیار و تصلی لیله الجمعه فی العشر الاواخر لأمیر المومنین (علیه السلام) عشرین رکعه و تصلی فی عشیه الجمعه السبت عشرین رکعه لإبنه محمد (صلی الله علیه و آله) »(۴).

رابعها: ما نسبه البعض الی علی بن بابویه و العمانی من عدم مشروعیتها استناداً الی عدم تعرضهما لها نفیاً و لا اثباتاً(۵)و نسبه المختلف الی الصدوق فنقل عنه انه لا نافله فیه زیاده علی غیره(۶).

اقول: اما عدم تعرض علی بن بابویه و العمانی لها فأعم من اعراضهما عنها و ان کان قد یشعر بذلک و لذا نجد ابن ادریس لم ینسب الخلاف فی ذلک الی احد الّا

۱- الوسیله إلی نیل الفضیله، ص۱۱۶.

۲- المقنعه (للشیخ المفید)، ص۱۶۶.

۳- المبسوط فی فقه الإمامیه، ج ۱، ص۱۳۳. / النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی، ص۱۳۹.

۴- التهذیب ج/۳ ص ۶۶ ح/۲۱ والاستبصار ج/۱ ص ۴۶۶

۵- المختلف ج/۲ ص۳۴۵

۶- المصدر السابق

الی الصدوق و ذکر ان خلافه لا یعتد به لأن الاجماع تقدمه و تأخر عنه(۱)، واما نسبه الخلاف الی الصدوق فأعم من عدم المشروعیه فقد تقدمت عبارته فی الفقیه من انه لا یعول علی موثق سماعه الّا انه لا یری بأساً بالعمل بها و هذا ان دل علی شیئ فإنما یدل علی تردده و عدم رکونه الی شیئ لا انه یفتی بعدم المشروعیه و وجه تردده وجود المعارض لموثق سماعه حیث نقل قبله صحیح الفضلاء و فیه: «ان النبی (صلی الله علیه و آله) قال: ایها الناس ان الصلاه باللیل فی شهر رمضان من النافله فی جماعه بدعه الا فلا تجمعوا لیلاً فی شهر رمضان لصلاه اللیل و لا تصلوا صلاه الضحی» .

اقول: ولا دلاله فیه علی ما نحن فیه فلا تعارض کما هو واضح ثم روی صحیح الحلبی سألت الصادق (علیه السلام) عن الصلاه فی شهر رمضان فقال« ثلاث عشره رکعه منها الوتر و رکعتا الصبح قبل الفجر کذلک کان النبی (صلی الله علیه و آله) یصلی و انا کذلک اصلی و لو کان خیراً لم یترکه النبی (صلی الله علیه و آله) » و قریب منه روی صحیحاً عن ابن سنان وفیه «ولو کان فضلاً کان النبی (صلی الله علیه و آله) اعمل به و احق»(۲).

و هاتان الروایتان و ان دلتا علی المطلوب یعنی عدم المشروعیه بوضوح الّا انک قد عرفت عدم جزم الصدوق بهما ولم یعتمدهما الکلینی وحملهما الشیخ علی انه (صلی الله علیه و آله) لم یکن یصلی صلاه النافله فی جماعه فی شهر رمضان قال الشیخ (ره) و

۱- السرائر ج/۱ ص ۳۱۰

۲- الفقیه ج/۲ ص۸۸ (فی ۲۵ من الصوم باب الصلاه فی شهر رمضان) وروی الاخیر فی ج/۱ ص ۳۵۸ ح/۴

لـم یرد انه لایجوز ان یصـلی علی الانفراد(۱) واستشـهد لهـذا الحمل بصـحیح الفضـلاء المتقدم و غیره(۲) و احتمـل المختلف حملهما علی نفی الزیاده فی النوافل الراتبه فی شهر رمضان رداً علی من روی الزیاده فی ذلک فنقل عن ابن الجنید «قد روی عن اهـل البیت علیهم السـلام زیاده فی صـلاه اللیل علی ما کان یصـلیها الانسان فی غیره اربع رکعات تتمه اثنتی عشـره رکعه»(۳) و حملهـا الاقبـال علی التقیـه تـاره و علی غلـط الراوی اخری(۴) هـذا و بعـد اعراض الاصـحاب عنهـا و عـدم عمـل احـد بهمـا و معارضتهما للروایات المستفیضه(۵) المشهوره المعمول بها فلا یمکن الاعتماد علیهما ولا یمکن الرکون الیهما.

ثم انهم اختلفوا فی ترتیب العشـرین فقال فی المبسوط و الخلاف(۶) ثمان رکعات بین العشائین و الباقی بعـد العشاء الآخره و به قال المفید و المرتضی و ابن البراج و ابوالصلاح و الدیلمی و ابن زهره و ابن حمزه و ابن ادریس(۷) و خیّر فی النهایه(۸) و

ص:۱۰۷

۱- التهذیب ج/۳ ص۶۹

۲- التهذیب ج/۳ ص۷۰ موثق عمار الساباطی

۳- المختلف ج/۲ ص۳۴۶

۴- إقبال الأعمال (الطبع الجدید)، ج ۱، ص۴۷.

۵- التهذیب ج/۳ ص۶۰ ح/۷ وح/۸ وح/۹ و ح/۱۰ و ح/۱۱ و ح/۱۲ و ح/۱۳ و غیرها

۶- المبسوط ج/۱ ص۱۳۳ و الخلاف ج/۱ ص۵۳ مساله ۲۶۹

۷- المقنعه ص۱۶۶ و الانتصار ص۵۵ جمل العلم و العمل ص۷۸ و المهذب ج/۱ ص۱۴۵ و الکافی فی الفقه ص۱۵۹ و االمراسم ص۸۲ و الغنیه ضمن الجوامع الفقهیه ص۵۰۲ و الوسیله ص۱۱۶ والسرائر ج/۱ ص۳۱۰

۸- النهایه ص ۱۴۰

ابن الجنید(۱) بین ثمان رکعات بین العشائین و بین اثنین عشره رکعه و الباقی بعدهما و بالاول قال الصدوق فی امالیه(۲) و هو المفهوم من الکافی حیث روی خبر ابی بصیر و خبر ابن مطهر المتقدمین و هما تضمنا ذلک و ظاهر الفقیه(۳) عکس ما فی القول الاول حیث اقتصر علی موثق سماعه المتقدم هذا و الاخبار کلها تشهد(۴) للاول عدا موثق سماعه وهو ان لم یحمل علی غلط الراوی فالجمع بینه و بین باقی الاخبار یقتضی ما ذهب الیه الشیخ فی النهایه و ابن الجنید من التخییر.

اقول: والحمل علی التحریف فی الخبر و غلط الراوی خلاف الاصل فالصحیح ما ذهب الیه ابن الجنید و الشیخ فی النهایه.

وکذلک اختلفوا فی ترتیب الثلاثین فالمشهور جعل الثمان بعد المغرب و الباقی بعد العشاء ذهب الیه الصدوق فی امالیه(۵) والمرتضی ناسباً له الی ما انفردت به

۱- المختلف ج/۲ ص۳۴۷

۲- الأمالی(للصدوق) ؛ النص ؛ ص۶۳۹. باب وصف دین الامامیه.

۳- الفقیه ج/۲ ص۸۸ ح/۳۹۷

۴- التهذیب ج/۳ ص۶۲ ح/۲۱۳ و ح/۲۱۵ و ح/۲۱۷

۵- الأمالی(للصدوق) ؛ النص ؛ ص۶۳۹. باب وصف دین الامامیه.

الامامیه(۱) و المفید و الدیلمی و ابن حمزه و ابن ادریس وابن البراج فی المهذب(۲) و قال ابو الصلاح: یصلی بین العشائین اثنین عشره رکعه و ثمانی عشره رکعه بعد العشاء(۳) و مثله ابن زهره(۴) و صاحب الاشاره(۵) و یشهد لهم خبر مسعده(۶) و خبر ابن مطهر المتقدمان .

و اما ما تقدم من القول الاول و تشهد له باقی الاخبار(۷) عدا موثق سماعه فانه اشتمل علی جعل اثنین و عشرین بعد المغرب ولم یذکره غیر الصدوق فی الفقیه.

ص:۱۰۹

۱- الانتصار ص۵۵

۲- المقنعه ص ۱۶۶ و الوسیله ص۱۱۶ و المراسم ص۸۲ و ص۵۷۳ من الجوامع و السرائر ج/۱ ص۳۱۰ و المهذب ج/۱ ص۱۴۶ و ما نقله العلامه عنه فلعله من سهو قلمه الشریف.

۳- الکافی فی الفقه ص۱۵۹

۴- الغنیه من الجوامع الفقهیه ص۵۰۲

۵- النجعه الصلاه ج/۲ ص۷۴

۶- و السند الی مسعده موثق الّا ان مسعده لم یوثق نعم نقل البهبهانی فی الت علی قه ص۳۳۳ عن المجلسی الاول: ان الذی یظهر من الاخبار التی فی الکتب انه ثقه لان جمیع ما یرویه فی غایه المتانه وموافق لما یرویه الثقاه .

۷- مثل خبر ابی بصیر- التهذیب ج/۳ ص۶۳ ح/۱۸ ضعیف بالقاسم فانه مهمل و بابن البطائنی علی الخلاف.و مثل خبر سعدان عن ابی بصیر ح/۱۹ المصدر السابق وخبر محمد بن سلیمان ح/۲۰ المصدر السابق وغیرها .

هـذا و ذهب الشيـخ فی النهایه الی التخییر(۱) و هو الـذی یقتضـیه الجمع بین الاخبـار المتقـدمه و هو المفهوم من الکلینی حیث جمع بین خبر أبی بصیر و خبر إبن مطهر.

صلاه الزیاره

الثالث: (و منها نافله الزیاره)

ففی الفقیه فی خبر «وتصـلی عنـده ست رکعـات تسـلم فی کل رکعتین لأن فی قبره عظام آدم و جسـد نوح وامیرالمؤمنین (علیه السـلام) فمن زار قبره فقد زار آدم و نوحاً و امیر المؤمنین (علیه السـلام) فتصـلی لکل زیاره رکعتین»(۲) وفی صحیح معاویه بن عمار قال: قال ابو عبد الله (علیه السـلام) اذا فرغت من الدعاء عند قبر النبی (صلی الله علیه و آله) فأت المنبر فامسحه بیدک فخذ برمانیته و هما السـفلاوان وامسـح عینیک و وجهک به فانه یقال انه شـفاء العین و قم عنـده فاحمد الله واثن علیه و سل حاجتک فان رسول الله (صـلی الله علیه و آله) قال: ما بین قبری و منبری روضه من ریاض الجنه و منبری علی ترعه من ترع الجنه «والترعه هی الباب الصغیر» ثم تأتی مقام النبی (صلی الله علیه و آله) فتصلی فیه ما بدا لک فاذا

۱- النهایه ص ۱۴۰

۲- من لا یحضره الفقیه؛ ج ۲، ص۵۹۴؛ زیاره أخری لأمیر المؤمنین (علیه السلام) .

دخلت المسجد فصلّ علی النبی (صلی الله علیه و آله) فاذا خرجت فاصنع مثل ذلک واکثر من الصلاه فی مسجد الرسول (صلی الله علیه و آله) »(۱).

اقول: و الخبر الاول صریح فی نافله الزیاره بخلاف الثانی هذا و المراد من نافله الزیاره هو الصلاه بعد الزیاره کما هو صریح الروایه الاولی و یدل علی ذلک ایضاً خبر الحسین بن ثویر وهوکالصحیح فی خبر طویل حول کیفیه زیاره الحسین سید الشهداء (علیه السلام) و فی آخره «ثم تدور فتجعل قبر ابی عبد الله (علیه السلام) بین یدیک فتصلی ست رکعات و قد تمت زیارتک»(۲) فذکر المشایخ الثلاثه فی زیاره ائمه البقیع علیهم السلام بعد قراءه الزیاره «وادع لنفسک بما احببت ثم تصلی ثمان رکعات»(۳) و الکلینی نقل هذه الزیاره بدون ثم تصلی ثمان رکعات(۴) واستقصاء ذلک فی باب المراز.

صلاه الاستخاره

الرابع: (و الاستخاره) و بالرقاع و غیرها.

اما الاولی فیدل علیها خبر هارون بن خارجه عن أبی عبد اللّه ع قال: إذا أردت أمراً فخذ ستّ رقاعٍ فاکتب فی ثلاثٍ منها بسم اللّه الرّحمن الرّحیم* خیرةً من اللّه

ص:۱۱۱

۱- الکافی ج/۴ ص۵۵۴ ح/۱
۲- الکافی ج/۴ص۵۷۷ و التهذیب ج/۶ ص۵۶ باب ۱۸ح۱
۳- التهذیب ج/۶ ص ۸۰ و الفقیه ج۲ص۳۴۴
۴- الکافی ج/۴ص۵۵۹

العزیز الحکیم* لفلان بن فلانه افعله و فی ثلاثٍ منها بسم اللّه الرّحمن الرّحیم* خیرهً من اللّه العزیز الحکیم* لفلان بن فلانه لا تفعل ثمّ ضعها تحت مصلّاک ثمّ صلّ رکعتین فإذا فرغت فاسجد سجدهً و قل فیها مائه مرّهٍ- أستخیر اللّه برحمته خیرهً فی عافیهٍ ثمّ استو جالساً و قل اللّهمّ خر لی و اختر لی فی جمیع أموری فی یسرٍ منک و عافیهٍ ثمّ اضرب بیدک إلی الرّقاع فشوّشها و أخرج واحدهً فإن خرج ثلاثٌ متوالیاتٌ افعل فافعل الأمر الّذی تریده و إن خرج ثلاثٌ متوالیاتٌ لا تفعل فلا تفعله و إن خرجت واحدهٌ افعل و الأخری لا تفعل فأخرج من الرّقاع إلی خمسٍ فانظر أکثرها فاعمل به و دع السّادسه لا تحتاج إلیها.(۱)

و مرفوع علی بن محمد(۲) و یدل علیها ایضاً ما رواه ابن طاووس عن احمد بن محمد بن یحیی عن الصادق (علیه السلام) و غیره(۳) و ما رواه الاحتجاج عن الحمیری انه کتب الی الحجه (علیه السلام) یسأله عن الرجل تعرض له الحاجه مما لا یدری یفعلها ام لا و یاخذ خاتمین فیکتب فی احدهما «نعم افعل» و فی الآخر «لا تفعل» فیستخیر الله مراراً فیخرج احدهما فیعمل بما یخرج هل یجوز ذلک فاجاب «الذی سنّه العالم (علیه السلام) فی هذه الاستخاره بالرقاع و الصلاه»(۴).

ص:۱۱۲

۱- الکافی ج/۳ ص ۴۷۱ ح/۳ و التهذیب ج/۲ ص ۱۸۱

۲- المصدر السابق ص۴۷۳ ح/۸ و التهذیب ج/۳ ص ۱۸۲

۳- فتح الأبواب بین ذوی الألباب و بین رب الأرباب، ص ۱۶۰. و قد نقل خبرین آخرین بالدلاله علیها.

۴- الاحتجاج ج/۲ ص ۴۹۱

و اما انکار ابن ادریس لها(۱) فلعل الاصل فیه المفید فانه بعد ان ذکر فی المقنعه ذات الرقاع الست التی فی خبر هارون بن خارجه قال: «قال الشیخ و هذه الروایه شاذه لیست کالذی تقدم لکنا اوردناها للرخصه دون تحقق العمل بها»(۲) لکن ابن طاووس قال: «عندی من المقنعه نسخه عتیقه کتبت فی حیاه المفید و لیست فیها هذه الزیاده و لعلها قد کانت من کلام غیر المفید علی حاشیه المقنعه فنقلها بعض الناسخین فصارت فی الاصل»(۳) و مثل ابن ادریس المحقق فی المعتبر فقال: (و اما الرقاع و ما یتضمن « افعل لا تفعل» ففی الخبر الشاذ ولا عبره بها) .

۱- السرائر ج/۱ ص۳۱۳ فقال: (واما الرقاع و البنادق والقرعه فمن اضعف اخبار الآحاد وشواذ الاخبار- الی - و لم یذکره المحصلون من اصحابنا فی کتب الفقه بل فی کتب العبادات) و اجابه العلامه فی المختلف ج/۲ فقال: «و هذا الکلام فی غایه الرداءه و ای فارق بین ذکره فی کتب الفقه و کتب العبادات فان کتب العبادات هی مختصه به ...الخ». اقول: و کلامه متین فالمتقدمون لم یفرقوا بین کتب الفقه و کتب العباده و لم یعرف ذلک عنهم الّا ان ذلک قد حدث بین المتا خرین فتسامحوا فی المستحبات کثیراً بل لم یلتفتوا الی تحقیقها اما المتقدمون فقد یفرقون احیاناً بین کتب الروایه و بین کتب الفقه و لذا تجدهم ینقلون عن العامه بعض الروایات فی کتب الامالی اما فی کتب العباده فلا ینقلون الا ما یعتمدونه و ذلک ظاهر لکل من راجع مقدمه المصباح للشیخ قدس سره و راجع باقی الکتب ایضا.

۲- المقنعه ص۲۱۹

۳- فتح الأبواب بین ذوی الألباب و بین رب الأرباب، ص۲۸۷.

اقول: و حیث ابن ادریس و المحقق من اوائل المتاخرین و لم یثبت عن المفید ردها و قد رواها الکلینی و هو یتحری الروایات الصحیحه و لم ینقل القول بشذوذها عن المتقدمین کالمرتضی و الشیخ و الدیلمی و الحلبیین و ابن البراج(۱) فالصحیح قبولها و قد عرفت تعدد الخبر بها.

و اما غیر ذات الرقاع فالروایات فی اصلها فوق حد الاستفاضه .

اما مع الصلاه ففی صحیح مرازم عن الصادق (علیه السلام) اذا اراد احدکم شیئاً فلیصل رکعتین ثم لیحمد الله عزوجل و لیثن علیه و لیصل علی النبی (صلی الله علیه و آله) و یقول: (اللهم ان کان هذا الامر اخیراً لی فی دینی و دنیای فیسره لی و قدره لی وان کان غیر ذلک فاصرفه عنی) قال مرازم «فسالت ای شیء یقرأ فیهما فقال اقرأ فیهما ما شئت و ان شئت فاقرا فیهما ما شئت و ان شئت فاقرأ فیهما بقل هو الله احد و قل یا ایها الکافرون و قل هو الله احد تعدل ثلث القرآن»(۲) و غیره(۳).

۱- و هذه قرینه علی عدم وجود تلک الزیاده فی مقنعه المفید والّا لو کان ذکر ذلک لتبعه من سمیناه لک.
۲- الفقیه ج/۱ ص۳۵۵ ح/۲ والکافی بسند صحیح ج/۳ ص ۴۷۲ ح/۶ و السند الی مرازم صحیح الّا من جهه الواسطه الاولی و هو محمد بن علی ماجیلویه و هو وان لم یوثق لکنه ممن ترضی علیه الصدوق کلما ذکره ولو بعد اسطر فراجع مشیخه الفقیه وهذا یکشف عن کمال ارتضائه له و اعتماده علیه مضافا الی أن کتاب مرازم وصل الی الصدوق عن طریق إبن أبی عمیر و علی بن ابراهیم و للصدوق طریق صحیح الی جمیع کتب و روایات إبن أبی عمیر و کذلک إبن ابراهیم هذا و للشیخ طریق اخر لکتاب مرازم یمر بأحمد بن محمد بن عیسی الاشعری و هو بعد تعویض السند صحیح ایضاً و ذلک فإن للشیخ طریقاً صحیحاً الی کل کتب و روایات احمد الاشعری.
۳- الکافی ج/۳ ص ۴۷۰ ح/۱ و ح/۲ و ح/۴ و ح/۵ و ح/ ۶ و ح/۷

اقول: و ذکر الصدوق روایات فی الاستخاره لیس فیها صلاه خاصه بل تضمنت دعاءً مخصوصاً کما فی صحیح هارون بن خارجه(۱) و غیره(۲) او دعاءً خاصاً فی صلاه خاصه کما فی صحیح حماد بن عثمان الناب عن الصادق (علیه السلام) «انه قال فی الاستخاره ان یستخیر الله الرجل فی آخر سجده من رکعتی الفجر مائه مره ومره و یحمد الله و یصلی علی النبی وآله ثم یستخیر الله خمسین مره و یحمد الله و یصلی علی النبی وآله ویتم المائه و الواحده»(۳) و غیره(۴).

صلاه الشکر

الخامس: (و الشکر)

کما فی خبر هارون بن خارجه - الذی اعتمده الکلینی- عن الصادق (علیه السلام) قال« قال فی الصلاه الشکر: اذا انعم الله علیک بنعمه فصل رکعتین تقرأ فی الاولی بفاتحه الکتاب وقل هو الله احد وتقرأ فی الثانیه بفاتحه الکتاب و قل یا ایها

۱- الفقیه ج/۱ ص ۳۵۵ ح/۱

۲- المصدر السابق ح/۵ و ح/۶

۳- الفقیه ج/۱ ص ۳۵۵ ح/۴

۴- الفقیه ج/۱ ص ۳۵۵ ح/ ۳

الکافرون و تقول فی الرکعه الاولی فی رکوعک و سجودک الحمد لله شکراً شکراً وحمداً» وتقول فی الرکعه الثانیه فی رکوعک و سجودک الحمد لله الذی استجاب دعائی و اعطانی مسألتی(۱). وسنده وان کان فیه ابو اسماعیل السراج وهو مهمل لکن الراوی عنه محمد بن اسماعیل بن بزیع وقد وصفه النجاشی بانه «ثقه ثقه» ولا یخفی ان المراد منه قبول قوله و الاعتماد علی روایته و هو یفید موثوقیتها.

(و غیر ذلک) مما ورد من الصلوات المندوبه و هی کما یلی حسب الترتیب السابق:

الصلاه فی طلب الرزق

السادس: الصلاه فی طلب الرزق کما فی الصحیح عن ابن الطیار(۲).

و فی صحیح الحلبی « قال: شکا رجُلٌ إلی أبی عبد اللّه (علیه السلام) الفاقه و الحُرفه(۳) فی التّجاره بعد یسارٍ قد کان فیه ما یتوجّه فی حاجهٍ إلّا ضاقت علیه المعیشه فأمره أبُو

۱- الکافی ج/۳ ص ۴۸۱ باب صلاه الشکر.

۲- الکافی ج/۳ ص ۴۷۴ ح/۳ و ابن الطیار هو حمزه بن محمد بن الطیار و قد روی الکشی ص ۹۸ « روایتین صحی حتین عن الصادق (علیه السلام) فی حقه (ادخل الله علیه الرحمه و النضره فانه کان یخاصم عنا اهل البیت).

۳- الحرفه- مثلثه-: الحرمان و حرف فی ماله وهب منه شی.

عبد اللّه (علیه السلام) أن یأتی مقام رسُول اللّه ص بین القبر و المنبر فیُصلّی رکعتین و یقُول مائه مرّه اللّهُمّ إنّی أسألُک بقُوّتک و قُدرتک و بعزّتک و ما أحاط به علمُک أن تُیسّر لی من التّجاره أوسعها رزقاً و أعمّها فضلًا و خیرها عاقبهً قال الرّجُل ففعلت ما أمرنی به فما توجّهت بعد ذلک فی وجهٍ إلّا رزقنی اللّهُ»(۱) و غیرهما(۲) من الاخبار و قد اشتمل کل واحد منها علی بعض الخصوصیات و الادعیه.

الصلاه فی طلب الحوائج

السابع: صلاه الحوائج وهی متعدده احدهما ما فی موثق سماعه عن الصادق (علیه السلام) انه قال: ان احدکم اذا مرض دعا الطبیب واعطاه و اذا کانت له حاجه الی السلطان رشی البواب واعطاه ولو ان احدکم اذا فدحه امر فزع الی الله تعالی فتطهر و تصدق بصدقه قلت او کثرت ثم دخل المسجد فصلی رکعتین فحمد لله و اثنی علیه وصلی علی النبی واهل بیته علیهم السلام ثم قال: (اللهم ان عافیتنی من مرضی او رددتنی من سفری او عافیتنی مما اخاف من کذا و کذا) الّا آتاه الله ذلک و هی الیمین الواجبه و ما جعل الله تبارک و تعالی علیه فی الشکر(۳)) وکما فی

۱- الکافی ج/۳ ص۴۷۳ ح/۱

۲- المصدر السابق باقی احادیث الباب

۳- الفقیه ج/۱ ص ۳۵۱ ح/۳ هذا ولا یخلو من تحریف و قد رواه المفید فی المقنعه ص مرفوعاً بدل (او عافیتنی الخ) (او کفیتنی ما أخاف من کذا وکذا أو فعلت بی کذا و کذا فلک علی کذا و کذا لاتاه الله ذلک) و لیس فیه وهی الی مین اقول و لعل نسخه المقنعه هی الاصوب.

صحیح مرازم و قد اشتمل علی خصوصیات متعدده(۱) و غیرهما(۲) من الاخبار علی ما فی کل واحد منها من الخصوصیات.

صلاه من خاف مکروهاً

الثامن: صلاه من خاف مکروهاً ویدل علیها ما فی موثق سماعه المتقدم و قد عقد لها الکافی باباً فروی صحیحاً عن ابی بصیر عن الصادق (علیه السلام) قال: کان علی (علیه السلام) اذا اهاله شیء فزع الی الصلاه ثم تلا هذه الآیه: {واستعینوا بالصبر و الصلاه(۳)}(۴) و غیره(۵) .

اقول: و هی داخله فی صلاه الحوائج وکذلک صلاه من له مهم کما فی مرسل مکارم الاخلاق فهی ایضاً من جمله صلوات الحوائج.

۱- الفقیه ج/۱ ص ۳۵۰ ح/۱

۲- الکافی ج/۳ ص۴۷۶ باب صلاه الحوائج(۹۶)و فیه ۱۱ حدیث

۳- الکافی ج/۳ ص ۴۸۰ باب ۹۷ ح/ ۱

۴- سوره البقره ۴۲

۵- الکافی ص ۴۸۰ ح/۲ ج/ ۳

التاسع: صلاه الخلاص من العدو كما فی خبر یونس بن عمار(۱) قال شکوت الی الصادق (علیه السلام) رجلًا کان یؤذینی فقال ادع علیه فقلت قد دعوت علیه فقال لیس هکذا و لکن اقلع عن الذنوب وصم وصلّ وتصدق فاذا کان آخر اللیل فاسبغ الوضوء ثم قم فصل رکعتین ثم قل وانت ساجد (اللهم ان فلان بن فلان قد آذانی اللهم اسقم بدنه و اقطع اثره و انقص اجله و عجل له ذلک فی عامه هذا) قال ففعلت فما لبث ان هلک(۲)) و غیره(۳) و قد اشتمل علی خصوصیات اخر.

صلاه الخلاص من السجن

العاشر: صلاه الخلاص من السجن کما فی خبر الفضل بن الربیع فیما یرتبط باطلاق سراح الامام الکاظم (علیه السلام) (۴) و یدل علیه ایضاً مرفوع ابراهیم بن هاشم عن رجل من اصحابنا عن الکاظم (علیه السلام) (۵).

ص:۱۱۹

۱- و هو أخو اسحاق بن عمار الثقه و لم یوثق صریحاً الّا ان المفهوم من فهرست النجاشی رقم ۱۶۹ معروفیته و ممدوحیته و اخوته فراجع . ولا یخفی ان الروایه مرسله حیث ان الصدوق قال روی عن یونس و لم یقل روی.

۲- الفقیه ج/۱ ص ۳۵۲ ح/۵

۳- الفقیه ج/۱ ص ۳۵۲ ح/۶ و هو صحیح عمر بن أذینه عن شیخ من ال سعد عن الصادق (علیه السلام) وایضاً ما رواه امالی الشیخ فی ج/۱۱ عن سلیمان الدیلمی مع خصوصیات اخر .

۴- العیون ص ۷۴ ج/۱ ح/ ۴ باب ۷

۵- العیون ص ۹۳ ج/۱ ح/ ۱۳ باب ۷

صلاه الانتصار

الحادی عشر: صلاه الانتصار کما فی مرسل المکارم عن الصادق (علیه السلام) (۱) لکن الاشکال فی اعتباره.

صلاه السفر

الثانی عشر: صلاه السفر کما فی معتبر السکونی عن الصادق (علیه السلام) قال قال رسول الله (صلی الله علیه و آله) ما استخلف عبد علی اهله بخلافه افضل من رکعتین یرکعها اذا اراد سفرا ویقول (اللهم انی استودعک نفسی واهلی ومالی ودینی و دنیای وآخرتی و امانتی و خواتیم عملی) الّا اعطاه الله ما سأل(۲).

الثالث عشر: صلاه من اراد ان یدخل بأهله و خاف کراهتها کما فی صحیحه ابی بصیر(۳) عن الصادق (علیه السلام) .

الرابع عشر: صلاه من اراد ان یتزوج ویدل علیها معتبر ابی بصیر عنه (علیه السلام) (۴).

الخامس عشر: صلاه من اراد الولد الذکر کما فی المرسل عن محمد بن مسلم عن الباقر (علیه السلام) (۵).

۱- مکارم الأخلاق؛ ص۳۳۲ / صلاه الانتصار من الظالم.

۲- الکافی ج/۳ ص ۴۸۰ باب ۹۸ ح/۱

۳- الکافی ج/۳ ص ۴۸۱ باب ۱۰۰ ح/۱

۴- الکافی ج/۳ ص ۴۸۱ باب ۱۰۰ ح/۲ و قد تقدم وجه اعتبار سنده

۵- الکافی ج/۳ ص ۴۸۲ باب ۹۸ ح/ ۳

السادس عشر: صلاه ليله الفطر كما فی مرفوع السیاری الی امیر المؤمنین (علیه السلام) قال قال: رسول الله (صلی الله علیه و آله) من صلی لیله الفطر رکعتین یقرأ فی اول رکعه منهما الحمد و قل هو الله احد الف مره و فی الرکعه الثانیه الحمد و قل هو الله احد مره واحده لم یسأل الله تعالی شیئاً الّا اعطاه الله ایاه)(۱) لکن الاشکال فی حجیته بإعتبار انه من ما رواه محمد بن احمد بن یحیی عن السیاری و قد استثنی ابن الولید من کتاب ما رواه عن السیاری و لعله لذلک لم یروه الفقیه وکذلک الکلینی لم یروه و لکنه نسب ما یقرب منه الی الروایه فذکر انه روی ان امیر المؤمنین (علیه السلام) کان یصلی هذه الصلاه لیله الفطر(۲)، و بمثل مرسله الکافی مع اضافات روی إبن طاووس بإسناده الی هارون بن موسی التلعکبری بإسناده عن الحارث الاعور ان امیر المؤمنین (علیه السلام) ..(۳)و بما یقرب من مرفوعه السیاری روی ایضاً عن محمد بن أبی قره فی کتاب عمل شهر رمضان بإسناده الی الحسن بن راشد عن الصادق (علیه السلام) قال قال امیر المؤمنین (علیه السلام) ...(۴).

۱- التهذیب ج/۳ ص ۷۱ ح/ ۳۱ باب ۴

۲- الکافی آخر باب التکبیر لیله الفطر

۳- الإقبال بالأعمال الحسنه (ط - الحدیثه)؛ ج ۱، ص۴۶۳.

۴- الاقبال باب ۳۶

و اما ما فی ثواب الاعمال عن عبد الله بن مسعود عن النبی (صلی الله علیه و آله) من التطوع لیله العید بعشر رکعات مع اذکار و غیره[(۱)] او عن أبی عثمان النهدی عن سلمان الفارسی عنه (صلی الله علیه و آله) من التطوع لیله العید بست رکعات[(۲)] فعامیان لا عبره بهما و مثلهما فی الضعف مرسله الاقبال (بلا سند و لا اسناد) من التطوع بأربع عشره رکعه.

السابع عشر: صلاه لیله النصف من شعبان و یدل علیها مرفوع علی بن محمد عن الصادق (علیه السلام) إذا کان من لیله النصف من شعبان فصل أربع رکعات تقرء فی کل رکعه الحمد مره و قل هو الله احد مائه مره فإذا فرغت فقل...[(۳)]، و رواه مصباح الشیخ عن أبی یحیی الصنعانی عن الباقر و الصادق (علیه السلام) [(۴)].

صلوات اخر

هذا و روی الشیخ فی هذه اللیله صلوات اخر:

ص:۱۲۲

۱- ثواب الاعمال ص ۱۰۰ ح/۱

۲- ثواب الاعمال ص ۱۰۰ ح/۲

۳- الکافی (ط - الإسلامیه)؛ ج ۳، ص۴۶۹؛ / تهذیب الأحکام؛ ج ۳، ص: ۱۸۵، باب ۱۹.

۴- المصباح ص ۷۶۲ الطبع الحجری

الاولی: عن أبی یحیی عن الصادق (علیه السلام) انه سئل الباقر (علیه السلام) ..الخ و قد تضمنت صلاه رکعتین و بالحمد والجحد والثانیه بالحمد والتوحید مع اذکار خاصه بعد التسلیم(۱).

الثانیه: عن عمرو بن ثابت عن محمد بن مروان عن الباقر (علیه السلام) و قد تضمنت مائه رکعه فی کل رکعه الحمد مره مع التوحید عشر مرات(۲).

الثالثه: عن محمد بن صدقه العنبری عن الکاظم (علیه السلام) وفیها أربع رکعات یقرء فی کل رکعه الحمد مره و التوحیده مائتین وخمسین مره وذکر بعدها دعاءً(۳).

الرابعه: عن علی بن الحسن بن فضال عن أبیه عن الرضا (علیه السلام) الی ان قال: لیس فیها شیئ موظف و لکن ان احببت ان تطوع فیها بشیئ فعلیک بصلاه جعفر(۴). اقول و لا بد من حمله علی بعض المحامل حتی لا یعارض ما تقدم.

الخامسه والسادسه: عن سالم مولی أبی حذیفه عن النبی (صلی الله علیه و آله) والاخر عن الحسن البصری عن عائشه و لا عبره بهما بعد کونهما عامیین(۵).

۱- المصباح ص ۷۶۲ و رواه امالی إبن الشیخ عن الشیخ عن الفحام باسناده عن أبی یحیی الصنعائی.
۲- المصباح ص ۷۶۸
۳- المصباح ص ۷۶۹
۴- المصباح ص ۷۶۹
۵- ص ۷۶۹ ص ۷۷۰ و قد رواه الصدوق فی فضائل شعبان عن الحسن بن علی بن أبی طالب (علیه السلام) و حیث انه لا معنی لأن یروی الحسن المجتبی (علیه السلام) عن عائشه فاما ان یکون هو البصری لا المجتبی (علیه السلام) او من المجعولات.

هذا و ذکر الاقبال صلوات لکل لیله من رجب وشعبان وبعض ایامهما مرفوعاً عن النبی (صلی الله علیه و آله) (۱) فحیث انها لا سند لها کما و یحتمل عامیتها فلا عبره بها و کذلک ما رواه مرسلاً عن النبی (صلی الله علیه و آله) من صلاه الرغائب فی اول جمعه من رجب و قد ذکر العلامه فی اجازته لبنی زهره سنداً عامیاً لها(۲).

الثامن عشر: صلاه لیله المبعث و یومه کما فی مرفوع علی بن محمد المتقدم ففیه: (و قال ابو عبدالله (علیه السلام) یوم سبعه و عشرین من رجب نبئ فیه رسول الله (صلی الله علیه و آله) من صلی فیه أی وقت شاء اثنتی عشره رکعه یقرء فی کل رکعه بأم القرآن و سوره ما تیسر فإذا فرغ و سلم جلس مکانه ثم قرأ ام القرآن أربع مرات و المعوذات الثلاث کل واحده أربع مرات فإذا فرغ و هو فی مکانه قال لا اله الا الله و الله اکبر و الحمد لله و سبحان الله لا حول و لا قوه الّا بالله العلی العظیم أربع مرات ثم یقول الله الله ربی لا أشرک به شیئاً أربع مرات ثم یدعو...)(۳) هذا فی یوم المبعث.

واما لیلته فروی المصباح مرسلاً عن صالح بن عقبه عن الکاظم (علیه السلام) صل لیله سبع و عشرین من رجب أی وقت شئت من اللیل اثنتی عشره رکعه تقرء فی کل رکعه الحمد و المعوذتین وقل هو الله احد أربع مرات فإذا فرغت قلت و أنت فی

۱- الإقبال بالأعمال الحسنه (ط - الحدیثه)؛ ج ۳ .

۲- الإقبال بالأعمال الحسنه (ط - الحدیثه)؛ ج ۳، ص۱۸۵.

۳- الکافی ج/۳ ص۴۶۹ ح/۷ و رواه التهذیب لکنه اسقط قوله و المعوذات الثلاث –الی - أربع مرات)

مکانک أربع مرات(۱)«لا اله الا الله والله اکبر و الحمدلله و سبحان الله و لا حول و لا قوه الّا بالله ثم أدع بما شئت».

هذا و روی عن الجواد (علیه السلام) مرسلاً صلاه بکیفیه اخری لیله المبعث الی قبل الزوال من یومه(۲) و عن الریان بن الصلت عنه (علیه السلام) و یوم المبعث بکیفیه ثالثه(۳) و عن أبی القاسم الحسین بن روح ایضاً فی یومه بکیفیته رابعه(۴).

التاسع عشر: صلاه عشر ذی الحجه فقد نقل الاقبال عن کتاب عمل ذی الحجه الحسن بن محمد بن اسماعیل بن اشناس(۵) روایه عن الحسن بن علی الجعفری عن

۱- المصباح ص ۷۴۹

۲- المصباح ص ۷۴۹

۳- المصباح ص ۷۵۰

۴- المصباح ص ۷۵۰

۵- ذکره إبن طاووس فی الاقبال بالترضی و انه له کتاب عمل ذی الحجه و قد وصل الی إبن طاووس بخطه تاریخه سنه ۴۳۷ کما و قد ذکره الخطیب البغدادی فی تاریخه ج/۷ ص ۴۲۵ واصفاً ایاه بالرفض وانه کان له مجلس وداره بالکرخ یحضره الشیعه و یقرأ علیه م مثالب الصحابه . راجع القاموس ص۳۰۰ ح/۳ هذا و قد روی إبن طاووس الروایه هنا عن کتابه عن الحسین بن احمد بن المغیره الثلاج و قد قرّب القاموس اتحاده مع الحسین بن احمد بن المغیره البوشنجی الذی وثقه النجاشی فراجع القاموس ج/۳ ص ۴۱۸ عن طاهر بن العباس و هو لا وجود له فی الرجال عن محمد بن الفضل الکوفی عن الحسن بن علی بالجعفری و هو لا وجود له فی الرجال .

أبیه عن الصادق (علیه السلام) صلاه رکعتین فی کل لیله من لیالی عشر ذی الحجه بالحمد و التوحید مع ایه (و واعدنا موسی...(۱)) اقول: والاشکال فی حجیتها .

العشرون: صلاه اول کل شهر کما فی معتبره الوشاء قال «کان ابو جعفر محمد بن علی (علیه السلام) اذا دخل شهر جدید یصلی فی اول یوم منه رکعتین یقرء فی اول رکعه الحمد مره و قل هو الله احد لکل یوم الی اخره و فی الثانیه الحمد و انا انزلناه مثل ذلک و یتصدق مما یتسهل یشتری به سلامه ذلک الشهر کله»(۲) و نقل فی الاقبال و الدروع مرسلاً «عن الصادق (علیه السلام) صلاه رکعتین فی لیله اول کل شهر مع قراءه سوره الانعام فی رکعتین»(۳) و الاشکال فی حجیته.

الواحد العشرون: صلاه الغدیر علی المشهور(۴) و کما فی خبر علی بن الحسین العبدی عن الصادق (علیه السلام) (۵) ورده الصدوق فقال «واما خبر صلاه یوم غدیر خم و

۱- الاقبال ص ۶۲۰

۲- المصباح ص ۴۷۰ و سنده معتبر و ان کان فیه محمد بن حسان و هو ممن لم یوثق الا انه تفهم وثاقته من عدم استثناء إبن الولید له من روایات محمد بن احمد بن یحیی فروی عنه الصدوق فی الامالی ص۱۸۰ و العیون ج/۲ ص ۲۰۶ عن محمد بن احمد بن یحیی عنه .واما الوشاء فهو الحسن بن علی بن بنت الیاس الخزاز و هو ثقه.

۳- الإقبال بالأعمال الحسنه (ط - الحدیثه)؛ ج ۱، ص۷۵. / الدروع الواقیه؛ ص ۴۰.

۴- فقال بها الشیخان و ابو الصلاح و سلار و ابن البراج و ابن ادریس فراجع المقنعه ص ۲۰۵ و الکافی فی الفقه ص ۱۶۰ و المهذب ج/۱ ص ۱۴۶ و النهایه ص ۱۴۱ و المبسوط ج/۱ ص ۱۳۲ و المراسم ص ۸۲ و السرائر ج/۱ ص ۳۱۲ ؛ و قد ذکر لها ابوالصلاح الحلبی الصلاه جماعه و الخطبه امامها ورده فی المختلف ج/۲ ص ۳۵۴ بأنه لم یصل الینا حدیث نعتمد علیه یتضمن الجماعه فیها و لا الخطبه.

۵- التهذیب ج/۳ ص ۱۴۳ ح/۱ باب ۷ و فی سنده الهمدانی .

الثواب المذكور لمن صلى فيه فإن شيخنا محمد بن الحسن لا يصححه و يقول انه من طريق محمد بن موسى الهمدانى و كان غير ثقه و كل ما لم يصححه ذلك الشيخ و لم يحكم بصحته من الاخبار فهو عندنا متروك غير صحيح»(۱).

اقول: لكن المصباح روى صلاه لهذا اليوم بكيفيه اخرى عن داود بن كثير الرقى عن ابى هارون عمار بن جرير العبدى عن الصادق (عليه السلام) فى خبر «من صلى ركعتين أى وقت شاء وافضله قرب الزوال و هى الساعه التى اقيم فيها امير المؤمنين (عليه السلام) بغدير خم علماً للناس و ذلك انهم كانوا قربوا من المنزل فى ذلك الوقت فمن صلى فى ذلك الوقت ركعتين ثم يسجد و يقول شكراً لله مائه مره و دعا بعقب الصلاه بالدعاء الذى جاء به»(۲) و ظاهر هذا التعبير ان الشيخ اخذ الروايه من كتاب الرقى و الّا لأسندها الى العبدى و سند الشيخ الى داود بن كثير فى الفهرست صحيح (۳)يمر بإبن أبى عمير عن الحسن بن محبوب و هما من اصحاب الاجماع فلا يضر اهمال عمار العبدى فى الخبر.

ص:۱۲۷

۱- الفقيه ج/۲ باب ۵ من ابواب الصوم ص۵۵ ذيل ح/ ۱۸

۲- المصباح ص ۶۸۰ هذا و ذيل الخبر و دعا بعقب .. مجمل حيث لا يعلم ما هو الدعاء بعدها .

۳- الفهرست ص ۶۸ و ما فى الفهرست البرقى بدل الرقى فهو تصحيف.

الثانی والعشرون: صلاه یوم المباهله ففی المصباح مسنداً عن محمد بن صدقه العنزی «عن الکاظم (علیه السلام) قال یوم المباهله الیوم الرابع و العشرون من ذی الحجه تصلی فی ذلک الیوم ما اردت من الصلاه فکلما صلیت رکعتین استغفرت الله تعالی بعقبهما سبعین مره ثم تقوم قائماً و ترمی بطرفک فی موضع سجودک و تقول و انت علی غسل ... و ذکر دعاء المباهله...»(۱) و روی ایضاً مرسلًا عن الصادق (علیه السلام) صلاه مثل صلاه یوم الغدیر المرویه بطریق الهمدانی بلا ذکر دعاء بعدها(۲) «فی عنوان الیوم الرابع و العشرین و انه تصدق فیه امیر المؤمنین (علیه السلام) و هو راکع فی الصلاه بخاتمه».

اقول: و الاعتماد علی هاتین الصلاتین یتوقف علی جواز الاعتماد علی مایعتمده الشیخ و قد صححناه سابقاً فراجع.

الثالث و العشرون: صلاه عاشورا کما فی مرفوعه الشیخ فی المصباح عن عبدالله بن سنان عن الصادق (علیه السلام) (۳) و الظاهر ان الشیخ ینقل عن کتاب إبن سنان و حینئذ فسنده الی کتابه کما فی الفهرست(۴) صحیح أضف الی ذلک ان النجاشی قال فی

۱- المصباح ص ۷۰۸

۲- المصباح ص ۷۰۳

۳- المصباح ص ۷۲۴ وتفصیلها یطلب من المصباح.

۴- الفهرست ص ۱۰۱

حقه: «روی هذه الکتب عنه جماعات من اصحابنا لعظمه فی الطائفه و ثقته و جلالته»(۱).

الرابع و العشرون: صلاه النبی (صلی الله علیه و آله) ذکرها فی المصباح(۲) بدون ان یسندها الی امام أو خبر ذکرها فی الصلوات التی یستحب فعلها فی یوم الجمعه لکن رواها ابن طاووس بسند ضعیف عن هشام عن الرضا (علیه السلام) (۳) و هی رکعتان تشبه صلاه جعفر بإبدال التسبیحات جمیعاً بخمسه عشر مره سوره القدر و بعدها دعاء مخصوص هذا و سند إبن طاووس الی التلعکبری راوی الروایه لم یذکر فهی مرسله ایضاً و الاعتماد علیها مشکل و مضافاً لذلک لم ینقلها الصدوق فی العیون.

الخامس و العشرون: صلاه امیر المؤمنین (علیه السلام) فروی المصباح مرسلاً عن الصادق (علیه السلام) من صلی منکم أربع رکعات صلاه امیر المؤمنین خرج من ذنوبه کیوم ولدته امه و قضیت حوائجه یقرء فی کل رکعه الحمد مره و خمسین مره قل هو الله احد فإذا فرغ دعاء بهذا الدعاء.. الخ)(۴).

۱- رجال النجاشی ص ۲۱۴

۲- المصباح ص۲۵۵

۳- جمال الاسبوع ص۱۶۲وسندها: محمد بن هارون التلعکبری عن هارون بن موسی عن ابن الولید عن الصفار عن یونس عن هشام والسند الی التلعکبری مرسل.

۴- المصباح ص ۲۵۶

اقول: و هذه الصلاه رواها الکلینی تحت عنوان صلاه فاطمه (علیه السلام) وغیرها من صلاه الترغیب(۱) و روی فیه هذه الصلاه اولاً ـ عن أبی بصیر عن الصادق (علیه السلام) (۲)و ثانیاً بسند لا بأس(۳) به عن إبن سنان عنه (علیه السلام) وکلاهما بدون الدعاء المذکور فی المصباح و قد روی الصدوق خبر ابن سنان صحیحاً عن ابن سنان فی باب ثواب الصلاه التی یسمیها الناس صلاه فاطمه علیها السلام و یسمونها ایضاً صلاه التوابین(۴).

هذا و قد وردت صلاه امیر المؤمنین (علیه السلام) فی خبر المفضل المتقدم(۵) کما و قد ذکر المصباح صلاه اخری له (علیه السلام) بلا ان یسندها الی خبر .(۶)

السادس و العشرون: صلاه فاطمه (علیه السلام) و قد تقدم فی العنوان السابق ما ینفع فی المقام علی ذلک انه قد ورد لها صلاه کما فی خبر المفضل المتقدم و قد ذکرها

۱- الکافی ج/۳ ص ۴۶۸

۲- الکافی ج/۲ ص ۲۶۸ و رواه الصدوق فی الفقیه ج/۱ ص ۳۵۷ و سنده صحیح ینتهی بإبن أبی عمیر عن البطائنی عن أبی بصیر فلا اشکال فیه الا من جهه البطائنی .

۳- و لا ـ اشکال فی سنده الّا من جهه سعدان و الظاهر ان الروایه أخذت من اصله فله الاصل کما فی الفهرست و السند الیه صحیح وهو قد روی عنه صفوان و غیره من الأجله.

۴- الفقیه ج/۱ ص ۳۵۶ ثم روی خبراً عن العیاشی مسنداً عن الصادق (علیه السلام) انها صلاه فاطمه علیها السلام وانها صلاه الأوابین ثم قال إن أبن الولید کان یقول انی لا أعرفها بصلاه فاطمه علیها السلام و اما اهل الکوفه فإنهم یعرفونها بصلاه فاطمه علیها السلام.

۵- التهذیب ج/۳ ص ۶۶ و ص ۶۷ ح/ ۲۱

۶- المصباح ص ۲۶۲

المصباح(۱) و ذکر لها صلاه اخری مرسلاً عن ابراهیم بن عمر الصنعائی عن الصادق (علیه السلام) قال: للأمر المخوف العظیم تصلی رکعتین و هی التی کانت الزهراء (علیه السلام) تصلیها تقرء فی الاول الحمد و قل هو الله احد خمسین مره و فی الثانیه مثل ذلک فإذا اسلمت صلیت علی النبی (صلی الله علیه و آله) ثم ترفع یدیک و تقول ... الخ(۲).

و اما صلوات باقی الائمه علیهم السلام من المجتبی (علیه السلام) الی الحجه علیهم السلام فقد ذکرها إبن طاووس(۳) بلا ذکر مستند فراجع.

صلاه جعفر

السابع و العشرون: صلاه جعفر هی صلاه التسبیح و به عبر الکلینی و عبر عنها الصدوق بصلاه الحبوه و الوجه فی ذلک واضح و الصحاح بها مستفیضه(۴) و ها هنا امور:

الاول: فی کیفیتها ففی صحیح أبی بصیر فی خبر (تصلی أربع رکعات تبتدئ فتقرأ وتقول اذا فرغت (سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اکبر) تقول ذلک خمس عشره مره بعد القراءه فإذا رکعت قلته عشر مرات فإذا رفعت رأسک

۱- المصباح ص ۲۶۵

۲- المصباح ص ۲۶۶؛ اقول: و ابراهیم بن عمر الی مانی الصنعائی له اصل و سند الشیخ الیه صحیح و متعدد، الفهرست ص ۹ ؛ و الظاهر ان الشیخ ینقل عن الکتاب و ان لم یذکر السند.

۳- جمال الاسبوع ص ۲۷۰ - ۲۸۱ و قد رواها الوسائل فی اخر ابواب بقیه الصلوات المندوبه.

۴- الفقیه ج/۱ ص ۳۴۷ و قد روی خمس صحاح.

من الركوع قلته عشر مرات فإذا سجدت قلته عشر مرات فإذا رفعت رأسك من السجود فقل بين السجدتين عشر مرات فإذا سجدت الثانيه فقل عشر مرات فإذا رفعت رأسك من السجده الثانيه قلت عشر مرات و انت قاعد قبل ان تقوم فذلك خمس و سبعون تسبيحه فی كل ركعه ثلاثمائه تسبيحه فی أربع ركعات ..(1)) و مثله صحيح أبی حمزه الثمالی لكن بجعل التسبيحات قبل القراءه والبدء فی التسبيحات ب«الله اكبر» علی خلاف الاولی و بصحيح أبی بصير افتی العمانی و الاسكافی(2) و الشيخان(3) و الصدوق فی مقنعه و هدايته(4) و الديلمی و ابن البراج و ابن حمزه و ابن ادريس(5) و هو المفهوم من الكلينی و خيّر الصدوق فی فقيهه بين العمل بها تضمنه الخبرين(6) .

اقول: صحيح ان الجل لو لم يكن الكل قالوا بمضمون صحيح ابی بصير الّا ان ذلك لا يمنع من صحه العمل بصحيح الثمالی و هم لم ينفوا صحه العمل به فعدم التعرض لذلك لا يدل علی بطلان العمل به.

ص:132

1- الكافی ج/3 ص 460 ح/1

2- المختلف ج/2 ص 351

3- المقنعه ص 168 و النهايه ص 141 و المبسوط ج/1 ص 132

4- المقنع ص 140 و الهدايه ص37

5- المراسم ص 84 و المهذب ج/1 ص 149 و الوسيله ص 117 و السرائر ج/1 ص 312 ؛ اقول: و نقل المختلف عن هؤلاء كان حول القراءه لا الترتيب .

6- الفقيه ج/1 ص 348

هذا و خالف ابن ابی عقیل فی التسبیحات العشر بعد السجده الثانیه فجعلها بعد القیام لا الرکعه الثانیه و الرکعه الرابعه (۱)و لیس من قول و لاخبر یوافقه و یرده ایضاً صحیح بسطام و فیها (و اذا سجدت الثانیه عشراً و اذا رفعک رأسک عشراً...).(۲)

الثانی: واختلفوا فی قرائتها فقال العمانی (فی الاولی الزلزله و الثانیه النصر و فی الثالثه العادیات و فی الرابعه التوحید(۳) و قال ابن بابویه فی الاولی العادیات و فی الثانیه الزلزله و فی الثالثه النصر وفی الرابعه التوحید و قال ان شئت صلیتها کلها بالتوحید(۴).

و قال الشیخان و المرتضی و سلار و ابو الصلاح و ابن البراج و ابن الجنید: فی الاولی الزلزله و العادیات فی الثانیه و النصر فی الثالثه و التوحید فی الرابعه(۵) و المفهوم من الکلینی(۶) رجحان ذلک و عن الصدوق فی المقنع و الهدایه(۷) القراءه

۱- المختلف ج/۲ ص ۳۵۲

۲- التهذیب ج/۳ ص ۱۸۶

۳- المختلف ج/۲ ص ۳۵۰

۴- المختلف ج/۲ ص ۳۵۰

۵- المقنعه ص ۱۶۸ و النهایه ص ۱۴۱ و المبسوط ج/۱ ص ۱۳۲ و جمل العلم و العمل ص ۷۹ و الکافی فی الفقه ص ۱۶۱ و المهذب ج/۱ ص ۱۴۹ و المراسم ص ۸۴ و المختلف ج/۲ ص ۳۵۰ .

۶- الکافی ج/۳ ص ۴۶۶ ذیل الحدیث الاول .

۷- المقنع ص ۱۴۰ و الهدایه ص ۳۷

فیها بالتوحید و نسب ما عن المشهور الی الروایه (1) وروی فی الفقیه صحیحاً عن ابراهیم بن ابی البلاد ما تضمن الزلزله و النصر و القدر و التوحید و صحیحاً عن ابراهیم بن أبی البلاد ما تضمن الزلزله و النصر و القدر و التوحید و صحیحاً عن عبدالله بن المغیره و قد تضمنت التوحید و الحجر(2) .

اقول: و لابد من حمل اختلافهم علی ما هو الارجح و یدلنا علی ذلک اطلاق ما تقدم فی کیفیتها،کما و ان مقتضی الجمع بین الاخبار هو القول بالتخییر فی قراءتها بما تضمنته الاخبار.

الثالث: و اختلفوا فی احتسابها من النوافل المرتبه ام لا فقال بالاول ابن بابویه(3) و خالف فی ذلک ابن ابی عقیل(4) و لم یرجح ذلک ابن الجنید(5) الا انه قال (ولو فعل و جعلها قضاءً للنوافل اجزأه)(6).

اقول: و الذی دل علیه صحیح ذریح جواز احتسابها للنوافل مطلقا و فی ذیله (و ان شئت جعلتها من قضاء صلاه(7)) و ظاهره «بالاطلاق» جواز ذلک حتی بالنسبه الی قضاء الفریضه فضلاً عن النافله.

ص:134

1- الفقیه ج/1 ص 348 ح/ 2

2- الفقیه ج/1 ص 348 ح/3 و ح/ 4 س

3- المختلف ج/2 ص 349

4- المختلف ج/2 ص 349 و فی المطبوع سقط لا من جمله یحسبها .

5- المختلف ج/2 ص 349

6- المختلف ج/2 ص 350

7- التهذیب ج/3 ص 187؛ ح/422؛ و رواه الکافی ج/3 ص 466 عن إبن أبی عمیر بلا ذکر سنده لإبن أبی عمیر و قد یقال بعدم اعتماده علیه و لیس من شاهد فی ذلک .

لایقال: ان المراد من القضاء هو قضاء النافله بقرینه قوله فی الخبر «وان شئت جعلتها من نوافلک»(۱) .

فانه یقال: کونه قرینه علی تقیید الخبر بذلک غیر واضح و علیه فالاطلاق محکم،هذا وقد یتعدی الی الاداء فیقال بجواز الاتیان بصلاه الاداء کالصبح مع نافلتها مثلا بصلاه جعفر باعتبار انه لا خصوصیه للقضاء فاذا جاز القضاء جاز الاداء و باعتبار ان الذکر و الدعاء لا ینافی الهیئه المعتبره شرعا فی الصلاه و قد یجاب بانه خلاف الظاهر والا لذکر الاداء من الفرض بل لعله اولی بالذکر من القضاء و النافله مضافا الی عدم معهودیه ذلک مع کونه موجبا لتغییر الصلاه فان العبادات توقیفیه لا یجوز تغییرها عما هی علیه قال فی الجواهر «شیوع عدم منافاه الذکر للصلاه یراد منه ما لم یستلزم تغییر الهیئه مثل هذا التغییر کقولهم بعدم منافاه القران لها مع ان من الواضح انه لو قرأ سوره البقره او هی مع غیرها بین السجدتین او قبل الهوی للسجود او نحو ذلک لم تصح صلاته لتغیر الهیئه المعهوده ولعله حینئذ لا ینافیه قولهم لا یبطل الصلاه القران والدعاء اذ قد عرفت انه لیس البطلان لذلک بل انما هو لما فاته من طول الفصل ونحوه مما هو مغیر للهیئه »(۲).

ص:۱۳۵

۱- الحدائق الناضره ج۱۰ص۵۰۷

۲- جواهر الکلام ج۱۲ص۲۰۸

و الجواب: انه لیس شیئا من ذلک یصلح للمنع اما عدم ذکر الاداء فمجرد استبعاد و لیس دلیلا ومثله فی الضعف عدم المعهودیه واما کونه موجباً لتغییر هیئه الصلاه فامر باطل و ذلک فان تغییر الشیء یعنی تحویله وتبدیله بالغیر وجعله غیر ما کان و لا یخفی ان مجرد اشتمال الصلاه علی التسبیح والذکر لا یوجب تغییرها عما هی علیه نعم یبقی اشکال ان الاتیان بالتسبیحات لم یکن بعنوان مطلق الذکر بل بقصد التوظیف المدلول علیه بامره وهو لا یجتمع مع امر الفریضه لان کلا منهماحصه خاصه من الصلاه و الاصل عدم التداخل الّا اذا قلنا ان المطلوب من صلاه التسبیح مطلق الطبیعه کما قد یظهر فیرتفع الاشکال.

و یدل علی جواز احتسابها من النوافل ایضاً معتبره أبی بصیر(۱) و یدل علی احتسابها من صلاه اللیل خبر ابن ابی الضحاک المروی فی العیون.(۲)

الرابع: انه یجوز الفصل بین الصلاتین اذا دعت الضروره الی ذلک ویدل علی ذلک صحیح علی بن الریان و فیه: (عن رجل صلی من صلاه جعفر (علیه السلام) رکعتین ثم تعجله عن الرکعتین الاخیرتین حاجه أو یقطع ذلک لحادث یحدث أیجوز ان یتمها إذا فرغ من حاجته و ان قام عن مجلسه أم لا یحتسب بذلک الا أن یستأنف الصلاه و یصلی الأربع الرکعات کلها فی مقام واحد ؟ فکتب (علیه السلام) بلی ان قطعه

۱- الفقیه ج/۱ ص ۳۴۹ ح/۷ ان قلنا بإعتبارها لوجود البطائنی فی طریقه و هو مختلف فیه.
۲- العیون باب ۴۳ ح/۵ و قد مضی اعتبار سنده فراجع و نقل فی الوسائل عن أربعین الشهید انه رواه و زاد «و لا تصلها من صلاتک التی کنت تصلی قبل ذلک» اقول: و حیث لا وثوق بهذه الفقره فلا اعتبار بها.

عن ذلک امر لابد له منه فلیقطع ثم لیرجع فلیبن علی ما بقی ان شاء الله تعالی(۱)) کما و یجوز الایتان بها فی المحمل فی السفر ففی خبر علی بن سلیمان کتبت الی الرجل ما تقول فی صلاه التسبیح فی المحمل فکتب (علیه السلام) اذا کنت مسافراً فصل)(۲).

الخامس: فی قنوتها و فیه روایتان: الاولی معتبره إبن أبی الضحاک فی خبر «و تقنت فی کل رکعتین فی الثانیه قبل الرکوع و بعد التسبیح ..الخ»(۳) .

و الثانیه: خبر الاحتجاج عن الحمیری عن الحجه (علیه السلام) کتب الیه یسأله عن صلاه جعفر- الی- و القنوت فیها مرات فی الثانیه قبل الرکوع و فی الرابعه بعد الرکوع)(۴) هذا و الاشکال فی اعتبار خبر الاحتجاج بعد الفاصل الزمنی الطویل بین الطبرسی و الحمیری.

۱- الفقیه ج/۱ ص ۳۴۹ ح/۶

۲- الکافی ج/۳ ص ۴۶۶ ح/۴ و علی بن سلیمان بن رشید البغدادی و ان لم یوثق صریحاً الّا انه استفید وثاقته من عدم استثناء ابن الولید له من روایات محمد بن احمد بن یحیی الاشعری . و التهذیب ج/۳ ص ۳۰۹ و السند صحیح الا ان الاشکال فی علی بن سلیمان.

۳- العیون باب ۴۳ ح/۵

۴- الاحتجاج ج/۲ ص ۴۹۱ و الاشکال الاخر انه لم ینقل لنا من تقدم الطبرسی تلک المکاتبات بتلک التفاصیل.

السادس: و یجوز الاتیان بها مجرده عن التسبیح عند العجله ثم قضاء التسبیح من بعد کما دلت علیه معتبره ابی بصیر عن الصادق (علیه السلام) قال: (اذا کنت مستعجلاً فصل صلاه جعفر مجرده ثم اقض التسبیح(۱)) و قریب منها خبر ابان(۲).

واما من نسی التسبیح فی قیام او قعود او رکوع و سجود فلیس من نص یدل علی قضاء ذلک فی حین الصلاه ام بعدها عدا مکاتبه الحمیری المروی فی الاحتجاج الداله علی(قضاء ذلک فی الحاله التی ذکر(۳)) و قد عرفت ما فی اختها من روایه الاحتجاج المتقدمه من الاشکال.

السابع: هذا و روی الفقیه صحیحاً عن الحسن بن محبوب دعاءً فی آخر سجده منها (۴)و مثله بتفاوت مرسلًا عن المدائنی روی الکافی.(۵)

الثامن: روی المصباح فی ضمن صلوات الحاجه فی یوم الجمعه عن عبدالملک بن عمرو عن الصادق (علیه السلام) قال: (صم یوم الاربعاء والخمیس و الجمعه فاذا کان عشیه یوم الخمیس تصدقت علی عشره مساکین مداً مداً من طعام فاذا کان یوم

۱- الفقیه ج/۱ ص ۳۴۹ ح/۸؛ معتبره ان قلنا بوثاقه البطائنی .
۲- الکافی ج/۳ ص ۴۶۶ ح/۳ و التهذیب ج/۳ ص ۱۸۷ ح/۵
۳- الاحتجاج ج/۲ ص ۴۸۲
۴- الفقیه ج/۱ ص۳۴۹ ح/۹ و الکافی ج/۳ ص ۴۶۶ ح/۵
۵- الکافی ج/۳ ص ۴۶۷ ح/۶

الجمعه اغتسلت و برزت الی الصحراء فصل صلاه جعفر و اکشف رکبتیک و الزقها الارض و قل: و ذکر دعاءً)(۱)

الثامن و العشرون: صلاه لیله النصف فی شهر رمضان کما فی خبر سلیمان بن عمرو عن الصادق (علیه السلام) قال (قال امیرالمؤمنین (علیه السلام) من صلی لیله النصف من شهر رمضان مائه رکعه یقرأ فی کل رکعه بقل هو الله احد عشر مرات اهبط الله عزوجل الیه من الملائکه عشره یدرؤن منه اعدائه من الجن و الانس ...)(۲) و هو ضعیف بسلیمان بن عمرو النخعی الذی قال فیه ابن الغضائری و غیره بانه کذاب النخع(۳) و قد وردت هذه الصلاه فی مرسل ابی یحیی من دون اسناد الی المعصوم(۴) وهو ضعیف ایضا و قد نقل الخبر الاول الاقبال انه وجده فی اصل عتیق متصل الاسناد و هو ایضاً لا یعتمد علیه کما لا یخفی(۵)

صلوات لا عنوان لها

التاسع و العشرون: و قد وردت صلوات لا ـ عنوان لها کما فی مرفوعه العطار «شیخ الکلینی»(۶) ومرسلی شیخه الاخر علی بن محمد(۷) و کما فی الصحیح عن محمد بن

۱- المصباح ص ۲۹۳

۲- التهذیب ج/۳ ص ۶۲ ح/۱۵؛ و قد رواه الاقبال عن الرسول (صلی الله علیه و آله) ص۴۳۳ .

۳- قاموس الرجال ج/۵ ص۲۸۶الطبع الجدید جامعه المدرسین .

۴- التهذیب ج/۳ ص ۶۲ ح/۱۴

۵- الاقبال ص۴۳۳

۶- الکافی ج/۳ ص ۴۶۸ ح/۳ الکافی ج/۳ ص ۴۶۸

۷- الکافی ج/۳ ص ۴۶۸ و ح/۶

کردوس(۱) و فی صحیح الحجال «قال کان ابو عبد الله (علیه السلام) یصلی رکعتین بعد العشاء یقرأ فیهما بمأه آیه و لایحتسب بهما و رکعتین و هو جالس یقرأ فیهما بقل هو الله احد و قل یا ایها الکافرون ...»(۲) و ظاهر الخبر ان الرکعتین اللتین من جلوس نافله العشاء «الوتیره» والقرینه واضحه بعد عدم احتساب اللتین من قیام(۳).

صلاه الغفیله

و اما صلاه الغفیله: فقد روی الفقیه مرسلا عن النّبیّ صلی اللّه علیه و آله و سلم: تنفّلوا فی ساعه الغفله و لو برکعتین خفیفتین فإنّهما تورثان دار الکرامه- و فی خبر آخر «دار السّلام و هی الجنّه» و ساعه الغفله ما بین المغرب و العشاء الآخره»(۴) و رواه مسنداً عن وهب بن وهب فی ثواب الاعمال(۵).

۱- الکافی ج/۳ ص ۴۶۸ ح/۵

۲- التهذیب ج/۲ ص ۳۴۱ ح/۲۶۶ باب ۱۵

۳- و بذلک تعرف و هم صاحب الوسائل من استحباب اربع رکعات بعد العشاء .

۴- الفقیه؛ ج ۱، ص: ۵۶۵؛ باب ثواب التنفل فی ساعه الغفله ؛ ج ۱، ص: ۵۶۵

۵- ثواب الاعمال ص۶۸ (تحقیق الغفاری)

نعم رواه فی المعانی بطریق صحیح(۱) عن عاصم الکوزی عن الصادق (علیه السلام) عن ابیه (علیه السلام) عن النبی (صلی الله علیه و آله) و رواه التهذیب عن وهب او السکونی و فی ذیله (قیل یا رسول الله و ما ساعه الغفله قال ما بین المغرب و العشاء(۲)) و بعد صحه الخبر بها و عمل من عرفت لا اشکال فی استحباب الصلاه فی تلک الساعه الّا انه لا علاقه لها بما رواه المصباح مرسلًاعن هشام بن سالم عن الصادق (علیه السلام) قال من صلی بین العشائین رکعتین یقرأ فی الاولی الحمد و قوله وذا النون ... و فی الثانیه الحمد و قوله و عنده مفاتح الغیب ...الی و سأل الله حاجته اعطاه الله ما سأل(۳)) فانها صلاه حاجه ولا علاقه لها بالغفیله و لم یقل الشیخ انها صلاتها و انما قال (فمما روی من الصلوات فی هذا الوقت) و روی عده صلوات فی ذلک الوقت (یعنی بین

۱- معانی الاخبار ص۲۶۵ هذا و قد وصف سنده فی النجعه ج/۲ کتاب الصلاه ص۱۲۰ بانه عامی و هو وهم فسنده خاصی عن الصادق (علیه السلام) عن ابیه (علیه السلام) .

۲- التهذیب ج/۲ ص۲۴۳

۳- المصباح ص۹۴ و طریق الشیخ فی الفهرست الی هشام بن سالم صحیح ولعله انه ینقل عن کتابه هذا و فی احد طرق الشیخ الی کتاب علی بن الحکم و قد روی هذا الخبر مسنداً ابن طاووس فی فلاح السائل ص۴۳۱ مسنداً عن علی بن الحکم عن هشام بن سالم فقد یستکشف انه اخذ الروایه من کتابه کما و انه من المحتمل انه اخذها من کتاب علی بن الحکم وسند الشیخ الیه صحیح هذا و فی المطبوع من المصباح طبع اسماعیل الانصاری الزنجانی فقد کتب فی اول صفحه منه انه نظم فهرسته و عنوان الصفحات یعنی انه لم تکن فی الاصل .اقول و قد عنون فی اعلی الصفحه و فی الفهرست انها صلاه الغفیله،و هو کما تری لا اصل له.

المغرب و العشاء) اولاها روایه هشام بن سالم و الظاهر ان سبب هذا الوهم قول الشیخ قدس سره قبل ذلک «و یستحب التنفل بین المغرب و العشاء الآخره بما یتمکن من الصلاه و هی التی تسمی ساعه الغفله» ثم قال فمما روی الی اخر ما نقلاه عنه(۱) هذا و قد نقل خبر هشام بن سالم إبن طاووس فی فلاح السائل و زاد فی ذیله بعد قوله (اعطاه الله ما سئل) فإن النبی (صلی الله علیه و آله) قال: «لا تترکوا رکعتی الغفیله و هما بین العشاءین»(۲) لکن الظاهر عدم امکان الاعتماد علی هذه الروایه و من المحتمل انه جمع بین الخبرین بین ما روی من ساعه الغفله مما تقدم و خبر هشام بن سالم و منشأه ما احتملناه و بذلک یظهر ضعف ما ذکره المصنف فی الدروس(۳) من کون الغفیله جاء فی خبر هشام.

و اما ما رواه المصباح بعد ما مر مرسلاً عن الصادق (علیه السلام) عن آبائه عن النبی (صلی الله علیه و آله) (اوصیکم برکعتین بین العشائین تقرأ ...(۴)) و سماها الوسائل بصلاه الوصیه فلا اعتبار به الّا بما قدمناه من الوجه مضافاً الی انه لا وجه لتسمیتها بصلاه الوصیه فان المنصرف من الوصیه عند الاطلاق الوصیه للموت.

۱- و بذلک یظهر لک بطلان ما ذکره الوسائل من صلاه الغفیله بروایه هشام بن سالم .

۲- فلاح السائل ص۳۴۰ و ۳۴۱

۳- الدروس ج/۱ ص۱۳۷

۴- المصباح ص۹۴

هذا و ذکر فی المصباح صلوات اخر لا سند لها منها صلاه بعشر رکعات بعشر سور مخصوصه لمن غفل عن صلاه اللیل(۱) و صلوات الهدیه الیهم(۲) علیهم السلام و ذکر ابن طاووس فی جمال الاسبوع الهدیه الیهم بکیفیه اخری(۳) و ذکر الکفعمی صلاه لیله الدفن(۴) و ذکر مصباح الشیخ صلاه اربع رکعات کل یوم قبل الزوال عن ابی برده(۵) الی غیر ذلک.

حصیله البحث:

من الصلوات المندوبه صلاه الاستسقاء و هی کالعیدین یقرأ فیها ویکبر فیها کما یقرأ ویکبر فی العیدین یخرج الامام و یبرز الی مکان نظیف فی سکینه ووقار وخشوع و مسکنه و یبرز معه الناس فیحمد الله ویمجده ویثنی علیه ویجتهد فی الدعاء ویکثر من التسبیح والتهلیل والتکبیر ویصلی مثل صلاه العیدین رکعتین فی دعاء ومسأله واجتهاد فإذا سلم الامام قلّب ثوبه و جعل الجانب الذی علی المنکب الایمن علی الایسر والذی علی الایسر علی الایمن ثمّ یستقبل القبله

۱- المصباح ص ۱۲۰

۲- المصباح ص۲۸۵

۳- جمال الأسبوع بکمال العمل المشروع؛ ص۱۷.

۴- المصباح (للکفعمی)؛ ص: ۴۱۱

۵- عن ابی برده او ابی برزه المصباح ص۲۲۱؛ و روی قبله عن عبید بن زراره «وسنده الیه فی الفهرست ضعیف» صلاه اربع رکعات کل یوم قبل الزوال بکیفیه معینه فراجع.

فیکبر اللّه مـائه تکبیرهٍ رافعاً بها صوته ثمّ یلتفت إلی النّاس عن یمینه فیسبّح اللّه مائه تسبیحهٍ رافعاً بها صوته ثمّ یلتفت إلی النّاس عن یساره فیهلّل اللّه مائه تهلیلهٍ رافعاً بها صوته ثمّ یستقبل النّاس فیحمد اللّه مائه تحمیدهٍ ثمّ یرفع یدیه فیدعو ثمّ یدعون , و له ان یقلب رداءه بعـد رقی المنبر ولا یسـتحب للماموم قلب الرداء. و ینقل المنبر فیحمل بین یـدی الامام الی الصـحراء. و یسـتحب ان یکون الخروج یوم الإثنین وبعد التّوبه، و ردّ المظالم.

و منهـا نافله شـهر رمضان و هی أن یزیـد فی أوّل الشّـهر إلی عشـرین لیلهً کُلّ لیلهٍ عشـرین رکعهً سوی ما کان یُصـلّی قبل ذلک یُصلّی من هذه العشرین اثنتی عشره رکعهً بین المغرب و العتمه و ثمان رکعاتٍ بعد العتمه ثُمّ یُصلّی صلاه اللّیل الّتی کان یُصلّیها قبل ذلک ثمان و الوترُ ثلاثٌ یُصـلّی رکعتین و یُسـلّمُ فیهما ثُمّ یقُومُ فیُصلّی واحدهً فیقنُتُ فیها فهذا الوترُ ثُمّ یُصلّی رکعتی الفجر حتّی ینشقّ الفجرُ فهذه ثلاث عشـره رکعهً فإذا بقی من شهر رمضان عشرُ لیالٍ فلیُصلّ ثلاثین رکعهً فی کُلّ لیلهٍ سوی هذه الثّلاث عشـره یُصلّی منها بین المغرب و العشاء اثنتین و عشرین رکعهً و ثمان رکعاتٍ بعد العتمه ثُمّ یُصلّی صلاه اللّیل ثلاث عشره رکعهً کما وصـفتُ لک و فی لیله إحدی و عشـرین و ثلاثٍ و عشرین یُصلّی فی کُلّ واحدهٍ منهُما إذا قوی علی ذلک مائه رکعهٍ سوی هذه الثّلاث عشره رکعه.

و منهـا نافله الزّیاره و الاسـتخاره بالرقاع وغیرها اما الاولی «فخـذ ستّ رقاعٍ فاکتب فی ثلاثٍ منها بسم اللّه الرّحمن الرّحیم* خیرهً من اللّه العزیز الحکیم* لفلان بن

ص:۱۴۴

فلانه افعله و فی ثلاثٍ منها بسم اللّه الرّحمن الرّحیم* خیرهً من اللّه العزیز الحکیم* لفلان بن فلانه لا- تفعل ثمّ ضعها تحت مصلّاک ثمّ صلّ رکعتین فإذا فرغت فاسجد سجدهً و قل فیها مائه مرّهٍ أستخیر اللّه برحمته خیرهً فی عافیهٍ ثمّ استو جالساً و قل اللّهمّ خر لی و اختر لی فی جمیع أموری فی یسرٍ منک و عافیهٍ ثمّ اضرب بیدک إلی الرّقاع فشوّشها و أخرج واحدهً فإن خرج ثلاثٌ متوالیاتٌ افعل فافعل الأمر الّذی تریده و إن خرج ثلاثٌ متوالیاتٌ لا تفعل فلا تفعله و إن خرجت واحدهٌ افعل و الأخری لا تفعل فأخرج من الرّقاع إلی خمسٍ فانظر أکثرها فاعمل به و دع السّادسه لا تحتاج إلیها».

واما غیرها فلیصل رکعتین ثم لیحمد الله عزوجل و لیثن علیه و لیصل علی النبی (صلی الله علیه و آله) و یقول: «اللهم ان کان هذا الامر اخیراً لی فی دینی و دنیای فیسره لی و قدره لی وان کان غیر ذلک فاصرفه عنی».

وصلاه الشّکر وهی رکعتان یقرأ فی الاولی بفاتحه الکتاب وقل هو الله احد ویقرأ فی الثانیه بفاتحه الکتاب و قل یا ایها الکافرون و یقول فی الرکعه الاولی فی رکوعک و سجودک الحمد لله شکراً شکراً وحمداً, ویقول فی الرکعه الثانیه فی رکوعک و سجودک الحمدلله الذی استجاب دعائی و اعطانی مسألتی».

صلاه طلب الرزق و اشتمل کل واحد مما ورد علی بعض الخصوصیات و الادعیه. نذکر واحدا منها وهو: أن یأتی مقام رسُول اللّه ص بین القبر و المنبر

ص:۱۴۵

فیُصلّی رکعتین و یقُول مائه مرّه «اللّهُمّ إنّی أسألُک بقُوّتک و قُدرتک و بعزّتک و ما أحاط به علمُک أن تُیسّر لی من التّجاره أوسعها رزقاً و أعمّها فضلًا و خیرها عاقبه».

وصلاه طلب الحوائج و اشتمل کل واحد مما ورد علی بعض الخصوصیات, نذکر واحدا منها وهو: ان یتطهر و یتصدق بصدقه قلّت او کثرت ثم یدخل المسجد فیصلی رکعتین یحمد لله و یثنی علیه ویصلی علی النبی واهل بیته علیهم السلام ثم یقول: (اللهم ان عافیتنی من مرضی او رددتنی من سفری او عافیتنی مما اخاف من کذا و کذا).

وصلاه الخلاص من العدو ففی الصحیح قال (علیه السلام): و لکن اقلع عن الذنوب وصم وصلّ وتصدق فاذا کان آخر اللیل فاسبغ الوضوء ثم قم فصل رکعتین ثم قل وانت ساجد «اللهم ان فلان بن فلان قد آذانی اللهم اسقم بدنه و اقطع اثره و انقص اجله و عجل له ذلک فی عامه هذا» .

صلاه السفر وهی رکعتان ویقول «اللهم انی استودعک نفسی واهلی ومالی ودینی و دنیای وآخرتی و امانتی و خواتیم عملی».

وصلاه من اراد ان یدخل بأهله و خاف کراهتها, وصلاه من اراد ان یتزوج, وصلاه اول کل شهر فقد کان ابو جعفر محمد بن علی (علیه السلام) اذا دخل شهر جدید یصلی فی اول یوم منه رکعتین یقرء فی اول رکعه الحمد مره و قل هو الله احد

لکل یوم الی اخره و فی الثانیه الحمد و انا انزلناه مثل ذلک و یتصدق مما یتسهل یشتری به سلامه ذلک الشهر کله.

وصلاه عید الغدیر فقد جاء فی الحدیث عن الصادق (علیه السلام) «من صلی رکعتین أی وقت شاء وافضله قرب الزوال و هی الساعه التی اقیم فیها امیر المؤمنین (علیه السلام) بغدیر خم علماً للناس و ذلک انهم کانوا قربوا من المنزل فی ذلک الوقت فمن صلی فی ذلک الوقت رکعتین ثم یسجد و یقول شکراً لله مائه مره و دعا بعقب الصلاه بالدعاء الذی جاء به».

و صلاه عاشورا, و صلاه فاطمه علیها السلام و یسمونها ایضاً صلاه التوابین.

وصلاه جعفر وهی صلاه التسبیح و کیفیتها ان تصلی أربع رکعات تبتدئ فتقرأ وتقول اذا فرغت (سبحان الله و الحمدلله و لا اله الا الله و الله اکبر) تقول ذلک خمس عشره مره بعد القراءه فإذا رکعت قلته عشر مرات فإذا رفعت رأسک من الرکوع قلته عشر مرات فإذا سجدت قلته عشر مرات فإذا رفعت رأسک من السجود فقل بین السجدتین عشر مرات فإذا سجدت الثانیه فقل عشر مرات فإذا رفعت رأسک من السجده الثانیه قلت عشر مرات و انت قاعد قبل ان تقوم فذلک خمس و سبعون تسبیحه فی کل رکعه ثلاثمائه تسبیحه فی أربع رکعات , ویقرأ فیها الزلزله و النصر و القدر و التوحید. و یجوز احتسابها للنوافل مطلقا بل و قضاء الفریضه ایضا. و یجوز الفصل بین الصلاتین اذا دعت الضروره الی ذلک. و القنوت فیها فی کل رکعتین فی الثانیه قبل الرکوع و بعد التسبیح. و یجوز الاتیان بها مجرده عن التسبیح عند العجله ثم قضاء التسبیح من بعد. و صلاه الغفیله وهی

رکعتان ما بین المغرب والعشاء واما الصلاه المعروفه فی زماننا من «رکعتین یقرأ فی الاولی الحمد و قوله وذا النون ... و فی الثانیه الحمد و قوله و عنده مفاتح الغیب ...الی و سأل الله حاجته اعطاه الله ما سأل» فانها صلاه حاجه ولا علاقه لها بالغفیله نعم تنطبق الغفیله علیها وعلی کل رکعتین مثل الاولیین من نافله المغرب.

واما صلاه لیله الدفن المعروفه بصلاه الوحشه فلم تثبت عندنا واما صلاه الاعرابی وما شاکلها من اکثر من رکعتین متصله فلا مشروعیه لها ومحرمه. و أمّا النّوافل المطلقه فلا حصر لها.

الفصل السابع فی الخلل فی الصلاه

اشاره

(و هو اما عن عمد او سهو او شک)

فی الخلل العمدی

(ففی العمد تبطل بالاخلال بالشرط او الجزء)

لفوات الکل بفوات جزئه و فوات المشروط بفوات شرطه و تصریح بعض الاخبار المعتبره الاتیه(۱) و اما صحیح لا تعاد الصلاه ... فقاصر عن شموله للعامد.

(و لو کان جاهلاً)

فمقتضی القاعده فیه بطلان صلاته لعموم ادله الجزئیه والشرطیه للعالم و الجاهل نعم لو ثبت شمول حدیث لا تعاد له کما هو الصحیح فی غیر المقصر الملتفت

ص:۱۴۸

۱- الفقیه ج/۱ ص۲۲۵ ح/۸

فهو لکن قیل: بعدم شموله له و ذلک فان حدیث لاتعاد وان کان مطلقاً من حیث اللفظ الّا انه لم یعلم کونه فی مقام بیان حکم الجاهل ایضاً و قد اورده الصدوق فی الفقیه فی باب السهو فهذه قرینه علی اختصاصه بالناسی والساهی و الّا فالقدر المتیقن منه هو الساهی و الناسی لعدم احراز کونه فی مقام البیان و الّا لو قلنا باطلاقه لشمل العامد ولا دلیل علی خروجه او استثنائه و هو باطل قطعاً والحاصل عدم صحه التمسک بحدیث لا تعاد.

اقول: الّا ان ذیل الحدیث یشهد للعموم وذلک لان ذیله یقول ان العله فی عدم الاعاده هی ان السنه لا تنقض الفریضه وهذه العله عامه تشمل الکل الا العامد والمقصر الذی هو ملحق بالعامد بل هوعامد حقیقه.

هذا و قد تقدم منا معذوریه الجاهل القاصر و منه الغافل غیر الملتفت للسؤال بقاعده (کلما غلب الله علی فهو اولی بالعذر) و قلنا بشمول هذه القاعده للاحکام الشرعیه بکلا قسمیها الوضعیه والتکلیفیه کما هو مورد استدلال الامام بها علی سقوط التکلیف بالصلاه وقضائها و الصوم و قضائه بالنسبه بالمغمی علیه،هذا کله بالنسبه بالاخلال العمدی من جهه نقصان الجزء والشرط.

و اما الاخلال العمدی من جهه الزیاده فالاصل فیه عدم البطلان الّا ما قام علیه الدلیل و قد یقال بقیام الدلیل علیه من جهه التشریع و هو محرم هذا اولاً و ثانیاً من جهه الزیاده و قد ورد فی صحیحه ابی بصیر (من زاد فی صلاته فعلیه الاعاده(۱)) و صحیح زراره و بکیر عن الباقر (علیه السلام) قال: اذا استیقن انه زاد فی صلاته المکتوبه لم

۱- الکافی ج/۳ ص۳۵۵ رح/۵

يعتد بها و استقبل صلاته استقبالاً الخ(۱)) و غيرهما(۲). لكن لا يصح شیء منهما لاثبات ذلك.

اما الاول: فلا يقتضی بطلان العمل الذی اشتمل علی الامر المحرم نعم اذا كان تشريعاً فی امر العباده لا فی جزئها كان مبطلاً لها لعدم الامر بها لا لفقدان شرط القربه فيها كما تقدم توضيحه سابقاً.

و اما الثانی: فلا علاقه له بالمقام بل صحيحه ابی بصير ناظره الی من زاد ركعه فی الصلاه وكذلك صحيحه زراره و يشهد لذلك ان الكلينی أورد هذين الخبرين (فيمن سها فی الأربع و الخمس و لم يدر زاد أو نقص أو استيقن انه زاد) فإن أبيت قلنا انه لا إطلاق لهما فإن من شرط الاطلاق كون المتكلم فی مقام البيان و لم يحرز ذلك كما وانه يلزم من الاطلاق الشامل للعمد والنسيان ان صلاته تبطل ولو كانت الزياده غير ركنيه سهوا ولا يقول بذلك احد.

فان قلت: بدليل حديث لا تعاد . قلت: حديث لا تعاد موضوعه النقيصه لا الزياده وعلی فرض الاطلاق فالنسبه بينهما العموم من وجه ويتساقطان حينئذ.

و اما خبر الاعمش(۳) فمضافاً الی ضعفه فی نفسه ظاهر فی الزياده علی ما افترضه االله عز و جل يعنی الركعتين لا مطلق الزياده والحاصل ان الزياده المبطله لابد لها

۱- الكافی ج/۳ ص۳۵۴ ح/۲

۲- الخصال؛ ج ۲؛ ص۶۰۳.

۳- الخصال؛ ج ۲؛ ص۶۰۳.

من دليل بالخصوص وقـد تقـدم الكلام فى مبطلات الصـلاه. نعم قـد ثبت معـذوريه الجاهل مطلقاً فى الجهر والاخفات ولـذلك استثناهما المصنف بقوله:

(الّا الجهر و الاخفات)

ففى صـحيح حريز عن زراره عن البـاقر (عليه السـلام) فى رجـل جهر فيمـا لاـ ينبغى الجهر فيه أو اخفى فيما لا ينبغى الاخفاء فيه فقال أى ذلك فعل متعمداً فقد نقض صـلاته وعليه الاعاده و ان فعل ذلك ناسـياً أو ساهياً أو لا يدرى فلا شـىء عليه و قد تمت صلاته.(١) اقول: و إطلاقه شامل لما قبل الركوع و ما بعده.

حصيله البحث:

تبطل الصـلاه بالإخلال العمدى بالشّرط أو الجزء و اما لو كان جاهلًا فان كان مقصرا كالشاك الملتفت الى شكه فهو كالعامد إلّا فى الجهر و الإخفات, وان كان قاصرا ومنه الغافل غير الملتفت للسؤال صحت صلاته.

فى الخلل السهوى

(و فى سهو يبطل ما سلف)

١- الفقيه ج/١ ص ٢٢٧ ح/٢٠.

من قوله: (و کذا ترک احد الارکان الخمسه و لو سهواً و هی النیه و القیام و التحریمه و الرکوع و السجدتان معاً و کذا الحدث) و قد تقدم ما فی کلامه من ایراد فراجع (۱).

هذا و قول المصنف «وفی السهو یبطل ما سلف» انما هو فی ما إذا لم یمکن التدارک والّا یتدارک و لا تبطل صلاته کمن نسی الرکوع و هوی الی السجود و لم یسجد فانه یقوم و یأتی بالرکوع و لا تبطل صلاته, کما قال الکلینی «و منها مواضع لا یجب فیها اعاده الصلاه و لا سجدتا السهو: الذی یدرک سهوه قبل أن یفوته مثل الذی یحتاج ان یجلس فیقوم ثم یذکر ذلک قبل ان یدخل فی حاله اخری فیقضیه لا سهو علیه ..».

و یدل علی ذلک صحیح عبد اللَّه بن سنان عن أبی عبد اللَّه (علیه السلام) أنَّه قال: إذا نسیت شیئاً من الصَّلاه رکوعاً أو سجوداً أو تکبیراً ثمَّ ذکرت فاقضِ الَّذی فاتک سهوا (۲) و صحیح معاویه بن عمار قال: (سالته عن الرجل یسهو فیقوم فی حال قعود او یقعد فی حال قیام قال: یسجد سجدتین بعد التسلیم و هما المرغمتان ترغمان الشیطان)(۳) و هی باطلاقها تدل علی عدم ضرر زیاده القیام و القعود بل یسجد لذلک سجدتی السهو الّا ان الکلینی لم یذکرها فی موجبات السهو، و

ص:۱۵۲

۱- اللمعه الدمشقیه فی فقه الإمامیه، ص ۴۰.
۲- من لا یحضره الفقیه ج ۱ ص ۳۴۶ باب أحکام السهو فی الصلاه .
۳- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۳ ص ۳۵۷

سیأتی الکلام حول موجبات سجدتی السهو و انه هل تجب سجده السهو للقیام و القعود الزائدین ام لا.

وکذلک لو نسی السجدتین او سجده واحده و ذکر بعد قیامه و قبل الرکوع فیتدارک و لا تبطل صلاته و لو کان رکع استرسل الی السجود بلا ان یقوم و تدارک ما فات ایضا نعم لو قام من الرکوع بطلت صلاته , کما هو ظاهر الکلینی و صریح الصحیح المتقدم الّا انهم اختلفوا فی ذلک فذهب ابن ادریس الی «انه لو ترک السجدتین ناسیا و ذکر بعد قیامه للرکوع وجبت علیه الاعاده فان ترک واحده منهما ناسیا ..عاد فسجد ..»(1) و قال المفید «لو ترک سجدتیه من رکعه واحده اعاد علی کل حال و ان نسی واحده ثم ذکر فی الرکعه الثانیه قبل الرکوع ارسل نفسه وسجدها ثم قام»(2) و مثلهما ابو الصلاح(3).

و للمفید قول اخر فی الرساله الغریه «انه ان ذکر ترک السجدتین قبل الرکوع سجد سجدتین و قام لما بعدها»(4) و لم یعلم المعتمد عند الشیخ و المرتضی و الدیلمی(5) لتضاد عبائرهم(6).

ص:153

1- السرئرج1ص241

2- المقنعه ص138

3- الکافی فی الفقه ص119

4- المختلف ج2 ص377

5- المبسوط ج1ص119 جمل العلم و العمل ص69 والمراسم ص89

6- النهایه ص88 و المبسوط ج1 ص122 و الجمل والعقود ص188 و جمل العلم والعمل ص70 و المراسم ص90

اقول: و الصحیح قول المفید اخیرا و هو ظاهر کل من قال بسجدتی السهو لمن قام فی موضع القعود و بالعکس و هم المرتضی و الصدوق و الدیلمی و الحلبی و ابن البراج و ابن حمزه و ابن ادریس کما سیأتی فی موجبات سجدتی السهو.

و اما حکم من نسی الرکوع حتی سجد سجده واحده فهل تبطل صلاته ام لا بل یتدارک الرکوع و لا شیء علیه؟ ذهب الی البطلان الکلینی(۱) و العمانی(۲) والمرتضی(۳) و ابو الصلاح(۴) و علاء الحلبی(۵) صاحب الاشاره .

و الی الصحه الشیخ(۶) و هو المفهوم من المفید و الدیلمی و ابن ادریس و ابن زهره(۷) حیث جعلوا المبطل السهو عن السجدتین من رکعه و مفهوم ذلک انهم لا

۱- الکافی ج/ ۳ ص ۳۶۰

۲- مجموعه فتاوی ابن أبی عقیل؛ ص۴۵.

۳- جمل العلم و العمل؛ ص۶۴.

۴- الکافی فی الفقه، ص۱۱۸.

۵- نقل عنهم النجعه جمیعا ص ۳۴۸ ج/ ۱

۶- النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی؛ ص۹۲.

۷- غنیه النزوع إلی علمی الأصول و الفروع، ص۱۱۳.

يقولون برکنيه سجده واحده و به قال ابن حمزه (۱) و الصدوق(۲) و يـدل عليه صـحيح منصور بن حازم انه سأل الصادق (عليه السـلام) عن الرجل صلى فذکر انه قد زاد سجده فقال: (لا يعيد صلاته من سجده و يعيدها من رکعه(۳)) و قريب منه موثق عبيد بن زراره و فيه: «لا و الله لا تفسد الصلاه زياده سجده»(۴) و حيث لا معارض لهما و قد عرفت عمل الاصحاب بهما فالصحيح هو القول الثاني.

حصيله البحث:

الخلل السّهوی يبطل الصلاه اذا كان بترك احد الارکان او الشرائط و هی النيه و القيام حين التحريمه و الرکوع و السجدتان معاً و كذا لو احدث . هذا فيما إذا لم

ص:۱۵۵

۱- الوسيله إلى نيل الفضيله، ص۱۰۰.

۲- الفقيه ج /۱ ص ۲۲۸

۳- الفقيـه ج/۱ ص/۲۲۸ ح/۲۶ باب ۴۹ ؛ و العجب أنه يوصـف بـالخبر فی حين ان سـند الصـدوق الی منصـور فی المشـيخه لا إشـكال فيه الّا من جهه سـيف بن عميره و هو ثقه كما قال النجاشـی ص ۱۸۹ رقم ۵۰۴ و لا يضـره رميه إبن شهر اشوب بالوقف كمـا فی معالم العلماء ص ۵۶ رقم ۳۷۷ و اما إبن ماجيلويه فقد تقدم ما يرفع الإشـكال فی ذلك. هذا بالنسـبه الی سـند الصدوق فی المشـيخه و لـه سـند اخر ذكره الشـيخ فی الفهرسـت ص ۱۶۴ و هـو إبـن الوليـد عن الصـفار عن محمـد بن الحسـين بن أبی الخطاب و إبراهيم بن هاشم عن إبن أبی عمير و صفوان عنه و هو فی غايه الإعتبار .

۴- التهذيب ج/ ۲ ص ۱۵۶ ح/ ۶۹ باب۹

یمکن التدارک و الّا یتدارک و لا تبطل صلاته , کمن نسی الرکوع و هوی الی السجود و لم یسجد فانه یقوم و یأتی بالرکوع و لا تبطل صلاته. و من نسی الرکوع حتی سجد سجده واحده یتدارک الرکوع وصحت صلاته, و کذلک لو نسی السجدتین او سجده واحده و ذکر بعد قیامه و قبل الرکوع فیتدارک و لا تبطل صلاته و لو کان رکع استرسل الی السجود بلا ان یقوم و تدارک ما فات ایضا نعم لو قام من الرکوع بطلت صلاته.

فی الخلل الشکی

(وفی الشک لایلتفت اذا تجاوز محله)

و لو کان رکناً فلو شک فی الرکوع و قد دخل فی السجده لا یلتفت ففی صحیح زراره قال قلت لابی عبدالله (علیه السلام): « رجل شک فی الاذان و قد دخل فی الاقامه قال یمضی قلت رجل شک فی التکبیر وقد قرأ قال یمضی قلت شک فی القراءه و قد رکع قال یمضی قلت شک فی الرکوع و قد سجد قال یمضی علی صلاته ثم قال: یا زراره اذا اخرجت من شی ثم ودخلت فی غیره فشکک لیس به شی»(1) وفی موثق محمد ابن مسلم عن الباقر (علیه السلام) «کل ما شککت فیه مما قد مضی فامضه

۱- التهذیب ج/۲ ص ۳۵۲ ح/ ۴۷ باب ۱۶.

كما هو»(۱) و غیرهما و دلالتها واضحه بحصول التجاوز بالانتقال من فعل الی فعل ولو کان ذاک الفعل مستحباً و منه یعلم ان القنوت ایضاً شیئا اخر غیر القراءه فیکفی فی الانتقال کما و ان الحمد و السوره شیئآن حقیقهً و ان جمعهما اسم القراءه و قد صّرح المفید فی رسالته بکونهما شیئین(۲).

و اما کون الهوی من المقدمات فیدل علیه صحیح عبدالرحمن بن ابی عبدالله عن الصادق (علیه السلام) فی رجل اهوی الی السجود فلم یدر ارکع ام لم یرکع؟ قال قد رکع»(۳).

و اما الاخذ فی القیام قبل اکماله فمقتضی ما تقدم من الاخبار حصول الانتقال به غیر ان صحیح عبد الرحمن یدل علی عدم حصول الانتقال به ففیه «قلت فرجل نهض من سجوده قبل ان یستوی قائما فلم یدر اسجد ام لم یسجد؟ قال یسجد»(۴)، الّا ان ظهوره کون القیام من السجود مباشره لا من جلسه الاستراحه وظاهره انه لا یزال فی المحل ولم یتجاوزه.

(و لو کان) الشک (فیه) ای المحل (اتی به)

۱- التهذیب ج/۲ ص ۳۵۲ ح ۱۴ باب ۱۶.
۲- النجعه فی شرح اللمعه؛ ج ۳، ص۱۲۳.
۳- التهذیب ج/۲ ص۱۵۱ ح/ ۵۴.
۴- التهذیب ج/۲ ص۱۵۳ ح/۶۱ و الاستبصار ج /۱ ص ۳۶۱ ح/۴.

کما فی صحیح الحلبی «عن رجل سهی فلم یدر سجده سجد ام ثنتین؟ قال یسجد اخری و لیس علیه بعد انقضاء الصلاه سجدتا السهو»(۱) ومن المعلوم ان المراد بذلک الشک قبل القیام کما هو واضح و فی صحیح عمران الحلبی قال قلت له: الرجل یشک وهو قائم فلایدری ارکع ام لا؟ قال: فلیرکع»(۲) ومثله غیره(۳).

و اما صحیح الفضیل بن یسار قال قلت لابی عبد الله (علیه السلام) استتم قائما فلا ادری رکعت ام لا قال بل قد رکعت فامض فِی صلاتک فانما ذلک من الشیطان»(۴) فبقرینه ذیله «ذلک من الشیطان» محمول علی من کان کثیر الشک او تحمل علی القیام بعد الرکوع حین الاشتغال بذکره او بعده فشک فحیث انه تجاوز محله بالذکر المستحب فلا یلتفت.

کل ذلک فیما لو استمر له شکه (فلو ذکر فعله سابقا بطلت ان کان رکنا و الّا فلا) اما الارکان فقد مر الکلام فیها و ما فی اطلاقه من ایراد و اشکال.

(و لو نسی غیر الرکن فلا التفات)

ص:۱۵۸

۱- الکافی ج / ۳ ج/۱ باب ۳۷ ص۳۴۹
۲- التهذیب ج / ۲ ص ۱۵۰ ح۴۷
۳- التهذیب ج / ۲ ص ۱۵۰ ح ۴۸ و ح ۴۹
۴- التهذیب ج / ۲ ص ۱۵۱ ح/۵۰

كما فی موثق منصور بن حازم «فنسیت ان اقرأ فی صلاتی کلها فقال أ لیس قد استممت الرکوع و السجود قلت بلی قال تمت صلاتک اذا کان نسیانا»(۱) و هوصریح فی ان نسیان غیر الرکوع و السجود لا یضر بصحه الصلاه.

هذا و الحکم بعدم الالتفات انما هو فیما اذا تجاوز المحل و لم یمکن التدارک کما قال المصنف بعد ذلک:

(ولم یتجاوز محله اتی به و کذا الرکن)

اما الرکن فیتدارکه لو نسیه لو امکن والّا بطلت صلاته , وقد تقدم الکلام حوله.

و اما غیر الرکن ففی خبر ابی بصیر «عن رجل نسی ام القرآن قال ان کان لم یرکع فلیعد ام القرآن »(۲).

(و) لایقضی الاجزاء المنسیه نعم (یقضی بعد الصلاه السجده)

کما تقدم الکلام حولها فی الفصل الخامس مفصلا و قلنا ان الاقوی قضاؤها بلا سجدتی سهو و اما خبر القرب عن علی بن جعفر عن اخیه «عن الرجل سها و هو فی السجده الاخیره من الفریضه قال یسلم ثم یسجدها و فی النافله مثل ذلک» (۳) فهو مجمل و ذلک فان ظاهره انه سها وهو فی حال السجده لا غیر ولم یعلم انه

۱- الکافی ج/۳ ص۳۴۸ ح/۳ باب ۳۰

۲- الکافی ج/۳ ص۳۴۷ ح/۲ باب ۳۵ ؛ و فی سنده القاسم بن محمد والبطائنی .

۳- قرب الاسناد ص ۱۹۹ ح/۷۶۱

نسی سجده و لیس فیه ظهور انه من الرکعه الاخیره و قد رواه ایضا کتاب علی بن جعفر(۱) فهو صحیح سندا واما خبر المحاسن عن جعفر بن بشیر «سئل احدهم عن رجل ذکر انه لم یسجد فی الرکعتین الاولین الّا سجده و هو فی التشهد الاول قال فلیسجدها ثم ینهض و ان ذکره وهو فی التشهد الثانی قبل ان یسلم فلیسجدها ثم یسلم و یسجد سجده السهو »(۲) فلم یعلم اسناده الی المعصوم فلا یمکن الاعتماد علیه.

واما نقصان (التشهد) ففیه قولان:

الاول: وجوب القضاء مع سجدتی السهو ذهب الیه المفید فی المقنعه ومن تاخر عنه(۳).

الثانی: وجوب سجدتی سهو فقط ذهب الیه الکلینی (۴) و الصدوقان(۵) و المفید فی الرساله الغریه(۶) فقال الکلینی «بعد کلام له: و ان کان قد رکع و قد علم انه لم یکن

۱- کتاب علی بن جعفر ص ۱۸۱ ج/ ۳۴۴ و قد نقله النجعه هکذا «یسهو فی السجده الاخره من الفریضه » وهو ایضا لم یعلم انه فی ای شیء سها.

۲- المحاسن کتاب العلل ح/۷۹

۳- المقنعه ص و التهذیب ج/۲ ص ۱۵۷ ونسبه المختلف الی المشهور ج/۲ ص۴۰۴ و فی السرائر ج/۱ ص۲۵۹

۴- الکافی ح/۳ ص۳۶۱

۵- الفقیه ج/۱ ص۲۳۳ والمختلف نقل عن ابیه ج/۲ ص ۴۰۵ والمقنع ص۱۰۵ فقال «فاذا سلمت سجدت سجدتی السهو فی روایه الفضیل بن یسار و فی روایه زراره لیس علیک شیء » اقول: ولیس فیما بین ایدینا روایه زراره حتی ننظر فی مدلولها مضافا الی ارسالها.

۶- المختلف ج/۲ ص۴۰۵

تشـهد مضـی فی صـلاته فاذا فرغ منها سـجد سـجدتی السـهو و لیس علیه فی حال الشک شیء مالم یستیقن » ولاینافیه قوله قبل ذلک « و الذی ینسـی تشـهد و لا یجلس فی الرکعتین و فاته ذلک حتی یرکع فی الثالثه فعلیه سـجدتا السـهو و قضاء تشـهده اذا فرغ من صـلاته »(۱) فالمراد منه کما یشـهد به تعبیر الصـدوقین والمفیـد وما فی الصـحیح عن الحسن الصـیقل(۲) و غیره نفس سجدتی السـهو و به قال الشـیخ فی الاسـتبصار فروی عن الحسین بن ابی العلا صحیحاً « عن الرجل یصلی الرکعتین من المکتوبه لا یجلس فیهمـا حتی یرکع فی الثـالثه قـال فلیتم صـلاته ثم لیسـلم و یسـجد سـجدتی السـهو وهو جالس قبل ان یتکلم»(۳)وعن سلیمان بن خالد صحیحاً عن رجل نسی ان یجلس فی الرکعتین الاولتین فقال: «اذا ذکر قبل ان یرکع فلیجلس وان لم یذکر حتی یرکع فلیتم الصلاه حتی اذا فرغ و سلم فلیسجد

ص:۱۶۱

۱- الکافی ح/۳ ص ۳۶۰

۲- الکافی ج/۳ ص ۴۴۸ ح/۲۲ ؛ و الحسن الصـیقل روی الکـافی فی اصوله ج/۲ ص۲۵۵ صـحیحاً ما یـدل علی مدحه و روی التهذیب ج/۱۵۸ ح/۷۹ موثقاً عن ابی بصـیر « عن الرجل ینسـی ان یتشـهد قال:یسـجد سجدتین یتشهد فیهما » و قد جاءفی تعبیر الصدوق فی الفقیه ج/۱ ص ۲۳ «و اذا سلمّت سجدت سجدتی السهو و تشهدت فیها التشهد الذی فاتک » و کذا والده و المفید فی الغریه و هو کتعبیر ما رواه الکافی عن علی بی ابی حمزه «ثم تشهد التشهد الذی فاتک »ص ۳۰۷.

۳- الاستبصار ج/۱ ص ۳۶۲ باب ۲۱۲ ح/۱

سجدتی السهو»(۱) و قریباً من الاول روی فی الموثق عن أبن إبی یعفور ثالثاً(۲) و حمل خبر الحلبی «فی الرجل یسهو فی الصلاه فینسی التشهد فقال یرجع فیتشهد قلت أیسجد سجدتی السهو فقال لا لیس فی هذا سجدتا سهو»(۳) علی التذکر قبل الرکوع فیرجع ویتشهد و لیس علیه سجده سهو(۴).

اقول: و یدل علی القول الثانی صحیح الفضیل بن یسار (فی الرجل یصلی رکعتین من المکتوبه ثم ینسی فیقوم قبل ان یجلس بینهما قال فلیجلس ما لم یرکع و قد تمت صلاته فإن لم یذکر حتی یرکع فلیمض فی صلاته فإذا سلم سجد سجدتین و هو جالس)(۵) و مثله صحیح الحلبی(۶) ایضاً و غیرهما(۷) و دلالتها علی المطلوب واضحه بعد کونها فی مقام البیان واستدل الشیخ للقول الاول بصحیح محمد بن مسلم «فی الرجل یفرغ من صلاته وقد نسی التشهد حتی ینصرف فقال ان کان قریباً رجع الی مکانه فتشهد و الّا طلب مکاناً نظیفاً فتشهد فیه»(۸).

ص:۱۶۲

۱- الاستبصار ج/۱ ص ۳۶۲ باب ۲۱۲ ح/۲

۲- الاستبصار ج/۱ ص ۳۶۳ باب ۲۱۲ ح/۳

۳- الاستبصار ج/۱ ص ۳۶۳ باب ۲۱۲ ح/ ۴

۴- الاستبصار ج/۱ ص ۳۶۳ باب ۲۱۲

۵- الکافی ج/۳ ص ۳۵۶ ح/۲ باب ۴۲

۶- الکافی ج/۳ ص ۳۵۷ ح/۸ باب ۴۲

۷- الکافی ج/۳ ص ۳۵۷ ح/۷ و التهذیب ج/۲ ص ۱۵۸ ح/ ۷۹

۸- التهذیب ج/۲ ص ۱۵۷ ح/ ۷۰

اقول: و لا دلاله فیه و ذلک فإن ما مضی حکم من نسی التشهد الاول و هذا الصحیح یرتبط بحکم من نسی التشهد الاخیر بعد الانصراف من الصلاه کمن استدبر القبله فإن حکمه ان یقضیه بلا سجود سهو لعدم الدلیل علیه کما افتی بذلک الفقیه لکنه اضاف الیه نسیان التسلیم ایضاً فقال: «و ان نسیت التشهد أو التسلیم و قد فارقت مصلاک فاستقبل القبله قائماً کنت أو قاعداً فتشهد و سلم»(۱).

ومثله من احدث سهواً بعد السجده الاخیر قبل التشهد ففی الفقیه «و ان رفعت رأسک من السجده الثانیه فی الرکعه الرابعه واحدثت فان کنت قد قلت الشهادتین فقد مضت صلاتک و ان لم تکن قد قلت ذلک فقد مضت صلاتک فتوضأ ثم عد الی مسجدک و تشهد»(۲).

و به افتی الکلینی و عقد باب «من احدث قبل التسلیم»(۳) و روی موثقاً اولاً عن عبید بن زراره قال قلت لابی عبدالله (علیه السلام) الرجل یحدث بعد ما یرفع رأسه من السجود الاخیر فقال «تمت صلاته و انما التشهد سنه فی الصلاه فیتوضأ و یجلس مکانه أو مکاناً نظیفاً فیتشهد» ثم روی صحیحاً ثانیاً عن زراره عن الباقر (علیه السلام) فی الرجل یحدث بعد ما یرفع رأسه من السجده الاخیره قبل أن یتشهد قال: ینصرف فیتوضأ فإن شاء رجع الی المسجد و إن شاء ففی بیته و إن شاء حیث شاء یقعد

۱- الفقیه ج/۱ ص ۲۳۳

۲- الفقیه ج/۱ ص ۲۳۳

۳- الکافی ج/۳ ص ۳۴۶ باب ۳۳

فیتشهد ثم یسلم و ان کان الحدث بعد التشهد فقد مضت صلاته(۱)) و فی طریقهما کبار الشیعه و اعاظمها ففیهما احمد الاشعری القمی و الحسین بن سعید و علی بن ابر اهیم و ابوه و ابن ابی عمیر و عمر بن أذینه و زراره و یکفی فی قوه اعتبارهما وجود ابن ابی عمیر و زراره و احمد الاشعری وهی مطابقه للتعلیل الوارد فی حدیث لا تعاد «ولا تنقض السنه الفریضه» اذاً فلا یلتفت الی إعراض من تأخر عنهما(۲) هذا حکم من انصراف عن الصلاه بعد نسیانه للتشهد الاخیر أو احدث قبله.

و اما من نسیه ثم تذکر قبل فعل ما ینافیها و ان اتی بالسلام سهواً فإنه یأتی به و یتم صلاته وهل علیه سجده السهو للسلام الزائد ام لا؟ فسیأتی الکلام عنه ان شاء الله تعالی .

هذا و قد دل ما فی الصحیح عن الحسن الصیقل ان فی النافله اذا نسی التشهد و تذکر بعد الرکوع یرجع الی التشهد و لا اثر لزیاده الرکوع و یدل علی ذلک ایضاً صحیح الحلبی (عن رجل سها فی رکعتین من النافله فلم یجلس بینهما حتی قام فرکع فی الثالثه قال یدع رکعه و یجلس و یتشهد و یسلم ثم یستأنف الصلاه بعد(۳)) و به افتی الشیخ فی التهذیب.

(و) یجب عند المصنف قضاء (الصلاه علی النبی صلی الله علیه وآله)

۱- الکافی ج/۳ ص ۳۴۶ ح/۱ و ح/۲

۲- عن الصدوق و الکلینی بعد افتائهما

۳- التهذیب ج/۲ ص ۱۸۹ ح/ ۵۱ و فی السند ابن ابی عمیر و غیره من الاعاظم .

كما قاله الشيخ فی النهایه(۱) و استدل العلامه فی المختلف علی وجوب قضائها رداً علی ابن ادریس القائل بعدم وجوب قضائها لبطلان قیاسها علی التشهد(۲) «بأنها جزء مما یجب تدارکه و قضاؤه بعد الصلاه و یقضی لو نسی مع التشهد فیجب قضاؤه لو نسی منفرداً لأن ایجاب قضاء الجمیع انما یتم بقضاء الاجزاء...»(۳).

اقول: و قد تقدم منا تحقیق التشهد وان الصلاه علی النبی (صلی الله علیه و آله) واله لیس جزءاً واجباً منه لعدم الدلیل بل الدلیل قائم علی العدم فإذا کان اصلها لیس واجباً یظهر حال قضائها .

(و) بما تقدم من وجوب قضاء السجده بلا سجدتی سهو و وجوب سجدتی السهو لمن نسی التشهد الاول بلا أن یضم الیهما التشهد بل یکتفی بتشهدهما تعرف ما فی کلام المصنف من انه (یسجد لهما سجدتی السهو) .

حکم من نسی التشهد الاخیر حتی اتی بالخامسه اذا...

بقی الکلام فیمن نسی التشهد الاخیر حتی اتی بالخامسه فهل تصح صلاته اذا جلس بمقدار التشهد فی الرابعه أم لا؟

ص:۱۶۵

۱- النهایه ص ۸۹

۲- السرائر ج/۱ ص ۲۵۷

۳- المختلف ج/۲ ص ۴۱۳

ذهب ابن الجنید الی الاول(۱) و به افتی الصدوق فی الفقیه(۲) و نسبه فی المقنع الی الروایه(۳), و قوّاه العلامه فی المختلف(۴) و المشهور خلافه(۵).

و یشهد للصحه صحیح جمیل بن دراج عن الصادق (علیه السلام) انه قال فی رجل صلی خمساً (انه ان کان جلس فی الرابعه مقدار التشهد فعبادته جائزه)(۶) و بمضمونه صحیح زراره(۷) و فی صحیح ابن مسلم عن الصادق (علیه السلام) قال سألته عن رجل صلی الظهر خمساً فقال: (ان کان لا یدری جلس فی الرابعه أم لم یجلس فلیجعل اربع رکعات منها الظهر و یجلس فیتشهد ثم یصلی و هو جالس رکعتین و اربع سجدات و یضیفها الی الخامسه فتکون نافله)(۸).

و یؤید ذلک خبره الاخر «ان کان علم انه کان جلس فی الرابعه فصلاه الظهر تامه فلیقم فلیضف الی الرکعه الخامسه رکعه و یسجد سجدتین و تکونان رکعتی

۱- المختلف ج/۲ ص۳۹۲

۲- الفقیه ج/۱ ص۳۴۹

۳- المقنع (للصدوق) ص ۱۰۳ باب ۱۰ باب السهو فی الصلاه

۴- المصدر السابق

۵- المبسوط ج/۱ ص ۱۲۱ والخلاف ج/۱ ص۴۵۱ و السرائر ج/۱ ص۲۴۵ و النهایه ص ۹۱ و المراسم ص۸۹ و الکافی فی الفقه ص۱۴۸ و جمل العلم ص۶۹ و المقنع ص۳۱.

۶- الفقیه ج/۱ ص۳۴۹ ح۱۰۱۶ وفی بعض النسخ «فصلاته» بدل فعبادته.

۷- التهذیب ج/۲ ص۱۹۴ ح۶۷

۸- الفقیه ج/۱ ص۲۲۹

نافله ولا شیء علیه»(۱). و لا یخفی ان اشتماله علی اضافه رکعه و ما قبله علی رکعتین من جلوس یضیفهما للخامسه من باب الاستحباب بقرینه کونها نافله کما جاء التصریح بذلک.

و لا ینافیها شیء عدا صحیح زراره و بکیر عن الصادق (علیه السلام) (اذا استیقن انه زاد فی صلاته المکتوبه لم یعتد بها واستقبل صلاته استقبالاً اذا کان قد استیقن یقیناً)(۲) و موثق ابی بصیر عن الصادق (علیه السلام) «من زاد فی صلاته فعلیه الاعاده»(۳) و ذلک فان تنافیهما بالاطلاق والتقیید فهما قابلان للحمل علی من لم یجلس بمقدار التشهد وحیث لا اعراض عنه وتقتضیه القاعده فلا یبعد القول به.

حصیله البحث:

لو حصل الشّکّ بعد تجاوز المحلّ فلا یلتفت الیه و لو کان رکناً, فلو شک فی الرکوع و قد دخل فی السجده لا یلتفت . ویحصل التجاوز بالانتقال من فعل الی فعل ولو کان ذاک الفعل مستحباً کالقنوت فانه غیر القراءه فیکفی فی الانتقال کما و ان الحمد والسوره شیئآن وان جمعهما اسم القراءه فلو شک فی الحمد بعد الدخول فی السوره لا یلتفت. وکذلک الهوی الی السجود من مصادیق التجاوز

ص:۱۶۷

۱- التهذیب ج/۲ ص۱۹۴ ح۶۶

۲- الکافی ج/۳ ص۳۵۴ ح/۲

۳- الکافی ج/۳ ص۳۵۵ ح/۵

ایضا. واما الاخذ فی القیام قبل اکماله فان کان بعد الجلوس فکذلک وان کان من السجود مباشره فلا یُعد تجاوزاً للمحل فیجب علیه التدارک.

و لو کان الشک فی محلّه أتی به، فلو ذکر فعله بطلت إن کان رکناً و إلّا فلا, و لو نسی غیر الرّکن ولم یمکن التدارک کما اذا لم دخل فی رکن فلا التفات. و لو امکن التدارک کما اذا لم یدخل فی رکن أتی به و کذلک یتدارک الرّکن لو نسیه لو امکن والّا بطلت صلاته. و لایقضی الاجزاء المنسیه غیر السجده فیجب قضاؤها بعد الصّلاه بلا سجدتی سهو .

و اما لو نسی التّشهّد فان کان التّشهّد الاول وجبت علیه سجدتا السهو لا غیر, و ان کان التشهد الاخیر وجب علیه ان یقضیه بلا سجود سهو. ومثله من احدث سهواً بعد السجده الاخیر قبل التشهد فانه یتوضأ ثم یستقبل القبله و یتشهد ولا شیء علیه. و فی النافله اذا نسی التشهد و تذکر بعد الرکوع یرجع الی التشهد و لا اثر لزیاده الرکوع .

و من نسی التشهد الاخیر حتی اتی بالخامسه فاذا جلس بمقدار التشهد فی الرابعه او شک فی جلوسه صحت صلاته ویستحب اضافه رکعه او رکعتین من جلوس للخامسه لتکون نافله وان لم یکن جلس بطلت صلاته.

ص:۱۶۸

موجبات سجدتی السهو

(و تجبان ایضاً للتکلم ناسیاً و للتسلیم فی الاولیین ناسیاً و للزیاده والنقیصه غیر المبطله و للقیام فی موضع قعود وعکسه و للشک بین الاربع والخمس) اقول: الاقوال فی موجباتها کثیره:

الاول: للکلام ساهیاً و للشک بین الاربع و الخمس وهو قول العمانی(۱).

الثانی: قول المفید فی المقنعه نسیان السجده و نسیان التشهد و التکلم ساهیاً(۲).

الثالث: قوله فی الرساله الغریه نسیان التشهد و التکلم ساهیاً و الشک فی زیاده سجده أو نقصانها أو زیاده الرکوع أو نقصانه(۳).

الرابع: قول الشیخ فی المبسوط للکلام ساهیاً و السلام فی الاولیین ناسیاً ونسیان التشهد الاول و نسیان االسجده و للشک بین الاربع و الخمس(۴).

الخامس: قوله فی الجمل بما تقدم باسقاط النسیان التشهد(۵).

السادس: قوله فی الخلاف بما تقدم عنه اولاً باسقاط الشک بین الاربع و الخمس(۶).

۱- مختلف الشیعه ج/۲ ص۴۱۵

۲- المقنعه ص۱۴۷

۳- المختلف ج/۲ ص۴۱۶

۴- المبسوط ج/۱ ص۱۲۳

۵- الجمل والعقود من الرسائل العشر ص۱۸۹ و مثله فی الاقتصاد ص۲۶۷

۶- الخلاف ج/۱ ص۴۵۹

السابع: قول المرتضی فی الجمل لنسیان السجده و التشهد و للکلام ساهیاً و فی القعود حاله القیام و بالعکس و للشک بین الاربع و الخمس(۱).

الثامن: قول الصدوق فی الفقیه لمن قعد فی حاله القیام و بالعکس او ترک التشهد او لم یدر زاد او نقص(۲)و للکلام ساهیاً(۳).

التاسع: قوله فی المقنع لمن اراد القعود فقام و لمن اراد القیام فقعد علی نقل المختلف(۴) و الموجود فیه للتکلم ناسیاً(۵) و لنسیان التشهد(۶) و للشک بین الثلاث و الاربع و ذهب وهمه للاربع(۷).

العاشر: قول والد الصدوق لنسیان التشهد و للشک بین الصلاه والاربع اذا ذهب وهمه الی الرابعه(۸).

الحادی عشر: قول سلار لنسیان السجده والتشهد والکلام ناسیاً والقعود فی حال القیام و بالعکس(۹) .

۱- جمل العلم و العمل ص۷۳

۲- الفقیه ج/۱ ص۴۲۵

۳- الفقیه ج/۱ ص۴۳۲

۴- المختلف ج/۲ ص۴۱۷

۵- المقنع ص۱۰۶

۶- المقنع ص۱۰۵

۷- المقنع ص۱۰۴

۸- المختلف ج/۲ ص۴۱۸

۹- المراسم ص ۸۹

الثانی عشر: قول ابی الصلاح علی من شک فی کمال الفرض و زیاده رکعه و القعود فی حال القیام و بالعکس والتکلم ساهیاً ولنسیان السجده و من یسهو عن رکعه أو اثنتین و یسلم ثم یذکر قبل ان ینصرف (۱).

الثالث عشر: قول ابن البراج و هو عین قول السید المرتضی بإضافه التسلیم فی غیر موضعه (۲).

الرابع عشر: قول ابن حمزه و هو عین قول السید المرتضی بإضافه السهو عن سجدتین من الاخیرتین (۳).

الخامس عشر: قول ابن ادریس وهو عین قول المصنف بإسقاط: وللزیاده والنقیصه غیر المبطله (۴).

السادس عشر: قول الکلینی فی الکافی و هو فی اربعه مواضع حسب تعبیره هو (ره): لمن یسهو فیسلم فی الرکعتین ثم یتکلم من غیر ان یحول وجهه و ینصرف عن القبله و لمن ینسی التشهد الاول حتی یرکع فی الثالثه و الذی لا یدری اربعاً صلی أم خمساً و الذی یسهو فیتکلم بکلام لا ینبغی له مثل امر و نهی(۵). وحیث ان

۱- الکافی فی الفقه ص ۱۴۸
۲- المهذب ج/۱ ص ۱۵۶
۳- الوسیله ص ۱۰۰
۴- السرائر ج/۱ ص ۲۵۷
۵- الکافی ج/۳ ص ۳۶۰

الکلام سهواً فی الصلاه و التکلم بعد التسلیم سهواً امر واحد فموجبات سجدتی السهو عنده اذاً ثلاثه .

وتحقیق الحال فی هذه الاقوال کالتالی:

۱- اما نسیان التشهد فقد مر ان الاقوی فیه ذلک مع تفصیل تقدم و قد مر الاستدلال له .

۲- واما نسیان السجده فقد عرفت ان الصحیح فیه هو قضاؤها بدون سجدتی سهو.

۳- واما التکلم ساهیاً فیدل علیه صحیح عبد الرحمن بن الحجاج قال سألت ابا عبدالله (علیه السلام) عن الرجل یتکلم ناسیاً فی الصلاه یقول: اقیموا صفوفکم قال «یتم صلاته ثم یسجد سجدتین فقلت سجدتا السهو قبل التسلیم هما او بعده؟ قال بعد»(۱) وغیره(۲) واما صحیح زراره عن الباقر (علیه السلام) فی الرجل یسهو فی الرکعتین و یتکلم قال« یتم ما بقی من صلاته تکلم او لم یتکلم ولا شیء علیه»(۳) ومثل صحیح ابن مسلم(۴) فحملهما الشیخ علی نفی الوزر والاثم وما یجری مجراهما(۵).

۱- الکافی ج/۳ ص ۳۵۶ و التهذیب ج/۲ ص ۱۹۱

۲- التهذیب ج/۲ ص ۱۸۶ ح/ ۴۰ صحیح ابن ابی یعفور و فیه:(و ان کان تکلم فلیسجد سجدتی السهو)سواء فسرنا التکلم بعد السلام ساهیاً أم قبله فالدلاله واضحه.

۳- التهذیب ج/۲ ص ۱۹۱ ح/ ۵۷

۴- التهذیب ج/۲ ص ۱۹۱ ح/۵۸

۵- التهذیب ج/۲ ص ۱۹۲

اقول: الّا ان هـذا الحمل تبرعی ولا شاهد له و الحق انهما یعارضان صـحیح ابن الحجاج وامثاله، الا انه بملاحظه الاقوال المتقدمه فالکل قائلون بموجبیه الکلام ساهیاً لسـجدتی السـهو عـدا علی بن بابویه علی نقل المختلف و حینئـذ بعد اعراض من عرفت عن العمل بهما تعرف ضـعفهما و عدم صـحه الرکون الیهما فالحق ایجاب التکلم ساهیاً لسـجدتی السهو و کذلک التکلم بعد السلام سهواً فـإنه ایضـاً موجب لها کما فی موثق سـماعه و فیه:(انما صـلیت رکعتین فقال رسول الله (صـلی الله علیه و آله) اتقولون مثل قوله قالوا نعم فقام (صـلی الله علیه و آله) فأتم بهم الصـلاه و سـجد بهم سـجدتی السـهو قال قلت أرایت من صلی رکعتین وظن انهما اربع فسـلم و انصـرف ثم ذکر بعد ما ذهب انه انما صـلی رکعتین قال یسـتقبل الصـلاه من اولها قال قلت فما بال رسول الله (صـلی الله علیه و آله) لم یسـتقبل الصـلاه و انمـا اتم بهم مابقی من صـلاته قال ان رسول الله (صـلی الله علیه و آله) لم یبرح من مجلسه فإن کان لم یبرح من مجلسه فلیتم ما نقص من صلاته اذا کان قد حفظ الرکعتین الاولتین(۱)) و اوضح منه صحیح سعید الاعرج قال سـمعت ابا عبدالله (صـلی الله علیه و آله) یقول: صلی رسول الله (صلی الله علیه و آله) ثم سلم فی رکعتین فسأله فی خلفه یا رسول الله احـدث فی الصـلاه شـیء قال و ما ذلک قالوا انما صـلیت رکعتین فقال اکـذلک یا ذا الیـدین و کان یدعی ذا الشمالین فقال نعم فبنی علی صلاته فأتم الصلاه اربعاً و قال ان الله هو الذی انساه رحمه للامه الا

۱- الکافی ج/۳ ص ۳۵۵ ح/۱ باب ۴۲

تری لو ان رجلاً صنع هذا لعیّر وقیل ما تقبل صلاتک فمن دخل علیه الیوم ذاک قال: قد رسول الله (صلی الله علیه و آله) و صارت اسوةً وسجد سجدتین لمکان الکلام (1)

و اما خبر عقبه بن خالد «المتضمن للتکبیر کثیراً لمن سها فتکلم فی صلاته»(2) و الیه اشار الفقیه مرسلاً(3) لکنه لم یعمل به احد عدا ظاهر الفقیه و یمکن حمله علی الاستحباب کما ولا ینافی وجوب سجدتی السهو ولا یقاوم ما دل علی وجوبها، و اما موثق عمار الساباطی الدال علی البناء علی الصلاه و لو بلغ الصین(4) فلا یخفی شذوذه کغیره من اخباره.

۴- و اما التسلیم فی غیر موضعه مجرداً عن الکلام فلا دلیل بالخصوص علی کونه موجباً لسجدتی السهو و انما دلیله ما دل علی کون الکلام ساهیاً موجباً لها الّا ان الظاهر من صحیح الاعرج المتقدم کون الکلام ساهیاً موجباً لها هو ما عدا التسلیم و یدل علیه ایضاً صریح صحیح ابن ابی یعفور قال سألت ابا عبدالله (علیه السلام) عن الرجل لا یدری رکعتین صلی ام اربعاً قال یتشهد و یسلم ثم یقوم فیصلی رکعتین و اربع سجدات یقرأ فیهما بفاتحه الکتاب ثم یتشهد و یسلم و ان کان قد صلی اربعاً کانت هاتان نافله و ان کان صلی رکعتین کانت هاتان اتمام الاربعه و ان

۱- الکافی ج/۳ ص ۳۵۷ ح/۶ باب ۴۲

۲- الاستبصار ج/۱ ص ۳۷۸ ح/۳ باب ۲۲۰

۳- الفقیه ج/۱ ص ۲۳۲ ح/۴۶

۴- الاستبصار ج/۱ ص ۳۷۹ ح /۰۵

کان تکلم فلیسجد سجدتی السهو(۱)) الظاهر بعدم جواز التکلم قبل الاتیان بصلاه الاحتیاط فإن تکلم سهواً فعلیه سجدتا السهو فالصحیح عدم ایجاب السلام لسجدتی السهو.

۵- و اما لمطلق الزیاده و النقیصه فلم یظهر قائله نعم نقله الشیخ عن بعض اصحابنا ولم یعتمده فقال فی الخلاف (وفی اصحابنا من قال علیه سجدتا السهو فی کل زیاده و نقصان(۲)) و یشهد له مرسل ابن ابی عمیر عن سفیان بن السمط (قال تسجد سجدتی السهو فی کل زیاده تدخل علیک او نقصان ومن ترک سجده فقد نقص(۳)) لکنه معرض عن عمومه و اما نسبه الشهید الثانی ذلک للصدوق(۴) فوهم و انما الصدوق قال من لم یدر ازاد ام نقص کما مر والفرق بینهما واضح.

۶- و من موجبات سجود السهو القیام فی موضع القعود و بالعکس , کما دل علی ذلک صحیح معاویه بن عمار قال: (سالته عن الرجل یسهو فیقوم فی حال قعود او یقعد فی حال قیام قال: یسجد سجدتین بعد التسلیم وهما المرغمتان ترغمان الشیطان)(۵) و به قال الاکثر کما تقدم ذلک عن المرتضی فی الجمل والصدوق فی

۱- التهذیب ج ۲ ص ۱۸۶ ح/۴۰ و لا یضر العبیدی فی سنده. و الکافی ج/۳ ص ۳۵۲ ح/۴

۲- الخلاف ج/۱ ص ۴۵۹ مسأله

۳- التهذیب ج/۲ ص ۲۰۰ ح/۶۶؛ و یمکن حمله علی التقیه فقد روی الخطیب عن عائشه عن النبی (صلی الله علیه و آله) ذلک.

۴- الروضه البهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه (ط - کلانتر)، ج ۱، ص۷۰۴.

۵- الکافی (ط - الإسلامیه) ج ۳ ص ۳۵۷ ح۹

الفقیه و عنه فی المقنع علی نقل المختلف و عن الدیلمی و الحلبی و ابن البراج و ابن حمزه و ابن ادریس .

اقول: وقد تحمل علی الاستحباب جمعاً بینها و بین اطلاق غیرها الدال علی عدم سجدتی السهو لمن قام فی غیر موضع القیام مثل صحیح الحلبی ففیه: (قال: اذا قمت فی الرکعتین من الظهر او غیرهما و لم تتشهد فیهما فذکرت ذلک فی الرکعه الثالثه قبل ان ترکع فاجلس فتشهد وقم فاتم صلاتک وان انت لم تذکر حتی ترکع فامض فی صلاتک حتی تفرغ فاذا فرغت فاسجد سجدتی السهو..(۱)) حیث فصل (علیه السلام) بین التذکر قبل الرکوع و بعده و حکم بوجوب سجدتی السهو بعد التذکر بعد الرکوع و اطلاقه دال علی عدم الاحتیاج الی سجدتی السهو لو تذکر قبل الرکوع .

و صحیح ابی بصیر الدال علی عدم وجوبها ایضا فیمن نسی السجده و تدارکها ففیه: «سألته عمّن نسی أن یسجد سجده واحده، فذکرها و هو قائم؟ قال: یسجدها

۱- الکافی ج/۳ ص ۳۰۷ ح/۸؛ و قد یقال ان الکلینی لأجل موثق سماعه القائل (من حفظ سهوه و اتمه فلیس علیه سجدتا السهو انما السهو علی من لم یدر زاد أم نقص منها)ج/۳ ص ۳۵۵ ح/ ۴ قائل بعدم وجوب سجدتی السهو للقیام و القعود فی غیر محلهما و الجواب ان التأمل فی الروایه و بقرینه روایات الباب ان المراد من السهو فی الموثقه هو السهو فی عدد الرکعات لا غیر. نعم الکلینی جمع بین صحیحی معاویه و الحلبی و هما متنافیان.

إذا ذكرها ما لم يركع، فإن كان قد ركع فليمض على صلاته، فإذا انصرف قضاها و ليس عليه سهو»(۱).

وقد يقال: لا وجه للحمل على الاستحباب لعدم الشاهد له وذلک لان الامر فيها ارشادى الى تعيين وظيفه الشاک ولا معنى لهذا الحمل مضافا الى عدم تنافيهما لان دلاله صحيح معاويه على سجدتى السهو بالاطلاق وعليه فيحمل المطلق على المفصل وهو صحيح الحلبى الدال على عدم وجوبها لو حصل القيام بسبب تدارک التشهد و صحيح ابى بصير الدال على عدم وجوبها ايضا فيمن نسى السجده وتداركها .

وفيه: انه وان كانت النسبه بينهما العموم والخصوص المطلق الّا ان الباقى من المطلق بعد التخصيص كالمعدوم فى نظر العرف فالعرف لا يقبل هذا الحمل و عليه فيقع التعارض بين صحيح معاويه وبين صحيحى الحلبى و ابى بصير و بكل منهما عمل الاصحاب فليس احدهما مشهورا و الاخر شاذ نعم صحيح معاويه فى سنده العبيدى وقد اشكل ابن الوليد المحقق و الخبير بالاخبار على ما تفرد به العبيدى عن يونس كما فى هذا الخبر و عليه فلا وثوق لنا به و لعله لذلک اعرض عن الفتوى به جمع من الاصحاب كما تقدمت اقوالهم. وعلى فرض التعارض والتساقط تكون النتيجه واحده و حاصلها ان القيام فى حال القعود و بالعكس لا يوجب سجدتى السهو.

۱- وسائل الشيعه، ج ۶، ص: ۳۶۵ح۴ عن الفقيه، ج ۱، ص: ۳۴۶ح۱۰۰۸

الشک بین الاربع و الخمس من موجبات سجود السهو

۷- و اما الشک بین الاربع و الخمس و الکل قائلون بموجبیته لسجدتی السهو و لو فی واحد من کتبهم عدا والد الصدوق و الدیلمی و یدل علیه صحیح ابن سنان عن الصادق (علیه السلام) (اذا کنت لا تدری اربعاً صلیت او خمساً فاسجد سجدتی السهو بعد تسلیمک ثم سلم بعدهما)(۱) و غیره(۲).

هذا وعد الصدوق من موجبات سجدتی السهو «من لم یدر زاد ام نقص» کما فی الفقیه ومثله المفید فی العزیه(۳) وقد یستدل له بصحیح الفضیل بن یسار (من یحفظ سهوه فاتمه فلیس علیه سجدتا السهو و انما السهو علی من لم یدر زاد فی صلاته ام نقص منها(۴))و مثله موثق سماعه(۵) و یدل علیه ایضاً صحیح الحلبی المتقدم و فیه (اذا لم تدر اربعاً صلیت ام خمساً ام زدت ام نقصت ... الخبر).

اقول: الّا ان التامل فی هذه الروایات یکشف عن ان المراد منها هو الشک بین الاربع و الخمس یعنی من حفظ سهوه انه بین الثلاث والاربع فاتمه بالبناء علی الاربع ثم احتاط برکعه فلیس علیه سجدتی السهو وانما السهو علی من لم یدر زاد

۱- الکافی ج/۳ ص ۳۵۵ ح/۳ و لا یضر العبیدی فی سنده .
۲- الکافی ج/۳ ص ۳۰۴ و ص ۳۵۵ ح/۱ و ح/۴ و ح/۶ و الفقیه ج/۱ ص ۲۳۰ ح/۳۶ صحیح الحلبی .
۳- المختلف ج۲ ص۴۱۶
۴- الفقیه ج/۱ ص ۲۳۰ ح/ ۳۵
۵- الکافی ج/۳ ص ۳۵۵ ح/۴

فی صلاته ام نقص منها فلاربطلها بالشک فی الافعال کما توهم واما ما فی صحیح الحلبی (ام زدت ام نقصت) فهو عطف بیان لما قبله و لذا عبر الکلینی هکذا« باب من شک بین الاربع و الخمس ولا یدری ازاد ام نقص»(۱)و جعلهما شیئاً واحداً ومثله قال الصدوق فی المقنع بسجدتی السهو لمن شک فی الزیاده والنقصان فی الرکعات لا الافعال , ولولا ان یکون المراد من ذلک ما قلنا لکان معنی الشک فی الزیاده و النقصان بمعنی علمه بعدم تمامیه صلاته و قطعه بکونها اما زائده واما ناقصه و هذا المعنی مقطوع البطلان.

و اما خبر عمار الساباطی و قد تضمن اموراً مثل البناء علی صلاته متی ما ذکر نقصانها ولو بعد مده وهو مقطوع البطلان وایجابه سجدتی السهو لمن أراد القراءه فسبح و لمن أراد التسبیح فقرأ وهذا لم یعمل به احد و إشتماله علی التناقض فأوجب سجدتی السهو لمن اراد القعود فقام أو اراد القیام فقعد و بعد فقرات قال لیس علیه سجدتا السهو حتی یتکلم(۲) و الحاصل انه شاذ کأخباره الاخر .

واما ما ذهب الیه علی بن بابویه من ایجاب سجدتی السهو لمن شک بین الثلاث و الاربع و ذهب وهمه الی الاربع فیدل علیه صحیح الحلبی(۳) لکنه لم یعمل به احد غیره نعم افتی به ابنه فی المقنع کما مر و الکلینی و ان رواه الا انه لم یعمل به بل

۱- الکافی (ط - الإسلامیه)، ج ۳، ص۳۵۴.
۲- التهذیب ج/۲ ص ۳۵۳ ح/۵۴ و السند موثق .
۳- الکافی ج/۳ باب ۴۰ ص ۳۵۳ ح/۸

بما یعارضه و هو خبر عبد الرحمن بن سیابه و ابی العباس(۱) عن الصادق (علیه السلام) اذا لم تدر ثلاثاً صلیت أو اربعاً ووقع رأیک علی الثلاث فأبق علی الثلاث وان وقع رأیک علی الاربع فسلم وانصرف وان اعتدل و همک فأنصرف و صل رکعتین و انت جالس)(۲) و هو الموافق للمشهور و مثله صحیح محمد بن مسلم و فیه: «فإن کان اکثر وهمه الی الاربع تشهد و سلم ثم قرأ فاتحه الکتاب و رکع و سجد ..الخبر»(۳) و ظهوره ینفی وجوب سجدتی السهو الا انه اشتمل علی لزوم الاحتیاط برکعتین لمن ذهب وهمه الی الاربع و هو خلاف المشهور و لعله وقع فیه تصحیف وکیف کان فلم یعمل المشهور بذیل صحیح الحلبی و هذا مما یوجب وهنه فی ذیله و علیه فلم یثبت وجوب سجدتی السهو لمن شک بین الثلاث و الاربع و ذهب وهمه الی الاربع.

هذا و هنالک روایات شاذه لم یعمل بها احد نقلها التهذیب:

ص:۱۸۰

۱- یحتمل صحه سنده فإن ابا العباس ینصرف الی البقباق الفضل بن عبد الملک و ابان یراد منه ابن عثمان و علیه فالسند صحیح فراجع وقد وصفه العلامه فی المختلف ج/۲ ص ۳۸۲ بالموثق .

۲- الکافی ج/۳ ص ۳۵۳ ح/۷

۳- الکافی ج/۳ ص ۳۵۲ ح/۵

الاول: ما فی الصحیح سنداً عن علی بن یقطین عن الکاظم (علیه السلام) (عن الرجل لا یدری کم صلی واحده ام اثنتین أم ثلاثاً؟قال یبنی علی الجزم و یسجد سجدتی السهو و یتشهد خفیفاً(۱))و فسره الشیخ علی خلاف ظاهره بلا شاهد .

الثانی: خبر اسحاق بن عمار «الی ذهب وهمک الی التمام ابداً فی کل صلاه فاسجد سجدتین بغیر رکوع افهمت قلت نعم»(۲).

الثالث: ما فی الصحیح عن عنبسه «عن رجل لا یدری رکعتین رکع أو واحداً أو ثلاثاً قال یبنی صلاته علی رکعه واحده یقرء فیها بفاتحه الکتاب و یسجد سجدتی السهو»(۳) .

الرابع: ما عن زید عن ابائه عن علی (علیه السلام) قال: صلی بنا النبی (صلی الله علیه و آله) الظهر خمس رکعات ثم انفتل فقال له بعض القوم صلیت بنا خمس رکعات فاستقبل القبله و کبر و هو جالس ثم سجد سجدتین لیس فیها قراءه و لا رکوع ثم سلم ...(۴)) ورده الشیخ بالشذوذ و انه لا یعمل به. اقول: و الامر فیه واضح .

۱- التهذیب ج/۲ ص ۱۸۷ ح/ ۴۶

۲- التهذیب ج/۲ ص ۱۸۳ ح/۳۱

۳- التهذیب ج/۲ ص ۳۵۳ ح/۵۱

۴- التهذیب ج/۲ ص ۳۴۹ ح/ ۳۷

الخامس: ما فی الصحیح سنداً عن شعیب عن ابی بصیر (اذا لم تدر اربعاً صلیت أم رکعتین فقم و ارکع رکعتین ثم سلم و ارکع رکعتین ثم سلم و اسجد سجدتین و انت جالس ثم تسلم بعدهما (۱)).

السادس: صحیح سهل بن الیسع عن الرضا (علیه السلام) (فی شک بین الواحده و الثنتین و الثلاث و الاربع) قال: یبنی علی یقنیه و یسجد سجدتی السهو بعد التسلیم و یتشهد تشهداً خفیفاً(۲)) و قد اجاز العمل به فی الفقیه(۳) .

(کیفیه سجدتی السهو)

(و تجب فیهما) اولاً (النیه)

بمعنی قصدهما فلا یصدق الامتثال بدون القصد و هل یحتاج الی التعیین فیما لو تعدد السبب ؟ مقتضی الاصل هو العدم لأنه تکلیف زائد یحتاج الی دلیل وهو مفقود.

(و) ثانیاً (ما یجب فی سجود الصلاه)

کما هو مقتضی الاخبار التزاماً ففی صحیح الحلبی فی نسیان التشهد «عن الصادق (علیه السلام) فإذا فرغت فإسجد سجدتی السهو بعد التسلیم قبل ان تتکلم»(۴) وغیره(۵) وهما

۱- التهذیب ج/۲ ص ۱۸۵ ح/۳۹

۲- الفقیه ج/۱ ص ۲۳۰

۳- الفقیه ج/۱ ص ۲۳۱

۴- الکافی ج/۳ ص ۳۵۳ ح/ ۸

۵- الفقیه ج/۱ ص ۲۳۱ ح/۴۳ و هو صحیح ابن ابی یعفور و لا یضر فی سنده احمد بن محمد العطار و رواه التهذیب ج/۲ ص ۱۵۸ ح/ ۷۸ بسند صحیح عنه . ایضاً. و یدل علیه ایضاً ما فی التهذیب ج/۲ ص ۱۵۸ ح/ ۷۷

بعد تسلیم الصلاه کما فی صحیح الحلبی المتقدم وغیره و الیه ذهب العمانی (۱)والشیخان و المرتضی والصدوق(۲) و نقل المختلف ذلک عن ظاهر کلام والد الصدوق والحلبی وسلار(۳) وقال ابن الجنید: ان کان السهو للزیاده کان محلهما بعد التسلیم و ان کان للنقصان کان قبل التسلیم و یشهد له صحیح سعد الاشعری قال« قال الرضا (علیه السلام) فی سجدتی السهو اذا نقصت قبل التسلیم و اذا زدت فبعده»(۴) و مثله صحیح صفوان بن مهران(۵) و قد قال الصدوق فی الثانی منهما (فانی افتی به فی حال التقیه(۶)) و قال الشیخ فی الاول منهما و ما عن ابی الجارود قال قلت لأبی جعفر (علیه السلام) متی اسجد سجدتی السهو قال: قبل التسلیم فإذا سلمت فقد ذهبت حرمه صلاتک:«فإن هذین الخبرین محمولان علی ضرب من التقیه لأنهما

ص:۱۸۳

۱- المختلف ج/۲ ص ۴۲۶

۲- المبسوط ج/۱ ص ۱۲۵ و جمل العلم و العمل ص ۷۲ و المسائل الناصریه فی الجوامع الفقهیه ص ۲۳۷ و المقنعه ص ۱۴۸ و الفقیه ج/۱ ص ۲۲۵

۳- المختلف ج/۲ ص ۴۲۶

۴- التهذیب ج/۲ ص ۱۹۵ ح/ ۷۰

۵- الفقیه ج/۱ ص ۲۲۵ ح/ ۱۲

۶- الفقیه ج/۱ ص ۲۲۵ ح/ ۱۲

موافقان لمذاهب العامه»(۱)و الکلینی لم یروها بل روی ما دل علی انها بعد التسلیم کما فی صحیح ابن الحجاج(۲) و غیره(۳) و بذلک تعرف ضعف ما عن ابن الجنید .

(و) ثالثا (ذکرهما: بسم الله و بالله و صلی الله علی محمد و ال محمد)

کما دل علیه صحیح الحلبی بروایه الفقیه(۴) و اما بروایه الکلینی فبدل (و صلی الله علی محمد) ب (اللهم صل علی محمد وال محمد (۵)) و بروایه الشیخ (و صلی الله علی محمد و علی ال محمد(۶)) هذا فی الذکر الاول.

(أو بسم الله و بالله السلام علیک ایها النبی و رحمه الله و برکاته)

و اما الذکر الثانی فلا اختلاف فیه علی نقل الصدوق و الکلینی و انما بروایه الشیخ بدل «السلام علیک» والسلام علیک بإضافه الواو علی خلاف ما قاله فی المبسوط.

هذا و نقل المختلف عن الصدوق فی المقنع انه قال فی الذکرین بما یوافق روایه الکلینی(۷) و لا یوجد فی المطبوع منه الان و کذلک قال ابن ادریس و المفید فی المقنعه فی الذکرین بما یتفق مع روایه الکلینی(۸) و کذلک قال المرتضی و

۱- التهذیب ج/۲ ص۱۹۵ و حدیث ابی الجارود ح/ ۷۱

۲- الکافی ج/۳ ص ۳۵۶ ح/۴

۳- الکافی ج/۳ ص ۳۵۵ ح/۱

۴- الفقیه ج/۱ ص۳۴۲ ح۹۹۷

۵- الکافی ج/۳ ص ۳۵۶ ح/۵

۶- التهذیب ج/۲ ص ۱۹۶ ح/ ۷۴ و المبسوط ج/۱ ص ۱۲۵

۷- المختلف ج/۲ ص ۴۲۷

۸- المقنعه ص ۱۴۸ لکن مع اضافه الطاهرین فی الذکر الاول, و السرائر ج/۱ ص ۲۵۸

الدیلمی فی الذکر الاول(۱) ولا یخفی اضبطیه الصدوق و الکلینی من الشیخ و اما اختلاف الکلینی و الصدوق فی الذکر الاول فاکثر القرائن تشهد لصحه نقل الکلینی فتأمل.

ثم ان الظاهر من الشیخ فی المبسوط و المفید و الدیلمی و الحلبی و المرتضی و الحلی(۲) هو وجوب هذا الذکر الّا ان ظاهر الصدوق فی الفقیه عدمه حیث روی موثق عمار الساباطی عن الصادق (علیه السلام) سألته عن سجدتی السهو هل فیهما تکبیر أو تسبیح فقال لا انما هما سجدتان فقط فإن کان الذی سها هو الامام کبر اذا سجد و اذا رفع رأسه لیعلم من خلفه انه قد سها و لیس علیه ان یسبح فیهما ولا فیهما تشهد بعد السجدتین)(۳) و حمله الشیخ علی ان المراد منه نفی التطویل فی التسبیح و التشهد دون ان یکون المراد نفی التسبیح و التشهد علی کل حال)(۴) لکنه ایضاً قال فی التهذیب باستحباب الذکر المخصوص(۵).

اقول: و لا یخفی شذوذ خبر عمار و اشتماله علی ما یخالف الاخبار المستفیضه التی علیها عمل الاصحاب فقد اشتمل علی انه لا تشهد اصلا بعد السجدتین وبعد

۱- جمل العلم و العمل ص ۷۲ و المراسم ص ۹۰

۲- المبسوط ج/۱ ص ۱۲۵ و المقنعه- ۱۴۸ و جمل العلم و العمل ص ۷۲ و المراسم ص۹۰ و الکافی فی الفقه ص ۱۴۸ و السرائر ج/۱ ص ۲۵۸ والفقیه ج/۱ ص ۳۲۶

۳- الفقیه ج/۱ ص۲۲۶ ح/۱۳

۴- التهذیب ج/۲ ص۱۹۶

۵- التهذیب ج/۲ ص۱۹۶

سقوط خبر عمار عن الاعتبار فقد يقال بوجوب الذكر المخصوص فيهما بدليل صحيح الحلبی (تقول فیهما..) الّا ان الانصاف عدم الدليل على وجوب الذكر المخصوص فيهما و ذلك لكثره ما ورد فيها من الاخبار المعتبره الوارده فى مقام البيان من دون بيان ذكر مخصوص كما في صحيح زراره (فليسجد سجدتين و هو جالس و سماهما رسو ل الله (صلى الله عليه و آله) المرغمتين)[(۱)] و صحيح سعيد الاعرج الحاكى لسنه الرسول (صلى الله عليه و آله) (و سجد سجدتين لمكان الكلام[(۲)]) و غيرهما[(۳)]. مضافا الى ان الوارد فى صحيح الحلبی هو « تقول فیهما...وذكر الذكر الاول ثم قال وسمعته يقول يعنى ان الحلبى سمع الامام يقول وذكر الذكر الثانى المشتمل على السلام» وهذا التعبير من الحلبی يكشف عن عدم وجوب الذكرين وذلك لان الامام لم يعلمه الذكر الثانى واكتفى الامام بالذكر الاول , وانما الحلبی سمعه من الامام فلو كان واجبا لكان على الامام البيان ومنه يعلم ان الذكر الاول ليس بواجب والّا لما جاز تبديله بالذكر الثانى ولو كان واجبا تخييريا لكان على الامام بيان عدله .

و اما الذكر المطلق فبقرينه ما فى بعض اخبارها المعتبره من التشهد و التسليم كما فى موثق ابى بصير «يسجد سجدتين يتشهد فيهما»[(۴)] و صحيح ابن سنان «فاسجد

ص:۱۸۶

۱- الكافى ج/۳ ص ۳۵۴ باب ۴۱ ح/ ۱

۲- الكافى ج/۳ ص ۳۵۷ باب ۴۲ ح/۶

۳- الكافى ج/۳ ص ۳۵۷ باب۴۲ ح/۸ و ح/۹ و غيرهما

۴- التهذيب ج/۲ ص۱۵۸ ح/۷۹

سجدتی السهو بعد تسلیمک ثم سلم بعدهما»(۱) و غیرهما(۲) ان سجدتیهما کسجود الصلاه والحاصل وجوب الذکر المطلق.

قال المصنف (ثم یتشهد و یسلم)

اقول: لم یعلم وجوب التشهد والتسلیم فی سجدتی السهو ایضاً لقوه ظهور بعضها بالاکتفاء بالسجدتین بعد الصلاه وما ورد فی بعض اخبارها من التشهد انما هو فی مورد نسیان التشهد (عدا صحیح الحلبی) کما فی موثق ابی بصیر المتقدم بل و فی بعضها التصریح بأن التشهد بعدهما لقضاء ما فاته من التشهد کما فی خبر علی بن ابی حمزه و فیه: (سجدت سجدتین لا رکوع فیهما ثم تشهد التشهد الذی فاتک)(۳) و بذلک یظهر لک قوه التفصیل بین موجبات سجدتی السهو فإذا کان موجبها نسیان التشهد فیسجدهما ویتشهد بعدهما والّا فمقتضی الاخبار المعتبره هو الاکتفاء بسجدتیها .

و اما فی صحیح الحلبی الوارد فی الشک بین الاربع والخمس من انه یسجد سجدتین ویتشهد فیهما تشهداً خفیفاً.(۴) فمقتضی الجمع بین الاخبار حمل التشهد

۱- الکافی ج/۳ ص۳۵۵ ح/۳ باب ۴۱

۲- الکافی ج/۳ ص۳۵۵ ح/۶ باب ۴۱

۳- الکافی ج/۳ ص۳۵۷ ح/۷ و سنده الی الحسین بن سعید صحیح و قد رواه عن القاسم بن محمد عن علی بن ابی حمزه وهما غیر موثقان.

۴- الفقیه ج/۱ ص ۲۳۰ ح/۳۶

فیه علی الاستحباب و اما التسلیم بعدهما فالظاهر استحبابه و لو مجرداً عن التشهد کما فی صحیح ابن سنان المتقدم و غیره .

هذا غایه ما تقضیه الاخبار المعتبره و هی لا تنافی ما عن ظاهر المشهور من الوجوب و ذلک فإن مستند المشهور هو هذه الاخبار وقد عبروا بتعابیرها و ظاهرها وهی لا تقتضی اکثر مما قلناه .

ثم ان الشیخ فی المبسوط تفرد باستفتاحهما بالتکبیر(۱) و یدل علیه خبران شاذّان(۲) تقدم ردهما فلا نعید کما و ان المنصرف من التسلیم الوارد بعدهما هو السلام الاخیر کما هو الظاهر من الشیخین و المرتضی والدیلمی(۳) و قال ابو الصلاح الحلبی (و ینصرف عنهما بالتسلیم علی محمد (صلی الله علیه و آله) (۴)) و لم یظهر له مستند .

وجوب الاتیان بهما فوراً

یجب الاتیان بهما فوراً فأنه مقتضی ما دلت علیه الاخبار المعتبره المتقدمه کصحیحی الحلبی و ابن ابی یعفور و غیرهما(۵) من الامر بایقاعها قبل الکلام بل وهی ظاهره فی عدم جواز ایقاع المنافیات بینها و بین الصلاه وعلیه فلو اخر

۱- المبسوط ج/۱ ص۱۲۵

۲- التهذیب ج/۲ ص۳۴۹ ح/۳۷

۳- التهذیب ج/۲ ص۱۹۶ ح/۷۲ مع انه مختص بسهو الامام .

۴- جمل العلم و العمل ص۷۲ و المراسم ص۹۰ و المقنعه ص۱۴ و المبسوط ج/۱ ص۱۲۵

۵- الکافی فی الفقه ص۱۴۸

عصی وصحت صلاته بدلیل ما دل علی حصول الانصراف و تمام الصلاه بعد التشهد و التسلیم ممامر(۱).

وهل یجب الاتیان بهما بعد التکلم و الانصراف أم لا کما قاله الشیخ فی الخلاف و ان طال الزمان(۲)؟ لا دلیل فی البین یعیّن احدهما و اصاله االبراءه تقتضی العدم و خبر عمار شاذ هذا وافتی الصدوق بوجوب الاتیان بسجدتی السهو متی ما ذکر اذا نسیهما(۳) و الظاهر انه استند(۴) الی خبر عمار فلا عبره به.

حصیله البحث:

تجب سجدتا السّهو للتشهد الاول اذا نسیه ولا یجب قضاؤه وانما تجب بنسیانه سجدتا السهو فقط و تجب سجدتا السّهو للتّکلّم ناسیاً و للشّکّ بین الأربع و الخمس. ولا تجب للتّسلیم مجردا عن الکلام الزائد ولا لمطلق الزّیاده أو النّقیصه غیر المبطله ولا للقیام فی موضع الجلوس و عکسه.

کیفیه سجدتی السهو: یجب فیهما النّیّه و ما یجب فی سجود الصّلاه من الشرائط والذکر الواجب، ویستحب فیهما هذا الذکر: بسم اللّه و باللّه اللهم صل علی

ص:۱۸۹

۱- احدها ج/۶ من الکافی ج/۳ ص۳۳۷

۲- الخلاف ج/۱ ص۴۶۲ مسأله ص۲۰۴ و جعلهما فی مسأله ص۲۰۳ شرطاً فی صحه الصلاه و هو یقتضی ان یأتی بها فی الوخت لا خارج الوقت فبین ما ذکر فی المسألتین تناقض فلاحظ.

۳- الفقیه ج/۱ ص۲۳۳

۴- التهذیب ج/۲ ص۳۵۳ ح/۵۴ مر الکلام عنه وعن شذوذه

محمّدٍ و آل محمّدٍ, أو بسم اللّه و باللّه السّلام عليك أيّها النّبيّ و رحمه اللّه و بركاته، ثمّ يتشهّد تشهدا خفيفا استحبابا و يسلّم استحبابا ايضا.

ويجب الاتيان بسجدتى السهو فورا بعد الصلاه قبل ان يتكلم فلو عصى او نسى اتيانها صحت صلاته ولا يجب عليه قضاؤها.

الشك فى عدد الركعات

(و الشاك فى عدد الثنائيه أو الثلاثيه أو فى الاوليين من الرباعيه أو فى عدد غير محصور أو قبل اكمال السجدتين فيما يتعلق بالاوليين يعيد)

اقول: و يدل على ذلك صحيح حفص بن البخترى وغيره عن الصادق (عليه السلام) قال اذا شككت فى المغرب فاعد و اذا شككت فى الفجر فاعد(1). و موثق سماعه قال: قال اذا سهى الرجل فى الركعتين الاولتين من الظهر والعصر و العتمه و لم يدر أواحده صلى ام ثنتين فعليه ان يعيد الصلاه(2). و قريب منها صحيح زراره و اضاف فيها صلاه الجمعه و صلاه المسافر(3) وغيرها (4)مما هو فوق حد الاستفاضه و فى صحيح زراره و ابى بصير قالا« قلنا له: الرجل يشك كثيراً فى صلاته حتى لا

۱- الكافى ج/۳ ص ۳۵۰ باب ۳۹ ح/۱

۲- الكافى ج/۳ ص ۳۵۰ باب ۳۸ ح/۲

۳- الكافى ج/۳ ص ۳۵۱ باب ۳۹ ح/۲

۴- المصدر المتقدم فى باب ۳۹ و ۳۸ و الفقيه و التهذيب

یدری کم صلی ولا ما بقی علیه؟ قال: یعید..الخ»(۱)وغیره(۲) و یشهد للاخیر صریحاً صحیح الوشاء قال قال لی: ابوالحسن الرضا (علیه السلام) الاعاده فی الرکعتین الاولتین والسهو فی الرکعتین الاخیرتین(۳). و غیره(۴) .

واما ما رواه التهذیب عن الحسین بن ابی العلاء اولاً و عن ابن الحجاج ثانیاً و عن ابن ابی یعفور ثالثاً وقد تضمنت البناء علی الرکعه الواحده عند الشک بین الاولی و الثانیه (۵) فاخبار شاذه و حملها الشیخ علی النوافل(۶) و لا یمکن العمل بها بعد الاعراض عنها وعمل الاصحاب علی المعارض لها مما تقدم و مثلها فی الضعف خبرا عمار الساباطی(۷) .

واما صحیح اسحاق بن عمار عن ابی الحسن الاول (علیه السلام) «اذا شککت فإبن علی الیقین قلت هذا اصل قال نعم»(۸) فهو عام شامل لکل الشکوک سواء کانت فی عدد الرکعات ام فی غیرها و قد خصص بما تقدم باحکام الشک فی عدد الرکعات .

۱- الکافی ج/۳ ص۳۵۸ باب۴۳ ح/۲

۲- الکافی ج/۳ ص۳۵۸ باب ۴۳ ح/۱ و غیره

۳- الکافی ج/۳ ص ۳۵۰ باب۳۸ ح/۴

۴- الکافی ج/۳ ص ۳۵۰ باب ۳۸ ح/۱

۵- التهذیب ج/۲ ص۱۷۷ ح/۱۱ و ح/۱۲ و قد رواه فی ح/۱۴ و ح/۱۳ و هی معتبره سنداً.

۶- التهذیب ص۱۷۸ ج/۲

۷- التهذیب ج/۲ ص ۱۸۲ ح/۲۸ و ح/۲۹

۸- الفقیه ج/۱ ص ۲۳۱ ح/۴۲

واما ما فی الحسن عن البطائنی عن الکاظم (علیه السلام) عن الرجل یشک فلا یدری أواحده صلی أو اثنتین أو ثلاثاً أو اربعاً تلتبس علیه صلاته؟ فقال کل ذا فقلت نعم قال فلیمض فی صلاته و لیتعوذ بالله من الشیطان الرجیم فانه یوشک ان یذهب عنه(۱). فذیله یدل علی انه حکم کثیر الشک کما احتمله الشیخ ایضاً(۲).

(و ان اکمل الاولیین و شک فی الزائد فههنا خمس صور)

الاولی:(الشک بین الاثنین و الثلاث بعد الاکمال)

الثانیه: (و الشک بین الثلاث و الاربع و یبنی علی الاکثر فیهما ثم یحتاط برکعتین جالساً أو رکعه قائماً)

کما هو المشهور فذهب الیه القدیمان (۳)و الشیخان(۴) والمرتضی(۵) وابن البراج(۶) والکلینی(۷) والصدوق(۸) ولم یخالف فی ذلک الّا والد الصدوق و سیأتی نقل قوله و الجواب عنه، الّا ان هذه الصوره لیس لها نص واضح نعم قد یستدل لها بصحیح

۱- الفقیه ج/۱ ص ۲۳۰ ح/۳۹ و التهذیب ج/۲ ص۱۸۸ ح/۴۷ و فی سنده ابن ماجیلویه و لذا عبرنا عنه بالحسن.

۲- التهذیب ج/۲ ص۱۸۸

۳- المختلف ج/۲ ص۳۸۳ و ص۳۸۴

۴- المقنعه ص۱۴۶ و النهایه ص۹۱ و المبسوط ج/۱ ص۱۲۳ و الجمل و العقود ص۱۸۸

۵- الانتصار ص۴۸ و جمل العلم و العمل ص ۷۱

۶- المهذب ج/۱ ص۱۵۵

۷- الکافی ج/۳ ص۳۶۲

۸- الفقیه ج/۱ ص۲۲۵ و الام الی ص۵۱۳ باب وصف دین الامامیه

زراره (عن احدهما (علیه السلام) رجل لم یدر اثنتین صلی ام ثلاثاً ؟ قال ان دخله الشک بعد دخوله فی الثالثه مضی فی الثالثه ثم صلی الاخری ولا شیئ علیه ویسلم(۱)) و ذلک بأن یحمل قوله (و بعد دخوله فی الثالثه) علی اکمال سجدتی الثانیه و قوله (مضی فی الثالثه) علی البناء علی الثالثه ثم اتمام الصلاه و قوله (ثم صلی الاخری) علی الاتیان برکعه الاحتیاط قائماً و هو کما تری لا۔ یخلو من تکلفات و الصحیح ان یقال ان الجواب فیها لا۔ یطابق السؤال بل و لا علاقه له بالسؤال فهی مجمله من هذه الناحیه .

واستدل الصدوق لها بموثق عمار (یا عمار اجمع لک السهو کله فی کلمتین متی ما شککت فخذ بالاکثر و فاذا سلمت فاتم ما ظننت انک قد نقصت(۲)) و لا شک ان عمومه غیر مراد و الّا لتعارض مع ما هو اقوی منه مما تقدم وبعدم العموم افتی الصدوق قبل روایته له فی الفقیه وان کان اقتصاره علی روایته فی الهدایه(۳) یشعر بالقول بعمومیته الّا انه غیر مراد قطعاً.

واما ما رواه التهذیب عن عبید بن زراره (عن رجل لم یدر رکعتین صلی ام ثلاثاً ؟ قال یعید قلت الیس یقال «لا یعید الصلاه فقیه» فقال انما ذلک فی الثلاث و الاربع)(۴) الدال باطلاقه علی بطلان الصلاه لو حصل الشک بین الاثنتین والثلاث و

۱- الکافی ج/۳ ص ۳۵۰ ح/۳ باب۳۸

۲- الفقیه ج/۱ ص۲۲۵ ح/۹

۳- الهدایه فی الأصول و الفروع، ص۱۳۸.

۴- التهذیب ج/۲ ص۱۹۳ ح/۶۱

لو بعد السجدتين فلا بد من رفع اليد عن اطلاقه بعد اعراض المشهور عنه و لذلک حمله الشیخ علی صلاه المغرب(۱) و هو و ان کان لا شاهد له الّا انه کاشف عن عدم صحه اطلاقه و مثله خبر سهل (عن الرجل لا یدری اثلاثاً صلی ام اثنتین ؟ قال یبنی علی النقصان و یأخذ بالجزم ...)(۲) و حمله الشیخ علی من ظن النقصان وکیف کان فهو شاذ.

و اما خبر العلاء (رجل صلی رکعتین وشک فی الثالثه قال یبنی علی الیقین فاذا فرغ تشهد و قام فصلی رکعه بفاتحه الکتاب)(۳) فیمکن الاستدلال به للمشهور بقرینه ذیله من الاتیان برکعه احتیاط و هی قرینه علی ان المراد من صدره «یبنی علی الیقین» بالاخذ بالاکثر وجبران النقص بالاحتیاط .

و اما الصوره الثانیه فالحکم فیها ایضاً مشهوری قال به الکلینی(۴) و الصدوق(۵) و الشیخان(۶) و غیرهم و اما نسبه المختلف الی الصدوق خلاف ذلک(۷) فوهم نعم

۱- التهذیب ج/۲ ص۱۹۳ح/۶۱ و حمل ایضاً علی الشک قبل الاکمال و هو ایضاً لا شاهد له.

۲- التهذیب ج/۲ ص۱۹۳ ح/۶۲

۳- قرب الاسناد ص ۳۰ ح/۹۹ لا اشکال فی سنده الّا من جهه الطیالسی .

۴- الکافی ج/۳ ص ۳۶۲

۵- الفقیه ج/۱ ص۲۲۵

۶- المقنعه ص۱۴۶ و النهایه ص۹۱ و المبسوط ص۱۲۳ ج/۱ و الجمل و العقود ص۱۸۸

۷- المختلف ج/۲ ص۳۸۲ فلعله نسب ذلک الیه من قوله الاتی (و صاحب هذا السهو بالخیار بای خبر منها اخذ فهو مصیب ص۲۳۱ من الفقیه) و لکنه لا ربط له بما نحن فیه فمورده الشک بین الاولی الی الرابعه فراجع

خالف فی ذلک الاسکافی فقال بالتخییر بعد البناء علی الاقل ولا شیئ علیه أو البناء علی الاکثر فیسلم و یصلی رکعه من قیام أو رکعتین من جلوس(۱)) و لعله استند فی ذلک الی الجمع بین صحیح زراره (اذا لم یدر فی ثلاث أو اربع و قد احرز الثلاث قام فأضاف الیها اخری و لا شیئ علیه ..(۲)) و بین مرسل جمیل (فیمن لا یدری اثلاثاً صلی أم اربعاً و وهمه فی ذلک سواء فقال: اذا اعتدل الوهم فی الثلاث و الاربع فهو بالخیار ان شاء صلی رکعه و هو قائم و ان شاء صلی رکعتین و اربع سجدات و هو جالس ..(۳)) و یرده ان صحیح زراره و ان کان له ظهور فی البناء علی الاقل الّا انه لا یقاوم باقی الاخبار الصریحه فی البناء علی الاکثر التی علیها العمل ففی الانتصار بعد نسبه البناء علی الاکثر فی تلک الشکوک الی الامامیه قال: (وباقی الفقها ء یوجبون البناء علی الیقین وهو النقصان و یوجبون فی هذه المواضع سجدتی السهو(۴)) وعلی التقیه یحمل ما رواه التهذیب عن ابن الحجاج و علی عن الکاظم (علیه السلام) (فی السهو فی الصلاه فقال تبنی علی الیقین و تأخذ بالجزم و تحتاط بالصلاه کلها) (۵)و یدل علی المشهور صحیح الحسین ابن ابی العلاء عن الصادق (علیه السلام) قال: ان استوی وهمه فی الثلاث و الاربع سلم و

۱- المختلف ج/۲ ص۳۸۲

۲- الکافی ج/۳ ص ۳۵۱ ح/۳ باب ۴۰

۳- الکافی ج/۳ ص۳۵۳ ح/۹ باب ۴۰

۴- الانتصار ص ۴۸

۵- التهذیب ج/۲ ص۳۴۴ ح/ ۱۰ و المراد من علی یحتمل البطائنی .

صلی رکعتین و اربع سجدات بفاتحه الکتاب و هو جالس یقصد فی التشهد(۱)) و فی صحیح الحلبی (و ان کنت لا تدری ثلاثاً صلیت ام اربعاً و لم یذهب وهمک الی شیء فسلم ثم صل رکعتین و انت جالس تقرأ فیهما بأم الکتاب)(۲) و غیرهما .

ثم ان التخییر فی الصورتین بین رکعتی الجلوس و رکعه القیام للاسکافی(۳) والمفید(۴) و الشیخ(۵) و المرتضی و ابو الصلاح و ابن البراج و ابن ادریس(۶) ویشهد لهم مرسل جمیل المتقدم لکن الکلینی(۷) والعمانی(۸) لم یذکرا فی الصورتین الّا رکعتی الجلوس و مثلهما علی بن بابویه فی الصوره الثانیه (۹)والاخبار المذکوره للصوره الثانیه شاهده لهم فقد تقدم صحیح الحسین بن ابی العلاء و صحیح الحلبی الذین تضمنا الرکعتین من جلوس لاغیر و مثلهما باقی الاخبار.

ص:۱۹۶

۱- الکافی ج/۳ ص۳۵۱ ح/۲ باب ۴۰ و فی التهذیب ج/ ۲ص۱۸۵ ح/۳۷ یقصر بدل یقصد

۲- الکافی ج/۳ ص۳۵۳ ح/۸ باب ۴۰

۳- المختلف ج/۲ ص۳۸۲

۴- المقنعه ص۱۴۵

۵- النهایه ص۹۱ و المبسوط ج/۱ ص۱۲۳ و الاقتصاد ص۲۶۷ و الجمل و العقود من الرسائل العشر ص۱۸۹

۶- الانتصار ص۴۸ جمل العلم و العمل ص۷۱ و الکافی فی الفقه ص۱۴۸ و المهذب ج۱ ص۱۵۵ و السرائر ج/۱ ص۲۵۴

۷- الکافی ج/۳ ص۳۶۲

۸- المختلف ج/۲ ص۳۸۴

۹- المختلف ج/۲ ص۳۸۴

اقول: و مقتضی الجمع بینهما و بین مرسل جمیل هو التخییر بین الامرین.

(و) الصوره الثالثه (الشک بین الاثنین و الاربع یبنی علی الاربع و یحتاط برکعتین قائماً)

و بـذلک افتی الکلینی(۱) و ابن بـابویه والعمانی(۲) والشیخان (۳) والمرتضی(۴) وابوالصلاح(۵) والقاضی(۶) وابن البراج وابن ادریس(۷) و اختاره الصـدوق فی فقیهه حیث روی موثق عمار الدال علیه عموماً(۸) و صحیح الحلبی الدال علیه خصوصاً(۹) الّا انه ذهب فی المقنع الی البطلاـن و نسب الی البنـاء الی الروایه(۱۰) و یشـهد لما فی المقنع من الاعاده اطلاق صـحیح محمـد بن مسلم (عن الرجل لا یدری صلی

۱- الکافی ج/۳ ص ۳۶۱

۲- المختلف ج/۲ ص ۳۸۷

۳- المقنعه ص۱۴۶ النهایه ص ۹۰ المبسوط ج/۱ ص۱۲۳ الاقتصاد ص۲۶۶ الجمل و العقود من الرسائل العشر ص ۱۸۹

۴- جمل العلم و العمل ص ۷۱

۵- الکافی فی الفقه ص۱۴۸

۶- المهذب ج/۱ ص۱۵۵

۷- السرائر ج/۱ ص۲۵۴

۸- الفقیه ج/۱ ص۲۲۵ ح/۹

۹- الفقیه ج/۱ ص۲۲۹ ح/ ۳۲

۱۰- المقنع ص ۳۱ نقلا عن المختلف .

رکعتین ام اربعاً قال یعید(۱)) لکنه لا یقاوم ما دل علی المشهور مثل صحیح محمد بن مسلم الاخر عن الصادق (علیه السلام) «عن الرجل صلی رکعتین فلا یدری رکعتان هی او اربع قال یسلم ثم یقوم فیصلی رکعتین لفاتحه الکتاب و یتشهد و ینصرف و لیس علیه شیء»(۲) و غیره(۳) و قد حمله الشیخ علی الشک فی صلاه المغرب او الغداه ...(۴) .

و استدل له الشیخ فی التهذیب بصحیح زراره المتقدم (قلت له: من لم یدر فی اربع هو ام فی ثنتین وقد احرز الثنتین قال یرکع رکعتین واربع سجدات و هو قائم بفاتحه الکتاب و یتشهد و لا شیء علیه)(۵).

اقول: قد یقال باجماله او ظهوره فی البناء علی الاقل و الاتیان برکعتین متصلتین الّا ان ذیله من انه لا ینقض الیقین بالشک ولا یدخل احدهما فی الاخر ولا یخلطه قرینه علی حمل الشیخ له.

و اما ما فی الصحیح عن شعیب عن ابی بصیر (اذا لم تدر اربعاً صلیت ام رکعتین فقم وارکع رکعتین ثم سلم واسجد سجدتین وانت جالس ثم سلم

۱- التهذیب ج/۲ ص۱۸۶ ح/۴۲

۲- التهذیب ج/۲ ص۱۸۵ ح/۳۸

۳- التهذیب ج/۲ ص۱۸۵ ح/۳۹ و غیره و قد تقدم ما یدل علی ذلک .

۴- التهذیب ج/۲ ص۱۸۶

۵- الکافی ج/۳ ص۳۵۱ و التهذیب ج/۲ ص۱۸۶ ح/۴۱

بعدهما(۱)) و قریب منه خبر المحاسن(۲) عن بکیر ابن اعین فمحمولان علی التقیه فقد تقدم عن المرتضی ان العامه قائلون بالحمل علی الاقل مضافا الی سجدتی السهو لشکه کما هو مضمون الخبرین.

(و) الصوره الرابعه: (الشک بین الاثنین والثلاث والاربع یبنی علی الاربع ویحتاط برکعتین قائماً ثم برکعتین جالساً وقیل: یجوز ابدال رکعتین جالساً برکعه قائمه وقیل: یصلی رکعه قائماً ورکعتین جالساً ذکره ابن بابویه)

ذهب المشهور الی البناء علی الاربع والاحتیاط برکعتین قائماً و رکعتین جالساً ذهب الیه الشیخان(۳) والسید(۴) وابو الصلاح(۵) وابن البراج(۶) وابن حمزه(۷) و ابن زهره(۸) ویشهد لهم صحیح ابن عمیر عن بعض اصحابه عن الصادق (علیه السلام) (فی رجل صلی ولم یدر اثنین صلی ام ثلاثاً ام اربعاً قال یقوم فیصلی رکعتین ویسلم ثم یصلی

ص:۱۹۹

۱- التهذیب ج/۲ ص ۱۸۵ ح/۳۹

۲- المحاسن کتاب العلل ح/۹۵

۳- المقنعه ص۱۴۶ والنهایه ص۹۱ والمبسوط ج/۱ ص۱۲۳ والاقتصاد ص۲۶۷ والجمل والعقود - الرسائل العشر ص۱۸۹

۴- الانتصار ص۴۸ —جمل العلم و العمل ص ۷۱

۵- الکافی فی الفقه ص ۱۴۸

۶- المهذب ج/۱ ص۱۵۵

۷- الوسیله ص۱۰۲

۸- الغنیه من الجوامع الفقهیه ص۵۰۳

رکعتین من جلوس ویسلم ...[(۱)] وقال علی بن بابویه و ابن الجنید برکعه من قیام و رکعتین من جلوس[(۲)] واجازه الصدوق فی الفقیه حیث روی مرسلاً فقال: (و قد روی انه یصلی رکعه من قیام و رکعتین من جلوس)[(۳)] ثم قال و لیست هذه الاخبار بمختلفه و صاحب هذا السهو بالخیار بای خبر منها اخذ فهو مصیب[(۴)]. و قد اشار بقوله هذه الاخبار الی اربعه اخبار متفاوته المضمون اولها صحیح[(۵)] ابن الحجاج عن ابی ابراهیم (علیه السلام) قال: قلت لابی عبدالله (علیه السلام) رجل لا یدری اثنتین صلی ام ثلاثاً ام اربعاً فقال: «یصلی رکعتین من قیام ثم یسلم ثم یصلی رکعتین و هو جالس»[(۶)] و هو عین ما افتی به المشهور اذاً الصدوق قائل بالمشهور علی التخییر اذاً

۱- الکافی ج/۳ ص۳۵۳ ح/۶ و التهذیب ج/۲ ص۱۸۷

۲- المختلف ج/۲ ص۳۸۴

۳- الفقیه ج/۱ ص ۲۳۱ ح/۴۱

۴- الفقیه ج/۱ ص ۲۳۱

۵- السند الموجود فی المشیخه الی ابن الحجاج صحیح الا من جهه احمد بن محمد بن یحیی العطار الذی قد ترضی علیه الصدوق وللصدوق سند اخر فی الفهرست الی کتاب ابن الحجاج ص۱۰۸ صحیح ومتعدد .

۶- الفقیه ج/۱ ص ۲۳۰ ح/۳۸ طبع الاخوندی بتعلیق الخرسان و الموجود فیه رکعتین نسخه واحده فما قاله فی النجعه ص ۱۶۰ ج/۲ من کتاب الصلاه والوسائل من انه هنالک نسخه اخری رکعه من قیام بدل رکعتین من قیام لیس فی المطبوع منه ذکر و یبعده ایضاً ان الصدوق ذکر اربع روایات متفاوته فإذا ماکانت النسخه رکعه بدل رکعتین فلا تخالف حینئذ الروایه الاخیره التی تضمنت الرکعه من قیام والرکعتین من جلوس ولا معنی حینئذ ان یخیر بینها .

لا اشکال فی ما ذهب الیه المشهور علی العکس من قول ابنی بابویه و الجنید حیث لیس لهما من مستند غیر مرسله الفقیه.

و اما ما ذکره المصنف بقوله و قیل یجوز ابدال الرکعتین جالساً برکعه من قیام و هو قول الدیلمی (۱)والمفید فی الرساله الغریه (۲) فلیس له وجه ظاهر و ذکر له العلامه فی المختلف وجهاً و هو ان المأتی به عوض الفائت و هو من قیام فکذا عوضه. قلت: ولا یخفی ضعفه فاحکام الله تعبدیه ولا دلیل علی کون العوض مطابقاً للمعوض ولو قاسه علی ما سبق بوحده المناط لکان احسن لکنه ایضاً قیاس باطل نعم یدل علیه عموم موثق عمار (متی ما شککت فخذ بالاکثر فاذا سلمت فاتم ما ظننت انک قد نقصت)(۳) وقد عمل به الصدوق. قلت: ولا یصار الی العموم مع ما تقدم من الدلیل الخاص.

هذا وهل یجب الترتیب بین الرکعتین بالقیام ثم الرکعتین من جلوس؟ مقتضی صحیح ابن الحجاج و مرسل ابن ابی عمیر المتقدمین ذلک لاشتمالهما علی کلمه {ثم} اذا قلنا انها تفید الترتیب و بذلک عبر المفید(۴)والمرتضی(۵) خلافاً للشیخ فانه

۱- المراسم ص۸۹
۲- المختلف ج/۲ ص۳۸۶
۳- الفقیه ج/۱ ص۲۲۵ ح/۹
۴- المقنعه ص۱۴۷
۵- جمل العلم و العمل ص۷۲

عطف بالواو(۱) ویشـهد للشـیخ اطلاق موثق عمار المتقـدم الـذی قـد یقال فیه انه معمول به ممن عرفت فی الفرع السابق و هـذا الفرع مما قد یوجب الوثوق به (نقول ذلک لکثره شذوذ اخبار عمار).

وفیه: ما تقدم من انه لا یصار الی العموم مع ما تقدم من الدلیل الخاص.

(و) الصوره الخامسه: (الشک بین الاربع و الخمس و حکمه قبل الرکوع کالشک بین الثلاث و الاربع)

هـذا هو الصـحیح فـانه وان قـام الّما انه فی حاله الشک بین الثلاث و الاربع فیحکم بزیاده القیام فیهـدم ویأتی بوظیفه الشاک بین الثلاث و الاربع من البناءعلی الاربع ثم الاحتیاط برکعه الّا انه هنا لا بد من سـجدتی السـهو للقیام الزائد عند من یراه من موجبات سجدتی السهو ولا نقول به کما تقدم .

ومثله الشـک بین الثلاث و الاـربع و الخمس حـال القیـام و الشـک بین الخمس والست حـال القیـام ایضـاً فیهـدم ایضـاً فی کل الفروض فیرجع الفرض الاـول الی الاـثنین و الاـربع والفرض الثـانی الی الاـثنین والثلاـث والاـربع والفرض الثـالث الی الاـربع والخمس ولابد من سجدتی السهو مرتین عند القائل بها لإصاله عدم التداخل.

۱- النهایه ص۹۱ و المبسوط ج/۱ ص۱۲۳ و حکی النجعه ص۱۶۴ ج/۲ عن الشیخ فی الخلاف تصریحه بعدم الترتیب فراجع .

و التفصیل فی الشک بین الاربع والخمس بین قبل الرکوع وبعده اول من تعرض له ابن ادریس(۱) ونسبه المعتبر(۲) الی الشیخ فی الخلاف لکن بالهدم فی القیام والبطلان بالرکوع ولیس فی المطبوع منه اثر.

(و بعده یجب سجدتا السهو) عند المصنف (و قیل: تبطل الصلاه لو شک ولمّا یکمل السجود اذا کان قد رکع)

کما افتی به العلامه فی المختلف(۳) و وجهه خروجه عن المنصوص فإنه لم یکمل الرکعه حتی یصدق علیه انه شک بینهما و لتردده بین المحذورین: الاکمال المعرض للزیاده والهدم المعرض للنقصان بناءً علی عدم حجیه البناء علی الاقل وعدم حجیه اصاله عدم الزیاده فیما نحن فیه و ذلک لقیام الدلیل علی ذلک ففی صحیح صفوان عن الکاظم (علیه السلام) (ان کنت لا تدری کم صلیت و لم یقع وهمک علی شیء فأعد الصلاه(۴)) و غیره(۵) .

(و) عند المصنف (الاصح الصحه)

ص:۲۰۳

۱- السرائر ج/۱ ص۲۵۶ و العجب منه انه نفی سجدتی السهو هنا وأثبتها بعد اسطر للقیام فی موضع القعود .

۲- المعتبر فی شرح المختصر، ج ۲، ص۳۹۸.

۳- المختلف ج/۲ ص ۲۹۰

۴- الکافی ج/۳ ص۳۵۸ ح/۱ باب ۴۳

۵- الکافی (ط - الإسلامیه)، ج ۳، ص۳۵۸ ؛ و هو مرسل یونس .

و لعل الوجه فیه شمول الاطلاقات له ففی صحیح ابن سنان «عن الصادق (علیه السلام) اذا کنت لا تدری اربعاً صلیت أم خمساً فاسجد سجدتی السهو بعد تسلیمک ثم سلم بعدهما» (۱) و مثله صحیحا الحلبی و ابی بصیر(۲) و هی و ان کان القدر المتیقن فیها حصول الشک بعد السجدتین الّا ان صدق الشک فی قوله لا تدری اربعاً صلیت أم خمساً بعد الرکوع و قبل الاتیان بالسجدتین خصوصاً بعد اطلاق الرکعه علی الرکوع کما تقدم لا یخلو من ظهور و لا یضر فی الاطلاق وجود القدر المتیقن بعد کون المقام مقام بیان و لو تم الاطلاق فهو شامل لما لو کان الشک قبل الرکوع ایضاً. نعم لو قلنا بعدم صدق الشک فی قوله «صلیت اربعاً أم خمساً» قبل الاتیان بالسجدتین کان القول بالبطلان متجهاً لما تقدم من الوجه.

اقول: و القول بالبطلان هو الاقوی للشک فی صدق قوله (علیه السلام) «صلیت اربعاً أم خمساً» فالصحیح الاقتصار فی الحکم بصحه الصلاه والاکتفاء بسجدتی السهو فیما لو کان الشک بعد السجدتین و هو الظاهر ممن اکتفی بها کالکلینی(۳) و العمانی(۴) و الشیخ(۵) و غیرهم(۶) هذا کله فیما اذا کان شکه بعد رفع الراس من

۱- الکافی ج/۳ ص۳۵۵ ح/۳

۲- الکافی ج/۳ ص۳۵۵ ح/۶ و الفقیه ج/۱ ص ۲۳۰ح/۳۶

۳- الکافی ج/۳ ص ۳۶۲

۴- مجموعه فتاوی ابن أبی عقیل؛ ص۴۸. / المختلف؛ ج۲، ص ۳۹۰.

۵- النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی؛ ص۹۱.

۶- الکافی فی الفقه؛ ص۱۴۸.

الركوع واما لو كان شكه فی الركوع فكما تقدم انه يسترسل الی الجلوس ويكون حكمه حكم ما لو شك قبل الركوع وذلك لان زياده الركوع لا تكون الا بما لو قام بعد الركوع كما تقدم(۱).

و اما سكوت علی بن بابويه والمفيد والشيخ فی الخلاف والديلمی عن ذكر الشك بين الاربع والخمس فلا يضرنا بعد صحه الروايات و عمل الاصحاب بها.

واما قول الصدوق فی المقنع (فإن لم تدر صليت اربعاً أم خمساً أم نقصت أم زدت فتشهد و سلم و صل ركعتين بأربع سجدات و انت جالس بعد تسليمك) فغريب حيث لا مورد للاحتياط هنا ان ارجعنا كلامه للشك بين الاربع والخمس وكيف كان فلا يقاوم ما تقدم و ان كان بمضمون كلام الصدوق مضمره زيد الشحام قال «سألته عن الرجل صلی العصر ست ركعات أو خمس ركعات قال ان استيقن انه صلی خمساً فليعد وان كان لا يدری ازاد أم نقص فليكبر و هو جالس ثم ليركع ركعتين يقرأ فيهما بفاتحه الكتاب فی اخر صلاته ثم يتشهد...»(۲) الّا انه لم يعمل به احد.

هذا و جعل العمانی فی الشك فيما بين الاربع و الاكثر من الخمس حكمه حكم الشك بين الاربع و الخمس و يشهد له صحيح زراره المتقدم (اذا شك احدكم فی صلاته فلم يدر زاد أم نقص فليسجد سجدتين وهو جالس و سماهما رسول الله

۱- الدرر الفقهيه ج۳ ص۲۸۸

۲- التهذيب ج/۲ ص۳۵۲ ح/۴۹ و الخبر ضعيف بابی جميله .

(صلی الله علیه و آله) المرغمتین)(۱) المحمول علی الشک فی عـدد الرکعات و المراد من (زاد أم نقص) یعنی زاد علی الاربع کـالخمس أم نقص عن الخمس کمـا فهمه الکلینی وقـد تقـدم ذلـک وقلنـا انه تعبیر اخر عن الشک بین الاربع و الخمس لکنه محل تامل.

و اما حـدیث لا تعاد فلا یشـمل الشک فی عـدد الرکعات کما هو واضـح فإن للشک فی عدد الرکعات احکاماً خاصه کما تقدم تفصیلها.

و الحاصل من الشـکوک الصـحیحه تسعه (۲)و قـد ذکر المصـنف منهـا خمسه و الشـک فی مـا عـدا هـذه الصور التسع موجب للبطلان لعـدم حجیه البناء علی الاقل و لا اصاله عدم الزیاده فی المقام و قد تقدم صـحیح صـفوان الدال علی بطلان الصـلاه عند الشک فی عدد الرکعات(۳) خرج منه ما خرج و بقی الباقی.

ص:۲۰۶

۱- الکافی ج/۳ ص۳۵۴ ح/۱ باب ۴۱

۲- ۱- الشک بین الاثنین و الثلاث بعد اتمام السجدتین ۲- الشک بین الثلاث و الاربع ۳- الشک بین الثلاث و الاربع و الاثنین ۴- الشـک بین الاـثنین و الاربع ۵- الشک بین الاربع و الخمس بعـد السـجدتین ۶- الشـک بین الاـربع و الخمس قبل الرکوع یعنی حال القیام ۷- الشک بین الاربع و الخمس و الثلاث حال القیام ۸- الشک بین الثلاث و الخمس حال القیام ۹- الشک بین الخمس و الست حال القیام .

۳- الکافی ج/۳ ص۳۵۸ باب ۴۳ ح/۱

ما هو المراد من الشک؟

المراد من الشک لیس هو مجرد حدوثه بل الشک بعد استقراره بالتأمل والتروی کما هو المفهوم مما تقدم کما فی صحیح صفوان المتقدم المشتمل علی قوله (علیه السلام) (و لم یقع وهمک علی شیء) وهو المنصرف من قوله (علیه السلام) «لا یدری »«واعتدل الوهم» .

هذا ولو قلنا بحرمه ابطال الصلاه لکان اللازم وجوب التروی لعدم جواز ابطال الصلاه الّا مع العجز عن الاستمرار بها ولم یحصل العجز بمجرد حدوث الشک لإحتمال ارتفاعه بالتروی.

حصیله البحث:

الشک فی عدد الرکعات: الشّاکّ فی عدد الثّنائیّه أو الثّلاثیه أو فی الأولتین من الرّباعیّه أو فی عددٍ غیر محصورٍ أو قبل إکمال السّجدتین فیما یتعلّق بالأولیین یعید.

و إن أکمل الأولتین و شکّ فی الزّائد فهنا صورٌ خمسٌ: الشّکّ بین الاثنین و الثّلاث، و الشّک بین الثّلاث و الأربع و یبنی علی الأکثر فیهما ثمّ یحتاط برکعتین جالساً أو رکعهٍ قائماً، و الشّکّ بین الاثنتین و الأربع یبنی علی الأربع و یحتاط برکعتین قائماً، و الشّکّ بین الاثنتین و الثّلاث و الأربع یبنی علی الأربع و یحتاط برکعتین قائماً ثمّ برکعتین جالساً.

ص:۲۰۷

و الشّـكّ بین الأـربع و الخمس و حکمه قبـل الرّکوع کالشّـکّ بین الثّلاـث و الأـربع فیهـدم ویـأتی بوظیفه الشاک بین الثلاث و الاـربع من البناءعلی الاـربع ثم الاحتیـاط برکعه ومثله الشـک بین الثلاـث و الاـربع و الخمس حـال القیام و الشک بین الخمس والست حـال القیـام ایضـاً فیهـدم ایضـاً فی کـل الفروض فیرجع الفرض الاـول الی الاـثنین و الاـربع والفرض الثـانی الی الاـثنین والثلاث والاربع والفرض الثالث الی الاربع والخمس

و امـا بعـد الرکوع تبطـل الصّـلاه لو شکّ و لمّا یکمل السّـجود إذا کان شـکه بعـد رفع الراس من الرکوع واما لو کان شـکه فی الرکوع فکمـا تقـدم انه یسترسـل الی الجلوس ویکون حکمه حکم ما لو شک قبل الرکوع وذلک لان زیاده الرکوع لا تکون الّا بما لو قام بعد الرکوع.

و المراد من الشک لیس هو مجرد حدوثه بل الشک بعد استقراره بالتأمل والتروی.

(مسائل سبع)

(الاولی: لو غلب علی ظنه احد طرفی ما شک فیه أو اطرافه بنی علیه)

ص:۲۰۸

كما هو مقتضى الاخبار المتقدمه مثل صحيح صفوان(۱) وموثق عبد الرحمن بن سيابه وابى العباس(۲) وصحيحى الحلبى وابن مسلم(۳) واما ما اشتمل عليه صحيح الحلبى من قوله (فإن ذهب وهمك الى الاربع فتشهد وسلم ثم اسجد سجدتى السهو) فلم يعمل به احد عدا الصدوق فى المقنع(۴) ومثله صحيح ابن مسلم فى ما تضمنه من قوله (فإن كان اكثر وهمه الى الاربع و تشهد وسلم ثم قرأ فاتحه الكتاب وركع وسجد ثم قرأ وسجد سجدتين وتشهد وسلم) ومثلهما فى الشذوذ خبر اسحاق بن عمار المتقدم فى ما ذكرنا من الاخبار الشاذه ويدل عليه ايضاً مفهوم مرسل جميل المتقدم(۵) و صحيح ابن جعفر(۶).

هذا و لا يختص الحكم بحجيه الظن بالبنائيه فقط بل يعم غير البنائيه ايضاً ولم يخالف فى ذلك احد عدا ما توهمه عباره ابن ادريس(۷) الّا ان كلامه فى صدر باب السهو يرفع هذا التوهم حيث قال: (الشک و السهو لا حكم لهما مع غلبه الظن لأن

۱- الكافى ج/۳ باب ۴۳ ح/۱ ص۳۵۸

۲- الكافى ج/۳ باب ۴۰ ح/۷؛ و توصيفه بالموثق فى المختلف ص۳۵۳؛ لأجل ابان بناءً على ناووسيته و الظاهر انه و هم فهو صحيح اذاً .

۳- الكافى ج/۳ باب ۴۰ ح/۸ و ح/۵ ص۳۵۳ و ص۳۵۲

۴- المقنع ص ۳۱ نقلاعن المختلف .

۵- الكافى ج/۳ ص۳۵۳ باب ۴۰ ح/۹

۶- مسائل على بن جعفر ص ۱۶۰ ح/۲۴۱ و رواه القرب مع اختلافات ص۲۰۷ ح/۸۰۷

۷- السرائر ج/۱ ص ۲۵۰

غلبه الظن تقوم مقام العلم فی وجوب العمل علیه مع فقدان دلیل العلم وانما یحتاج الی تفصیل احکام السهو عند اعتدال الظن وتساویه)(۱).

و یشهد لعموم الحکم صحیح صفوان المتقدم ولا ینافیه صحیح زراره (فیمن شک فی الاولیین اعاد حتی یحفظ ویکون علی یقین ومن شک فی الاخریین عمل بالوهم)(۲) و صحیح محمد بن مسلم (عن الرجل یصلی ولا یدری واحده صلی ام اثنتین قال یستقبل حتی یستقین انه قد اتم)(۳) و صحیح ابی بصیر (اذا سهوت فی الرکعتین الاولتین فأعدهما حتی تثبتهما)(۴) لانها اعم لانها لیست فی مقام بیان ان الظن فیها ایضاً کالیقین ام لا فیقید اطلاقها بصحیح صفوان الدال علی کون الوهم (یعنی الظن) فی عدد الرکعات فی حکم الیقین.

(لو احدث قبل الاحتیاط او الاجزاء المنسیه تطهر واتی بها علی الاقوی)

عند المصنف خلافاً لظاهر المفید فی صلاه الاحتیاط حیث قال: «وان اعتدل ظنه فی الرابعه والثالثه بنی علی الرابعه وتشهد وسلم ثم قام من غیر ان یتکلم فصلی رکعه واحده بفاتحه الکتاب»(۵) ویشهد له صحیح ابن ابی یعفور «و ان کان قد

۱- السرائر ج/۱ ص۲۴۴ و هی قریبه لعباره المرتضی فی جمل العلم و العمل ص ۶۹

۲- الفقیه ج/۱ ص۱۲۸

۳- الکافی ج/۳ ص۳۵۱ ح/۲ باب ۳۹

۴- التهذیب ج/۲ ص۱۷۷ ح/۷

۵- المختلف ج/۲ ص۴۱۲ نقل عن الرساله الغریه .

صلی رکعتین کـانت هاتان تمام الاربعه وان تکلم فلیسـجد سـجدتی السـهو»(۱) فبقرینه وجـوب السـجدتین مع الکلام یفهم ان صلاه الاحتیاط تتمه مرتبطه بالصـلاه بلا فصل وانه لو تکلم سـهواً تجب علیه سـجدتا السهو ومعناه انه لو تکلم عمداً تبطل صلاته فالاقوی ما عن المفید خلافاً للمصـنف وبذلک یظهر ضـعف قول ابن ادریس من «انه لو احدث بعد التسـلیم قبل صـلاه الاحتیاط لم تفسد صـلاته بل یجب علیه الاتیان بالاحتیاط»(۲) محتجاً بأنه لم یحدث فی الصـلاه بل بعد خروجه منها بالتسـلیم، والاحتیاط حکم اخر مجدد غیر الصلاه الاولی و ان کان من توابعها(۳). ویرده انه اجتهاد قبال النص .

و اما الاجزاء المنسـیه یعنی السـجده و التشـهد فالظاهر من الاخبار فی نسیان السجده الواحده هو وجوب القضاء فقط و لیس فیها من بیان أو تفصیل بأن لا یتکلم أو لا یحدث وهو یقتضی کون قضائها واجباً مستقلاً.

و اما نسـیان التشـهد و المراد به التشـهد الاول فقد تقدم صـحیح الحلبی (فاسـجد سـجدتی السـهو بعد التسـلیم قبل ان تتکلم)(۴) الدال علی عدم جواز فعل المنافی قبل الاتیان به الّا انه لیس من دلیل یدل علی بطلان الصلاه لو عصی وفعل المنافی قبله

۱- الکافی ج/۳ ص۳۵۲ ح/۴ و التهذیب ج/۲ ص۱۸۶
۲- السرائر ج/۱ ص۲۵۶
۳- السرائر ج/۱ ص۲۵۶
۴- الکافی ج/۳ ص۳۵۳ ح/۸

بل بعض ما تقدم من الادله كصحيح الحسين بن ابى العلاء المتقدم(۱) يدل على تماميه الصلاه بالتسليم وان سجدتى السهو و التشهد الذى بعدهما (۲)شيء مستقل عن الصلاه و فى صحيح سليمان بن خالد (حتى اذا فرغ و سلم فليسجد سجدتى السهو)(۳).

هذا وقد تقدم الكلام عن وجوب عدم وجوب الاتيان بسجدتى السهو لو عصى وتكلم مثلاً قبل الاتيان بهما فراجع وكذلك مر الكلام عن نسيان التشهد الاخير وانه جزء من الصلاه فراجع.

(و لو ذكرما فعل فلا اعاده الّا ان يكون قد احدث)

المراد من هذه العباره حسب ما فسره الشهيد الثانى (قدس سره) انه لو ذكر قبل صلاه الاحتياط نقصان الصلاه واحتياجها الى صلاه الاحتياط التى اداها فلا اعاده عليه الا ان يكون احدث قبل الاتيان بها.(۴)

اقول: اما مع الحدث فقد تقدم ان البطلان هو الاقوى ولو لم يتذكر فضلاً عما لو تذكر، واما وجه الاجتزاء لو ظهر نقصان الصلاه بعد ما فعل صلاه الاحتياط فلتصريح بعض اخبار البناء كون صلاه الاحتياط متممةً للصلاه كما فى صحيح

۱- الاستبصار ج/۱ ص۳۶۲ ح/۱ باب ۲۱۲

۲- تقدم منا ان قضاء التشهد يكون بالتشهد بعد سجدتى السهو بلا فصل فراجع.

۳- الاستبصار ج/۱ ص۳۶۲ ح/۲ باب ۲۱۲

۴- الروضه البهيه فى شرح اللمعه الدمشقيه (ط - كلانتر)؛ ج ۱، ص۷۱۳.

ابن ابی یعفور (و ان کان صلی اربعاً کانت هاتان نافله وان کان صلی رکعتین کانت هاتان تمام الاربع)(۱) و غیرهما(۲) و اطلاقها فی الاجتزاء شامل لما لو تذکر ایضاً .

(الثانیه: حکم الصدوق محمد بن بابویه بالبطلان فی الشک بین الاثنتین و الاربع و الروایه مجهوله المسؤول)

مر الکلام فی ذلک مفصلاًو ان الصدوق انما قال فیه بالبطلان فی المقنع(۳) لا فی الفقیه و الخبر هو صحیح محمد بن مسلم(۴) و هو وان لم یصرح فیها بإسم الامام الّا انه من المعلوم ان مثل ابن مسلم لا یروی الا عن المعصوم فلا اشکال من هذه الجهه نعم هو لا یقاوم المشهور و قد حمله الشیخ علی صلاه المغرب و الغداه(۵) کما تقدم و الاخبار التی تشهد للمشهور تعارضه مثل صحیحه الاخر(۶) و غیره(۷) و هی اقوی منه شهرهًو عدداً.

۱- الکافی ج/۳ ص۳۵۲ ح/۴

۲- الکافی ج/۳ ص۳۵۳ ح/۶ مرسل ابن ابی عمیر و ح/۸ صحیح الحلبی .

۳- المقنع ص ۳۱ نقلا عن المختلف .

۴- التهذیب ج/۲ ص۱۸۶ ح/۴۲

۵- التهذیب ج/۲ ص۱۸۶ ح/۴۲

۶- التهذیب ج/۲ ص۱۸۵ ح/۳۸

۷- التهذیب ج/۲ ص۱۸۵ ح/ ۳۹

(الثـالثه: اوجب الصـدوق ایضـاً الاحتیاط برکعتین جالساً لو شک فی المغرب بین الاثنین والثلاث وذهب وهمه الی الثالثه عملاً بروایه عمار عن الصادق (علیه السلام) وهو فطحی)

اقول: مـا نقله عن الصـدوق (ره) قـال به فی المقنع لکن لیس فی الشـک بین الاـثنین و الثلاـث بـل بین الثلاـث والاـربع کما فی المطبوع منه(۱)و ما نقله عنه المختلف(۲) و المستدرک(۳) هـذا اولاًـو ثانیاً لا علاقه له بروایه عمار فان لعمار خبرین(۴) شاذین تقـدم الکلاـم فیهمـا ولیس فیهما «و ذهب وهمه الی الثالثه» و اشـتمل الخبران علی الشک بین الاثنین والثلاث و المنقول باتفاق النسخ عن الصـدوق مـا کـان الشـک بین الثلاـث و الاـربع و بـذلک یظهر ضـعف اسـتدلال المختلف له ایضـا بخـبر عمـار(۵). فالصـحیح ان یقال انه استند الی روایه لم تصل الینا و لا یخفی انه لا یقاوم ما تقدم من بطلان الصلاه فی الشک فی المغرب کما تقدم .

(الرابعه: خیّر ابن الجنیـد الشـاک بین الثلاـث و الاـربع بین البنـاء علی الاقـل و لاـ احتیاط أو علی الاکثر و یحتاط برکعه قائماً أو رکعتین جالساً وهو خیره ابن بابویه)

ص:۲۱۴

۱- المقنع ص ۳۰ و ص ۳۱ طبع المکتبه الاسلامیه قم .

۲- المختلف ج/۲ ص۳۸۸ .

۳- مستدرک الوسائل؛ ج۶، ص۴۰۶.

۴- التهذیب ج/۲ ص۱۸۲ ح/۲۸ و ح/۲۹ .

۵- المختلف ج/۲ ص۳۸۹ .

كما تقدم الكلام فی ذلک مفصلاً و قد عرفت ان المختلف سبق المصنف فی نسبه ذلک الی الصدوق و انه وهم و قد تقدم ضعف ما عن ابن الجنید فلا نعید.

(الخامسه: قال علی بن بابویه فی الشک بین الاثنتین والثلاث ان ذهب الوهم الی الثالثه اتمها رابعه ثم احتاط برکعه و ان ذهب الوهم الی الاثنتین بنی علیه و تشهد فی کل رکعه تبقی علیه وسجد للسهو وان اعتدل الوهم تخیر بین البناء علی الاقل و التشهد فی کل رکعه وبین البناء علی الاکثر و الاحتیاط)

و مثله حرفاً بحرف الرضوی(۱) و لیس لهما من دلیل ظاهر (و الشهره تدفعه) کما تقدم فی الصوره الاولی و الثانیه من الشک.

هذا و حیث ان المصنف التزم ان لا یذکر فی اللمعه الّا المشهور کما صرح بذلک فی اخر الکتاب فلعله تعرض لذکر هذه الشواذ لئلا یتوهم ان صور الشک الخمس الصحیحه اجماعیه.

هذا و نقل مختلف عن علی بن بابویه قولین(۲) شاذین غیر ما تقدم لم یظهر لهما من مستند و ان ذکر لهما المختلف بعض الاخبار(۳) و ردها الّا ان الانصاف ان الاخبار

۱- الفقه الرضوی ص ۱۱۷ . ص۱۱۸ و المختلف ج/۲ ص ۳۸۱

۲- المختلف ج/۲ ص ۳۸۰ مسأله ۲۶۷ و المختلف ج/۲ ص۳۷۸ مسأله ۲۶۶

۳- المختلف ج/۲ ص ۳۸۰ و احتج له بما قاله فی مسأله ۲۶۷ بصحیح ابن یقطین من التهذیب ج/۲ ص۱۸۷ و قد اجبنا عنه سابقاً و احتج له ایضاً بما قاله فی مسأله ۲۶۶ بثلاثه اخبار وهی: ۱-صحیح الحسین بن ابی العلاء «عن الرجل لایدری ارکعین صلی ام واحده قال یتم » و رده بعدم الاطلاع بالحال علی حال الحسین بن ابی العلاء « التهذیب ج۲ص۱۷۷». اقول: و الحسین ثقه کما یفهم من رجال النجاشی. ۲-صحیح ابن الحجاج و هو کالاول مضمونا و قد رده بانه لایحضرنی حال سندی بن الربیع . اقول: و هو ثقه ایضا و الخبر ص۱۷۷ ایضا . ۳-موثق ابن ابی یعفور وهو ایضا کالسابقین مضمونا و قد رده بواقفیه عبد الکریم بن عمرو و ان کان ثقه . اقول: وقد حملها الشیخ فی التهذیب ص۱۷۸ علی الشک فی النوافل و حمله بلا شاهد و هی موافقه للعامه فانهم قائلون بان الشک یحمل علی الاقل کما و لا علاقه لها بکلام ابن بابویه فان کلامه الشک من الواحده الی الاربع و هی فی الشک من الواحده الی الثالثه.

لا علاقه لها بهما و نحن نعرض عن ذكرهما لضعفهما و عدم المستند لهما و مخالفتهما لما هو اقوى منهما كما تقدم.

حكم كثير السهو

(السادسه: لا حكم للسهو مع الكثره)

كما فی صحیح زراره و ابی بصیر (قلنا له الرجل یشک کثیراً حتی لا یدری کم صلی ولا مابقی علیه قال: یعید قلنا فانه یکثر علیه ذلک کلما عاد شک؟ قال یمضی فی شکه ثم قال:لا تعودوا الخبیث من انفسکم بنقض الصلاه فتطمعوه فان الشیطان خبیث یعتاد لما عود فلیمض احدکم فی الوهم ولا یکثرن نقض الصلاه فانه اذا

ص:۲۱۶

فعل ذلک مرات لم یعد الیه الشک قال زراره ثم قال: انما یرید الخبیث ان یطاع فاذا عصی لم یعد الی احدکم)(۱)وغیره(۲).

وحد الکثره ما یسمی کثیراً عادهً وذلک لعدم النص علی مقدار الکثره و لازمه ما صدق علیه الکثیر عادهً و لا ینافی ذلک صحیح محمد بن ابی حمزه عن الصادق (علیه السلام) (اذا کان الرجل ممن یسهو فی کل ثلاث فهو ممن یکثر علیه السهو)(۳) الظاهر فی ان من یسهو فی کل ثلاث صلوات مره فهو کثیر السهو وهو احد مصادیق کثیر السهو والظاهر انه ادنی مراتبه فلا تنافی بین الامرین وبذلک قال الشیخ فی المبسوط فقال: «و اما ما لا حکم له - الی- من کثر سهوه و تواتر ثم قال و قیل ان حد ذلک ان یسهو ثلاث مرات متوالیه»(۴) .

اقول: و قال بالقیل ابن ادریس(۵) و ابن حمزه(۶) و لیس لهما من مستند و اما ما تقدم من صحیح ابن ابی حمزه فلا دلاله فیه علی ما ذهبا.

۱- الکافی ج/۳ ص۳۵۸ ح/۲ باب ۴۳

۲- الکافی ج/۳ ص۳۵۹ ح/۸ باب ۴۳ و الفقیه ج/۱ ص۲۲۴ ح/۶

۳- الفقیه ج/۱ ص۲۲۴ ح/۷

۴- المبسوط ج/۱ ص۱۲۲

۵- السرائر ج/۱ ص۲۴۸

۶- الوسیله ص۱۰۲

علاج وسوسه الصدر

هـذا و لعلاـج وسوسه الصـدر ورد صـحيحاً عن ابى حمزه الثمالى عن الصادق (عليه السـلام) اتى النبى (صـلى الله عليه و آله) - الى- فقال: كرر هذه الكلمات «توكلت على الحى الذى لا يموت والحمد لله الذى لم يتخذ صاحبهًو لا ولداً ولم يكن له شريك فى الملك و لم يكن له ولى من الذل و كبره تكبيرا»(۱)و قد ورد غيره(۲) لمعالجه الوسوسه ايضاً فراجع.

(و لا) حكم (للسهو فى السهو)

كمـا فى صـحيح حفص بن البخترى عن الصـادق (عليه السـلام) «ليس على الامـام سـهو ولا على من خلف الامام سـهو ولا على السهو سهو ولا على الاعاده اعاده»(۳) وفى مرسل يونس عنه (عليه السلام) (و لا سهو فى سهو(۴)) و ظاهرهما ان صلاه الاحتياط التى وجبت بسـبب السـهو لو سـها فيها فلا اثر لسـهوه بل يبنى على الصـحه فيها و فسـرها المصنف فى الدروس بالاعم من صلاه الاحتياط وسجدتى السهو و الاعم من الشك فى الافعال أو عدد الركعات فقال: «و لا للسهو فى السهو كالشك فى اثناء سجدتى السهو فى عددهما أو بعض افعالهما فيبنى على فعل ما شك فيه اما الشك

۱- الفقيه ج/۱ ص۲۲۴ ح/۳

۲- الكافى ج/۳ ص۳۵۸ ح/۴ باب۴۳ و الفقيه ج/۱ ص۱۷ ح/۷

۳- الكافى ج/۳ ص۳۵۹ باب ۴۳ ح/۷

۴- الكافى ج/۳ ص۳۵۸ باب ۴۳ ح/۵ و غيرهما كصحيح على بن جعفر المروى فى التهذيب ج/۲ .

فی عـدد الاحتیاط أو افعاله فظاهر المذهب عدم الالتفات و لو تلافی السـجده المنسـیه فشک فی اثنائها فکذلک و لو سـهی عن تسبیحهـا أو عن بعض الاعضـاء لم یسـجد لها سـجدتی السـهو - الی- و مأخـذ هـذه التفسـیرات اسـتعمال السـهو فی معناه و فی الشک»(۱).

اقول: و هنا قـد اعتمـد المصـنف علی اطلاق صـحیح ابن البختری و ما ذکره من اسـتعمال السـهو فی معناه و فی الشک نقول ان السـهو لغه هو الغفله کما عن المصباح(۲) و الغفله تکون مع الشـک و النسـیان و ظاهر مرسل یونس انه لا حکم للغفله الحاصـله بعد الغفله الاولی التی اوجبت صلاه الاحتیاط أو سجدتی السهو أو قضاء بعض الاجزاء و علی تعبیر المرسل «لا سهو فی السهو».

و اما ما فی صـحیح ابن البختری و لا علی السهو سهو فمعناه و لیس علی الغفله الحاصله اولاً بالشک أو النسیان سهو له اثر بل هو بحکم العـدم و قلنـا ان السـهو شامـل للشک و للنسـیان و بـذلک تعرف الاشـکال فیما قیل هنا و لا قرینه فی الصـحیح علی کونه السهو فی عدد الرکعات او فی امر خاص بل هو مطلق.

فـان قلت: ان سـیاق الصـحیح قرینه علی کونه خاصـاً بالشـک فی عـدد الرکعات فهو کالفقرتین السابقتین علیه (لیس علی الامام سهو ولا علی من خلف الامام سهو) الخاصتین فی عدد الرکعات فهذا ایضاً کذلک.

ص:۲۱۹

۱- الدروس ج/۱ ص ۲۰۰

۲- المصباح المنیر ص۲۹۳

قلت: قیام القرینه علی تعیین معنی بعض الفقرات لا یکون دلیلًا علی المراد من الفقره الاخری فالفقره الاولی و الثانیه فی الحقیقه ناقصه، و مرسل یونس متمم لها و قرینه علیها ففیه «لیس علی الامام سـهو اذا حفظ علیه من خلفه سـهوه بایقان منهم و لیس علی من خلف الامـام سـهو اذا لم یسه الامام»(۱) و حینئـذ قیـام القرینه فی هـاتین الفقرتین لاـ علاقه له باطلاق الفقره التالیه لها کما لا علاقه لها بما بعدها فی مرسل یونس کما ولا ترتبط بها معنی فان معنی نفی السـهو فی المغرب بمعنی بطلان الصـلاه به واما نفی السـهو بالسهو بمعنی وجوده کعدمه و مع تباین المعنیین کیف یجعل احدهما قرینه علی الثانی فاللازم حیث لا قرینه هو الاطلاق و علیه فاطلاق «ولا علی السهو سهو» محکم لا غبار علیه .

و امـا جمله «و لاـ علی الاعـاده اعـاده» فظاهرهـا انه من اعـاد الصـلاه فلاـ اعـاده علیه ثانیـاً و الّـا فهو مجمـل ولـم یتعرض لتفسـیره الاصـحاب الّا ما یظهر من الکلینی فی الکافی فقال: (و لا سهو فی نافله و لا اعاده فی نافله)(۲) فالظاهر منه انه فسر الصحیح الذی سبق ان رواه بان المراد من الاعاده اعاده الصلاه التی هی لیست بواجبه بل تعد نافله وحینئذ لا اعاده فی نافله.

(و لا) حکم (لسهو الامام مع حفظ الماموم و بالعکس)

کمـا فی صـحیح ابن البختری المتقـدم و فی مرسـل یونس المتقـدم فی خبر (قـال لیس علی الامـام سـهو اذا حفظ علیه من خلفه سهوه بایقان منهم و لیس علی من

۱- الکافی ج/۳ ص۳۵۸ ح/۵ و الفقیه ص ۲۳۱ ج/۱ ح۴۵

۲- الکافی ج/۳ ص ۳۶۰

خلف الامـام سـهو اذا لم یسه الامام – الی– فاذا اختلف علی الامام من خلفه فعلیه و علیهم فی الاحتیاط الاعاده و الاخـذ بالجزم) وهو صـحیح السـند الی یونس ویونس من اصـحاب الاجمـاع , و نقله الصـدوق عن نوادر ابراهیم بن هـاشم مرفوعـاً عن الصادق (علیه السلام) (۱) و فیه: «و الاعاده» و الصـحیح کما نقله الکلینی (رحمه الله) «الاعاده» و بـذلک عبر الصدوق فی المقنع(۲) کما فی المطبوع «نعم فی نسخه اخری کالفقیه» و الّا لکان الکلام بلا مبتدأ فتفطن .

و منه یظهر حکم مـا لو اختلف الامـام و المـاموم و ظـاهر الخبر بطلان صـلاتهما مطلقاً و لو کانا ظانین و بـذلک افتی الشـیخ فی النهایه فقال: فان سها الامام و المأمومون کلهم او اکثرهم اعادوا(۳) و لابد من مراجعه کلام المتقدمین فان لم یکونوا قد تعرضوا لذلک فالخبر هو المحکم هذا و نقل الشیخ موثقاً عن عمار الساباطی خبراً طویلًا(۴) مر الکلام فی شذوذه بعد اشتماله علی ما لم یقل به احد و معارضـته لما هو اقوی منه و قد تضـمن وجوب متابعه المأموم للامام فی سـجدتی السـهو اذا سـها الامام و لم یسـه المأموم و لم یعمل به احد و ان عمل به الشیخ فی المبسوطین(۵) فانما هو بدلیل اخر لا یخفی ضعفه ایضاً فقال: (دلیلنا ان صلاه

ص:۲۲۱

۱- الفقیه ج/۱ ص۲۳۱ ح/۴۵

۲- المقنع ص۱۱۱ طبع موسسه الهادی .

۳- النهایه ص۹۴

۴- التهذیب ج/۲ ص۳۵۳ ح/۵۴

۵- المبسوط ج/۱ ص۱۲۳و الخلاف مساله ۲۰۷ من مسائل الصلاه .

المأموم متعلقه بصلاه الامام فاذا وجب على الامام و لم يسجد وجب على الماموم ذلک لان به يتم صلاته)(۱).

اقول: وكون صلاه الماموم متعلقه بصلاه الامام اول الكلام وكون الماموم تابعاً للامام انما هو فی افعال الصلاه لا غير و للمبسوط تفصيل اخر و هو: ما لو كان المأموم مسبوقاً و كان سهو الامام قبل دخوله فلا شیء عليه, و اما لو كان بعد دخوله فيأتی به بعد سلامه.(۲) و لا يخفى ضعفه بعد عدم الدليل عليه و لم يقل به احد.

ثم ان الشيخ فی الخلاف ذكر ان سهو الماموم وجوده كعدمه(۳) فلا تجب عليه سجدتا السهو لو تكلم ساهياً مثلاً و به قال ابن ادريس وذكر ان الامام يتحمل عنه ذلک(۴), و احتج المختلف للشيخ بصحيح ابن البختری المتقدم « و لا على من خلف الامام سهو» , و اجاب عنه بالحمل على الشک مع حفظ الامام لا على فعل الموجب للسجدتين مع العلم(۵) و هو الصحيح كما تقدم بيانه و يدل على عدم تحمل الامام سهو الماموم غير العمومات السابقه خبر منهال القصاب قال قلت

۱- الخلاف مساله ۲و۷ من مسائل الصلاه

۲- النجعه فی شرح اللمعه الجزء الثانی من كتاب الصلاه .

۳- الخلاف ج/۱ ص۴۶۳ مساله ۲۰۶

۴- السرائر ج/۱ ص۲۸۷

۵- المختلف ج/۲ ص۴۳۳

لابی عبدالله (علیه السلام) اسهو فی الصلاه و انا خلف الامام قال: «اذا سلم سجدت سجدتین و لا تهب»(۱).

لا سهو فی النافله

و بقیت النافله فلم یتعرض لها المصنف و هو: انه لا سهو فیها ایضاً کما فی مرسل یونس المتقدم (ولا سهو فی نافله) علی روایه الشیخ(۲) (و لا فی نافله) علی روایه الکلینی(۳) و ان سقطت من نسخه الفقیه(۴) و قد رواه فی المقنع کالکافی(۵) و یشهد لذلک ایضاً صحیح محمد بن مسلم عن احدهما «عن السهو فی النافله فقال: لیس علیه شیء»(۶) و ظاهر الجمیع هو البناء علی الاکثر ان لم یکن مفسدا لا الاقل ولا التخییر کما ذهب الیه الصدوق فی الامالی(۷) و الشیخ فی النهایه(۸) , فقوله «لیس علیه شیء» ینفی احتمال المفسد و قوله «لا سهو» یجعل السهو کالعدم بالبناء علی

۱- التهذیب ج/۲ ص۳۵۳ ح/۵۲

۲- التهذیب ج/۳ ص۵۵ ح/۹۹

۳- الکافی ج/۳ ص۳۵۹ ح/۵

۴- الفقیه ج/۱ ص ۲۳۱ ح/۴۵

۵- الکافی ج/۳ ص ۳۶۰ فانه عبر فی هذه الصفحه کالشیخ و المقنع ص ۱۱۱ طبع الهادی .

۶- الکافی ج/۳ ص۳۵۹ ح/۷

۷- الامالی/ باب وصف دین الامامیه ص۵۱۳

۸- النهایه ص۹۳

الاکثر کباقی فقرات الخبر و لا اجمال فیه کما قال البعض وذلک لان لا نافیه للجنس ومعناها واضح وواحد فی کل فقرات الخبر .

و اما ما فی بعض الفقرات «ولیس فی المغرب سهو...» فلم یستخدم الامام (علیه السلام) لاـ النافیه للجنس بل اختلف التعبیر و المراد منه واضح یعنی ان المغرب لاـ یدخلها سهو و علیه فلو دخلها سهو بطلت , و تقدم ان مرسل یونس صحیح السند الی یونس و هو من اصحاب الاجماع وقد عمل المشهور به .

و هل یختص الحکم فیها بالشک فی عدد رکعاتها ام یشمل افعالها؟ ظاهر الصدوق فی الامالی هو الاول فقال: «ولا سهو فی النافله فمن سهی فی نافله فلیس علیه شیء فلیبن علی ما شاء»(1) و مثله قال الشیخ فی النهایه و زاد انه یستحب له البناء علی الاقل(2).

اقول: و ان کان مقتضی الاطلاق هو الثانی الّا ان صحیح الحلبی (سألته عن رجل سها فی رکعتین من النافله فلم یجلس بینهما حتی قام فرکع فی الثالثه قال یدع رکعه و یجلس ویتشهد فیسلم ثم یستانف الصلاه بعد(3)) یدل علی عدم الغاء سهو الافعال بل له حکم .

۱- الامالی/ باب وصف دین الامامیه ص۵۱۳

۲- النهایه ص۹۳

۳- التهذیب ج/۲ ص۱۸۹ ح/۵۱

هذا و لا یقال بمنافاه صحیح العلاء عن الصادق (علیه السلام) (سألته عن الرجل یشک فی الفجر قال یعید قلت فی المغرب قال نعم والوتر و الجمعه من غیر ان اسأله(۱)) و صحیح حدیث الاربعمائه «لا یکون السهو فی خمس فی الوتر والجمعه والرکعتین الاولتین من کل صلاه مکتوبه و فی الصبح و المغرب»(۲) الدالان علی ان السهو موجب لبطلان الوتر- لما دل من عدم السهو فی النافله وذلک اما ان یکون من باب تخصیص العام او وقع تحریف فی الخبر فابدل القصر بالوتر لتشابهما الخطی کما احتمله البعض(۳) و قد تقدم ان السهو لا یصح فی صلاه السفر کما فی صحیح محمد بن مسلم(۴) لکن لا یصار الی هذه الاحتمالات بلا شاهد و دلیل, فالصحیح هو القول بالتخصیص.

ومن موارد عدم الاعتناء بالشک الشک بعد خروج الوقت کما فی صحیح زراره و الفضیل عن الصادق (علیه السلام) فی حدیث «متی استیقنت و شککت فی وقت فریضه انک لم تصلها او فی وقت فوتها انک لم تصلها صلیتها وان شککت بعد ما خرج وقت الفوت و قد دخل حائل فلا اعاده علیک من شک حتی تستیقن»(۵).

ص:۲۲۵

۱- التهذیب ج/۲ ص ۱۸۰ ح/۲۳ و قد رواه القرب ا یضاً عن العلاء .

۲- الخصال ص/۶۲۲

۳- النجعه کتاب الصلاه ج/۲ ص۱۸۴

۴- الکافی ج/۳ ص ۳۵۱ ح/۲ باب ۳۹

۵- الکافی ج/۳ ص۲۹۴ ح/۱۰ باب ۱۲ و الوسائل باب ۶۰ من ابواب المواقیت ح/۱

(السابعه: اوجب ابنا بابویه سجدتی السهو علی من شک بین الثلاث و ظن الاکثر وفی روایه اسحاق بن عمار عن الصادق (علیه السلام) اذا ذهب وهمک الی التمام ابداً فی کل صلاه فاسجد سجدتی السهو و حملت علی الندب)

اقول: تقدم الکلام فیه مفصلاً و قلنا ان الصدوق قال به فی المقنع و ان صحیح الحلبی یشهد لهما و انه لم یعمل به احد غیرهما حتی ان الکلینی رواه و لم یفت به بل عمل بما یعارضه و بذلک یظهر ضعف ما ذکره المصنف من ان مستند ابن بابویه روایه اسحاق بن عمار وقبله المختلف و تقدم منا ایضاً ان خبر اسحاق بن عمار شاذ وحمله علی الندب کما قال المصنف بلا دلیل.

حصیله البحث:

لو غلب علی ظنّه أحد طرفی ما شکّ فیه بنی علیه فی کل الصلوات. ولو أحدث قبل صلاه الاحتیاط بطلت صلاته، و لو أحدث قبل السجده المنسیه تطهر واتی بها لانها واجب مستقل. ولو ظهر نقصان الصلاه بعد فعل صلاه الاحتیاط فلا اعاده علیه. ولا حکم للسّهو مع الکثره وحد الکثره ما یسمی کثیراً عادهً فمن یسهو فی کل ثلاث صلوات مره فهو کثیر السهو.

علاج وسوسه الصدر: فقد ورد ان یکرر من به مرض الوسوسه هذه الکلمات «توکلت علی الحی الذی لا یموت والحمد لله الذی لم یتخذ صاحبهًولا ولداً ولم یکن له شریک فی الملک ولم یکن له ولی من الذل وکبره تکبیرا»

ص:۲۲۶

و لا للسّـهو فى السّـهو اى لا حكم للغفله الحاصله بعد الغفله الاولى التى اوجبت صلاه الاحتياط أو سجدتى السهو أو قضاء بعض الاجزاء فالشك والسهو فيها لا اثر له.

و لا لسـهو الإمام مع حفظ المأموم و بالعكس. ولا سـهو فى النافله فى ركعاتها وعليه بالبناء على الاكثر الّا صلاه الوتر فالسهو فيها مبطل لها. و لا يعتنى بالشك بعد خروج الوقت.

الفصل الثامن فى القضاء

اشاره

(يجب قضاء الفرائض اليوميه مع الفوات حال البلوغ و العقل و الخلو عن الحيض و النفاس و الكفر الاصلى)

اقول: بعداشتراط التكليف بالصلاه بالبلوغ و العقل يعلم عدم وجوب القضاء على الصبى و المجنون، و سقوطه عنهما من الضروريات.

و اما الحائض و النفساء فقدم تقدم ما يدل على سقوط قضاء الصلاه عنهما دون الصوم.

و اما الكافر الاصلى فهو و ان وجبت عليه الصلاه وكان مكلفاً بالتكاليف الالهيه الّا انه قام الاجماع على سقوط القضاء عنه مضافاً الى ما اشتهر فى كتب العامه من

ان «الاسلام يجبّ ما كان قبله»(١) و قد رواه القمى منا فى تفسيره «ان ام سلمه شفعت لاخيها عند النبى (صلى الله عليه و آله) فى قبول اسلامه و قالت له الم تقل ان الاسلام يجبّ ما قبله قال (صلى الله عليه و آله) نعم ثم قبل اسلامه»(٢) و ابن شهر آشوب فى مناقبه فيمن طلق زوجته فى الشرك تطليقه و فى الاسلام تطليقتين قال على (عليه السلام) «هدم الاسلام ما كان قبله هى عندك على واحده»(٣) و كيف كان فالحكم بالسقوط كاد ان يكون من الضروريات.

هذا و وجوب القضاء و لو كان الفوت عن نسيان او نوم او فوت شرط(۴) كما فى صحيح زراره عن الباقر (عليه السلام) «اذا نسيت صلاه او صليتها بغير وضوء و كان عليك قضاء صلوات فابدأ بأولاهن»(۵) و صحيحه الاخر عنه (عليه السلام) «سال عن رجل صلى

١- كنز العمال ج/١ ح/٢۴٣ ص١٧ و ح/٢۴٧ و ح/٢٩٨ ص٢٠ و شرح النهج لابن ابى الحديد ج/٢٠ ص٩ الطبقه الثانيه لدار احياء الكتاب العربيه و السيره الحلبيه ج/٣ ص١٠۵ مطبعه مصطفى محمد و ص١٢٩ دار الطباعه و تاريخ الخميس ج/٣ ص٩٣ فى حوادث سنه ٨ للهجره و الاصابه لابن حجر ج/٣ ص۵۶۶و الجامع الصغير للسيوطى ج/١ ص.١۶٠

٢- تفسير القمى سوره بنى اسرائيل آيه ٩٠ ص٢٧ طبع الجزايرى .

٣- مناقب ابن شهر آشوب ج/ ٢ ص٣۶۴ .

۴- فوات الشرط قد تقدم الكلام فيه فى اول باب الخلل و قلنا فيه بمعذوريه الجاهل القاصر و منه الغافل الغير الملتفت للسؤال فراجع .

۵- الكافى ج/٣ باب ١٢ ح/١ ص٢٩١

بغیر طهور او نسی صلوات لم یصلها او نام عنها فقال (علیه السلام) (یقضها اذا ذکرها فی ای ساعه ذکرها من لیل او نهار(۱)) و صحیح زراره و الفضیل المتقدم(۲) و غیرها.

و اما لو کان الفوت عن اغماء مستوعب فالاخبار مستفیضه فی سقوط القضاء عنه منها صحیح حفص بن البختری عن الصادق (علیه السلام) «فی المغمی علیه قال: ما غلب الله علیه فالله اولی بالعذر»(۳) و صحیح ایوب بن نوح «انه کتب للهادی (علیه السلام) اساله عن مغمی علیه یوماً او اکثر هل یقضی ما فاته من الصلوات ام لا ؟ فکتب لایقضی الصوم و لا یقضی الصلاه»(۴) و فی صحیح علی بن مهزیار «لا یقضی الصوم ولا الصلاه وکل ما غلب الله علیه فالله اولی بالعذر»(۵) و کما فی معتبره الفضل بن شاذان(۶) و ما رواه العلل عن موسی بن بکیر عن الصادق (علیه السلام) و فیه قال (علیه السلام) (الا اخبرک بما یجمع لک هذه الاشیاء کل ما غلب الله علیه من امر فالله اعذر بعبده(۷)) و غیرها(۸).

۱- الکافی ج/۳ باب ۱۲ ح/۳ ص۲۹۲

۲- الکافی ج/۳ باب ۱۲ ح/۱۰ ص۲۹۴

۳- الکافی ج/۳ باب ۶۶ ح/۷ ص۴۱۳

۴- الفقیه ج/۱ ص۲۳۷ ح/۹

۵- الفقیه ج.۱ ص۲۳۷ ح/۱۰

۶- العیون ج/۲ باب ۳۳ ص۱۱۷ و العلل باب ۱۸۲ ج/۱ ص ۲۷۱

۷- الوسائل ج۸ ص ۲۶۰

۸- الکافی ج/۳ ص۴۱۲ ح/۱ و ح/۲ و ح/۳ و ح/۴ باب ۶۶

هـذا وقال الصـدوق بعـد صـحيح على بن مهزيار (فاما الاخبار التى رويت فى المغمى عليه انه يقضـى جميع ما فاته و ما روى انه يقضـى صـلاه شـهر و ما روى انه يقضـى صلاه ثلاثه ايام فهى صحيحه و لكنها على الاستحباب لا على الايجاب و الاصل انه لا قضاء عليه)(۱) .

اقول: و اشار بقوله يقضـى جميع ما فاته الى صـحيح ابن مسلم(۲) و صـحيح منصور بن حازم(۳) و لعله اشـار بقوله و ما روى انه يقضـى صـلاه شهر الى صحيح رفاعه عن الصادق (عليه السلام) «سألته عن المغمى عليه شهراً ما يقضى من الصلاه ؟ قال يقضيها كلها ان امر الصلاه شديد»(۴) و هو كما ترى لا دلاله فيه على قضاء شهر بالخصوص و لم اقف على خبر غيره يدل على ما قال .

و اما ما قاله من قضاء ثلاثه ايام فهو ما فى موثق سـماعه فقـد فصّل بالقضاء بين ثلاثه و عـدمه اذا زاد على الثلاثه(۵) و الشيخ فى التهذيب ايضاً حملها على الاستحباب(۶).

۱- الفقيه ج/۱ ص۲۳۷
۲- التهذيب ج/۳ ص۳۰۴ ح/۱۴
۳- التهذيب ج/۳ ص۳۰۵ ح/۱۵
۴- التهذيب ج/۳ ص۳۰۵ ح/۱۶
۵- التهذيب ج/۳ ص۳۰۳ ح/۷
۶- التهذيب ج/۳ ص۳۰۵ و ص۳۰۴

اقول: و هو الصحیح و لا معنی لحملها علی التقیه بعد روایه ابن ابی عمیر و صفوان بن یحیی وعبد الله بن سنان و محمد بن مسلم و لا وجه للحمل علی التقیه بعد نقل هؤلاء لها فان الظاهر من نقلهم هو اعتمادهم علیها .

هذا و لم یذکر الصدوق (رحمه الله) استحباب قضاء یوم واحد ففی صحیح حفص و بتوسط ابن ابی عمیر عن الصادق (علیه السلام) سألته عن المغمی علیه قال فقال یقضی صلاه یوم (۱) وغیره (۲) هذا و للصدوق فی المقنع قول بوجوب قضاء جمیع ما فاته عرفت ضعفه (۳).

ثم انه تجب صلاه ما ادرک وقته کما هو معلوم و یدل علیه ایضاً صحیح الحلبی «سألته عن المریض هل یقضی الصلاه اذا اغمی علیه ؟ قال: لا الّا الصلاه التی افاق فیها»(۴) و صحیح ابی بصیر «یقضی الصلاه التی ادرک وقتها»(۵) و مثله ما لو افاق المجنون لعموم دلیل التکلیف بالصلاه من دون معارض فلو قصر عصی و وجب علیه القضاء و کذلک لو بلغ الصبی و الوقت باق وجب علیه الاداء فلو قصر عصی ووجب علیه القضاء .

۱- التهذیب ج/۳ ص۳۰۳ ح/۸

۲- التهذیب ج/۳ ص۳۰۵ ح/۱۷

۳- المقنع ص۱۲۲ طبع مؤسسه الهادی .

۴- التهذیب ج/۳ ص۳۰۴ ح/۱۱

۵- التهذیب ج/۳ ص۳۰۴ ح/۱۰

هـذا و ذكر الشيخ فى المبسوط انه لـو بلغ فى اثنـاء الصـلاه والوقت بـاق وجب عليه اتمـام الصـلاه فقط(۱) و قـال فى الخلاف بوجوب الاعاده(۲) و استدل له المختلف(۳) بأنه مكلف بالصلاه و ما فعله لم يكن واجباً فلا يقع به الامتثال .

اقول: و الصـحيح هو قول المبسوط اذا ما بنينا على شـرعيه افعال الصبى و هو مخاطب بالصلاه كالبالغ و ان لم تكن واجبه عليه و قد امتثل ما خوطب به و نشك فى حصول خطاب اخر له بعد اتيانه الصـلاه فى الوقت فتجرى البراءه عنه بل نقطع بانه لم يخاطب مرتين فى الوقت , و اما نيه الوجوب فلا دليل على وجوبها فى الصلاه .

ثم ان قاعـده (كلمـا غلب الله عليه فهو اولى بالعـذر) لا تشـمل من كان الاغماء بسـبب منه كأن شـرب المرقـد فأغمى عليه لعـدم صدق ما غلب الله عليه وعليه فيجب عليه القضاء .

و امـا لوكـان الفوات بسـبب الجهل فمقتضـى القاعـده وجوب القضاء عليه لإشتراك الاحكام بين الجاهل و العالم بلا فرق بينهما نعم الجاهل القاصـر ومنه الغافل الغيره الملتف للسؤال يشـمله ما تقـدم من قاعده كلما غلب الله عليه فهو اولى بالعذر وقد اسـتدل بها الامام (عليه السـلام) بها لسـقوط قضاء الصوم و الصـلاه و لا شك ان القاصـر من اظهر مصاديق المغلوب عليه اذ لا تقصير له حسب الفرض ومن ذلك يظهر

۱- المبسوط ج/۱ ص۷۳
۲- الخلاف ج/۱ ص۳۰۶ مسأله ۵۳
۳- المختلف ج/۲ ص۷۴

معذوريه المخالف لو استبصر وانه لا قضاء عليه لو ادى وظيفته وفق مذهبه كما وتشهد به النصوص ايضاً ففى صحيح العجلى عن الصادق (عليه السلام) (كل عمل عمله و هو فى حال نصبه وضلالته ثم منّ الله تعالى عليه و عرفه الولايه فأنه يؤجر عليه الّا الزكاه فإنه يعيدها لأنه وضعها فى غير مواضعها لأنها لأهل الولايه واما الصلاه و الحج و الصيام فليس عليه قضاء) و نحوه صحيح ابن اذينه(۱) الّا انه ترك فيه ذكر الحج و غيرهما(۲) و كذلك لواتى به طبق مذهبنا فانه قد ادى ما عليه فلا وجه لبطلان صلاته و وجوب قضائها نعم لواتى بها بما يعتقد بطلانها أو لم يصلها فالقاعده تقتضى وجوب القضاء عليه الّا ان المصنف فى الذكرى نقل عن كتاب الرحمه لسعد بن عبد الله الاشعرى مسنداً عن رجال الاصحاب عن عمار «قال سليمان بن خالد لأبى عبد الله (عليه السلام) و انا جالس انى منذ عرفت هذا الامر اصلى فى كل يوم صلاتين اقضى ما فاتنى قبل معرفته قال (عليه السلام) لا تفعل فإن الحال التى كنت عليها اعظم من ترك ما تركت من الصلاه»(۳) و رواه الكشى(۴) بسند ضعيف و لكنه يكفيه ضعفاً انه من اخبار عمار الساباطى الذى ما اكثر رواياته الشاذه و عليه فلا وثوق به والقاعده تقتضى وجوب القضاء .

(و يراعى فيه) أى فى القضاء (الترتيب بحسب الفوات)

۱- الوسائل باب ۳۱ من ابواب مقدمه العبادات

۲- الوسائل باب ۳ من ابواب المستحقين للزكاه ح/۲

۳- الوسائل ج۱ ص۱۲۷

۴- رجال الکشى ص۳۶۱

كما فی صحیح زراره المتقدم و صحیح ابن سنان عن الصادق (علیه السلام) فیمن نام اونسی ان یصلی المغرب والعشاء الاخره قال (علیه السلام) «و ان استیقظ بعد الفجر فلیصل الصبح ثم المغرب ثم العشاء الاخره»(۱) و نحوه صحیح ابن مسکان(۲) و موثق ابی بصیر(۳) و غیرهما(۴) و لا تخفی دلالتها علی الترتیب فالتشکیک فی ذلک فی غیر محله، فان المراد من فابدأ باولهن هو اول ما فات لا اول المأتی کما قیل فلا ذکر للمأتی حتی یعود الیه الضمیر.

(ولا یجب الترتیب بینه وبین الحاضره نعم یستحب ترتیبها علیه)

و هو قول الصدوقین(۵) اما لعدم دلاله ما دل علی الترتیب و ذلک لظهوره فی وقت الفضیله او لا اقل انه مجمل بینه و بین وقت الاداء و هذا هو الجواب الاقوی عندنا، و اما حملاًمنه لاخبار المضایقه علی الاستحباب وعدم وجوب الترتیب بین الفائته و الحاضره و یشهد لذلک صحیح ابی بصیر عن الصادق (علیه السلام) و فیه: «و ان استیقظ بعد الفجر فلیبدأ فلیصل الفجر ثم المغرب ثم العشاء الاخره قبل طلوع الشمس فإن خاف ان تطلع الشمس فتفوته احدی الصلاتین فلیصل المغرب ویدع العشاء الاخره حتی تطلع الشمس و یذهب

۱- الوسائل باب ۶۲ من ابواب المواقیت ح/۷ الملحق لحدیث ۴ و التهذیب ج/۲ ص ۲۷۰

۲- الوسائل باب ۶۲ من ابواب المواقیت ح/۴

۳- الوسائل باب ۶۲ من ابواب المواقیت ح/۳

۴- الوسائل باب ۶۲ من ابواب ح/۶

۵- المختلف ج/۲ ص۴۳۷ و الفقیه ج/۱ ص۲۳۲ و ص۲۳۳ و المقنع ص۳۲ و ص۳۳

شعاعها ثم ليصلها»(۱) وصحيح ابن سنان المتقدم و فيه «و ان استيقظ بعد الفجر فليصل الصبح ثم المغرب ثم العشاء قبل طلوع الشمس»(۲) و مثله مرسله الفقه الرضوی(۳) و ما فی المرسل عن جميل بن دراج و فيه (قال يبدء بالوقت الذی هو فيه فانه لا يأمن الموت فيكون قد ترك صلاه فريضه فی وقت قد دخلت ثم يقضی ما فاته الاولی فالاولی(۴)) و العله المذكوره فيه تدل علی عدم تسويف صاحبه الوقت وتقدمها علی الفائته وايضاً خبر اخر نقله ابن طاووس عن كتاب علی بن عبيدالله الحلبی عنه (عليه السلام) و فيه (فإن استيقظ قبل الفجر بمقدار ما يصليهما جميعاً فليصلهما و ان استيقظ بعد الفجر فليصل الفجر ثم يصلی المغرب ثم يصلی العشاء(۵)) و قد دل صدرها كلها علی امتداد وقت العشائين الی الفجر(۶) و هو خلاف المشهور و موافق لمذهب ابی حنيفه ومالك فقد قالا بامتداد وقتها الی الفجر اختياراً و به قال بعض الشافعيه اضطراراً(۷).

۱- التهذيب ج/۲ ص ۲۷۰ ح/۱۱۴

۲- التهذيب ج/۲ ح/۱۱۳

۳- الفقه الرضوی ص ۱۲۲

۴- التهذيب ج/۲ ص ۳۵۲ ح/۵۰

۵- النجعه ج/۲ من كتاب الصلاه ص ۱۸۸

۶- فقد جاء فيها: «فان استيقظ قبل الفجر بقدر ما يصليهما كليتهما فليصلهما», و قد جاء فی بعضها «و ان خشی ان تفوته احداهما فليبدء بالعشاء».

۷- المبسوط للسرخسی ج/۱ ص ۱۴۵ و شرح فتح القدير ج/۱ ص ۱۹۷ و المغنی ج/۱ ص ۴۲۴ و المجموع ج/۳ ص ۳۴ و تذكره الفقهاء ج/۲ ص ۳۱۲ و ص ۳۱۵ و المجموع ج/۳ ص ۳۹.

اقول: و قد تقدم الكلام فى ضعف هذين الصحيحين وهنالك اشكال على ذيله المشتمل على تاخير القضاء الى ما بعد طلوع الشمس وقال الشيخ بخصوص هذا الدليل انه محمول على التقيه(۱) وحمل خبر ابن زراره على المضطر ولم يحمله على التقيه(۲) ومثله الصدوق فجعله للناسى والعليل و المضطر(۳) فاشتمال صحيح ابى بصير بترك العشاء حتى تطلع الشمس و يذهب شعاعها محل اشكال تقدم الكلام فيه فى اوقات الصلاه وتقدم الجواب عليه واما اشكال التقيه فقد يقال هنا انه لا يضر بدلاله الصحيحين فالحمل على التقيه فى البعض لا يسقطهما عن الاستدلال بهما فى ما نحن فيه هذا ما يرتبط بقول الصدوقين بعدم وجوب الترتب بين الفائته و الحاضره و يمكن ايعازه الى كل من اعتمد الصحيحين ويقابله القول بوجوب الترتب بينهما كما قال به الشيخان(۴) والمرتضى(۵) والعمانى(۶) و الاسكافى(۷)وابن البراج(۸) و ابو الصلاح(۹) و الديلمى(۱۰) و ابن ادريس(۱۱) و ابن حمزه(۱۲) و ظاهر الكلينى(۱۳) و

۱- التهذيب ج/۲ ص۲۷۱

۲- التهذيب ج/۲ ص۲۵۶

۳- الفقيه ج/۱ ص۲۳۲

۴- المبسوط ج/۱ ص۱۲۷ و المقنعه ص ۲۱۱

۵- جمل العلم و العمل ص۷۲ و جوابات المسائل الرسيه ضمن رسائل الشريف المرتضى ج/۲ ص ۳۶۴.

۶- المختلف ج/۲ ص۴۳۶

۷- المختلف ج/۲ ص۴۳۶

۸- المهذب ج/۱ ص۱۲۶

۹- الكافى فى الفقه ص۱۴۹ و ص ۱۵۰

۱۰- المراسم ص ۹۰

۱۱- السرائر ج/۱ ص۲۷۴

۱۲- الوسيله ص۸۴

۱۳- الكافى ج/۳ ص۲۹۳

يشهد لهم ظاهر الاخبار المستفيضه منها صحيح صفوان عن ابى الحسن (عليه السلام) (سالته عن رجل نسى الظهر حتى غربت الشمس و قد كان صلى العصر؟ فقال كان ابو جعفر او كان ابى (عليهما السلام) يقول اذا امكنه ان يصليها قبل ان تفوته المغرب بدأ بها و الّا صلى المغرب ثم صلاها)(۱) و صحيح زراره(۲)و غيرهما(۳) الّا ان الانصاف انها لا دلاله فيها على وجوب تقديم الفائته على الحاضره و ذلك لان المراد من قوله: قبل ان تفوته المغرب.. هو فوات وقت الفضيله لا وقت الاداء فهى ادل على الجواز لا المنع وهكذا غيرها.

هذا و لعمار الساباطى هنا خبران شاذان تضمن الاول منهما بالتخيير بالابتداء بين المغرب و العشاء مع بقاء الوقت(۴) ولم يقل احد بالتخيير و تضمن الثانى منهما عدم جواز قضاء نافله و لا فريضه بالنهار(۵) و هو كما ترى .

۱- الكافى ج/۳ ص۲۹۳ ح/۶ و التهذيب ج/۲ ص۲۶۹

۲- الكافى ج/۳ ص ۲۹۱ ح/۱ و التهذيب ج/۳ ص۱۵۸

۳- الكافى ج/۳ ص ۲۹۱ ح/۲ و ح/۳ و ح/۴ و ح/۵ و ح/۶ و غيرها .

۴- التهذيب ج/۲ ص ۲۷۱ ح/۱۱۶ ؛ و فيه قال الشيخ هذا الخبر شاذ .

۵- التهذيب ج/۲ ص ۲۷۲ ح/۱؛ ۱۸ و فيه قال الشيخ ا يضاً و هذا الخبر شاذ .

جواز العدول من الفریضه الحاضره الی الفائته

لو اشتغل بالفریضه الحاضره فی اول وقتها ناسیاً ثم ذکر الفائته فی الاثناء یجوز له العدول الیها کما هو مدلول صحیح زراره المتقدم: «و ان کنت قد صلیت من المغرب رکعتین ثم ذکرت العصر فانوها العصر ثم صل المغرب»(۱).

و کذلک من العصر الی الظهر من ذلک الیوم و یدل علی ذلک صحیح الحلبی عن الصادق (علیه السلام) «عن رجل ام قوماً فی العصر فذکر و هو یصلی بهم انه ما صلی الاولی؟ قال فلیجعلها الاولی التی فاتته و استأنف العصر و قد قضی القوم صلاتهم»(۲) .

و اما خبر الحسن الصیقل عن الصادق (علیه السلام) «قلت فانه نسی المغرب حتی صلی رکعتین من العشاء ثم ذکر قال فلیتم صلاته ثم لیقض بعد المغرب»(۳) فشاذ و لا یقاوم ما تقدم هذا و لو قلنا بترتیب الحاضره علی الفائته وجب العدول الی الفائته مع الامکان.

(و لو جهل الترتیب سقط فی الاجود)

ص:۲۳۸

۱- الکافی ج/۳ ص۲۹۲ ح/۱ و التهذیب ج/۳ ص۱۵۹

۲- الکافی ج/۳ ص۲۹۴ ح/۷ و التهذیب ج/۲ ص۱۹۷

۳- التهذیب ج/۲ ص ۲۷۰ ح/۱۱۲

و استدل للسقوط بحدیث الرفع بفقره «و ما لا یعلمون» الدال علی رفع التکلیف عند عدم العلم و بقاعده نفی الحرج { و ما جعل علیکم فی الدین من حرج} و بان مورد الاخبار الآمره بالترتیب العلم.

و ردّ الاخیر بان اطلاق صحیح زراره المتقدم محکم و دعوی الانصراف فیه الی صوره العلم باطله اذ لیس حاله الا حال سائر ادله الاحکام و الفرق بینه وبین غیره غیر ظاهر.

و ردّ الثانی بان استلزام الحرج فی بعض موارد التکرار لا یدل علی السقوط فی الموارد الاخر و یرد علی الاول منع شموله لما نحن فیه فان لزوم الترتیب معلوم فلم یرتفع و انما متعلقه مجهول فحاله حال من فاتته صلاه مردده بین واحده من الخمس و قد قیل فیه بلزوم التکرار تحصیلاً لامتثال الواجب .

(و لو جهل عین الفائته صلی صبحاً و مغرباً معیّنین و اربعاً مطلقه)

و استند المصنف فی ذلک الی الدلیل الخاص و هو صحیح علی بن اسباط عن غیر واحد من اصحابنا فیمن نسی صلاه من صلاه یومه واحده و لم یدر ای صلاه هی فقال الصادق (علیه السلام) «صلی رکعتین و ثلاثاً و اربعاً»(۱), و قریب منه مرفوع الحسین بن سعید(۲) و لم یستند فیه المصنف الی ما تقضیه القاعده و الّا لقال بوجوب تکرار الصلاه خمساً کما قال ابن ادریس فیمن فاتته واحده من الخمس اذا کان مسافراً و قال لولا الاجماع المنعقد علی عین تلک المساله «یعنی تردد

۱- التهذیب ج/۲ ص۱۹۷ ح/ ۷۵ و ح/۷۶
۲- المحاسن کتاب العلل ح/۶۸

الواحده فی الحضر» لما قلنا به(۱) و الوجه فی تکرار الصـلاه خمساً اعتبار نیه التعیین فی النیه الّا انه علی القول به یحصل الامتثال باربع صلوات لحصول نیه التعیین فی المردده بین العصر و الظهر بنیه ما فی الذمه .

هـذا و أوجب الخمس فیمـا نحن فیه من الجهل بعین الفائته ابو الصـلاح الحلبی(۲) و ابن زهره(۳) و علاء الـدین صاحب اشاره السبق(۴) و المشـهور خلافهم فقد ذهب الی الاجتزاء بثلاث صلوات المرتضی(۵) و ابن البراج(۶) و الشیخ(۷) و ابن ادریس کما تقدم ادعاؤه الاجماع فی ذلک و المحقق(۸) و سلار(۹) و المفید(۱۰) و الصدوق(۱۱) و ابن

۱- السرائر ج/۱ ص۲۷۵

۲- الکافی فی الفقه ص ۱۵۰

۳- الغنیه ص ۵۰۰

۴- اشاره السبق لعلاء الدین علی بن ابی الفضل ص۱۲۳

۵- جمل العلم و العمل ؛ ضمن رسائله ج/۳ ص۳۹ و طبعه النعمان النجف ص ۷۴

۶- المهذب ج/۱ ص۱۲۶

۷- النهایه ص۱۲۷ و المبسوط ج/۱ ص۱۲۷ و الخلاف ج/۱ ص۳۰۹ مسأله ۵۸

۸- المعتبر ص۲۳۷

۹- المراسم ص ۹۱

۱۰- المقنعه ص۱۴۸

۱۱- الفقیه ج/۱ ص ۲۳۱ و المقنع ص ۳۲

الجنید(۱) و بعد عمل هؤلاء بصحیح علی بن اسباط عن غیر واحد من اصحابنا تعرف ضعف ما ذهب الیه الحلبیان و صاحب الاشاره.

ثم انه لو کان الترتیب غیر مقدور فانه یسقط للعجز عنه عقلا وشرعا بدلیل «رفع عن .. و ما لا یطیقون» و مثل ذلک لو کان عسرا.

هذا و لیس مرسل ابن اسباط کباقی المراسیل فقد رواه عن غیر واحد من اصحابنا فالراوی اکثر من واحد بل الظاهر من هذا التعبیر استفاضه النقل عن اصحابنا.

ثم انه یتعدی فی الحکم بعد کون المناط واحد الی باقی الفروع کتردد الفائته بین الخمس فی السفر فیصلی الرکعتین مردده وثلاث رکعات المغرب و یشهد لذلک ایضاً التعلیل الوارد فی مرفوعه الحسین بن سعید «فان کانت الظهر اوالعصر او العشاء کان قد صلی وان کانت المغرب او الغداه فقد صلی» و بالتعدی صرح ابن البراج(۲) و جعله ابن ادریس(۳) من القیاس و هو کما تری.

(و یقضی المرتد زمان ردته)

لقصور ما تقدم من سقوط القضاء عن الکافر الاصلی عن شموله لهذا .

(و کذا یقضی فاقد الطهور علی الاقوی)

عند المصنف و قد تقدم الکلام فیه مفصلاً فی آخر باب التیمم و قلنا ان الاقوی وجوب الاداء فراجع.

۱- المختلف ج/۲ ص۴۵۲

۲- المهذب ج/۱ ص۱۲۶

۳- السرائر ج/۱ ص۲۷۵

هذا و لو فعل الانسان ما امر به اضطراراً کالصلاه مع التیمم تجزیه ولا اعاده علیه مطلقاً لا فی الوقت ولا خارجه، و یشهد لذلک مضافاً الی ما حقق فی الاصول من قیام المامور به الاضطراری مقام الاختیاری صحیح زراره قلت لابی جعفر (علیه السلام) «رجل خرج من سفینه عریاناً او سلب ثیابه و لم یجد شیئاً یصلی فیه فقال یصلی ایماءً فان کانت امراه جعلت یدها علی فرجها و ان کان جعل یده علی سوءته ثم یجلسان فیومیان ایماءًولا یسجدان و لا یرکعان فیبدو ما خلفهما..»(۱) و اطلاقه اللفظی او المقامی دال علی کفایه الصلاه ایماءً بلا اعاده مطلقاً و مثله غیره(۲).

(و اوجب ابن الجنید الاعاده علی العاری اذا صلی ثم وجد الساتر فی الوقت)

و استدل له الشهید الثانی بموثق عمار و فیه: «یتیمم و یصلی فاذا اصاب ماء غسله و اعاد الصلاه»(۳) .

اقول: لم یستند الاسکافی فیما قال الی خبر عمار و انما هو قائل بوجوب تاخیر الصلاه الی آخر الوقت لذوی الاعذار(۴) کما هو قول المرتضی علی نقل المختلف(۵) و الدیلمی(۶) و خبر عمار شاذ و معارض بما هو اقوی منه کما عرفت من صحیح زراره.

۱- الکافی ج/۳ ص۳۹۶ ح/۱۶ و التهذیب ج/۲ ص۳۶۴

۲- الوسائل ج۴ ص ۴۴۹ ح۳

۳- التهذیب ج/۲ ص۲۲۴ ح/۹۴

۴- المختلف ج/۲ ص۴۵۹ مسأله ۳۲۰

۵- المختلف ج/۲ ص۴۵۹ مسأله ۳۲۰

۶- المراسم ص۷۶

(و يستحب قضاء نوافل الراتبه)

استحباباً مؤكداً اذا لم يكن فوتها لمرض والّا فلا تاكد فيه ويشهد لذلك صحيح مرازم سأل اسماعيل بن جابر ابا عبد الله (عليه السلام) فقال اصلحك الله ان على نوافل كثيره فكيف اصنع فقال: «اقضها فقال انها اكثر من ذلك قال اقضها قلت لا احصيها قال توخّ قال مرازم و كنت مرضت اربعه اشهر لم اصل نافله فقال ليس عليك قضاء ان المريض ليس كالصحيح كلما غلب الله عليه فالله اولى بالعذر فيه»(۱).

و كذلك لو اهتم كما فى خبر على بن اسباط عن عده من اصحابنا (ان ابا الحسن الاول (عليه السلام) كان اذا اهتم يترك النافله(۲)) لكنه ضعيف سندا و المراد منه اما الاهتمام و الانشغال بعمل او حصول الهم كما قيل ولا قرينه عليه ويشهد للاول صحيح ابن سنان الاتى فى قضاء النوافل مع بيان اى اهتمام.

و كذلك من لم يكن له اقبال كما فى خبر على بن معبد او غيره عن احدهما (عليه السلام) قال النبى (صلى الله عليه و آله) ان للقلوب اقبالاً و ادباراً فاذا اقبلت فتنفلوا و اذا ادبرت فعليكم بالفريضه(۳) فانه دال على عدم تأكد النافله عند عدم اقبال القلب لكنه ضعيف سندا.

۱- الكافى ج/۳ ص ۴۵۰ ح/۴ باب ۸۶ من الصلاه .
۲- الكافى ج/۳ ص۴۵۴ ح/۱۵
۳- الكافى ج/۳ ص۴۵۴ ح/۱۶

و اما تأكده بدون ما مر فيدل عليه صحيح ابن سنان عن الصادق (عليه السلام) «رجل عليه من صلاه النوافل ما لا يدرى ما هو من كثرته كيف يصنع قال: فليصل حتى لا يدرى كم صلى من كثرته فيكون قد قضى بقدر علمه قلت لا يقدر على القضاء من كثره شغله فقال: ان كان شغله فى طلب معيشه لابد منها اوحاجه لاخ مؤمن فلا شىء عليه و ان كان شغله لدنيا تشاغل بها عن الصلاه فعليه القضاء و الّا لقى الله عزوجل مستخفاً متهاوناً مضيعاً لسنه رسول الله (صلى الله عليه و آله) » (۱).

(فان عجز تصدق)

و يشهد له ذيل صحيح ابن سنان (قلت فانه لا يقدر على القضاء فهل يصلح له ان يتصدق؟ فسكت ملياً ثم قال نعم فليتصدق بصدقه قلت وما يتصدق؟ فقال بقدر طوله وادنى ذلك مد لكل مسكين مكان كل صلاه قلت وكم الصلاه التى يجب عليه فيها مد لكل مسكين فقال: لكل ركعتين من صلاه الليل وكل ركعتين من صلاه النهار فقلت لا يقدر فقال مد لكل اربع ركعات فقلت لا يقدر فقال مد لكل صلاه الليل و مد لكل صلاه النهار و الصلاه افضل والصلاه افضل(۲)).

وكما ان قضاء النافله افضل من التصدق فكذلك قضاءها افضل من تعجيلها بناءً على جواز تعجيل الناافله كما ذهب اليه ابن الجنيد(۳) وقال بما هو اخص من قول

۱- الفقيه ج/۱ ص۳۵۹ و الكافى ج/۳ ص۴۵۳ ح/۱۳

۲- و ما ذكره الشيخ فى النهايه ص۱۲۷: «فإن عجز فعن كل يوم بمد» لم يرد فى خبر و لعله وقف على خبر و لم يصل الينا .

۳- المختلف ج/۲ ص۳۳۵

ابن الجنيـد الكلينى(۱) حيث روى خبر محمـد بن مسـلم عن البـاقر (علیه السـلام) «عن الرجـل يشـغل عن الزوال ايعجّل من اول النهار فقال نعم اذا علم انه يشتغل فيعجلها فى صدر النهار كلها و قضاؤها افضل»(۲).

ثم انه لا- يختص قضـاء النـافله بوقت فيسـتحب قضـاء نوافـل الليـل بالنهـار و بـالعكس كما فى صـحيح الحلبى عن الصادق (علیه السـلام) «عن رجل فاتته صـلاه النهار متى يقضـيها قال (متى شاء ان شاء بعد المغرب وان شاءبعد العشاء»(۳) و فى مكاتبه محمد بن يحيى بن حبيب الى الرضا (علیه السـلام) «يكون علىّ الصـلاه النافله متى اقضيها فكتب (علیه السلام) ايه ساعه شئت من الليل أو نهار»(۴), نعم الافضل قضاء ما فات من الليل بالليل و ما فات من النهار فى النهار كما يدل عليه صـحيح معاويه بن عمار الاتى وغيره صريحاً(۵) و به قـال ابن الجنيـد الّـا انه قال والنهار بالنهار الى ان يزيـد زوال الشـمس ثمانيه اقـدام على زوال يومها)(۶) و استدل له المختلف بصحيح معا ويه بن عمار عن الصادق (علیه السلام) (اقض ما فاتک من صلاه النهار بالنهار ومن صلاه الليل بالليل(۷)) و لا

۱- الكافى ج/۳ ص ۴۵۰ ح/۱

۲- الكافى ج/۳ ص ۴۵۰ ح/۱

۳- الكافى ج/۳ ص ۴۵۴ ح/۶

۴- الكافى ج/۳ ص ۴۵۴ ح/۱۷

۵- الكافى ج/۳ ص ۴۵۴ ح/۵

۶- المختلف ج/۲ ص ۴۵۵

۷- الكافى ج/۳ ص ۴۵۱ ح/۳ و التهذيب ج/۲ ص ۱۶۲

دلاله فیه علی ذیل ما قال و اما خبر عمار المتضمن لعدم جواز قضاء النافله ولا الفریضه فی النهار فقد تقدم الکلام عن شذوذه .

حصیله البحث:

یجب قضاء الفرائض الیومیّه مع الفوات حال البلوغ و العقل و الخلوّ عن الحیض و النّفاس و الکفر الأصلیّ، و وجوب القضاء و لو کان الفوت عن نسیان او نوم او فوت شرط عمدا او جهلا تقصیریا. و لو کان الفوت عن اغماء مستوعب سقط القضاء. وتجب صلاه ما ادرک وقته و لو بلغ الصبی فی اثناء الصلاه والوقت باق وجب علیه اتمام الصلاه فقط ولا اعاده علیه , و لوکان الفوات بسبب الجهل وجب علیه القضاء ایضا الّا الجاهل القاصر ومنه الغافل الغیره الملتف للسؤال فانه لا- یجب علیه القضاء ومثله المخالف لو استبصر فانه لا قضاء علیه لو ادی وظیفته وفق مذهبه, الا الزکاه فإنه یعیدها لأنه وضعها فی غیر مواضعها لأنها لأهل الولایه واما الصلاه و الحج و الصیام فلا قضاء علیه , ویجب علی المرتد ان یقضی زمان ردته.

و یراعی فیه التّرتیب بحسب الفوات و لا یجب التّرتیب بینه و بین الحاضره، نعم یستحبّ، و لو اشتغل بالفریضه الحاضره فی اول وقتها ناسیاً ثم ذکر الفائته فی الاثناء یجوز له العدول الیها. ویجب العدول الی الفریضه السابقه لو شرع فی اللاحقه ناسیاً. وفی الظهرین یجب العدول ولو بعد الفراغ فیعدل من العصر الی الظهر مطلقاً. ولو تجاوز محل العدول کما فی العشاء بعد رکوع الرابعه اذا کان ناسیاً للمغرب بطلت صلاته.

ص:۲۴۶

و لا یسقط الترتیب بالجهل فیجب علیه تکرار الصلاه الّا اذا کان الترتیب غیر مقدور او موجبا للعسر والحرج فانه یسقط .

و لو جهل عین الفائته صلّی صبحاً و مغرباً و أربعاً مطلقهً، و المسافر یصلّی مغرباً و ثنائیهً مطلقهً. و یقضی المرتدّ زمان ردّته. و لو فعل الانسان ما امر به اضطراراً کالصلاه مع التیمم تجزیه ولا اعاده علیه مطلقاً لا فی الوقت ولا خارجه.

(القضاء عن المیت)

(و یجب علی الولی قضاء ما فات اباه فی مرضه و قیل ما فاته مطلقاً و هو احوط)

ظاهر المصنف حیث عبر بما فات اباه, کون الولی هو الولد الذکر الاکبر فإن لم یکن وکانوا اناثاً لم یلزمهن القضاء کما ذهب الیه الشیخ(۱) و صاحب الاشاره(۲) و ابن حمزه(۳) و ابن ادریس(۴).

و قیل کل وارث ذهب الیه و الصدوقان و المفید(۵) و ابو الصلاح و ابن زهره(۶) و ابن الجنید و ابن البراج(۷) یعنی علی ولده الاکبر من الذکور ان یقضی عنه ما فاته من الصلاه فإن لم یکن له ذکر فالاولی من النساء .

ص:۲۴۷

۱- المبسوط ج/۱ ص۲۸۶

۲- اشاره السبق عنه النجعه ج/۲ من الصلاه ص۱۹۸

۳- الوسیله ص ۱۵۰

۴- السرائر ج/۱ ص۳۹۹

۵- مختلف الشیعه ج/۳ ص۳۹۶ و المقنع ص ۶۳

۶- النجعه ج/۲ من الصلاه ص۱۹۸

۷- مختلف الشیعه ج/۳ ص۳۹۶ و المهذب ج/۱ ص۱۹۵

و اما الاخبار ففی صحیح حفص بن البختری عن الصادق (علیه السلام) «فی الرجل یموت وعلیه صلاه أو صیام قال یقضی عنه اولی الناس بمیراثه قلت فإن کان اولی الناس به امرأه فقال لا الّا الرجال»(۱) و مثله مرسل حماد بن عثمان(۲) و قریب منهما ما عن ابن ابی عمیر مرسلاً(۳) و فی مکاتبه الصفار فی الصحیح «رجل مات و علیه قضاء من شهر رمضان عشره ایام وله ولیان هل یجوز لهما ان یقضیا عنه جمیعاً خمسه ایام احد الولیین وخمسه الاخر؟ فوقع (علیه السلام) یقضی عنه اکبر ولییه عشره ایام ولاءً»(۴) و قال الصدوق و هذا التوقیع عندی من توقیعاته الی محمد بن الحسن الصفار بخطه (علیه السلام) (۵) و هی تدل علی ان القضاء واجب علی الولی الذکر و مع التعدد فالاکبر و لا یجب علی النساء وهو المفهوم من الکلینی , و اما موثق ابی بصیر من انه یقضی عنه افضل اهل بیته(۶) فالمراد منه الاکبر من الذکور و علی

۱- الکافی ج/۴ ص۱۲۴

۲- الکافی ج/۴ ص۱۲۴ التهذیب ج/۴ ص۲۴۶

۳- النجعه ج/۲الصلاه ص۱۹۹

۴- التهذیب ج/۴ ص۲۴۷ و الفقیه ج/۲ ص۹۸ و الکافی ج/۴ ص۱۲۴ ح/۵

۵- الفقیه ج/۲ ص۹۹

۶- التهذیب ج/۴ ص۳۲۵ ج/ ۷۵

فرض الاطلاق فقد رواه الشيخ فی ابواب الزیادات وهذا ایه ضعفه ولا یقاوم ما سبق و یحتمل حمله علی الاستحباب بقرینه مرسل الفقیه(۱).

و اما المقضی عنه: فالرجل و المرأه سواء فی القضاء عنها و سیأتی فی باب الصوم الکلام عن ذلک مفصلاً .

و اما المقضی فما ذکره المصنف من قضاء ما فاته فی مرضه قاله الشیخ فی الخلاف حیث قال: «و من فاته فریضه لمرض لا یزیل العقل لزمه قضاؤها فان ادرکته الوفاه وجب علی ولیه القضاء عنه»(۲) و لا یخلو من اجمال و أوضح منه قال ابن ادریس ولا یقضی عنه الّا الصلاه الفائته فی حال مرض موته فحسب دون ما فاته من الصلوات فی حال غیر مرض الموت.(۳) و لم یقل احد بما قال معیناً وانما قال به ابن الجنید(۴) و المرتضی(۵) و ابن زهره(۶) و صاحب الاشاره(۷) مخیراً بینه وبین

۱- الفقیه ج/۲ ص۹۸ ح/۲ وهو: (انه قال: اذا مات الرجل و علیه صوم شهر رمضان فلیقض عنه من شاء من اهله) و هو قد افتی قبله بقضاء النساء عنه عند عدم الرجال الّا ان ظاهره الوجوب و مثله الرضوی.

۲- النجعه ج/۲الصلاه ص۱۹۹

۳- السرائر ج/۱ ص۳۹۹ والمختلف ج۳ ص۴۰۴

۴- المختلف ج/۲ ص۴۵۵

۵- جمل العلم و العمل ص۷۳

۶- النجعه ج/۲الصلاه ص۱۹۹

۷- النجعه ج/۲ من کتاب الصلاه ص۱۹۹

الصدقه عن کل رکعتین بمد فان لم یقدر فعن اربع بمد و الّا فعن اللیلیه بمد و النهاریه بمد و لم یظهر لهم من مستند و انما ادعی ابن زهره الاجماع .

و هنالک قول ثالث قال به الصدوق و هو وجوب قضاء خصوص ما فاته فی مرضه من الصلاه التی دخل وقتها(۱) و یشهد له ما رواه علی بن طاووس عن ابن سنان عن الصادق (علیه السلام) (قال صلاه التی دخل وقتها قبل ان یموت المیت یقضی عنه اولی الناس به(۲)) لکنه ضعیف سندا.

و عن ابن ابی عقیل القول بشذوذ القول بمفاد الخبر الذی دل علی قضاء الصوم و الصلاه عن المیت و انه مطرح(۳) و الظاهر ان مراده صحیح حفص المتقدم الذی مورده «مَن علیه صوم وصلاه» الظاهر فی من هو من اهل الصوم و الصلاه لا التارک لهما عمدا فالمتیقن منه هو ما فاته لعذر ومع ذلک لم یفت احد باطلاقه عدا ما اطلقه الشیخ فی النهایه(۴).

هذا و لم یتعرض للمسأله الاخرون کالمفید و ابن حمزه و سلار و ابی الصلاح و اما ما قاله المصنف من القیل فلم نقف علی قائله، و الحاصل مما سبق هو ان الامر یتردد بین قول المتقدمین القائلین بما فاته فی مرض الموت - معینا او مخیرا بینه و بین التصدق- و بین قول الصدوق و هو ما فاته فی مرضه من الصلاه التی دخل

۱- المقنع ص۶۱ طبع مؤسسه الهادی (علیه السلام)
۲- الوسائل ج۸ ص۲۸۱
۳- المختلف ج/۳ ص۳۹۲ مساله ۱۱۶
۴- المختلف ج/۳ ص۴۰۵ والنهایه ۶۳۳

وقتها و بین المتیقن من صحیح حفص و هو ما فاته لعذر بلا فرق بین مرض الموت و غیره . و قد عرفت ضعف مستند قول الصدوق و ان اطلاق صحیح حفص اعرض عنه الاصحاب فینحصر الامر بما قاله الاصحاب مما فاته فی مرض الموت کما افتی به المصنف.

(و لو فات المکلف ما لم یحصه تحرّی وبنی علی ظنه)

لم یرد فیه نص بخصوص الفریضه و انما ورد ذلک فی النافله فقد تقدم صحیح مرازم و صحیح ابن سنان الدالان علی ذلک و بهما استدل علی اولویه الفریضه و هذه الاولویه صحیحه لو لم تکن للنافله خصوصیه و الظاهر عدم الخصوصیه وکیف کان فما الذی تقتضیه القاعده ؟ هل هو الاحتیاط و ان المورد من موارد تنجز العلم الاجمالی ؟ ام ان العلم الاجمالی منحل الی الاقل و هو المعلوم بالتفصیل والاکثر هو المشکوک ابتداءً؟ فلو قلنا بالاول لزم الاحتیاط و لو قلنا بالثانی جرت البراءه کما علیه مشهور المتأخرین.

اقول: و الصحیح هو انحلال العلم الاجمالی الی علم تفصیلی بالاقل و شک بدوی بالاکثر کما حقق فی علم الاصول.

و اما وجه قول المصنف من البناء علی الظن فهو لانه یری ان الظن یقوم مقام العلم عند تعذره،الا انه لا دلیل علی هذا .

(و یعدل الی الفریضه السابقه لو شرع فی اللاحقه ناسیاً)

کما یدل علیه صحیح زراره المتقدم وغیره(۱) .

ص:۲۵۱

۱- الکافی ج/۳ ص ح/۵ باب ۱۲

(و لو تجاوز محل العدول اتمها ثم تدارك السابقه لا غير)

الّا ان الذى دل عليه صحيح زراره بالنسبه للظهرين هو وجوب العدول ولو بعد الفراغ فيعدل من العصر الى الظهر مطلقاً ففيه (اذا نسيت الظهر حتى صليت العصر فذكرتها وانت فى الصلاه أو بعد فراغك فانوها الاولى وصل العصر فانما هى اربع مكان اربع ...الخبر)ومثله صحيح الحلبى(عن رجل نسى ان يصلى الاولى حتى صلى العصر قال فليجعل صلاته التى صلى الاولى ثم ليستأنف العصر..(۱)) و صحيحه الاخر المتقدم وعليه فلا مورد لقول المصنف: (ولو تجاوز محل العدول)

قلت: انما يصح كلامه فى العشاء بعد ركوع الرابعه اذا كان ناسياً للمغرب فحينئذ يتمها ثم يأتى بالمغرب الا ان اتمامها بعد الالتفات الى نسيان السابقه عليها مناف لشرطيه الترتيب بينهما ولا دليل على جواز اتمامها كما ولا يصححها حديث لا تعاد كما توهم فمقتضى القاعده هو بطلان الصلاه بعد زياده الركوع لو قلنا بأن زيادته مبطله لفوات شرطيه الترتيب الذى دل عليه معتبر(۲) عبيد بن زراره قال قال الصادق (عليه السلام) (اذا زالت الشمس فقد دخل وقت الصلاتين الظهر و العصر الّا ان

ص:۲۵۲

۱- التهذيب ج/۲ ص۲۶۹ ح/۱۱۱

۲- الروايه نقلت عن كتاب عبيد بن زراره و الشيخ رواه بسند صحيح الّا من جهه القاسم بن عروه فهو لم يوثق نعم اعتمد على كتابه الصدوق والصدوق رواه بطريق اخر مهمل ايضاً و الكلينى رواها بطريق فيه القاسم ايضاً الّا ان النجاشى له طريق صحيح الى كتاب عبيد بن زراره وبذلك يصح السند الى هذا الكتاب مضافاً الى ما تقدم من مشهوريه و مقطوعيه الكتب بإنتسابها الى اصحابها فى زمان الصدوق (رحمه الله) .

هذه قبل هذه)[(۱)] واما لو قلنا بأن زياده الركوع المبطله فی الصلاه سهواً انما هی بعد رفع الرأس منه فالامر واضح فيرسل نفسه كما تقدم القول به, بعد ما تذكر انه نسی المغرب و يتم صلاه المغرب و يأتی بسجدتی السهو للقيام الزائد كما تقدم دليله ثم يصلی العشاء.

هذا وروی الطبرسی مرسلًا عن الحميری عن «الحجه (عجل الله تعالی فرجه الشريف) لمن صلی الظهر ركعتين نسياناً ثم تذكر بعد ما صلی من العصر ركعتين انه كيف يصنع فأجابه (عجل الله تعالی فرجه الشريف) ان كان احدث بين الصلاتين حادثه تقطع بها الصلاه اعاده الصلاتين وان لم يكن احدث حادثه جعل الركعتين الاخيرتين تتمه لصلاه الظهر و صلی العصر بعد ذلك»[(۲)].

اقول: و حيث انه لم يفت بمضمونه احد مع ارساله فلا يمكن العمل به .

(مسائل)

هل يجب تأخير الصلاه لاولی الاعذار الی آخر الوقت؟

(الاولی: ذهب المرتضی و ابن الجنيد و سلار و الی وجوب تأخير اولی الاعذار الی آخر الوقت)

۱- الكافی ج/۳ ص ۲۸۱ ح/۱۲ و الفقيه ج/۱ ص۱۳۹ ح/۲ و التهذيب ج/۲ ص۲۶ ح/۲۴
۲- بحار الانوار ج۸۵ ص۱۸۷

و کذلک ابو الصلاح(۱) و ابن زهره(۲) و هو الذی تقتضیه القاعده بعد شرطیه ما تعذر بالفعل اللازم منها وجوب تحصیله عقلاً الّا ان ذلک مختص بمن یرجو زوال عذره و یشهد لذلک ایضاً خبر ابی البختری عن الصادق (علیه السلام) «من غرقت ثیابه فلا ینبغی له ان یصلی حتی یخاف ذهاب الوقت یبتغی ثیاباً فإن لم یجد صلی عریاناً»(۳) هذا وقد نقل کلام المرتضی العلامه فی المختلف(۴) لکننا لم نعثر علیه فی کتبه، و القول الاخر فی المسأله هو قول الشیخ کما قال المصنف:

(و جوزه الشیخ فی اول الوقت وهو الاقرب)

و استدل له العلامه فی المختلف بعد ان قوّاه بأنه مخاطب بالصلاه عند اول الوقت فکان مجزیاً لأنه امتثل(۵).

اقول: و هو یصح لمن لا یرجو زوال عذره و اما من یرجو زوال عذره فلابد من اتیانه بالمأمور به بشرائطه و الفرض انه لا یرجو تحصیلها فالمشروط عدم عند عدم شرطه نعم لو صلی والحال هکذا وتبین عدم ارتفاع عذره الی اخر الوقت صحت

۱- النجعه فی شرح اللمعه، ج ۳، ص: ۲۰۲

۲- النجعه فی شرح اللمعه، ج ۳، ص: ۲۰۲

۳- قرب الاسناد ص۱۴۴ ح/۵۱۱ ؛ و الاشعث یات ص۴۸ .

۴- المختلف ج/۲ ص۴۵۹

۵- المختلف ج/۲ ص۴۵۹ ؛ اقول: لکنی لم اعثر علی کلام الشیخ, و قد ذکر فی حاشیه المختلف انه فی النهایه ص۴۷ و ص۵۸ و لم اعثر علی ذلک .

صلاته اذا ما اتی بها بشرائطها الاخری غیر المتعذره لانکشاف تکلیفه بما اتی به واقعاً.

حکم المبطون

(الثانیه: المروی فی المبطون) وهو من به اسهال أو انتفاخ فی بطنه أو من یشتکی بطنه(۱).

(الوضوء و البناء اذا فاجأه الحدث و أنکره بعض الاصحاب و الاقرب الاول لتوثیق رجال الخبر عن الباقر (علیه السلام)

وهو صحیح محمد بن مسلم عن ابی جعفر (علیه السلام) انه قال(صاحب البطن الغالب یتوضأ ویبنی علی صلاته)(۲) و به افتی الصدوق کما عرفت والشیخ فی المبسوط(۳) وهو المفهوم من الکلینی حیث روی خبر ابن مسلم المتقدم الّا انه هکذا (فقال یبنی علی صلاته(۴)) و الظاهر حصول سقط فیه بشهاده روایه الفقیه و التهذیب له فی الموضعین وبقرینه قوله (یبنی علی صلاته) حیث ان التعبیر بالبناء انما یناسب ما لو توضأ فی الصلاه بل مقتضاه ذلک لا غیر، و انکر ذلک ابن ادریس فقال ان

۱- مجمع البحرین ج/۶ ص۲۱۵ و الصحاح ج/۵ ص۲۰۸ (بطن) .

۲- الفقیه ج/۱ ص۲۳۷ و رواه التهذیب عنه وفی ذیله بدل یبنی علی صلاته (یتوضأ فی صلاته فیتم مابقی) ج/۱ ص ۳۵۰ ح/۲۰ و ص۳۰۶ ح/۲۸ و زاد بعد یتوضأ ثم یرجع.

۳- المبسوط ج/۱ ص ۱۳۰

۴- الکافی ج/۳ ص ۴۱۱ ح/۷

سلس البول والغائط اوالحدث ان كان تراخی قدر الصلاه وجب علیه الطهاره وأداؤها وینوی رفع الحدث ویصلی فإن فاجأه الحدث –الی– بطلت صلاته وتوضأ واستأنف من الرأس وان کان لا یتراخی عنه قدر الصلاه ؟ توضأ –الی– و لا تبطل صلاته بما یتجدد علیه من الاحداث.(۱)

اقول: وکلامه اجتهاد قبال النص نظیر کلام العلامه فی المختلف حیث قال: لنا مع امکان الصلاه بغیر حدث انه متمکن من ایقاع صلاه بطهاره رافعه للحدث فیجب علیه کغیره(۲) فإنه اذا صدق علیه صاحب البطن الغالب کان حکمه ما اطلقه النص من التوضأ و البناء و اذا لم یکن بطنه غالباً فخارج عن مفروض المسأله .

واما ما استدل به من صحیح ابن مسلم بروایه الکافی ووصفه بالموثق وانه لم یذکر التجدید فیکون منفیاً بالاصل و عارضه بموثقه الاخر المروی فی التهذیب ومنع من صحه سنده لأن فی طریقه ابن بکیر وهو فطحی فباطل بعد ما عرفت من حصول سقط فی الصحیح و انه خبر واحد رواه الثلاثه باسانید متعدده و فیها الصحیح فلاحظ.

و یشهد لحکم المبطون ایضاً صحیح الفضیل بن یسار(۳) وفیه: (فقال انصرف ثم توضأ و ابن علی ما مضی من صلاتک ما لم تنقض الصلاه بالکلام متعمداً فإن

۱- السرائر ج/۱ ص۳۴۹ و ص ۴۵۰

۲- المختلف ج/۲ ص۴۵۷

۳- قال قلت للباقر (علیه السلام) اکون فی الصلاه فأجد غمزاً فی بطنی أو اذاً أو ضرباناً– الی اخر ما نقلناه فی المتن . و فی الفقیه بدل اذی – ازاً و هو التهییج و الغلیان الحاصل فی البطن من ازت القدر اشتد غلیانها و تهیجها راجع مجمع البحرین ج/۴ ص۶ و الصحاح ج/۳ ص۸۶۴ و الظاهر من الصحیح بقرینه ما تقدم انه حصل له هیجاناً فی بطنه ما یمنعه من الاستمرار بصلاته و لابد من تقییده بمن فیه البطن و الا فهو معرض عنه.

تکلمت ناسیاً فلا شیء علیک وهو بمنزله من تکلم فی الصلاه ناسیاً قلت وان قلب وجهه عن القبله قال: نعم)(۱).

و اما حکم المسلوس: فقد عرفت کلام ابن ادریس فیه و للشیخ فیه قولان احدهما تجدید الوضوء لکل صلاه(۲).

و الثانی: الجمع بین صلوات کثیره بوضوء واحد(۳) ویشهد له موثق سماعه «سألتُه عن رجُل أخذهُ تَقطِیرٌ من فرجه إِمَّا دمٌ و إمَّا غیرهُ قال فَلیَصنَع خَرِیطَهً و لیَتَوَضَّأ و لیُصَلِّ فإِنَّما ذلک بلاءٌ ابْتُلیَ به فلا یُعِیدَنَّ إلّا من الحدث الَّذی یُتوضّأ منه»(۴).

والثالث: ما نسبه المختلف للشیخ وهو الجمع بین الظهرین بوضوء واحد خاصه و کذلک العشائین دون باقی الصلوات(۵) بشهاده ما رواه صحیحاً عن حریز عن الصادق (علیه السلام): اذا کان الرجل یقطر منه البول او الدم اذا کان حین الصلاه اتخذ

۱- الاستبصار ج/۱ ص۴۰۱ و الفقیه ج/۱ ص ۲۴۰ و التهذیب ج/۲ ص۳۳۲

۲- الخلاف ج/۱ ص۲۴۹ مساله ۲۲۱

۳- المبسوط ج/۱ ص ۱۳۰ و ص۶۸ و قال باستحباب ان یلف خرقه علی ذکره لئلا تتعدی النجاسه الی ثیابه وبدنه.

۴- تهذیب الأحکام (تحقیق الخرسان)، ج ۱، ص: ۳۴۹

۵- المختلف ج/۱ ص۱۴۵

کیساً وجعل فیه قطناً ثم علقه علیه وادخل ذکره فیه ثم صلی یجمع بین الصلاتین الظهر و العصر یؤخر الظهر ویعجل العصر باذان واقامتین ویفعل ذلک فی الصبح)(۱) الدال علی کفایه وضوء واحد للظهرین اذا جمع بینهما. وفیه: انه لا دلاله فیه علی عدم کفایه وضوء واحد لکل الصلوات وعلیه فلا ینافی موثق سماعه المتقدم الدال علی کفایه وضوء واحد إلّا من الحدث الَّذی یُتوضّأ منه.

و یجب ان یتحفظ من نجاسه البول بان یجعل خریطه وهی وعاء مخصوص کما فی صحیح الحلبی عن الصادق (علیه السلام): (سئل عن تقطیر البول قال: یجعل خریطه اذا صلی)(۲) و صحیح منصور بن حازم قلت لابی عبد الله (علیه السلام) (الرجل یعتریه البول ولا یقدر علی حبسه قال: فقال لی اذا لم یقدر علی حبسه فالله اولی بالعذر یجعل خریطه)(۳) فالصحیح هو القول الثانی للشیخ والظاهر وجوب جعل الخریطه خلافاً لما عن الشیخ باستحبابها.

استحباب تعجیل القضاء

(الثالثه: یستحب تعجیل القضاء)

ص:۲۵۸

۱- الفقیه ج/۱ ص۴۸ ح/۱۴۶ والتهذیب ج/۱ ص۳۴۸

۲- التهذیب ج/۱ ص۳۵۱ ح/۲۱ و ج/۳ ص۳۰۶ ح/۹۴۳ الحدیث الاخر

۳- الکافی ج/۳ ص ۲۰ ح/۵ و قیل: بانه حسن لاجل ابن هاشم فی سنده و قد نقل الاتفاق علی وثاقته ابن طاووس فی فلاح السائل فهو صحیح. والخریطه: وعاء من جلد او غیره یشد علی ما فیه.

کما تقدم الکلام فیه مفصلاً.

(و لو کان نافلهًلم ینتظر بقضائها مثل زمان فواتها)

کما هو مقتضی صحیح الحسین بن ابی العلاء عن الصادق (علیه السلام) (اقض صلاه النهار ای ساعه شئت من لیل او نهار کل ذلک سواء)(۱) وغیره(۲).

و ذهب المفید الی عدم جواز قضاء النوافل کابتدائها عند طلوع الشمس و غروبها استناداً الی روایات تقدم الجواب عنها فی اول کتاب الصلاه.

هذا و قد ذهب ابن الجنید الی افضلیه المماثله(۳) و یشهد له ما سیأتی من صحیح معاویه بن عمار و غیره, علی العکس من الشیخ فی النهایه(۴) و المبسوط(۵) و یشهد له مرسل الفقیه عن الصادق (علیه السلام) (کل ما فاتک باللیل فاقضه بالنهار قال الله

۱- التهذیب ج/۲ ص۱۷۳ ح/۱۴۹

۲- التهذیب ج/۲ ص۱۷۴ ح/۱۵۰ و هو صحیح ابن ابی یعفور و لا اشکال فیه الّا من جهه ان فی سنده ابن عثمان و الظاهر انه ابان فراجع؛ و الکافی ج/۳ ص۴۵۴ ح/۱۷ و رواه التهذیب ج/۲ ص۲۷۲ ح/۴۰ و ایضاً عن التهذیب ح/۱۲۱ . ح/۱۲۲ والفقیه ج/۱ فی اول باب ۴۹ من صلاته و ح/۳.

۳- المختلف ج/۲ ص۴۵۵

۴- النهایه ص۱۲۸

۵- المبسوط ج/۱ ص۱۲۸

تعالی {و هو الـذی جعل اللیل و النهار خلفه لمن اراد ان یـذکر او اراد شـکوراً} یعنی ان یقضـی الرجل ما فاته باللیل بالنهار و ما فاته بالنهار باللیل)(۱) و غیره(۲).

هـذا و امـا مـا فی خبر عمار من عـدم قضاء الوتر مع النوافل(۳) فمعارض بصـحیح معاویه بن عمار عن الصادق (علیه السـلام) (اقض ما فاتک من صلاه النهار بالنهار و ما فاتک بالصلاه اللیل باللیل قلت اقضی وترین فی لیله فقال نعم اقض وتراً ابداً)(۴).

(و فی جواز النافله لمن علیه فریضه قولان اقربهما الجواز و بیّنا مأخذه فی الذکری)

و یشهد له صحیح عبد الله ابن سنان عن الصادق (علیه السلام) قال سمعته یقول: (ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قد غلبته عیناه فلم یستیقظ حتی آذاه حر الشمس ثم استیقظ فرکع رکعتین ثم صلی الصبح و قال یا بلال مالک؟ فقال بلال: ارقدنی الذی ارقدک یا رسول الله قال: و کره المقام و قال نمتم بوادی شیطان(۵)) و ما رواه ابو بصیر عن الصادق (علیه السلام) قال سالته عن رجل نام عن الصلاه حتی طلعت

۱- الفقیه ج/۱ فی اول باب۴۹ و قد رواه الشیخ مسنداً عن عنبسه العابد فی التهذیب ج/۲ باب۱۳ ح/۱۳۰ .
۲- المصدر السابق ح/۲ الفقیه مرسلاً و التهذیب ح/۱۰۱ مسنداً .
۳- التهذیب ج/۲ باب ۱۳ من الصلاه ح/۱۲۳
۴- الکافی ج/۳ ص باب ۸۵ من الصلاه ح/۳
۵- التهذیب ج/۲ ص۲۶۵ ح/۱۰۵۸ و الاسـتبصار ج/۱ ص۲۸۶ ح/۱۰۴۹ و قریـب منه روی الـذکری عن زراره عن البـاقر (علیه السـلام)؛ و کذلک ابن هشام فی سـیرته عن ابن اسـحاق قال حدثنی الزهری عن سعید بن المسیب - الخبر) راجع: النجعه کتاب الصلاه ج/۲ ص۲۱۷

الشمس فقال یصلی رکعتین ثم یصلی الغداه(۱)) و بذلک افتی الصدوق(۲) واجازه ابن الجنید بتفصیل فقال: (لا یبتدئ بقضاءشیء من التطوع حتی یؤدی جمیع الفرائض الفائته و الحاضر وقتها ثم یقضی النوافل کما ذکرناه فی الفرائض الفائته ولو کان الوقت یحتمل ان یقضی الفائت من الفرائض والنوافل و یأتی بالفریضه التی هو فی وقتها وتطوعا فاختار المصلی ان یقع القضاء علی حسب ما فات من ترتیب التطوع والفرائض جاز و الاول احب الیّ)(۳) وهو مضمون موثق سماعه الاتی و هو المفهوم من الکلینی حیث روی موثق سماعه و فیه: (فقال: ان کان فی وقت حسن فلا بأس بالتطوع قبل الفریضه و ان کان خاف الفوت من اجل ما مضی من الوقت فلیبدأ بالفریضه و هو حق الله عز وجل ثم لیتطوع بما شاء -الی- و الفضل اذا صلّی الانسان وحده ان یبدأ بالفریضه اذا دخل وقتها لیکون فضل اول الوقت للفریضه و لیس بمحظور علیه ان یصلی النوافل من اول الوقت الی قریب من اخر الوقت)(۴) نعم ذیله الدال علی سقوط نوافل الظهر للمنفرد خلاف باقی الاخبار الداله علی ثبوتها الّا انه لا یضر صحه صدره و لابد له من محمل او ردّعلمه الی اهله.

ص:۲۶۱

۱- التهذیب ج/۲ ص۲۶۵ ح/۱۰۵۷ و الاستبصار ج/۱ ص۲۸۶ ح/۱۰۴۸

۲- الفقیه ج/۱ ص۲۳۳

۳- المختلف ج/۲ ص ۴۵۱

۴- الکافی ج/۳ ص۲۸۹ ح/۳ باب۱۱ -الصلاه- فی سنده محمد بن الحسین عنه محمد بن یحیی و الظاهر انه ابن ابی الخطاب فلا اشکال فی سنده فراجع.

هـذا و منع الشيخان من النـافله لمن عليه فريضه و اسـنده المختلف الى المشـهور(۱) و يشـهد لهم ظواهر كـثير من الاخبـار مثل صحيح عن الباقر (عليه السـلام) قال: (ولا يتطوع بركعه حتى يقضـى الفريضه)(۲) و صـحيح يعقوب بن شعيب عن الصادق (عليه السلام) (عن رجل ينام عن الغداه – الى– قلت يوتر أو يصلى الركعتين قال بل يبدأ بالفريضه)(۳) وغيرهما(۴).

اقول: و لا يمكن رد تلك الاخبار بعد ما عرفت عمل من عمل بها مع صـحه بعضها و ليس من شهره تدل على ضعفها فلابد من حمل الطائفه الثانيه على عدم الوجوب.

حصيله البحث:

يستحبّ قضاء النّوافل الرّاتبه استحباباً مؤكداً اذا لم يكن فوتها لمرض والّا فلا تاكد فيه. و لا يختص قضاء النافله بوقت فيستحب قضاء نوافل الليل بالنهار و بالعكس.

فإن عجز تصدّق كما ورد فى الحديث «بقدر طوله وادنى ذلک مد لكل مسـكين مكان كل صـلاه قلت وكم الصـلاه التى يجب عليه فيها مد لكل مسكين فقال:

۱– المختلف ج/۲ ص۴۵۱

۲– الكافى ج/۳ ص۲۹۲ ح/۳ و التهذيب ج/۲ ص۱۷۲ و الاستبصار ج/۱ ص۲۸۶

۳– التهذيب ج/۲ ص۵۶۵ ح/۱۰۵۶ و الاستبصار ج/۱ ص۲۸۶

۴– التهذيب ج/۲ باب۱۳ ح/۱۹ و ح/۲۱ و غيرهما .

لکل رکعتین من صلاه اللیل وکل رکعتین من صلاه النهار فقلت لا یقدر فقال مد لکل اربع رکعات فقلت لا یقدر فقال مد لکل صلاه اللیل و مد لکل صلاه النهار و الصلاه افضل والصلاه افضل». و لو فات المکلّف ما لم یحصه اخذ بالمتیقن. و یجب علی اولی الناس بمیراث المیت من الذکور قضاء ما فات المیت فی مرضه الذی توفی فیه.

و یجب تأخیر أولی الأعذار الصلاه إلی آخر الوقت اذا کانوا لا یرجون زوال العذر . ولو صلی اول الوقت وتبین عدم ارتفاع عذره الی اخر الوقت صحت صلاته.

و المرویّ فی المبطون - الغالب علیه ذلک بحیث لیس له فتره یمکنه الاتیان بالصلاه بشرائطها- الوضوء و البناء إذا فاجأه الحدث وهو الاقوی. و المسلوس یجزیه وضوء واحد لکل الصلوات إلّا من الحدث الّذی یُتوضّأ منه. و یستحبّ تعجیل القضاء و لو کان نافلهً لم ینتظر بقضائها مثل زمان فواتها، و فی جواز النّافله لمن علیه فریضهٌ قولان أقربهما الجواز.

الفصل التاسع فی صلاه الخوف وهی مقصوره سفراً وحضراً جماعه وفرادی

کما هو ظاهر الشیخ فی الجمل(۱) و ظاهر العمانی(۲) و الصدوقین(۳) و المفید(۴) و الدیلمی(۵) و صریح جمل المرتضی اذا اقیمت جماعه و ظاهره فی الفرادی(۶) و مثله خلاف الشیخ(۷) و الحلبی(۸) و ابن البراج(۹) و ابن حمزه(۱۰) و ابن زهره(۱۱).

و ذهب الشیخ فی المبسوط الی عدم القصر فی الفرادی یعنی فی غیر السفر(۱۲) و به قال ابن ادریس(۱۳).

و استدل العلامه للمشهور بقوله تعالی {واذا ضربتم فی الارض فلیس علیکم جناح ان تقصروا من الصلاه ان خفتم ان یفتنکم الذین کفروا}(۱۴) بأن السفر و

ص:۲۶۴

۱- الجمل و العقود -الرسائل العشر -۱۹۱

۲- المختلف ج/۲ ص۴۶۴

۳- المختلف ج/۲ ص۴۶۴ و المقنع:۳۹

۴- المقنعه:۲۱۳

۵- المراسم:۷۶

۶- جمل العلم و العمل:۸۴

۷- الخلاف ج/۱ ص۶۳۷ مسأله۴۰۹

۸- الکافی فی الفقه ص۱۴۶

۹- المهذب ج/۱ ص۱۱۲

۱۰- الوسیله:۱۱۰

۱۱- الغنیه (الجوامع الفقهیه) ۴۹۹

۱۲- المبسوط ج/۱ ص۱۶۳ و ص۱۶۵

۱۳- السرائر ج/۱ ص۳۴۶ و ص۳۴۸

۱۴- النساء آیه ۱۱۱

الخوف ان كانا على سبيل الجمع فى جواز التقصير وجب الاتمام لو فقد احدهما والتالى باطل بالاجماع فيطل المقدم واذا لم يكونا شرطين على سبيل الجمع وجب ان يكونا شرطين على البدل فأيهما حصل جاز القصر(۱).

اقول: و قد ورد تفسيرها بهذا المعنى صحيحاً عن حريز عن الصادق (عليه السلام) (۲) و فى صحيح زراره عن الباقر (عليه السلام) (سألته عن صلاه الخوف وصلاه السفر تقصران جميعاً قال نعم و صلاه الخوف احق ان تقصر من صلاه السفر الذى ليس فيه خوف)(۳).

هذا و لا فرق الخوف بين ان يكون من عدو أو لص أو سبع(۴) كما يشهد لذلك صحيح زراره(۵) قال: قال ابو جعفر (عليه السلام) (الذى يخاف اللصوص والسبع يصلى صلاه المواقفه ايماءًعلى دابته قال قلت أرأيت ان لم يكن المواقف على وضوء كيف يصنع و لا يقدر على النزول؟ قال يتيمم من لبد سرجه أو دابته أو من معرفه دابته فإن فيها غباراً و يصلى و يجعل السجود اخفض من الركوع ولا يدور

ص:۲۶۵

۱- المختلف ج/۲ ص۴۶۵

۲- الفقيه ج/۱ ص۲۹۵ ح/۷ وقد رواه ا يضاً ابن الوليد مرسلاً عن الصادق (عليه السلام) .

۳- الفقيه ج/۱ ص۲۹۴ ح/۶ بتفاوت يسير و التهذيب ج/۳ ص۳۰۲

۴- و بذلك صرح المصنف فى الدروس ج/۱ ص۲۱۶

۵- و روى الكافى ج/۳ ص۴۵۹ ح/۶ ذيله من(أرأيت ان لم يكن المواقف...) و المواقف هو المحارب والمواقفه هى المحاربه. ومعرفه الدابه منبت عرفها و العرف - بالضم و ضمتين -شعر عنقها.

الی القبله و لکن اینما دارت دابته غیر انه یستقبل القبله بأول تکبیره حین یتوجه)(۱) و صحیح عبد الرحمن البصری قال (سألت ابا عبد الله (علیه السلام) عن قول الله عز وجل {فإن خفتم فرجالاً أو رکباناً}(۲) کیف یصلی و ما یقول اذا خاف من سبع أو لص کیف یصلی قال: یکبر و یومیء ایماءًبرأسه)(۳) و فی صحیح الحلبی (عن الصادق (علیه السلام) قال: صلاه الزحف علی الظهر(۴) ایماءً برأسک وتکبیر و المسایفه تکبیر بغیر ایماء یصلی کل رجل علی حیاله)(۵) وفی الصحیح عن کتاب عبدالله بن المغیره (ان الصادق (علیه السلام) قال: أقل ما یجزی فی حد المسایفه من التکبیر تکبیرتان لکل صلاه الّا المغرب فإن لها ثلاثاً)(۶).

ص:۲۶۶

۱- التهذیب ج/۳ ص۱۷۳ ح/۵ والفقیه ج/۱ ص۲۹۵ ح/۱۲

۲- البقره ایه:۲۳۹

۳- الکافی ج/۳ ص۴۵۷ و فی سنده علی بن الحکم عن ابان وهو ابن عثمان حسب ما یظهر من جامع الرواه و قد رواه الفقیه صحیحاً عن عبدالرحمن البصری ج/۱ ص۲۹۵ ح/۸ هکذا (فی صلاه الزحف قال تکبر و تهلل یقول الله عز وجل {فإن خفتم فرجالاً أو رکباناً} وقد رواه التهذیب عن فضاله عن ابان عن عبد الرحمن ج/۳ ص۱۷۳ ح/۴ مثل الکافی .

۴- الظهر- الحیوان الذی یرکب و تحمل علیه الأثقال" لسان العرب ۴- ۵۲۲".

۵- الفقیه ج/۱ ص۲۹۶ ح/۱۳

۶- الفقیه ج/۱ ص ۲۹۶ ح/۱۵ وقد رواه الکافی ح/۳ص عن ابن المغیره قال سمعت بعض اصحابنا یذکر ان اقل... ورواه التهذیب فی اخر صلاه مطاردته ج/ ص عن ابن المغیره عن بعض اصحابنا عن الصادق (علیه السلام) قال: اقل ما یجزی ... فالروایه اذاً مرسله .

و فی صحیح الفضلاء عن الباقر (علیه السلام) (قال: فی صلاه الخوف عند المطارده و المناوشه یصلی کل انسان منهم بالایماء حیث کان وجهه وان کانت المسایفه و المعانقه وتلاحم القتال فإن امیر المؤمنین صلوات الله علیه صلی لیله صفین - وهی لیله الهریر - لم تکن صلاتهم الظهر والعصر والمغرب و العشاء عند وقت کل صلاه الّا التکبیر والتهلیل والتسبیح والتحمید والدعاء فکانت تلک صلاتهم لم یأمرهم بإعاده الصلاه)(۱).

اقول: و المفهوم من هذه الاخبار و غیرها وجوب اداء الصلاه و لو بلا طهاره مائیه أو ترابیه لمن لا یقدر علیها کما هو الغالب عند شده القتال و علیه فالمستفاد من قوله تعالی {حافظوا علی الصلوات والصلاه الوسطی وقوموا لله قانتین فإن خفتم فرجالاً أو رکباناً فإذا امنتم فاذکروا الله کما علمکم الله ما لم تکونوا تعملون}(۲) ان

۱- الکافی ج/۳ ص۴۵۸ ح/۲ و التهذیب ج/۳ ص۱۷۳ ح/۱ هذا وفی روایه التهذیب (فإن امیر المؤمنین (علیه السلام) لیله صفین - و هی لیله الهریر- لم یکن صلی بهم الظهر و العصر والمغرب و العشاء عند وقت کل صلاه الّا بالتکبیر والتهلیل...)ومثله روی العیاشی فی ۲۵۷ من اخبار تفسیر سوره النساء و ظاهره انه (علیه السلام) صلی بهم جماعه و هو یناقض نقل الکافی وما فی الکافی هو المعتمد لعدم امکان صلاه جماعه اولاً و لشهاده روایه الفقیه (ح/۱۴ من صلاه الخوف) مرفوعاً بهذا اللفظ (و قال (علیه السلام) فات الناس مع علی (علیه السلام) یوم صفین صلاه الظهر و العصر و المغرب و العشاء فأمرهم فکبروا وهلّلوا وسبحوا رجالاًورکباناً) وایضاً ما فی تفسیر العیاشی خبر ۴۲۳ من تفسیر سوره البقره (فأمرهم (علیه السلام) ان یسبحوا أو یکبروا ویهلّلوا ...) قال و رواه الحلبی عن الصادق (علیه السلام) قال(فات الناس الصلاه مع علی (علیه السلام) یوم صفین ..الخ).
۲- البقره ایه ۱۳۸ و ۱۳۹

الصلاه لا تسقط بحال من الاحوال و قد قررت الایه الثانیه وجوبها حتی حال الخوف و تقدم من الروایات من وجوبها حتی بلا طهاره وحینئذ یکون وجوبها عند عدم الخوف حین فقدان الطهورین اولی فتأمل(۱).

هذا و ذهب ابن الجنید الی تقصیر الصلاه بدلاً عن رکعتین رکعه واحده و ذلک عند مصافّه الحرب و المواقفه و التعبئه و التهیؤ للمناوشه من غیر بدار و ان الامام یصلی رکعتین وکل فرقه تصلی رکعه واحده و قد ذکر ان ذلک مروی عن الباقر (علیه السلام) ان رسو ل الله (صلی الله علیه و آله) صلی کذلک بعسفان و ذکر انه قال بعض الرواه فکانت لرسول الله (صلی الله علیه و آله) رکعتان و لکل طائفه رکعه رکعه. (۲)

اقول: یشهد لأصل هذا التقصیر صحیح حریز المتقدم و قد افتی به الصدوق و نقله عن شیخه ابن الولید فی تفسیر قوله تعالی {واذا ضربتم...} و هو المفهوم من الکلینی حیث روی صحیح حریز المتقدم فی تفسیر الایه وفی ذیله (قال فی الرکعتین تنقص منهما واحده(۳)) .

اقول: و اذا صح ذلک انفراداً فلا مانع منه جماعهًفتصح فتوی ابن الجنید المتقدمه و بذلک یکون للتقصیر مراتب فقد تضمن خبر ابن الولید و صحیح حریز

۱- وجه التأمل هو: هل ان الاخبار المتقدمه لها ظهور بوجوبها بلا طهاره أم لا؟
۲- المختلف ج/۲ ص ۴۷۰ اقول و ما ذکره رسول الله (صلی الله علیه و آله) صلی کذلک بعسفان لا اثر فی روایاتنا و المروی عن العامه عن ابی عیاش الزرقی ان الصفین یصلیان رکعتین لا رکعه ؛ راجع النجعه کتاب الصلاه ج/۲ ص۲۲۳ .
۳- الکافی ج/۳ ص۴۵۸ ح/۴

المتقدمان ان هذا تقصير ثان كما وقد تضمن صحيح ابن عذافر عن الصادق (عليه السلام) (اذا جالت الخيل تضطرب السيوف اجزأه تكبيرتان فهذا تقصير اخر)(۱).

ثم ان الغريق والمتوحل والمضطر بغير ذلک لا علاقه لصلاته بصلاه الخوف کما هو واضح ومن ذلک یعلم حکم الاسیر وانه تلزمه الصلاه تامه و حسب ما يتمكن ففي موثقه سماعه قال (سألته عن الاسیر یأسره المشرکون فتحضره الصلاه فیمنعه الذی اسره منها قال: یؤمی ایماءً)(۲).

کیفیه صلاه الخوف جماعةً

(و) هی (مع امکان الافتراق فرقتین وکون العدو فی خلاف القبله یصلون صلاه ذات الرقاع بان یصلی الامام بفرقه رکعه ثم یتمون ثم تاتی الاخری فیصلی بهم رکعه ثم ینتظرهم حتی یتموا ویسلم بهم)

کما فی صحیح عبدالرحمن البصری(۳) و غیره(۴).

(و فی المغرب یصلی باحداهما رکعتین و بالاخری رکعه)

اقول: و الاکثر ذهبوا الی تعین تخصیص الفرقه الاولی بالرکعه الاولی فقال العمانی «یصلی بالاولی واحده وبالثانیه رکعتین حتی تکن لکلتی الطائفتین قراءه

۱- الکافی ج/۳ ص۴۵۷ ح/۱
۲- التهذیب ج/۳ ص۱۷۵ ح/۴ . الفقیه ج/۱ ص۲۹۴ ح/ و الکافی ج/۳ ص۴۵۷ ح/۴
۳- الکافی ج/۳ ص۴۵۶ ح/۲ و الفقیه ج/۱ ص۲۹۳ ح/۱ و التهذیب ج/۳ ص۱۷۳ ح/۲
۴- الکافی ج/۳ ص۴۵۵ ح/۱ و التهذیب ج/۳ ص۱۷۱ ح/۱ و تفسیر العیاشی عن زراره و محمد بن مسلم (۲۵۷ من اخبار تفسیر سوره النساء) .

و بـذلک تواترت الاخبار عنهم علیهم السـلام »(۱) و قـال ابن الجنیـد: «فان صـلی بهم المغرب فالـذی اختاره ان یصـلی بالطائفه الاـولی رکعه واحـده فـاذا قام الی الثانیه اتم من معه برکعتین اخراوین»(۲)و به قال الصدوقان(۳) و المفید(۴) و المرتضی(۵) و سلار(۶) و ابن البراج(۷) و ابن حمزه(۸) و یشهد لهم صحیح الحلبی(۹) و هو الظاهر من الکلینی حیث اقتصر علیه و یـدل علی ذلک ایضاً صحیح علی بن جعفر(۱۰) و خبر العیاشی(۱۱).

و ذهب الشیخ فی المبسوط و الجمل(۱۲) الی التخییر بین ان یصـلی بالاولی واحده ام ثنتین و جعل تعین تخصیص الفرقه الاولی بالاولی فی الخلاف افضل(۱۳) و فی

۱- المختلف ج/۲ ص۴۶۷

۲- المختلف ج/۲ ص۴۶۷

۳- المختلف ج/۲ ص۴۶۷ و الفقیه ج/۱ ص۲۹۴

۴- المقنعه ص۲۱۴ و لم یذکر الصلاه بالاولی رکعتین .

۵- جمل العلم و العمل ص۸۴ و لم یذکر الصلاه بالاول رکعتین .

۶- المراسم:۸۸

۷- المهذب ج/۱ ص۱۱۳

۸- النجعه ج۳ ص ۲۳۰

۹- الکافی ج/۳ ص۴۵۵ ح/۱ صحیح و ان کان فیه ابن هاشم .

۱۰- مسائل علی بن جعفر ص۱۰۷ ح/۱۲ و قرب الاسناد ص ۲۲۰ ح/۸۶۰

۱۱- تفسیر العیاشی ح/۲۵۶ من احادیث تفسیر سوره النساء

۱۲- المبسوط ج/۱ ص۱۶۴ و الجمل و العقود من الرسائل العشر ص۱۹۲

۱۳- الخلاف ج/۱ ص۶۴۲ مساله ۴۱۱

الاقتصاد احوط(۱) والی التخییر ذهب الحلبی(۲) ویشهد لذلک الجمع بین صحیح زراره(۳) وصحیح الفضلاء الدالین علی الصلاه بالفرقه الاولی رکعتین و بین صحیح الحلبی(۴) المتقدم و غیره، و اورد علی هذا الجمع بان التخییر فی العمل بکل من الخبرین فرع تکافئهما فی حین ان اخبار التعیین اکثر عدداً وعملاً وان غیرهما لم یظهر العامل به غیر الشیخ و من تابعه، اقول: و حیث لم یظهر لنا العامل به قبل الشیخ فیشکل العمل به .

ثم انه هل یلزم الامام بعد ان صلی بالثانیه الرکعه الباقیه ان یطول تشهده حتی تتم الثانیه و یسلم بهم ام لا؟ ذهب ابن الجنید(۵) و الحلی(۶) الی الاول و یدل علیه صحیح الحلبی المتقدم والظاهر من الصدوق هو الثانی حیث اقتصر علی صحیح البصری المتقدم الدال علی ذلک(۷)وظاهر الکافی هو التخییر حیث جمع بینهما.

۱- الاقتصاد ص ۲۷۰

۲- الکافی فی الفقه ص۱۴۶ و نقل النجعه ج۳ ص ۲۳۱ عن کل الحلبیین ذلک .

۳- التهذیب ج/۳ ص۳۰۱ و الاستبصار ج/۱ ص۴۵۶

۴- التهذیب ج/۳ ص۳۰۱ و الاستبصار ج/۱ ص۴۵۶

۵- المختلف ج/۲ ص۴۶۸

۶- السرائر ج/۱ ص۳۴۶

۷- الفقیه ج/۱ ص۲۹۴

هـذا و جمع ابن حمزه بين انفراد الفرقه الثـانيه بعـد قيامهـا للركعه الثـانيه و بين انتظار الامام لها(۱) و رده فی المختلف بـانهم لو انفردوا لمـا احتـاج الامـام الى التوقع لهم و لما صـح لهم التسـليم معه و لصـحيح زراره (فصار للاولين التكبير و افتتاح الصـلاه و للاخرين التسليم)(۲) .

اقول: امـا صـحيح زراره فلاـ دلاـله فيه على انتظـار الامام الى التسـليم بل يسـلم عليهم بعـد ما قاموا و قبل ان يتموا صـلاتهم ففيه: «فصـلى بهم ركعه ثم سلم ثم قام كل رجل منهم فصلّى ركعه - الى- فتمت للامام ثلاث ركعات و للاولين ركعتان فى الجماعه و للاخرين وحداناً» و مثله صحيح البصرى المتقدم نعم جوابه الاول لا مفر منه.

(و يجب على المصلين اخذ السلاح)

كمـا فى المبسـوطين(۳) و السـرائر(۴) خلافاً لاـبن الجنيـد حيث قـال باسـتحبابه(۵) و يشــهد لوجـوبه قـوله تعـالى {و لياخـذوا اسلحتهم}(۶) و الامر للوجوب هذا و جعله ابن ادريس واجباً على الفريقين(۷).

ص:۲۷۲

۱- الوسيله ص ۱۱۰

۲- المختلف ج/۲ ص۴۷۵

۳- المبسوط ج/۱ ص۱۶۴ و الخلاف ج/۱ ص۶۴۳ مساله ۴۱۴

۴- السرائر ج/۱ ص۳۴۷

۵- المختلف ج/۲ ص۴۷۴

۶- النساء آیه ۱۰۲

۷- السرائر ج/۱ ص۳۴۷

اقول: و الکلام فی الوجوب انما هو بالنسبه للطائفه المصلیه و اما غیرها فهی خارجه عن موضوع الکلام فهی تعمل بما تقتضیه الوظیفه الحربیه و قد لا تقتضی حمل السلاح فی کل حال.

(و مع الشده یصلون بحسب المکنه و یومؤن ایماءً مع تعذر الرکوع و السجود ومع عدم الامکان یجزیهم عن کل رکعه سبحان الله و الحمدلله ولا اله الا الله والله اکبر)

کما فی صحیح الفضلاء و حسن محمد بن عذافر المتقدمین و ما فی الصحیح عن کتاب عبدالله بن المغیره المتقدم ایضاً و صحیح الحلبی المتقدم ایضاً وغیرها، هذا وقد تضمن صحیح محمد بن عذافر و صحیح عبیدالله الحلبی و غیرهما کفایه التکبیر کما و قد تضمن صحیح الفضلاء التکبیر والتهلیل والتسبیح والدعاء والتحمید وتضمن صحیح البصری التکبیر والتهلیل ومقتضی الجمع بینها کفایه کل واحد منها و بذلک تعرف ضعف ما قاله المصنف من بدلیه التسبیحات الاربعه عن کل رکعه بعد ان لم یرد فی خبر ولا فتوی ظاهراً.

حصیله البحث:

صلاه الخوف: ولا فرق فی الخوف بین ان یکون من عدو أو لص أو سبع و هی مقصورهٌ سفراً و حضراً، جماعهً و فرادی و مع إمکان الافتراق فرقتین و العدوّ فی خلاف القبله یصلّون صلاه ذات الرّقاع بأن یصلّی الإمام بفرقهٍ رکعهً ثمّ یتمّون ثمّ

تـأتى الأـخرى فيصـلّى بهم ركعةً ثمّ ينتظرهم حتّى يتمّوا و يسلّم بهم، و فى المغرب يصلّى بإلاولى ركعه و بالثـانيه ركعتين، و يجب أخذ السّلاح.

وذهب ابن الجنيد الى تقصير الصلاه بدلاً عن ركعتين ركعه واحده وذلك عند مصافه الحرب والمواقفه والتعبئه والتهيؤ للمناوشه من غير بدار وان الامام يصلى ركعتين وكل فرقه تصلى ركعه واحده وهو الاقوى.

و مع الشّدّه يصلّون بحسب المكنه إيماءً مع تعذّر الرّكوع و السّجود، و مع عدم الإمكان يجزئهم عن كلّ ركعةٍ: سبحان اللّه و الحمد للّه و لا إله إلّا اللّه و اللّه أكبر. و اذا جالت الخيل تضطرب السيوف اجزأه تكبيرتان و هذا تقصير اخر , وأقل ما يجزى فى حد المسايفه من التكبير تكبيرتان لكل صلاه الّا المغرب فإن لها ثلاثاً.

واما الغريق والمتوحل والمضطر بغير ذلك والاسير فتلزمهم الصلاه تامه و حسب ما يتمكنوا.

ص:٢٧۴

الفصل العاشر فی صلاه المسافر

اشاره

(و شرطها) اولاً: (قصد المسافه)

المسافه هی مفعله من «سفت الشیء» اذا شممته و سمی المکان البعید مسافةً(۱) ویشهد لاعتبار قصد المسافه موثق عمار عن الصادق (علیه السلام) (عن الرجل یخرج فی حاجه فیسیر خمسه أو سته فراسخ فیأتی قریه فینزل فیها ثم یخرج منها فیسیر خمسه فراسخ اخری أو سته لا یجوز ذلک ثم ینزل فی ذلک الموضع قال (علیه السلام) (لا یکون مسافراً حتی یسیر من منزله أو قریته ثمانیه فراسخ فلیتم الصلاه) الظاهره فی اعتبار اراده السیر ثمانیه فراسخ و ما عن صفوان مرسلاً فیمن خرج من بغداد یلحق رجلاً حتی بلغ النهروان قال (علیه السلام) (لا یقصر و لا یفطر لأنه خرج من منزله و لیس یرید السفر ثمانیه فراسخ انما خرج یرید ان یلحق صاحبه فی بعض الطریق فتمادی به السیر الی الموضع الذی بلغه) و یدل علی ذلک ایضاً النصوص الداله علی التقصیر عند بلوغ حد الترخص حیث ان المسافه اذا لم یکن طیها معتبراً فی التقصیر تعین ان یکون المعتبر قصدها لاغیر، وهذا لا اشکال فیه .

وانما الاشکال انه لو قطع المسافه بلا قصد فهل یقصر؟ فمقتضی موثق عمار وخبر صفوان المتقدمین عدم التقصیر الّا ان الاول معارض بموثقه الاخر الدال علی التقصیر مضافا الی کثره شذوذ اخبار عمار مما یسقطها عن الوثوق بها والثانی

۱- صحاح الجوهری

ضعیف بالارسال والغریب ان الشیخ نقلهما فی باب الصوم لا الصلاه ولم یفتِ بهما فی النهایه کما وان الکلینی والصدوق اعرضا عنهما ولم اجد احدا من المتقدمین افتی بهما غیر الشیخ فی المبسوط وابن البراج فی المهذب وعلیه فلا وثوق بهما.

واما المسافه فهی: (سته و تسعین الف ذراع)

کل اربعه الاف ذراع میل و کل سته امیال فرسخ فمجموع المسافه یکون ثمانیه فراسخ امتدادیه ویشهد لذلک النصوص المستفیضه ففی صحیح الکاهلی «التقصیر فی الصلاه برید فی برید اربعه و عشرون میلاً»(۱) و فی صحیح زراره و محمد بن مسلم فی خبر «و قد سافر النبی (صلی الله علیه و آله) الی ذی خشب و هی مسیره یوم من المدینه یکون الیها بریدان اربعه و عشرون میلاً فقصر وافطر فصارت سنه- الخبر»(۲) و فی خبر ابن الحجاج (اربعه و عشرون میلاً یکون ثمانیه فراسخ)(۳) و فی موثق سماعه: (فی کم یقصر الصلاه فقال (علیه السلام) فی مسیره یوم و ذلک بریدان وهما ثمانیه فراسخ)(۴) و غیرها(۵).

۱- الفقیه ج/۱ ص ۴۳۶

۲- الفقیه ج/۱ ص ۴۳۵

۳- الوسائل ج۸ ص۴۵۵ ح۱۵

۴- الوسائل ج۸ ص۴۵۴ ح۱۳

۵- الوسائل ج۸ ص۴۵۳ ح۶

و اما صحیح زکریا بن آدم من تحدیدهما بمسیره یوم و لیله و خبر ابی بصیر (لا بأس من مسافر أن یتم السفر مسیره یومین)(۱) و صحیح البزنطی (فی کم یقصر ؟ فقال فی ثلاثه برد)(۲) فمطروحه أو محموله علی التقیه مضافاً الی کون الثانی منها لا دلاله فیه علی التحدید بمسیره یومین .

و اما ما فی صحیح الخزاز عن بعض اصحابنا عن الصادق (علیه السلام) فی خبر (فذرعوا ما بین ظل عیر الی فیء وعیر ثم جزؤه الی اثنی عشر میلاً فکان ثلاثه الاف و خمس مائه ذراع کل میل - الخبر(۳)) فلا ینافی قول المصنف بکون المیل اربعه الاف ذراع فإنه اختلاف لفظی ففی المصباح «المیل بالکسر عند العرب مقدار مدی البصر من الارض قاله الازهری و عند القدماء من اهل الهیئه ثلاثه الاف ذراع و عند المحدثین اربعه الاف ذراع و الخلاف لفظی فإنهم اتفقوا علی ان مقداره «ست و تسعون ألف اصبع» والاصبع ست شعیرات بطن کل واحده بالاخری و لکن القدماء یقولون الذراع اثنتان و ثلاثون أصبعاً»(۴) و فی السرائر «المیل اربعه الاف ذراع کما فی مروج المسعودی فقال: المیل اربعه الاف ذراع بذراع الاسود و هذا الذراع الذی وضعه المأمون لذرع الثیاب و مساحه البناء و

۱- التهذیب ج/ ص ح/۱۴

۲- التهذیب ج/ ح/۱۳

۳- الکافی ج/۳ ص ح/۳ باب ۷۸

۴- المصباح المنیر ص۵۸۸ کلمه مال- و فیه قال: والفرسخ عند الکل ثلاثه امیال .

قسمه المنازل و الذراع اربعه و عشرون اصبعاً...الخ»(۱) واما خبر سليمان المروزى من كون البريد سته اميال(۲) فخلاف المتواتر من كونه أثنى عشر ميلا وهو محمول على اصطلاح اهل خراسان بقرينه الراوى فلا تعارض.

هـذا كله اذا كانت المسافه امتـداديه و اما لو كانت ملفقه ففيها اقوال سـته: احدها: قول المصـنف: (او نصـفها لمريد الرجوع ليومه)

عطفاً على مـا سبق اى و يكفى نصـفها و هو قول المرتضـى على نقـل المختلف و غيره(۳) و ابـن ادريس(۴)و ابن البراج(۵) و صاحب الاشاره(۶) و استدل له المختلف بعد اختيار له بما لا يدل عليه واقوى ما قال ان المكلف قبل الخروج الى مادون الثمانيه يجب عليه الاتمام فكذا بعده عملاً بالاستصحاب.(۷)

اقول: و الاستصحاب لا يصار اليه مع وجود الدليل، و اما سائر الاقوال فهى:

۱- السرائر ج/۱ ص۳۲۸
۲- المختلف ج/۲ ص۵۲۶ و المعتبر ص۲۵۱ و السرائر ج/۱ ص۳۲۹
۳- السرائر ج/۱ ص۳۲۹
۴- المهذب ج/۱ ص۱۰۶
۵- النجعه الصلاه ج/۲ ص۲۴۴
۶- الفقيه باب ۱۸ الصوم و التهذيب اول صلاه السفر و الاستبصار فى باب المسافر يخرج فرسخاً..
۷- المختلف ج/۲ ص۵۲۷

الاول: التفصیل بین الصلاه و الصوم فی مرید الرجوع لغیر یومه بتخیر القصر دون الافطار و اما فی یومه فیتحتم علیه القصر ذهب الیه الشیخ فی النهایه(۱) و ابن حمزه(۲) و لم یظهر له من مستند.

الثانی: التفصیل بین مرید الرجوع لیومه فیتحتم علیه القصر و لغیر یومه فیتخیر ذهب الیه ابن بابویه(۳) و ابنه فی الفقیه و الهدایه(۴) و سلار(۵) و الشیخ فی المبسوط(۶) و هو کسابقه لم یظهر له من مستند .

الثالث: القول بالتخییر فی اربعه فراسخ مطلقاً و لو کان مرید الرجوع لیومه ذهب الیه الشیخ فی التهذیب(۷) جمعاً منه بین الاخبار و لیس بواضح و هو قول المفید(۸) علی نقل المختلف.

الرابع: حصر القصر فی البریدین و هو ظاهر ابن الجنید(۹) و المرتضی فی انتصاره(۱۰) و الشیخ فی خلافه و جمله(۱۱) و ابن زهره(۱۲) و الحلبی(۱۳) و هو مثل سابقیه فی الضعف.

۱- النهایه ص۱۲۲ و ص۱۶۱

۲- النجعه ج۳ ص۲۴۴

۳- المختلف ج/۲ ص۵۲۷ و فقه الرضا ص۱۶۱

۴- الفقیه ج/۱ ص۲۸۰ و ص۲۸۶ و الهدایه ص۳۳

۵- المراسم ص۷۵

۶- المبسوط ج/۱ ص۱۴۱ و ص۲۸۴

۷- التهذیب ج/۳ ص۲۰۸

۸- المختلف ج/۲ ص۵۲۶ و المقنعه ص۳۴۹

۹- المختلف ج/۲ ص۵۲۶

۱۰- الانتصار ۲۹ من مسائل الصلاه

۱۱- النجعه ج۳ ص۲۴۶

۱۲- النجعه ج۳ ص۲۴۶

۱۳- النجعه ج۳ ص۲۴۶

الخامس: قول الحسن بن ابى عقيل العمانى(۱) و هو كفايه بريد مطلقاً و لو مع اراده الرجوع بعد ايّام اقل من عشره و هو قول الصدوق فى المقنع(۲) و هو المفهوم من الكلينى فروى حسن زراره عن الباقر (عليه السلام) (التقصير فى البريد و البريد اربعه فراسخ(۳)) و حسن ابى ايوب (قلت لابى عبدالله (عليه السلام) ادنى ما يقصر فيه المسافر فقال: بريد(۴)) و صحيح الخزاز عن بعض اصحابنا عن الصادق (عليه السلام) فى خبر (ان النبى (صلى الله عليه و آله) لما نزل عليه جبرئيل بالتقصير قال له النبى (صلى الله عليه و آله) فى كم ذلك فقال: فى بريد قال اى شيء البريد قال: ما بنى ظل عير الى فيء وعير ... الخبر(۵)) و قد تقدم قسماً من ذيله وغيرها من الاخبار التى نقلها.(۶)

ص:۲۸۰

۱- المختلف ج/۲ ص۵۲۶

۲- النجعه ج۳ ص۲۳۸

۳- الكافى ج/۳ ص۴۳۲ ح/۱ و رواه التهذيب ج/۴ ص۲۲۳ ح/۶۵۳

۴- الكافى ج/۳ ص۴۳۲ ح/۲ و رواه التهذيب ج/۴ ص۲۰۷

۵- الكافى ج/۳ ص۴۳۲ ح/۴

۶- الكافى ج/۳ ص۴۳۲ ح/۳ و ح/۵

اقول: و الروایات فی ذلک متواتره منها صحیحه زید الشحام(۱) و صحیح معاویه بن وهب(۲) و موثق معاویه بن عمار(۳) و صحیحه(۴) و غیرها مما هو کثیر و لیس فی واحد منها اشتراط الرجوع لیومه بل یدل علی عدم الاشتراط اخبار کثیره کصحیح معاویه بن عمار و موثقه المتقدمین ففی الاول: «قلت لابی عبدالله (علیه السلام) ان اهل مکه یتمون الصلاه بعرفات فقال ویلهم او ویحهم و أی سفر اشد منه لا ـ تتم» و خبری اسحاق بن عمار عن الصادق و الکاظم (علیه السلام) (۵) و یدل علیه ایضاً حسن معاویه بن عمار(۶) و حسن الحلبی(۷) و حسن زراره(۸).

هذا و لابد من الجمع بین اخبار البرید لکثرتها و قوّتها و بین اخبار البریدین و الجمع بینهما یقتضی القول الاخیر .

هذا و استدل للاقوال الاخر بروایات لا دلاله فیها کما و انها لا تقاوم ما دل علی القول الاخیر إن کانت لها دلاله مثل صحیحه ابن مسلم التی استدل بها علی لزوم

۱- التهذیب ج/۴ ص۲۲۳

۲- التهذیب ج/۴ ص۲۲۳ و ج/۳ ص۲۰۸

۳- التهذیب ج/۳ ص۲۰۸ ح/۸

۴- التهذیب ج/۳ ص ۲۱۰ و الفقیه ج/۱ ص۲۸۶ و الکافی ج/۴ ص۵۱۹

۵- الکافی ج/۳ ص۴۳۲ ح/۵

۶- الکافی کتاب الحج باب ۱۹۰ ح/۱

۷- الکافی کتاب الحج باب ۱۹۰ ح/۲

۸- الکافی کتاب الحج باب ۱۹۰ ح/۵

الرجوع لیومه فی تعین القصر و هی «انه ذهب بریدا وجع بریدا فقد شغل یومه»(۱) بدعوی ان المدار فی التقصیر شغل الیوم و ان کل سفر کان شاغلا لیومه فهو موضوع لوجوب التقصیر فلا تقصیر فیما اذا رجع لغیر یومه وفیه ان الاخبار الوارده فی مسیره یوم انما وردت فی مقام بیان تقدیر السیر لا فعلیه المسیر فی الیوم فلم یقل احد بلزوم وقوع الثمانیه فراسخ فی یوم واحد ولا یوجد ذلک فی روایه والتعبیر الوارد فی بعض الاخبار:«مسیر یوم او بیاض یوم او شغل یوم »انما هو عنوان مشیر لا موضوعیه له و علی فرض الظهور فهو معارض بما دل علی موضوعیه ثمانیه فراسخ الذی هو نص فی المقام ولا شک فی تقدم النص علی الظاهر وبذلک یظهر الجواب علی شبهه اخری من ان الملاک هو شغل الیوم و انه کان فی ذلک الزمان محددا بثمانیه فراسخ و اما فی زماننا هذا فیختلف و یستشهد له بمعتبره الفضل بن شاذان المعلله للحکم بالتقصیر بذلک.

اقول: لکن التعلیل الوارد فیها بمثابه الحکمه لا العله کما یشهد السیاق بذلک بل هی صریحه فی عله التشریع لا الحکم، مضافا الی ان تعارضها مع ما دل علی الثمانیه فراسخ تعارض النص والظاهر .

ص:۲۸۲

۱- الوسائل ب ۲ح۹من ابواب السفر

ما هو المناط فی تحقق المسافه؟

ان المناط کون المسافه فی نفسها اربعه وایابها اربعه حتی یصدق انه یسیر بریداً ذاهباً و بریداً راجعاً بدلیل ظهور النص فی کونه شرطا لا انه من باب المثال لثمانیه فراسخ کیفما کانت .

و قیل انه لو کان لمقصد طریقان احدهما اربعه والثانی اقل و سار من الابعد و کان قصده الرجوع منه لم تکن صلاته بقصر لأنه لا یصدق ان مقصده برید جائیاً بل هو سار بریداً و اراد الرجوع فی برید.

قلت: الصحیح خلافه و ذلک لأن الظاهر من الاخبار هو کون المقتضی للتقصیر هو قصد المسافه وقد حصل و بذلک یظهر ضعف قول ابن البراج بأنه لو سار فیه لغیر عله لم یقصر محتجاً بأنه عبث فیکون منهیاً عنه.(۱)

اقول: و یرد دلیله انه لا دلیل علی حرمه العبث فی مثله اذا سلمنا حصول العبثیه به و هی ممنوعه.

حکم قصد اربعه فراسخ بلا علم

قیل: انه لو قصد مدینه مثلا علی مسافه اربعه فراسخ الّا انه لا یعلم ذلک تکون صلاته ایضاً تامه لأن الشرط قصد المسافه و هذا لم یقصد المسافه و انما قصد مکاناً یکون مسافه و هو شیء اخر.

۱- المهذب ج/۱ ص۱۰۷ المختلف ج/۲ ص ۵۶۴

اقول: ان الظاهر عرفاً هو صدق حصول القصد للمسافه و ان لم يعلم حين القصد فلاـ دخل للعلم بالقصد.هذا ولو لم نشترط القصد فالامر اوضح.

ثانياً: (و) من شروط الصلاه قصراً (ان لا يقطع السفر بمروره على منزله)

كما هو مقتضى الصحاح ففى صحيح حماد بن عثمان عن الصادق (عليه السلام) (فى الرجل يسافر فيمر بالمنزل له فى الطريق يتم الصلاه أو يقصر؟ قال (عليه السلام) يقصر انما هو المنزل الذى توطنه(۱)) و صحيح ابن يقطين (كل منزل منازلك لا تستوطنه فعليك فيه التقصير(۲)) و صحيح سعد بن ابى خلف (سأل على بن يقطين ابا الحسن (عليه السلام) عن الدار تكون للرجل بمصر أوالضيعه فيمر بها قال (عليه السلام) ان كان مما قد سكنه اتم فيه الصلاه وان كان مما لم يسكنه فليقصر)(۳) و صحيح ابن يقطين الاخر(۴) وظاهرها انه كل ما صدق عليه الاستيطان فهو وطن كما هو ذلك لغةً ففى المصباح: الوطن مكان الانسان و مقره ومنه قيل لمربض الغنم وطن .... وأوطن الرجل البلد و استوطنه و توطنه اتخذه وطناً(۵). ويشهد لذلك ما ورد من ان

۱- الاستبصار ج/۱ ص ۲۳۰ ح/۹

۲- الفقيه ج/۱ ص۲۸۸ ح/۴۶ و قد رواه الاستبصار ج/۱ ص مع صدر له و هو (أن لى ضياعاً و منازل بين القريه و القريتين الفرسخ و الفرسخين و الثلاث؟ فقال...) .

۳- التهذيب ج/۳ ص۲۱۲ ح/۲۷

۴- الاستبصار ج/۱ ص ۲۳۰ ح/۸ (عن الرجل يتخذ المنزل فيمر به ايتم ا م يقصر قال: كل منزل لا تستوطنه فليس لک بمنزل و ليس لک ان تتم فيه) .

۵- المصباح ص۳ ۶۶و ص ۶۶۴

(الاعراب لا يقصرون و ذلك لأن منازلهم معهم) كما فی صحيح سليمان الجعفری مرسلًا عن الصادق (عليه السلام) (۱) و كما فی صحيح اسحاق بن عمار «قال سألته عن الملاحين و الاعراب هل عليهم تقصير قال: لا، بيوتهم معهم»(۲) و بذلک يظهر ان الاخبار ظاهره فی كفايه صدق الاستيطان العرفی بلا اعتبار نيه الدوام فلو نوی المقام مده مديده يصدق بها عليه الاستيطان والتوطن فحكمه التمام بلا اشكال.

الوطن الشرعی

و اما ما قيل من حصول الوطنيه بإستيطان المنزل المملوک سته اشهر و عرف باسم الوطن الشرعی استناداً الی صحيح ابن بزيع عن الرضا (عليه السلام) «عن الرجل يقصر فی ضيعته قال (عليه السلام) لا بأس ما لم ينو مقام عشره ايام الّا ان يكون له فيها منزل يستوطنه فقلت: ما الاستيطان ؟ فقال (عليه السلام) ان يكون فيها منزل يقيم فيه سته اشهر فإذا كان كذلک يتم متی يدخلها» (۳).

اقول: الا انه قاصر الدلاله و ذلک فإن قوله (عليه السلام) (يستوطنه) و قوله (عليه السلام) (يقيم) بصيغه المضارع ظاهر فی الاستمرار ولذا فهم منه الصدوق انه يبقی فيه فی السنه سته اشهر و جعله دليلًا علی هذا المعنی(۴) و يشهد لذلک ايضاً صدرها حيث اقتصر

۱- الكافی ج/۳ ص۴۳۷ ح/۵

۲- الكافی ج/۳ ص۴۳۸ ح/۹ و لا يضر فی سنده محمد بن عيسی كما و لا يضره اضماره كما هو معلوم و ان توهم ان اسحاق فطحی الّا انه واضح البطلان كما حققه قاموس الرجال.

۳- الفقيه ج/۱ ص۲۸۸ ح/ ۴۵

۴- الفقيه ج/۱ ص۲۸۸

الامـام (علیه السـلام) علی الجواب الاـول الظـاهر فی الاستیطـان العرفی فلو كـان المراد منه غیر ذلـك كـان الاقتصـار علیه ابهاماً لخلاف الواقع وعلیه فظاهرها كفایه السته اشـهر فی صدق الوطنیه لمن اتخذ وطناً ثانیاً له علی الدوام و اما شـمول الروایه لمن له وطن واحـد أو اتخـذ وطنـاً واحـداً لسـكناه فغیر واضـح وعلیه فلو نوی الاقامه دائماً فی محل فهل یكون وطناً من اول یوم أو بعد مضی مده یصدق علیها انه وطنه؟ الظاهر مما تقدم هو الثانی.

هـذا و ذهب ابن الجنیـد الی القول بالتمام لمن نزل منزلاً له أو قریه یملكها أو بعضـها قال: و ان لم یقم المـده التی توجب التمام علی المسافر و ان كان مجتازاً بها غیر نازل لم یتم و كـذلك حكم منزل زوجه الرجل و ولده و ابیه اخیه ان كان حكمه نافذاً فیه لا یزعجونه لو اراد المقام به (۱)محتجاً كما فی المختلف بصـحیح ابن یقطین عن الكاظم (علیه السلام) (یمر ببعض الامصار و له بالمصـر دار و لیس المصـر وطنه ایتم صلاته أم یقصر؟ قال: یقصر الصلاه و الضیاع مثل ذلك اذا مرّ بها (۲)) و موثق البقباق عن الصادق (علیه السلام) (عن المسافر ینزل علی بعض اهله یوماً أو لیله أو ثلاثاً قال: (ما احب ان یقصر الصلاه(۳)) و یرده ان الاول لا دلاله فیه بالمره والثانی لم یعمل به غیره مع مخالفته لما هو اقوی واكثر منه مثل صحیح الفضل بن عبد

۱- المختلف ج/۲ ص۵۶۳

۲- التهذیب ج/۳ ص۲۱۲ ح/۲۵

۳- التهذیب ج/۳ ص ۳۳

الملک عن الصادق (علیه السلام): «عن المسافر ینزل علی بعض اهله یوماً أو لیله قال یقصر الصلاه»(۱) و بذلک صرح الشیخ فی المبسوط (۲)و ابن البراج . (۳)

هذا و بقی فی المقام ما یظهر من الکلینی من کون الضیاع و العقار موجبه للاتمام مطلقاً فروی خبراً(۴) عن البزنطی عن الرضا (علیه السلام) «عن الرجل یخرج الی ضیعته و یقیم الیوم و الیومین و الثلاثه ایقصر أم یتم قال یتم الصلاه کلما اتی ضیعه من ضیاعه»(۵) و حسن ابن الحجاج (الرجل یکون له الضیاع بعضها قریب من بعض یخرج فیقیم فیها یتم أو یقصر؟ قال یتم(۶)) و ذکر الشیخ خمسه روایات شاهده له

۱- التهذیب ج/۳ ص۲۱۷ و لا یضر فی سنده ابان بن عثمان لما تقدم . اقول: والظاهر انه مع سابقه روایه واحده مع زیاده فی الاول «ما احب ان یقصر» و حیث ان المشهور اعرض عن الاول کما و ان الثانی فی سنده ابان بن عثمان و هو من اجمعت العصابه علی تصحیح ما یصح عنه کما و انا منقول عن کتاب الحسین بن سعید و الذی رواه جمع من الثقاه کاحمد بن محمد بن عیسی و سعد و الحمیری بخلاف الاول فهو مأخوذه من کتاب محمد بن احمد بن یحیی الذی استثنی الصدوق من روایاته ما استثنی فلا شک فی سقوطه فی مقابل الثانی هذا و لو سلمنا تعارض النسختین و تساقطهما فالاصل هو التقصیر فیمن ینزل علی بعض اهله.

۲- المبسوط ج/۱ ص۱۳۶

۳- المهذب ج/۱ ص۱۰۶

۴- و فیه سهل بن زیاد و هو لم یوثق و قد وصف السند بالصحیح ولم یظهر دلیله.

۵- الکافی ج/۳ ص۴۳۷ ح/۳

۶- الکافی ج/۳ ص۳۴۸ ح/۲

على ذلك و هى صحيح اسماعيل بن الفضل وفيه (اذا نزلت قراك وضيعتك فأتم الصلاه فإذا كنت فى غير ارضك فقصر(1)) و صحيح عمران بن محمد و خبر موسى بن الخزرج و روايه سهل وموثق عمار(2) وقد تضمنت انه يتم فى الضيعه وابدى الشيخ لها وجهين:

اولها: انها محموله على من عزم المقام عشره ايام واستشهد لذلك بما فى الصحيح عن موسى بن حمزه بن بزيع(3) و فيه: (فأقيم فى تلك الضيعه اقصر أم اتم؟ قال: ان لم تنو المقام عشره ايام فقصر(4)) و بخبر ابن سنان المتضمن لنفس المعنى(5) اقول: و بهذا الحمل قال الصدوق و استشهد له بصحيح محمد بن اسماعيل بن بزيع المتقدم(6) و صحيح ابن يقطين(7) و قد تقدم ايضاً

ثانيها: انها محموله على من يمر بمنزل له كان قد استوطنه سته اشهر فصاعداً و استشهد له بصحيحى ابن يقطين وصحيح حماد بن عثمان وصحيح سعد بن ابى

ص:288

1- الاستبصار ج/1 ص228 ح/1

2- الاستبصار ج/1 ص229 ح/2 و ح/3 و ح/4 و ح/5

3- ليس له ذكر فى الرجال و الظاهر انه موسى بن عمر بن بزيع وهو ثقه من اصحاب الهادى و الجواد عليهما السلام فالروايه صحيحه السند .

4- الاستبصار ج/1 ص 230 ح/7 و التهذيب ج/3 ص 211 ح/23

5- الاستبصار ج/1 ص229 ح/6 و التهذيب ج/3 ص 211 ح/22

6- الفقيه ج/1 ص288 ح/45

7- الفقيه ج/1 ص288 ح/46

خلف و صحیح ابن بزیع(۱) و قد تقدمت وحمل صحیح ابن الحجاج المتقدم علی کونه دون المسافه و قال علی ما تقدم یحمل خبر البزنطی المتقدم(۲)، هذا ولم یتعرض المفید والمرتضی وابن زهره وسلار لحکم الضیاع وکذا العمانی وعلی ابن بابویه حیث لم ینقل عنهما التعرض لذلک و اشترط الصدوق و الشیخ(۳) و ابن حمزه و ابن ادریس و الحلبی(۴) و ابن البراج(۵) الاقامه فیها سته اشهر وعلی هذا فلا وثوق باخبار الضیعه مضافاً الی ان النسبه بینها و بین ما یعارضها نسبه المطلق الی المقید وفاقد القرینه لذی القرینه فتکون الثانیه شاهد حمل لها کما عرفته من الصدوق والشیخ مضافاً الی ان الثانیه اقوی واوضح مضافاً الی ضعف بعضها.

ثالثاً: و من شروط التقصیر ان لا یقطع سفره بالاقامه عشره ایام أو بمضی شهر متردداً کما قال:

(او نیه مقام عشره ایام أو مضی ثلاثین یوماً فی مصر)

ففی صحیح زراره (اذا دخلت ارضاً فأیقنت ان لک بها مقاماً عشره ایّام فأتم اصلاه وان لم تدر ما مقامک بها تقول غداً اخرج أو بعد فقصر ما بینک و بین ان یمضی

۱- الاستبصار ج/۱ ص ۲۳۰ و ص۲۳۱ ح/۸ و ح/۹ و ح/۱۰ و ح/۱۱

۲- الاستبصار ج/۱ ص ۲۳۱

۳- و قد تقدم کلامهما .

۴- الکافی فی الفقه ص۱۱۷

۵- المهذب ج/۱ ص۱۰۶

شهر فإذ اتم لک شهر فأتم الصلاه وان اردت ان تخرج من ساعتک(۱)) و قریب منه حسن- کالصحیح - ابی ایوب و فیه (فلیعد ثلاثین یوماً ثم لیتم(۲)) و صحیح معاویه بن وهب(۳) و الاخبار بذلک متظافره.

رابعاً: (و) من شروط التقصیر (ان لا یکثر سفره کالمکاری و الملاح و الاجیر و البرید)

اقول: «عنوان کثیر السفر» و «من کان سفره اکثر من حضره » هو الذی عنون به القدماء المسأله کما عبر بذلک المفید فی المقنعه(۴) و المرتضی فی انتصاره(۵) و ابن ادریس(۶) و غیرهم نعم فی نهایه الشیخ جعل کثیر السفر قسیماً للمکاری و الملاح و الراعی ...)(۷) و نقله المختلف عن علی بن بابویه (۸) و مثله قال فی الجمل(۹).

و کیف کان فالکل متفقون علی کون کثیر السفر (سواء کان عمله أم لم یکن) حکمه التمام ویشهد لذلک صحیح هشام بن الحکم عن الصادق (علیه السلام) (قال:

۱- الکافی ج/۳ ص۴۳۵ باب ۸۰ ح/۱

۲- الکافی ج/۳ ص۴۳۶ باب ۸۰ ح/۳ لکن ذ یله مشکل .

۳- الفقیه ج/۱ ص ۲۸۰ ح/۵

۴- النجعه ج۳ ص۲۶۲

۵- الانتصار ص۵۳ المختلف ج/۲ ص ۵۳۰

۶- السرائر ج/۱ ص۳۳۸

۷- النهایه ص ۱۲۲

۸- المختلف ج/۲ ص۵۲۹

۹- الجمل و العقود — الرسائل العشر-ص۲۱۵

المکاری و الجمال الذی یختلف و لیس له مقام یتم الصلاه و یصوم شهر رمضان(۱)) الظاهر فی کون الضابط للمکاری و الجمال کونه یختلف و لیس له مقام و الذی هو المراد من عنوان من کثر سفره و هو المفهوم من الکلینی حیث اکتفی بهذه الروایه لما عنون به الباب (و هو باب من لا یجب له الافطار والتقصیر فی السفر ومن یجب له ذلک(۲)) .

ثم انه وان کان یحتمل فی قوله (علیه السلام) «الذی یختلف و لیس له مقام» انه کالشرط لا کالضابط وانه غیر المشروط والضابط فی المشروط شیء اخر الّا ان الصحیح ان قوله (علیه السلام) الذی یختلف.. لیس وصفا للمکاری او الجمال بل هو بدل لهما بدلیل ان الوصف تابع للموصوف فی التثنیه والافراد و الجمع و هنا لم یثن الموصول فلم یقل اللذان و هذا دلیل واضح علی ان الموصول بدل و علیه فتمام الموضوع من یختلف و لیس له مقام و لا یعارضه ما فی صحیح زراره الاتی لانهم مثبتان فلا تنافی بینهما مضافا الی فتوی الاصحاب و صحیحه اسحاق بن عمار المتقدمه (عن الملاحین والاعراب هل علیهم تقصیر قال لا بیوتهم معهم)(۳) یتعین کون المراد من قوله «الذی یختلف و لیس له مقام» انه هو الضابط و ذلک لوضوح ان الملاحین کالمکارین والجمالین لیسوا ممن بیوتهم معهم بل هم ممن لا مقام لهم عشره ایام نعم یعارض ذلک ظاهر صحیح زراره عن الباقر (علیه السلام) (اربعه قد یجب علیهم التمام

۱- الکافی ج/۴ ص۱۲۸ ح/۱ باب ۵۰
۲- الکافی ج/۴ ص۱۲۸ باب ۵۰
۳- الکافی ج/۳ ص۴۳۸ ح/۹

فی سفر کانوا أو حضر: المکاری و الکری و الراعی والاشتقان لأنه عملهم)(۱) و مرفوع ابن ابی عمیر عن الصادق (علیه السلام) (خمسه یتمون فی سفر کانوا أو فی حضر «و ذکر الاربعه و اضاف» و الملاح لأنه عملهم(۲)، الظاهر ان فی کون العمل هو الضابط فی الاتمام الّا انه یحتمل ان یکون المراد من قوله (علیه السلام) «لأنه عملهم» انه بمقتضی عملهم لا ـ مقام لهم لا ان الضابط فی ذلک هو کون اتخاذ السفر عملاً ضابطاً للاتمام و یقوی هذا الاحتمال بقرینه ما تقدم من صحیح اسحاق و فتوی الاصحاب و الّا فلا تقاوم هذه الروایه ما تقدم من کون العله فی الاتمام هو انه بیوتهم معهم بعد الاتفاق علی تلک و الاعراض عن جعل اتخاذ السفر عملاً ضابطاً(۳). و یدل علی فتوی القدماء مرسل سلیمان الجعفری عن الصادق (علیه السلام) (کل من سافر فعلیه التقصیر و الافطار غیر الملاح فانه فی بیت و هو یتردد حیث شاء)(۴)

۱- التهذیب ج/۳ ص۲۱۵ و الاستبصار ج/۱ ص۲۳۲ و الکافی ج/۳ ص۴۳۶ ح/۱ و الفقیه ج/۱ ص۲۸۱ و فیه «یجب» بدل: قد یجب،والخصال ص۲۵۲ اقول: و المکاری: مکاری البغال و الحمیر و الکری: مکاری البعیر ففی اساس البلاغه (و یقال کری الابل و مکاری الدواب) و الاشتقان هو البرید کما ذکر تفسیره الصدوق فی الفقیه ج/۱ ج/۱ ص۲۸۱ و بذلک تعرف ضعف قول ابن ادریس انه (لم یبینوا معنی الاشتقان ووجدت فی حیوان الجاحظ ما یدل علی انه الامین الذی یبعثه السلطان علی حفاظه البیادر) السرائر ج/۱ ص۳۳۷ و مثله قال الشهید الاول فی الذکری .

۲- الخصال ص ۳۰۲ ح/۷۷ باب الخمسه .

۳- الکافی ج/۳ ص۴۳۸ ح/۱۱

۴- المحاسن (۱۳۰ من اخبار کتاب السفر)

الظاهر فی کون سفره بحکم البیت و ان العله فی حکمه بالتمام انه لا مقام له بل فی بیت یتردد حیث شاء.

ثم انه لا یخفی ان المراد ممن لیس له مقام هو من لا یقیم عشره ایام فإنه هو المتبادر ویشهد لذلک خبر یونس بن عبد الرحمن عن بعض رجاله قال: «سألته عن حد المکاری الذی یصوم ویتم ؟ قال ایما مکار اقام فی منزله أو فی البلد الذی یدخله اقل من مقام عشره ایام وجب علیه الصیام والتمام ابداً و ان کان مقامه فی منزله أو فی البلد الذی یدخله اکثر من عشره ایام فعلیه التقصیر و الافطار»(۱), و هو و ان کان فی سنده اسماعیل بن مرار وهو مهمل الّا انه بعد شهاده ابن الولید بصحه اخبار یونس التی بالروایات الّا ما یتفرد به العبیدی(۲) فهذه الروایه موثوق بها و بحکم الصحیحه و لا یضرها اهمال اسماعیل و لا ارسالها بل قد یقال ان المفهوم من ذلک وثاقته کما عن الوحید(۳)، وظاهرها حصول الاقامه و لو اتفاقاً و بلا نیه کما هو الظاهر من صحیح اسحاق من قوله (علیه السلام) «من لیس له مقام» الظاهر بالذی لیس له الاستقرار بالمکث و البقاء عشره ایام و علی هذا المعنی یفهم صحیح ابن سنان عن الصادق (علیه السلام) «المکاری اذا لم یستقر فی منزله الّا خمسه ایام أو اقل قصر فی سفره بالنهار و اتم صلاه اللیل و علیه صوم شهر رمضان فإن کان له مقام عشره ایام أو اکثر و ینصرف الی منزله و یکن له مقام عشره ایام أو اکثر قصر فی سفره

۱- التهذیب ج/۴ کتاب الصوم (۱۳ من حکم المسافر)

۲- الفهرست ص ۴۰۲ ؛ رجال النجاشی ص۳۳۳

۳- معجم الثقات ابو طالب التجلیل ص ۲۴۱

و أفطر»(۱) و لا یخفی تهافت صدره مع ذیله لتعارضهما و بقرینه مرسل یونس یعلم وجود الخلل فی صدره الا ان هذا الحمل مع ذلک لا یخلو من اشکال و ذلک لإشتمال صدره علی کون التقصیر فی النهار دون اللیل و سیأتی الکلام فی ذلک.

هذا و المراد ممن لا مقام له عشره ایام من یتکرر منه ذلک و یستمر علی دفعات بما یصدق علیه ذلک عرفاً وعادهً وبذلک افتی الشیخ فی الجمل و العقود(۲) و حدّ الادنی منها بثلاث دفعات جاعلاً رجوعه الی منزله واحداً منها و فصّل ابن ادریس بین اصحاب الصنعه کالمکارین و غیرهم و اکتفی فی الاول بالسفره الاولی للاخبار و اقوال الاصحاب دون الثانی فتابع فیها قول الشیخ(۳).

اقول: کفایه السفره الاولی للسایق و امثاله مبنی علی کونه قسیما لمن لا مقام له عشره ایام وقد تقدم ان الاقوی انه من مصادیقه اذاً فالمناط هو صدق عنوان من لا مقام له... فی الکل وعلیه فلا یکفی فیه ثلاث سفرات بل لابد من کثره السفر حتی یقال له عرفا ممن لا مقام له عشره ایام.

و یشهد لذلک صریحاً صحیح محمد بن جزک و فیه: (ان کنت لا تلزمها ولا تخرج معها فی کل سفر الّا الی مکه فعلیک تقصیر و فطور)(۴).

۱- الفقیه ج/۱ ص۴۳۹ح/۱۳

۲- الجمل و العقود کتاب الصوم فصل فی حکم المسافرین .

۳- السرائر ج/۱ ص۳۳۹ و ص ۳۴۰

۴- الکافی ج/۳ ص۴۳۸ ح/۱۱

ثم انه لم يخالف فی كون فرض المكاری واخوته فی الجمله الاتمام و الصيام الّا العمانی فعمم وجوب القصر علی المسافر و لم يستثن احداً(۱) و قد ذكر فی وجهه احتمالات(۲):

الاول: انه لم يستثن ذلک فی كتاب الصلاه لكنه استثناهم فی كتاب اخر كما فعل الصدوق فی المقنع و المفيد فی المقنعه فاستثناهم الصدوق فی كتاب الصوم و المفيد فی كتاب فوائت الصلاه و لم يذكر ابن حمزه حد الترخص فی كتاب الصلاه و ذكره فی كتاب الصوم.

الثانی: انه استند فی ذلک الی عموم الكتاب و جعل المخصص آحاداً غير معتبر كما يفعل ذلک كثيراً فإنه استند الی عموم {و احل لكم ما وراء ذلكم} و عموم {فعده من ايام اخر} دون الاخبار المخصصه.

الثالث: انه استند فی ذلک الی صحيح اسحاق بن عمار عن الكاظم (عليه السلام) قال: سألته عن المكارين الذين يكرون الدواب وقلت يختلفون كل ايام كلما جاء هم الشیء اختلفوا فقال: عليهم التقصير اذا سافروا)(۳) الّا انه من البعيد تركه الاخبار الصحيحه و عمله بالاخبار الشاذه النادره.

۱- المختلف ج/۲ ص۵۳۰

۲- النجعه ج/۳ ص۲۵۶

۳- التهذيب ج/۳ ص۲۱۶ ح/۴۲ و جعله الشيخ مع سابقه خبرين . وسابقه: ح/۱۴۱ يضاً عن اسحاق و بنفس المضمون و الظاهر انهما خبرواحد .

اقول: و بعد شذوذه و مخالفته للمجمع علیه لا یلتفت الیه و لا ضروره لأبداء ما یحمل علیه .

فروع:

الاول: ثم ان المکاری و اخوته اذا جدّ بهم السیر هل یلزم علیهم التقص کما هو مضمون صحیح محمد بن مسلم(۱) و صحیح الفضل بن عبد الملک(۲) و به افتی الصدوق فی الفقیه(۳) و الشیخ فی الاستبصار و استشهد له بصحیح عمران الاشعری مرفوعاً عن الصادق (علیه السلام) و نسبه الی الکلینی(۴) و مثله المختلف(۵).

اقول: و لم یفت به الکلینی جازماً بل نسبه الی الروایه فقال: و فی روایه اخری المکاری اذا جدّ به السیر فلیقصر، و فسره بأن یجعل المنزلین منزلاً(۶), قیل: و هذا

۱- التهذیب ج/۳ ص۲۱۵ ح/۳۷ و الاستبصار ج/۱ ص۲۳۳

۲- التهذیب ج/۳ ص۲۱۵ ح/۳۸ و الاستبصار ج/۱ ص۲۳۳ وصف بالموثق لاجل ابان ابن عثمان و الصحیح انه صحیح کما تقدم .

۳- الفقیه ج/۱ ص۲۸۲

۴- التهذیب ج/۳ ص۲۱۵ ح/۳۹ و الاستبصار ج/۱ ص۲۳۳ لکن الکلینی لم یذکر ذلک الحمل فی الکافی.

۵- المختلف ج/۲ ص ۵۳۱

۶- الکافی ج/۳ ص۴۳۷ ذیل ح/۲

دأبه فی ما لم یعمل به(۱) و یدل علیه ایضاً ما فی کتاب علی بن جعفر صحیحاً عن اخیه (علیه السلام) (۲).

و قد یقال: و حیث ان المشایخ اعتمدوا علی هذه الروایات کما عرفت من الصدوق و الشیخ و علی بن جعفر و من فی طرق هذه الروایات مثل ابان بن عثمان و محمد بن مسلم و هما من اصحاب الاجماع فلا قصور فیها , و اما تفسیر الکلینی لها بجعل المنزلین منزلاً فهو محمول علی احد المصادیق و حینئذ فکل من جدّ به السفر فحکمه التقصیر.

اقول: الّا ان هذا الکلام غیر صحیح و ذلک لان الصدوق و الشیخ لم یفتیا بذلک مطلقا بل فی الطریق و اما فی المنزل فقالا بالتمام کما هو مضمون مرفوعه عمران الاشعری المتقدم، و علیه فلم یعمل بهذه الاخبار احد فهی معرض عنها بالمره فلا وثوق بها. و مثلها فی عدم الوثوق مرفوعه عمران الاشعری التی اعرض عنه الاصحاب الّا من عرفت.

الثانی: هل المکاری و اخوته اذا کان یقیم فی بلده خمسه ایام یقصر فی سفره بالنهار دون اللیل أم لا؟ ذهب الی الاول الشیخ فی نهایته(۳) و مبسوطه(۴) و استبصاره(۵)

ص:۲۹۷

۱- النجعه ج۳ ص۲۵۸

۲- مسائل علی بن جعفر ص۱۱۵ ؛ ح۴۶

۳- النهایه ص۱۲۲

۴- المبسوط ج/۱ ص۱۴۱

۵- الاستبصار ج/۱ ص۲۳۴

و ابن حمزه(۱) و ابن البراج(۲) و هو الظاهر من الفقيه(۳)، ويدل عليه صحيح ابن سنان المتقدم(۴) و قد تقدم تهافت صدره مع ذيله و قد اعرض الاخرون عنه عدا من عرفت و لم يروه الكلينى بل و لم يشر اليه و هو معارض لما تقدم من مرسل يونس و صحيح هشام فإن قوله (عليه السلام) وليس له مقام محمول على اقامه عشره ايام لانه المعروف المتبادر و مثل صحيح هشام غيره(۵). و الظاهر ان صدره محمول على التقيه لانه موافق للعامه.

هذا و قد وصف ابن ادريس الفتوى بذلك بعدم الوضوح فقال: و هذا غير واضح و لا يجوز العمل به بل يجب عليهم التمام بالنهار و بالليل بغير خلاف و لا نرجع عن المذهب باخبار الآحاد...(۶) و بذلك يتضح انه لا وثوق بخبر ابن سنان فلا يعتمد عليه.

۱- الوسيله ص۱۰۸

۲- المهذب ج/۱ ص۱۰۶

۳- الفقيه ج/۱ ص ۲۸۱

۴- الفقيه ج/۱ ص ۲۸۱ و التهذيب ج/۳ ص۲۱۶ و الاستبصار ج/۱ ص۲۳۴

۵- التهذيب كتاب الصوم ح/۱۰ باب حكم المسافر خبر السندى .

۶- السرائر ج/۱ ص ۳۴۱

الثالث: ذهب الکل عدا ابن الجنید الی ان المسافر اذا نوی اقامه عشره ایام فی بلد القریه أتم وان لم ینو قصّر الی شهر(۱)، و قال ابن الجنید یقصر الی شهر ان لم ینو اقامه خمسه ایام و الّا اتم(۲).

و احتج بما فی حسنه ابی ایوب - بابن هاشم - قال سأل محمد بن مسلم ابا عبد الله (علیه السلام) و انا اسمع عن المسافر ان حدّث نفسه باقامه عشره ایّام ؟ قال فلیتم الصلاه و ان لم یدر ما یقیم یوماً او اکثر فلیعد ثلاثین یوماً ثم لیتم و ان کان اقام یوماً او صلاه واحده فقال له محمد بن مسلم بلغنی انک قلت خمساً فقال قد قلت ذلک قال ابو ایوب فقلت انا: یکون اقل من خمس فقال: لا)(۳) وحمله الشیخ فی التهذیب علی ما اذا اقام بمکه او المدینه خمساً واستشهد له بخبر ابن مسلم الاخر وفیه (ولا یتم فی اقل من عشره الا بمکه والمدینه وان اقام بمکه والمدینه خمساً فلیتم(۴)) .

اقول: و هذا لم یفت احد بما فی ذیله فالصحیح رد خبر ابی ایوب الی اهله بعد اعراض الکل عنه عدا ابن الجنید.

۱- النهایه ص۱۲۳ والمبسوط ج/۱ ص۱۴۱ والخلاف ج/۱ ص۵۳۷ والمقنع ص۳۸ والمختلف ج/۲ ص۵۳۵ نقل قول العمانی و غیره و جمل العلم و العمل ص۸۳ والمراسم ص۷۴ والکافی فی الفقه ص۱۱۷ و المهذب ج/۱ ص۱۰۷ والوسیله ص۱۰۹ والسرائر ج/۱ ص۳۳۱

۲- المختلف ج/۲ ص۵۳۶

۳- الکافی ج/۳ ص ح/ و التهذیب ج/۳ ص۹۹ ح/۵۷

۴- التهذیب ج/۳ ص۲۲۰ ح/۵۸

رابعاً: (و) من شروط التقصير (ان لا يكون) سفره سفر (معصيه)

اقول: الصحيح ان يبدل العنوان و يقال: ان لا يكون سفره سفر باطل سواء كان فی معصیه ام لا؟ کما هو مفاد الاخبار و الفتاوی خصوصاً اذا قلنا ان سفر الصید باطل و لیس بحرام کما سیأتی فی باب المکاسب المحرمه و یشهد له عطف المعصیه علیه ففی صحیح عمار بن مروان عن الصادق (علیه السلام) (من سافر قصر الّا ان یکون رجلًا سفره الی السید او فی معصیه الله او رسولاً لمن یعصی الله او فی طلب شحناء او سعایه ضرر علی قوم مسلمین(۱)) فجعل سفر الصید قسیماً للمعصیه وکیف کان فیدل علی اصل العنوان بما قلناه صحیح عمار بن مروان المتقدم و موثق سماعه «و من سافر قصّر الصلاه وافطر الا ان یکون رجلًا مشیّعاً لسلطان جائر او خرج الی الصید...»(۲) و فی الحسن بابن هاشم عن ابن ابی عمیر عن بعض اصحابه قال: «لا یفطر الرجل فی شهر رمضان الّا فی سبیل حق»(۳) و فی خبر ابن

ص:۳۰۰

۱- الفقیه کتاب الصوم باب ۲۷ وجوب التقصیر ح/۷ ؛ و التهذیب باب ۱۵ من حکم المسافر- کتاب الصوم و الکافی کتاب الصوم ح/۴ باب ۵۰ ص۱۲۹ ح/۳ الّا انه رواه عن محمد بن مروان و التهذیب مع کونه رواه عن الکلینی الّا انه رواه مطابقاً للفقیه. هذا وعمار بن مروان فی السند شخص واحد حیث اتحاد الیشکری و الکلبی بدلیل عنوان الفهرست والنجاشی لواحد و لو کانا شخصین لذکرا الثانی منهما مع ان سند الشیخ یمر بالصدوق فهو سند للصدوق ایضا والصدوق فی المشیخه عنون الکلبی ولم یذکر غیره مع انه له سند الی الیشکری نقله الشیخ فی الفهرست کما تقدم.

۲- الاستبصار ج/۱ ص۲۲۲ ح/۱ و رواه التهذیب و فیه مشیّعاً بدون لسلطان جائر .

۳- الکافی ج/۴ ص۱۲۸ ح/۲

بکیر «وان الصید مسیر باطل لا تقصر الصلاه فیه»(۱) و فی موثق عبید بن زراره «عن الرجل یخرج الی الصید ایقصر ام یتم قال یتم لانه لیس بمسیر حق»(۲) و فی صحیح زراره «سالته عن یخرج من اهله بالقصور والبزاه والکلاب یتنزه اللیله واللیلتین والثلاثه هل یقصر من صلاته ام لا یقصر؟ قال: انما خرج من لهو لا یقصر قلت: الرجل یشیع اخاه الیوم و الیومین فی شهر رمضان قال یفطر و یقصر فان ذلک حق علیه»(۳) و غیرها(۴).

فرعان:

الاول: ذهب الشیخ فی النهایه انه لو کان الصید للتجاره وجب علیه التقصیر فی الصوم و التمام فی الصلاه(۵).

اقول: و ذهب الیه المفید(۶) و علی بن بابویه(۷) و ابن البراج(۸) و ابن ادریس(۹) فقال (فاما ان کان الصید للتجاره دون الحاجه للقوت روی اصحابنا باجمعهم انه یتم الصلاه

ص:۳۰۱

۱- الکافی ج/۳ ص۴۳۷ ح/۴

۲- الکافی ج/۳ ص۴۳۸ ح/۸

۳- التهذیب ج/۳ ص۲۱۸ ح/۴۹ و الاستبصار بدون ذیله ج/۱ ص۲۳۶ ح/۳ و فی سند التهذیب غلط مطبعی کما و ان ابان بن عثمان ثقه امامی و لا یخفی دلالته - تقریراً- علی عدم حرمه السفر للتنزه بالطیور و غیرها.

۴- الکافی ج/۳ ص۴۳۸ ح/۱۰

۵- النهایه ص۱۲۲و به قال فی المبسوط ج/۱ ص۱۳۶ بعد ما نسبه الی روایه اصحابنا .

۶- المقنعه ص۳۴۹

۷- المختلف ج/۲ ص ۵۲۱

۸- المهذب ج/۱ ص۱۰۶

۹- السرائر ج/۱ ص۳۲۷

و یفطر الصوم وکل سفر اوجب التقصیر فی الصلاه اوجب التقصیر فی الصوم وکل سفر اوجب التقصیر فی الصوم اوجب التقصیر فی الصلاه الّا هذه المساله فحسب الاجماع علیها)(۱) و نسبه المختلف الی ابن حمزه(۲) و الموجود فی الوسیله هو العکس(۳).

و اوجب المرتضی(۴) و ابن ابی عقیل(۵) و سلار(۶) و الصدوق(۷) التقصیر مطلقاً سواء کان للصید وغیره و یشهد لهم ما فی صحیح معاویه بن وهب (قال نعم هما واحد اذا قصرت افطرت و اذا افطرت قصرت(۸)) .

و استدل للاول بما تقدم من الاخبار من وجوب التقصیر اذا کان مسیر حق و الّا فلا کما فی موثق عبید بن زراره المتقدم (عن الرجل یخرج الی الصید ایقصر ام یتم قال یتم لانه لیس بمسیر حق) الّا انه لا دلاله فیه و ذلک لان السفر للتجاره

۱- السرائر ج/۱ ص۳۲۷

۲- المختلف ج/۲ ص۵۲۱

۳- الوسیله ص۱۰۹/ و فی ضمن الجوامع الفقهیه ص۷۱۲

۴- جمل العلم و العمل ص۸۳

۵- المختلف ج/۲ ص۵۲۲

۶- المراسم ص۷۴

۷- المقنع ص۱۲۶ و الفقیه ج/۱ ص۲۸۸

۸- الفقیه ج/۱ ص۲۸۰ و التهذیب ج/۳ ص۲۲۰

مسير حق هذا اولاً و ثانياً فان المراد من المسير الحق هو ما ليس بباطل ولا لهو كما يفهم مما تقدم من الاخبار .

و اما ما قيل من انه ليس عليه دليل ظاهر عدا ما ذكر من الاجماع ومرسلتى ابن ادريس والمبسوط وان فى الاعتماد عليها تأمل فجوابه لا اجماع فى المساله كما عرفت , و اما مرسلتا السرائر و المبسوط فانما هما اشاره الى ما فى الباب من الاخبار المطلقه المتقدم ذكرها و قد عرفت عدم الدلاله فيها فالصحيح بطلان هذا القول فلا فرق بين صيد القوت وصيد التجاره.

الثانى: روى الصدوق عن ابى بصير انه قال يعنى الامام الصادق (عليه السلام) «ليس على صاحب الصيد تقصير ثلاثه ايام فاذا جاوز الثلاثه لزمه» وحمله على صيد الفضول(۱)، وقال الشيخ انه محمول على ما اذا كان صيده لقوته و قوت عياله(۲).

اقول: لا شاهد لهذين الحملين اولاً و لم يعمل به احد ثانياً الّا انه قد يتوهم عمل الصدوق به اقول: لكنه قد جزم بخلافه بما هو فتوى المشهور بالحديث السابق عليه معبراً عنه: قال الصادق (عليه السلام) و ما نقله عن ابى بصير ناسباً له للروايه و مثله فعل فى المقنع(۳) وكيف كان فلا وثوق به هذا و بقى صحيح العيص بن القاسم وصحيح صفوان بن عبدالله «ولعلهما حديث واحد لتطابقهما متناً» (عن الرجل

۱- الفقيه ج/۱ ص۲۸۸ ح/۴۸ و سنده الى روايات ابى بصير صحيح على الاقوى.
۲- التهذيب ج/۳ ص۲۱۸ ح/۵۱ و سنده مرسل.
۳- المقنع ص۱۲۶ و ص۱۲۷ (طبع الهادى)

یتصید فقال: ان کان یدور حوله فلا یقصّر وان کان یجاوز الوقت فلیقصر(۱)) و حمله الشیخ علی محمل خبر ابی بصیر .

اقول: و هو مجمل الّا ان ابن الجنید استند الیه علی نقل المختلف فی قوله «و المتصید مشیاً اذا کان دائراً حول المدینه غیر المجاوز حد التقصیر لم یقصر یومین فان تجاوز الحد واستمر به دورانه ثلاثه ایام قصر بعدها»(۲) و بعد اعراض الاصحاب عنه و اجمال الخبر به تعرف عدم صحه القول به.

خامساً: (و) من شروط التقصیر (ان یتواری عن جدران بلده او یخفی علیه اذانه)

و هو قول الشیخ فی النهایه(۳) و الخلاف(۴) و به قال ابن البراج(۵) و ابن حمزه(۶) و الظاهر من ابن ابی عقیل(۷) انهما متلازمان حیث قال فی ذیل عبارته «لان کلاً منهما

۱- الفقیه ج/۱ ص۲۸۸ ح/۴۹ و التهذیب ج/۳ ص۲۱۸ ح/۵۰

۲- المختلف ج/۲ ص۲۲۵

۳- النهایه ص۱۲۳ و جعل المختلف عباره المبسوط ج/۱ ص۱۳۶ کالنهایه ولیس بواضحه بل هی مجمله .

۴- الخلاف ج/۱ ص۵۷۲ مساله ۳۲۴

۵- المهذب ج/۱ ص۱۰۶

۶- الوسیله ص۷۲۱ ضمن الجوامع الفقهیه

۷- المختلف ج/۲ ص۵۳۳ ؛ لکنه لم ینقل العباره کاملاً و قد نقلها فی النجعه ج/۲ من کتاب الصلاه ص۲۶۹ و ص۲۶۸

جعل علامه فی خبر و الاصل عدم اختلافهما»(۱) و اما علی نقل المختلف فالظاهر من عبارته کالمرتضی من کونهما معاً علامه واحده(۲).

و اقتصر المفید(۳) و ابو الصلاح(۴) و سلار(۵) علی الاذان و یشهد لهم صحیح ابن سنان «اذا کنت فی الموضع الذی لا تسمع فیه الاذان فقصر و اذا قدمت من سفرک فمثل ذلک»(۶) و جعل ابن ادریس الاذان المتوسط علامه دون الجدران(۷) و اقتصر الصدوق فی المقنع علی تواری الجدران و هو الظاهر من الکلینی حیث اقتصر علی صحیح محمد بن مسلم (رجل یرید السفر فیخرج متی یقصر؟ قال:اذا تواری من البیوت(۸)) و لعله هو الذی افتی به الصدوق فی الفقیه فقد نقل صحیح ابن مسلم،وان روی بعده مرسلاًعن الصادق (علیه السلام) انه قال: «اذا خرجت من منزلک فقصر الی ان تعود الیه » و به افتی ابوه(۹) وجعل ابن الجنید دخول المنزل حداً لمنتهی التقصیر

ص:۳۰۵

۱- النجعه ص۲۶۹ کتاب الصلاه ج/۳

۲- جمل العلم و العمل ص۸۳

۳- المقنعه ص ۳۵۰ و ص۶۵۵ ؛ المطبوعه ضمن الجوامع الفقهیه .

۴- الکافی فی الفقه ص۱۱۷

۵- المراسم ص ۷۰

۶- التهذیب ج/۴ ص ۲۳۰ و الاستبصار ج/۱ ص ۲۴۲

۷- السرائر ج/۱ ص ۳۳۱

۸- الکافی ج/۳ ص۴۳۴ ح/۱ و الفقیه ج/۱ ص۲۷۹ ح/۲ و التهذیب ج/۳ ص ۲۲۴

۹- المختلف ج/۲ ص۵۳۴

لمن رجع من سفره(۱) محتجاً بصحيح عيص بن القاسم (لا يزال المسافر مقصراً حتى يدخل بيته(۲)) و صحيح اسحاق بن عمار وهو الظاهر من الصدوق فی الفقيه و الكلينی حيث اقتصرا على نقل صحيح اسحاق بن عمار(۳) و يشهد لهم موثق ابن بكير و صحيح معاويه بن عمار و صحيح الحلبی و قد نقلها الكلينی ايضاً(۴) و صحيح على بن رئاب المروی فی قرب الاسناد بتوسط احمد بن محمد بن عيسى الاشعری و الحسن بن محبوب و فيه: (عن الرجل يكون بالبصره و هو من اهل الكوفه و له بالكوفه دار و عيال فيخرج و يمر بالكوفه يريد مكه ليجتهز منها و ليس من رأيه ان يقيم اكثر من يوم أو يومين قال: (يقيم فی جانب الكوفه و يقصر حتى يفرغ من جهازه وان هو دخل منزله فليتم الصلاه(۵)).

اقول: اما بالنسبه الى حد الترخص خروجا فالجمع بين الاخبار عرفاً يقتضی ان احدى العلامتين تكفی فيه و لا يعارض ذلك شیء عدا مرسله الصدوق ومرسله

ص:۳۰۶

۱- المختلف ج/۲ ص۵۳۵ فقال: (المسافر يقصر الى ان يدخل منزله فإن حيل بينه و بينه بعد وصوله اليه اتم).

۲- التهذيب ج/۳ ص۲۲۲ والاستبصار ج/۱ ص۲۴۲

۳- الفقيه ج/۱ ص۲۸۴ ح/۲۶ والكافی ج/۳ ص۴۳۴ ح/۵ والتهذيب ج/۳ ص۲۲۲ و الاستبصار ج/۱ ص۲۴۲

۴- التهذيب ج/۳ ص۲۲۰ ح/۵۹ ؛ الكافی ج/۳ ص۴۳۵ ح/۲ باب ۸۰ هذا الاول و اما الاخران ففی باب ۱۹۷ من الحج ح/۱ و ح/۲

۵- قرب الاسناد ص۱۶۴ ح/۶۰۰

المحاسن «فی الرجل یخرج مسافراً قال یقصر اذا خرج من البیوت»(۱) و هما کما تری لا یقاومان ما تقدم .

و اما بالنسبه الی الرجوع فقد یقال بعدم کفایه الدخول الی البلد و لا عدم خفاء اذانه بل لابد من دخول المنزل کما عرفت فتوی ابنی بابویه به و ابن الجنید و الکلینی و استفاضه الاخبار بذلک و اما الاخرون فقد یقال إنهم و ان تعرضوا لحد الترخص من جهه الخروج و لم یتعرضوا للرجوع فلا یعلم مخالفتهم لمن صرح بحکم الرجوع(۲).

اقول: الّا انها یعارضها صریح صحیح ابن سنان ففیه: «واذا قدمت من سفرک فمثل ذلک) و کذلک صحیح حماد «اذا سمع الاذان اتم المسافر»(۳) وخبر ذریح الاتی و لابد من ترجیحها علی تلک الروایات لا لما قیل من ان تلک الروایات مقطوعه البطلان فی نفسها بغض النظر عن معارضها ضروره ان التقصیر خاص بالمسافر و لایعم غیره ممن لم یتلبس بهذا العنوان کما فی ما نحن فیه ممن دخل بلده فلا مناص من حملها علی التقیه لموافقتها للعامه او رد علمها الیهم علیهم

۱- المحاسن ج۲ ص۳۷۱
۲- کما فی المقنعه و غیرها الّا ان ابن ادریس جمع بینهما فقال: (ولا یزال المسافر فی تقصیر حتی یصل الی موضع منزله أو الموضع الذی یسمع اذان بلده منه فإن حیل بین منزله و بینه بعد الوصول الی ذلک الموضع اتم) السرائر ج/۱ ص۳۳۱ و الظاهر منه ان جمع بین صحیح ابن سنان و معارضاته من الصحاح .
۳- المحاسن ج۲ ص۳۷۱

السلام و ذلک لان حکم الحاضر الاتمام قابل للتخصیص بمن رجع من سفره قبل ان یدخل بیته.

بل هی مردوده لاجل عدم موثوقیتها لاعراض الاصحاب عنها فانهم و ان لم یتعرضوا لحکم الرجوع الّا انهم بتعرضهم لحکم المسافر خروجا علم مستندهم فی المسأله و هی صحیحه ابن سنان الداله علی حکم المسافر من حیث الرجوع، مضافا الی ان هذه الاخبار موافقه للعامه بخلاف صحیحی حماد و ابن سنان.

ثم علی فرض التعارض و التساقط فالمرجع هی العمومات الداله علی التمام.

و بقی خبر المحاسن عن حماد بن عثمان عن رجل «المسافر یقصر حتی یدخل المصر»(۱) فانه جعل الملاک هو دخول المصر لا حد الترخص الّا انه بظهوره دال علی ذلک و بقرینه الصحیحین یحمل علی المصر بتوابعه و نواحیه.

هذا و الملاک فی الرجوع هو خفاء الاذان لا غیر و ذلک لعدم ورود و لا روایه فی تواری الجدران الّا صحیحه ابن مسلم و هی موردها الشروع فی السفر لا غیر.

ثم لایخفی ان صحیحه ابن سنان داله باطلاقها علی کون خفاء الاذان حدا للمسافر المقیم عند عوده وخروجه من بلد الاقامه ولا یکون ذیلها قرینه علی اختصاصها بالمسافر من موطنه و ذلک لعدم وضوح حکم الراجع من سفره نص الامام (علیه السلام) علیه.

۱- المحاسن ج۲ ص۳۷۱ ؛ و هو مرسل کما فی الحدائق الّا ان الوسائل حذف «عن رجل» و هو وهم، مضافا لاصاله عدم الزیاده.

هذا هو حکم المسافر مع ما بیناه من شروط التقصیر (الّا فی مسجدی مکه و المدینه و مسجد الکوفه والحائر الحسینی فیتخیر فیها والاتمام افضل و منعه ابن بابویه و طرد المرتضی و ابن الجنید الحکم فی مشاهد الائمه علیهم السلام)

اقول: و مثل الصدوق ابن البراج(۱) کما و ان المفهوم من ابن الجنید هو لزوم التمام فی مکه کلها فقال: و المسجد الحرام لا تقصیر فیه علی احد لأن الله تعالی جعله {سواء العاکف فیه والباد}(۲) و قال: و مکه عندی تجری مجراه(۳). وظاهر المرتضی فی الجمل لزوم الاتمام فی مکه و مسجد النبی (صلی الله علیه و آله) و مشاهد الائمه علیهم السلام(۴) والمفهوم من الکلینی اطراد الحکم بالتخییر فی مطلق مکه والمدینه فعقد (باب اتمام الصلاه فی الحرمین) فروی اولاً صحیح احمد بن محمد بن ابی نصر عن ابراهیم بن شیبه(۵) قال کتبت الی ابی جعفر (علیه السلام) اسأله عن اتمام الصلاه فی الحرمین فکتب الیّ «کان رسول الله (صلی الله علیه و آله) یحب اکثار الصلاه فی الحرمین فأکثر فیها و اتم»(۶) و ثانیاً موثق عثمان بن عیسی «عن اتمام الصلاه و الصیام فی الحرمین

۱- المهذب ج/۱ ص ۱۱۰

۲- المختلف ج/۲ ص۵۵۵ و الایه: ۲۵ من سوره الحج .

۳- المختلف ج/۲ ص۵۵۶

۴- جمل العلم و العمل ص ۸۳

۵- یظهر من بعض الاخبار مدحه و ان کان بتوسط شخصه و یکفیه قوهً و صحهً هنا روایه البزنطی عنه .

۶- الکافی ج/۴ ص۵۲۴ ح/۱ باب/ ۲۰۰

فقال: اتمها و لو صلاه واحده»(۱) و غيرهما مما اورده فى الباب منها صحيح الحسين بن المختار و فيه: «ان قصرت فذاك و ان اتممت فهو خير يزداد»(۲).

فالاقوال فى المسأله اذاً خمسه:

۱- المنع مطلقاً ۲- التخيير فى المساجد الثلاثه مع الحائر الحسينى ۳- لزوم الاتمام فى مكه مع التخيير فى ما تقدم مع المشاهد ۴- لزوم الاتمام فى مكه و مسجد النبى (صلى الله عليه و آله) و مشاهد الائمه عليهم السلام ۵- التخيير فى مطلق مكه و المدينه مضافا الى مسجد الكوفه و الحائر الحسينى .

و يدل على استحباب الاتمام فى تلك المواطن الاربعه - مكه و المدينه و مسجد الكوفه و الحائر الحسينى - الاخبار المستفيضه منها صحيح حماد بن عيسى «من مخزون علم الله تعالى الاتمام فى اربعه مواطن: حرم الله وحرم رسوله و حرم امير المؤمنين و حرم الحسين بن على عليهما السلام»(۳) .

۱- الكافى ج/۴ ص۵۲۴ ح/۲ باب ۲۰۰

۲- الكافى ج/ ۴ ص۵۲۴ ح/۶ باب ۲۰۰

۳- التهذيب ج/۵ ص۴۳۰ و الاستبصار ج/۲ ص۳۳۴؛ و رواه الفقيه ج/۱ ص مرفوعاً و فيه بدل و حرم الحسين (حائر الحسين (عليه السلام) و رواه كامل الزيارات ص۲۴۹ ح۳ عن حماد بن عيسى عن بعض اصحابنا و فيه بدل «حرم الحسين (عليه السلام)» و الحائر. نعم رواه كامل الزيارات ص۲۵۰ بإسناد اخر و الصدوق فى الخصال و الشيخ فى كتابيه عن حماد بن عيسى عن الصادق (عليه السلام) و بلفظ (و حرم الحسين عليه السلام) هذا و ورد فى بعض الاخبار و قبر الحسين كما فى خبر زياد القندى {يب ج/۵ ص۴۳۰ } هذا و المراد من حرم امير المؤمنين (عليه السلام) مسجد الكوفه كما هو منطوق الاخبار المتعدده كما فى موثق ابى بصير الكافى ج/۴ ص۵۸۶ ح/۲ و خبر حذيقه بن منصور ح/۳ و خبر عبد الحميد خادم اسماعيل بن جعفر (عليه السلام) ح/۵ من المصدر السابق .

و اما منع ابن بابويه فذكر ان المراد من اتمام الصلاه فى تلك المواطن ان يعزم على مقام عشره ايام فيها حتى يتم و استشهد بصحيح ابن بزيع سألت الرضا (عليه السلام) عن الصلاه بمكه و المدينه تقصير أو تمام فقال: «قصر ما لم تعزم على مقام عشره ايام»(۱) و خبر الجعفرى و فيه: «نويت المقام بمكه فأتممت الصلاه ثم جاءنى خبر من المنزل فلم اجد بداً من المصير الى المنزل – الى – فقال لى: ارجع الى التقصير»(۲).

اقول: و الاول معارض لما تقدم مما هو اقوى و اشهر و اكثر و الثانى شاذ حيث تضمن انه بعد الاقامه و اتمام الصلاه يرجع الى التقصير قبل الحركه كما لا يخفى ذلك، و يشهد للمنع ايضاً خبر على بن حديد قال: سألت الرضا (عليه السلام) فقلت ان اصحابنا اختلفوا فى الحرمين فبعضهم يقصر و بعضهم يتم و انا ممن يتم على روايه قد رواها اصحابنا فى التمام و ذكرت عبد الله بن جندب انه كان يتم قال «رحم الله ابن جندب» ثم قال لى «لا يكون التمام الا ان تجمع على اقامه عشره ايام و صل النوافل ما شئت»(۳) وهو اولاً ضعيف بعلى بن حديد بناء على ضعفه و معارض لما تقدم مما هو اقوى واشهر و قد ذكر الشيخ لتوجيهه محملين و يرده

ص:۳۱۱

۱- الفقيه ج/۱ ص۲۸۳ ح/۲۰

۲- الفقيه ج/۱ ص۲۸۳ ح/۲۱ و الاستبصار ج/۱ ص ۲۳۰ ح/۲

۳- التهذيب ج/۵ ص۴۲۶ الاستبصار ج/۲ ص ۳۳۱

غیر ما تقدم صحیح علی بن مهزیار قال «کتبت الی ابی جعفر (علیه السلام) ان الروایه قد اختلفت عن ابائک علیهم السلام فی الاتمام و التقصیر فی الحرمین فمنها بأن یتم الصلاه و لو صلاه واحده و منها ان یقصر ما لم ینو مقام عشره ایام و لم ازل علی الاتمام فیها الی ان صدرنا فی حجنا فی عامنا هذا فإن فقهاء اصحابنا اشاروا علیّ بالتقصیر اذا کنت لا انوی مقام عشره ایام فصرت الی التقصیر و قد ضقت بذلک حتی اعرف رأیک فکتب الیّ بخطه قد علمت یرحمک الله فضل الصلاه فی الحرمین علی غیرهما فإنی احب لک اذا دخلتهما ان لا تقصر و تکثر فیهما الصلاه فقلت له بعد ذلک بسنتین مشافهه:انی کتبت الیک بکذا واجبتنی بکذا فقال: نعم فقلت أی شیء تعنی بالحرمین فقال:مکه و المدینه» (۱) و رواه التهذیب مع زیاده فی ذیله و هی «اذا توجهت من منی فقصر الصلاه فاذا انصرفت من عرفات الی منی وزرت البیت و رجعت الی منی فأتم الصلاه تلک الثلاثه ایام وقال بأصبعه ثلاثاً» (۲) و فیها اشکالان:

اولاً: من جهه ان منی لیست من مکه فکیف یتم بها؟

ثانیاً: ان قوله «و متی اذا توجهت من منی» یعنی الی زیاره البیت «قال فقصر الصلاه» وهو یناقض صدره (احب - الی- بأن لا تقصر) و لعله لهذین الاشکالین لم یرو هذا الزیاده الکلینی او کانت هذه الزیاده فی نسخه غیر معتبره.

۱- الکافی ج/۴ ص۵۲۵ ح/۷

۲- التهذیب ج/۵ ص۱۳۳ من زیادات الحج

و مثل خبر ابن حدید فی الضعف خبر محمد بن ابراهیم الحضینی و فیه: «انی اقدم مکه قبل الترویه بیوم أو یومین أو ثلاثه ؟ قال: انو مقام عشره ایام و اتم الصلاه»(۱) فإن من یذهب الی مکه یذهب للحج فکیف ینوی العشره مع القدوم قبل الترویه بیوم أو اکثر مع کون الخروج الی عرفات یضر بالاقامه و مع ذلک فلا دلاله فیه علی قول الصدوق و مثله فی عدم الدلاله خبر معاویه بن وهب (عن التقصیر فی الحرمین و التمام فقال: لا- تتم حتی تجمع علی مقام عشره ایام فقلت ان اصحابنا رووا عنک انک امرتهم بالتمام فقال: ان اصحابک کانوا یدخلون المسجد فیصلون فیأخذون نعالهم و یخرجون و الناس یستقبلونهم یدخلون المسجد للصلاه فامرتهم بالتمام»(۲) و هو کما تری مجمل بل دلالته علی جواز الاتمام ادل وکیف کان فلا یقاوم ما تقدم.

ثم ان المنع من الاتمام نسب الی جمع من اصحاب الائمه علیهم السلام ففی کامل الزیارات لابن قولویه ان سعد بن عبد الله سأل ایوب بن نوح عن تقصیر الصلاه فی هذه المشاهد: مکه و المدینه و الکوفه و قبر الحسین (علیه السلام) الاربعه و الذی روی فیها فقال: انا اقصّر وکان صفوان یقصّر و ابن ابی عمیر و جمیع اصحابنا یقصرون»(۳), هذا و قد تقدم ان علی بن مهزیار و عبد الله بن جندب کانا من القائلین بالاتمام .

۱- التهذیب ج/۵ ح/۱۳۰ باب زیادات الحج

۲- التهذیب ج/۵ ح/۱۳۱ باب زیادات الحج

۳- کامل الزیارات باب التقصیر فی الفریضه و الرخصه فی التطوع ص ۲۴۸

ثم انه لم یظهر مستند لاطراد الحکم الی کل المشاهد المشرفه عدا ما ذکره المختلف: من انها من المواضع المشرفه فاستحب فیها الاتمام کالاربعه و اجاب عنه بأنه قیاس باطل.

ثم ان الشیخ ذکر فی الخلاف استحباب الاتمام فی مسجد الکوفه و الحائر علی ساکنه السلام(۱) و فی النهایه و المبسوط اضاف الی ذلک « انه رویت روایه بلفظه اخری و هی ان یتمم الصلاه فی حرم الله و فی حرم رسوله و فی حرم امیر المؤمنین و فی حرم الحسین علیهم اجمعین السلام قال فعلی هذه الروایه جاز التمام خارج المسجد بالکوفه وبالنجف وعلی الروایه الاولی لم یجز الّا فی نفس المسجد»(۲).

اقول: اما بالنسبه الی الحرمین فقد تقدم الصحیح فی ذلک والروایات المعتبره بالمسجد الحرام ومسجد النبی تحمل علی تأکد الفضیله جمعاً.

و اما بالنسبه لمسجد الکوفه فالصحیح هو الاقتصار علیه وعلیه تحمل صحیحه حماد القائله بحرم امیر المؤمنین (علیه السلام) لعدم الوثوق بالمراد منها غیر ذلک وذلک لان حماد تاره نقلها عن الصادق (علیه السلام) مباشره بلفظ «حرم الله وحرم رسول الله (صلی الله علیه و آله) وحرم امیر المؤمنین (علیه السلام) وحرم الحسین (علیه السلام) »(۳) و نقلها تاره اخری مرسلاً

۱- الخلاف ج/۱ ص۵۷۶ مسأله ۳۳۰

۲- النهایه ص۱۲۴ و المبسوط ج/۱ ص۱۴۱

۳- الوسائل باب ۲۵ من ابواب المسافر ح ۱

عن بعض اصحابنا بلفظ «مكه و المدينه و مسجد الكوفه و الحائر»(۱) و هی روایه واحده لا تفاوت فیها من حیث المعنی و علیه فهی مرسله اولاً ـ لاصاله عدم الزیاده کما وان المراد من حرم امیر المؤمنین (علیه السلام) هو المسجد لانه القدر المتیقن من الروایه ولو قلنا انهما روایتان فالامر کذلک و ذلک لانهما متعارضان لان ذکر مسجد الکوفه بعد ذکر مکه و المدینه یدل بدلاله السیاق علی اختصاص الحکم به لا غیر وتعارضهما تعارض النص و الظاهر و لا شک بتقدم الاول علی الثانی و هی و ان کانت مرسله الّا انها موثوق بها لاجل ان الراوی لها حماد و هو من اصحاب الاجماع کما و اعتمدها ابن قولویه و هی داله بدلاله السیاق ان الحکم مختص بالمسجد لا غیر و الّا لقال الکوفه کما قال مکه والمدینه و اما الروایه الاولی فهی ظاهره لا غیر فی کل الکوفه لا مسجدها فقط ولیست بصریحه فی ذلک، هذا وان ورد فی بعض الروایات الصحیحه مثل صحیحه حسان بن مهران ان حرم امیر المؤمنین (علیه السلام) کل الکوفه الّا انه لا علاقه له بما نحن فیه مضافا الی ذلک انه لم یقل احد من المتقدمین بذلک.

و اما الکلام فی الحائر الحسینی فاختلفت فیه الاقوال و لیس شیئاً منها یدعمه الدلیل الّا اطلاق ما یصدق علیه الحائر فهو المعتمد و قد ورد فی صحیحه اسحاق بن عمار عنه (علیه السلام) من ان حده ۲۵ذراعاً من کل جوانب القبر الاربعه وان هذه المحدوده لها عظمه وخصوصیه فلعلها هی المراد من الحائر او کونها القدر المتیقن.

۱- الوسائل باب۲۵ من ابواب المسافر ح ۲۹

(و لو دخل علیه الوقت حاضراً أو ادرکه بعد سفره اتم فیهما علی الاقوی)

اقول فی المسألتین اقوال:

فذهب ابن ابی عقیل(۱) و الصدوق فی المقنع(۲) الی وجوب الاتمام هذا فی المسأله الاولی و لم یذکرا حکم المسأله الثانیه و لعله هو الظاهر من الکلینی حیث اقتصر علی اخباره و فصل الشیخ فی النهایه فیها فأوجب التمام علی من وسعه الوقت والّا قصر(۳) و مثله قال فی المسأله الثانیه کما سیأتی وکذلک قال بذلک فی الاستبصار(۴) واحتمل التخییر فی خصوص الورود وبه قال الصدوق فی فقیهه بدون احتمال التخییر فقال بعد نقل صحیح اسماعیل بن جابر الاتی: (و اما خبر حریز عن محمد بن مسلم (الاتی) فإنه یعنی بذلک اذا کان لا یخاف خروج الوقت اتم و ان خاف خروج الوقت قصر و استشهد له بخبر الحکم بن مسکین و قال و هذا موافق لحدیث اسماعیل بن جابر(۵) و ذکر فی الخلاف تفصیلاً اخر(۶) و حکی تفصیله الاول عن ابن البراج (۷).

۱- المختلف ج/۲ ص ۵۴۰

۲- المقنع ص ۳۷

۳- النهایه ص ۱۲۳

۴- الاستبصار ج/۱ ص ۲۳۹ و ص ۲۴۱ .

۵- الفقیه ج/۱ ص ۲۸۳ و ص ۲۸۴ و خبر الحکم بن مسکین مرسل کما فی الاستبصار ج/ ص ۲۴۱ ح/۶ .

۶- الخلاف ج/۱ ص ۵۷۷ مسأله ۳۳۲ .

۷- المختلف ج/۲ ص ۵۴۰ و لا وجود له فی المهذب .

و ذهب علی بن بـابویه(۱) و المفید(۲) و ابن ادریس الی التقصـیر فی هـذه المسـأله و الاتمـام فی الثانیه کما سـیأتی و نقله ابن ادریس عن مصباح السید المرتضی(۳) ایضاً و ذهب الیه الشـیخ فی التهذیب فعمل بصحیح اسماعیل بن جابر و فیه: (یدخل علیّ وقت الصـلاه و انا فی السفر فلا اصلی حتی ادخل اهلی فقال: صل واتم الصلاه،قلت فیدخل علیّ وقت الصلاه و انا فی اهلی ارید السـفر فلا اصـلی حتی اخرج قال صل و قصـر فإن لم تفعل فقد خالفت رسول الله صـلی الله علیه و اله) و حمل صحیح محمد بن مسـلم «عن رجل یـدخل من سـفره و قد دخل وقت الصـلاه و هو فی الطریق قال یصـلی رکعتین وان خرج الی سـفره و قد دخل وقت الصلاه فلیصل اربعاً» علی ان المراد به بعد تقضّی الوقت(۴) و الظاهر من سلار و ابن حمزه و ابن زهره ذلک ایضاً حیث لم یتعرضوا للمسأله فیکون عموم کلامهم فی ان المسافر علیه التقصیر و الحاضر علیه التمام بحاله فإن ذلک لا یحتاج الی بیان.

ص:۳۱۷

۱- المختلف ج/۲ ص ۵۴۱ .

۲- المقنعه ص ۲۱۱ .

۳- السرائر ج/۱ ص ۳۳۲ و ص ۳۳۴ .

۴- التهـذیب ج/۳ ص۲۲۲ و ص۲۲۳ ؛ هـذا و صـحیح محمـد بن مسـلم رواه التهذیب ج/۳ ص۲۲۲ ح/۵۵۷ و الاسـتبصار ج/۱ ص۲۳۹ ح/ ۸۵۳ و الفقیه ج/۱ ص۲۸۳ ح/۱۲۸۸ و الکافی ج/۳ ص۴۳۴ ح/۴ و لیس فی احـد منها زیاده لفظ مکه بعـد یدخل کما نقله المنتقی کما و ان جمله «و هو فی الطریق» لم ترد فی الکافی و انما وردت فی التهـذیب و الاسـتبصار و الفقیه, و للوافی هنا فی نقله اشتباهات و کذلک الوسائل فراجع.

و بقی من الاقوال قول ابن الجنید فقال: من دخل علیه وقت الصلاه و هو فی منزله فاخر الصلاه الی ان یخرج الی سفر یوجب التقصیر فأراد ان یصلیها فی وقت غیر مشترک مع التی بعدها قصرهما و ان کانت تأدیته ایاها فی وقت مشترک اتمها لدخول وقت الثانیه قبل تأدیته ایاها و ان کان مسافراً فدخل علیه الوقت فأخر الصلاه الی ان وصل الی منزله عمل فی التأدیه فی منزله بحسب ما ذکرناه و لو صلی کل واحد منهما بحسب حاله وقت تأدیته من سفر واقامه لما کان قد دخل علیه وقته قبل کونه بتلک الحال جاز اذا کان فی وقت لها ....(۱).

اقول: و الصحیح هو ما ذهب الیه المفید و علی بن بابویه و المرتضی و ابن ادریس و غیرهم ممن تقدم ذکره و هو الاعتبار بحال الاداء مطلقاً و ذلک فإن التحقیق کما صرح به بعض المحققین ان الاصل فی المسأله خبران الاول صحیح اسماعیل بن جابر الدال علی ان الاعتبار بحال الاداء مطلقاً و الثانی صحیح ابن مسلم الدال علی ان الاعتبار بحال الوجوب مطلقاً و الاول موافق للقران اولاًقال تعالی {واذا ضربتم فی الارض فلیس علیکم جناح ان تقصروا من الصلاه}(۲) و لم یفصل بین الوقت و بعده، و ثانیاً: موافق للاصل فی المسافر و هو القصر و فی الحاضر وهو التمام و علیه تواترالاخبار، و ثالثاً: هو الذی علیه الاکثر کما تقدم و قد جعله الصدوق هو الاصل فی العمل و اجاب عن الثانی بما یرجع الی التفصیل فقبل اعتبار الاول الا انه اوّله بما لا یصح واما الثانی فلم یعمل به الّا ابن ابی عقیل

۱- المختلف ج/۲ ص ۵۴۱ و ص ۵۴۲ و ص ۵۴۸

۲- النساء ۱۰۱

و الصـدوق فى المقنع مع انه لم يعلم عملهمـا بجزئه الثـانى فـأدعى ابن ادريس الاجمـاع على ترك العمل به(۱) مع ان الصدوق رجع عن العمل به فى الفقيه(۲) مع انه يعارضه فى جزئه الثانى صـحيح عيص بن القاسم (عن الرجل يدخل عليه وقت الصلاه فى السـفر ثم يدخل بيته قبل ان يصلى قال يصلى اربعاً)(۳)، و رابعاً: ان الاول صـريح غير قابل للتأويل بخلاف الثانى فانه غير صريح بـل و يمكن ادعاء ظهوره فى: انه لو دخل عليه وقت الصـلاه و هو فى الطريق يجوز له الصـلاه قصـراً و لا يجب عليه التاخير حتى يتم فى البلد وكذا من دخل عليه وقت الصـلاه و هو فى البلد و يريد الخروج الى السفر لا يجب عليه تأخير الصلاه حتى يقصر بل يجوز له التمام قبل الخروج لانه حينئذ حاضر.

و اما مرسل(۴)حكم بن مسـكين المتقدم وكذا صـحيح اسـحاق بن عمار سـمعت ابا الحسن (عليه السلام) يقول فى الرجل يقدم من سفره فى وقت الصلاه فقال: «ان كان لا يخاف فوت الوقت فليتم وان كان يخاف خروج الوقت فليقصر»(۵) فالمراد بهما انه

۱- السرائر ج/۱ ص۳۳۴

۲- الفقيه ج/۱ ص۲۸۳ ص۲۸۴

۳- التهذيب ج/۳ ص۱۶۲ ح/۱۳

۴- كما رواه الاسـتبصار عن الحكم بن مسكين عن رجل ج/۱ ص۲۴۱ ح/۶ و التهذيب ج/۱ ص ح/۶۹ و روايه الفقيه عن كتاب الحكم لا يكون دليلاً على ان الحكم رواه بلا واسطه عن الصادق (عليه السلام) .

۵- التهذيب ج/۳ ص۲۲۳ ح/۶۸ و الاستبصار ج/۱ ص ۲۴۰

اذا اراد القدوم من السفر و لا يخاف فوت الوقت بتأخير الصلاه الى البلد فليؤخرها حتى يتمها و الّا فلا يجوز له التاخير بل يجب عليه قصرها فى السفر و يشهد لذلک صريحاً صحيح محمد بن مسلم «فى الرجل يقدم من الغيبه فيدخل عليه وقت الصلاه فقال: ان كان لا يخاف ان يخرج الوقت فليدخل فليتم و ان كان يخاف ان يخرج الوقت قبل ان يدخل فليصل و ليقصر»(۱) و به يرتفع كل ابهام و اجمال و منه يظهر لک ضعف حمل الصدوق المتقدم و جمعه بين الاخبار بما لا شاهد عليه و منه يظهر ايضاً ضعف جمع الشيخ للاخبار بما فى الاستبصار من التفصيل المتقدم و استشهاده له بخبر منصور بن حازم (اذا كان الرجل فى سفر فدخل وقت الصلاه قبل ان يدخل اهله فسار حتى يدخل اهله فان شاء قصر و ان شاء اتم و ان اتم احب الى)(۲) و يقال للشيخ على استشهاده انه لا يفهم منه اكثر من (انه يتخير المسافر بين ان يصلى قبل قدومه قصوراً او بعده تماماً و الثانى اولى) و بذلک يبطل احتجاج ابن الجنيد بهذا الخبر(۳)وبالجمله هذه الاخبار فى مقام دفع توهم (ان من يريد السفر و دخل عليه وقت الصلاه لا يجوز له فعل الصلاه تماماً لانه يصير مسافراً او من اراد القدوم الى بلده لايجوز له القصر لانه يصير حاضراً) فانه يتوهم كثير من الناس ذلک فدفعوا عليهم السلام هذا الوهم و قالوا: ان تكليف الشخص مادام حاضراً التمام ولو اراد الشخوص بعد دخول الوقت و مادام مسافراً

۱- التهذيب ج/۳ ص۱۶۴ ح/۱۵

۲- الاستبصار ج/۱ ص۲۴۱ ح/۷

۳- المختلف ج/۲ ص۵۴۹

القصر و لو امكن قدومه قبل انقضاء الوقت و يتخير فى فعل الصلاه فى كل منهما موافقاً له فى الحضر تماماً و فى السفر قصراً.

و منه يظهر المراد ايضاً من خبر الوشاء (اذا زالت الشمس و انت فى المصر و انت تريد السفر فاتم فاذا خرجت بعد الزوال قصر العصر(۱)) و خبر ذريح المحاربى عن الصادق (عليه السلام) فى خبر قلت فان خرج الرجل مسافراً و قد دخل وقت الصلاه و هو فى السفر قال يصلى ركعتين قبل ان يدخل اهله فان دخل المصر فليصل اربعاً)(۲).

نعم يبقى خبر بشير النبال و هو «خرجت مع ابى عبدالله (عليه السلام) حتى اتينا الشجره فقال لى ابوعبدالله (عليه السلام) يا نبال قلت لبيك قال انه لم يجب على احد من اهله هذا العسكر ان يصلى اربعاً غيرى و غيرك و ذلك انه دخل وقت الصلاه قبل ان نخرج»(۳) فانه غير قابل للحمل على ما تقدم و يحتمل فيه التقيه و ذلك انه قول المزنى من العامه كما نقل ذلك الخلاف(۴).

هذا و يعارض القول بان الاعتبار بحال الاداء ما فى خبر زراره(۵) «عن رجل دخل وقت الصلاه و هو فى السفر فاخر الصلاه حتى قدم فهو يريد يصليها اذا قدم الى

۱- الكافى ج/۳ ص۴۳۴ ح/۲

۲- النجعه ص۲۸۴ ج/۲ كتاب الصلاه عن اصل محمد بن مثنى عن جعفر بن محمد بن شريح .

۳- الكافى ج/۳ ص۴۳۴ ح/۳

۴- النجعه ج۳ ص۲۸۴

۵- لا اشكال فى سنده الّا من جهه موسى بن بكر و يظهر من الكشى فى رجاله ص۳۷۱ و ابن ادريس فى آخر السرائر ممدوحيته.

اهله فنسی حین قدم الی اهله ان یصلیها حتی ذهب وقتها؟ قال یصلیها رکعتین صلاه المسافر لان الوقت دخل و هو مسافر کان ینبغی له ان یصلی عند ذلک»(۱) و ما فی الصحیح عنه(۲) ایضاً عن احدهما (علیه السلام) انه قال «فی رجل مسافر نسی الظهر و العصر فی السفر حتی دخل اهله قال: یصلی اربع رکعات و قال لمن نسی صلاه الظهر و العصر)(۳) و هو مقیم حتی یخرج قال: یصلی اربع رکعات فی سفره و قال: اذا دخل علی الرجل وقت الصلاه و هو مقیم ثم سافر صلّی تلک الصلاه التی دخل وقتها علیه و هو مقیم اربع رکعات فی سفره(۴)) و هما یعارضان القول بان العبره بحال الاداء وقد تقدم انه الصحیح فلا عبره بهما.

فرع: هذا و قد افتی بذلک ابن الجنید فقال: فان خرج الوقت لم یجزءه الا قضاؤها بحسب حاله فی اول وقتها(۵)، والشیخ فی التهذیب(۶) وابن ادریس(۷) و نقله علی بن

۱- التهذیب ج/۳ ص۱۶۲ح/۱۲ و ص۲۲۵ ح/۷۶ و فی حدیث ۴ من فرض سفره .
۲- حیث ان سند الشیخ الی کتاب جمیل بن دراج صحیح کما فی الفهرست ص۴۴ و الروایه عن جمیل عن زراره فهی اذن صحیحه و لا یخفی ان وصول هذه الکتب الی ابن ادریس امر معلوم لا شبهه فیه خصوصاً بعد معلومیه وصولها للشیخ و الصدوق و غیرهما بطریق صحیح.
۳- ما بین القوسین لیس فی بعض نسخ المستطرفات .
۴- المستطرفات ص۴۶ طبع مدرسه الامام المهدی (علیه السلام) .
۵- المختلف ج/۲ ص۵۴۸ .
۶- التهذیب ج/۳ ص۱۶۲ ح/۱۲ و ذیله .
۷- السرائر ج/۱ ص۳۳۵ و ص۳۳۴

بابویه و مصباح المرتضی و عن المفید فی بعض اقواله وعن الشیخ فی مبسوطه(۱) و لا دلیل لهم علی ذلک عدا روایه المستطرفات المتقدمه علی بعض نسخها و هی لا عبره بها لعدم ثبوتها مع معارضتها لما تقدم من العبره بحال الاداء اداءاً وقضاءاً، ففی صحیحه زراره قال: «قلت له رجل فاتته صلاه من صلاه السفر فذکرها فی الحضر فقال یقضی ما فاته کما فاته ان کانت صلاه السفر اداها فی الحضر مثلها و ان کانت صلاه الحضر فلیقض فی السفر صلاه الحضر»(۲).

و اما موثق عمار عن الصادق (علیه السلام) «سال عن الرجل اذا زالت الشمس و هو فی منزله ثم یخرج فی سفر؟ قال یبدء بالزوال فیصلیها ثم یصلی الاولی بتقصیر رکعتین لانه خرج من منزله قبل ان تحضر الاولی و سئل فان خرج بعد ما حضرت الاولی قال یصلی الاولی اربع رکعات ثم یصلی بعده النوافل ثمان رکعات لانه خرج من منزله بعد ما حضرت الاولی فاذا حضرت العصر صلّی العصر بتقصیر و هی رکعتان لانه خرج فی السفر قبل ان تحضر العصر»(۳) فلا عبره به فهو من اخبار عمار و قد عرفت شذوذ اکثرها .

(و یستحب جبر کل مقصوره بالتسبیحات الاربع ثلاثین مره)

۱- السرائر ج/۱ ص۳۳۵

۲- التهذیب ج/۳ص۱۶۳ ح/۱۱

۳- التهذیب ج۲ ص۱۸

كما فی الصحیح عن سلیمان بن حفص المروزی(۱) قال: قال الفقیه العسکری (علیه السلام) (یجب علی المسافر ان یقول فی دبر کل صلاه یقصر فیها «سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اکبر » ثلاثین مره لتمام الصلاه) (۲) و به افتی الصدوق فی الفقیه و المقنع فقال وعلی المسافر ان یقول فی دبر ....(۳) وکما فی خبر(۴) رجاء بن ابی الضحاک فی وصف الرضا (علیه السلام) هذا تمام الصلاه (۵)، اقول: و ما مر فی الخبر الاول من قوله یجب محمول علی تأکد الاستحباب و یشهد لذلک ما فی ذیل الخبرین ان ذلک من تمام الصلاه والحال ان صلاه القصر تامه سواء اردفها بالتسبیحات ام لا فهذه قرینه الاستحباب .

هذا و روی بعد کل فریضه اربعین مره ایضاً کما فی صحیح الحارث النضری، و ثلاثین مره کما فی صحیح ابی بصیر .

حصیله البحث:

۱- سند الشیخ و الصدوق الیه صحیح الّا ان سلیمان لم یوثق لکن العیون ج/۱ ص۲۶ روی بسند صحیح عنه ان الکاظم (علیه السلام) قال له ان ابنی وصیی فاشهد له بذلک عند شیعتی . و لا شک فی کونه یفید المدح والوثاقه الّا انه رواه بتوسط شخصه ومن هذه الجهه فیه اشکال.

۲- التهذیب ج؟۳ ص ۲۳۰ ح/۱۰۳

۳- الفقیه ج/۱ ص۲۸۹ و المقنع ص۱۲۷ و ص۱۲۸ طبع مؤسسه الهادی (علیه السلام) .

۴- و قد تقدم الکلام فی اعتبار سنده .

۵- العیون ج/۲ ص ۱۸۱

صلاه المسافر: و شروطها قصد المسافه وهی ستّهٍ و تسعین ألف ذراعٍ کل اربعه الاف ذراع میل و کل سته امیال فرسخ فمجموع المسافه یکون ثمانیه فراسخ امتدادیه, أو نصفها سواء اراد الرّجوع لیومه ام لا.

و أن لا یقطع السّفر بمروره علی منزله، أو نیّه مقام عشرهٍ أو مضیّ ثلاثین یوماً فی مصرٍ، و أن لا یکون ممن لا مقام له عشره ایام کمن یکثر سفره کالسائق . و لا یکفی فیه ثلاث سفرات بل لابد من کثره السفر حتی یقال له عرفا ممن لا مقام له عشره ایام.

و أن لا یکون سفره لا یکون سفره سفر باطل کصید اللهو ومن السفر الباطل سفر معصیه .

و حد الترخص هو أن یخفی علیه أذانه وله علامه اخری فی الخروج عن الوطن وهی تواری جدران بلده فاذا حصلت هذه الشروط تعیّن علیه القصر واما برجوعه الی الوطن فالملاک هو عدم خفاء أذان البلد علیه فقط.

و یجب القصر علی المسافر إلّا فی مکّه و المدینه و مسجد الکوفه و الحائر علی مشرّفه السّلام فیتخیّر و الإتمام أفضل.

فروع

الاول: من تمم فی الصلاه مع وجوب التقصیر علیه ففیه مسائل:

مسأله: لو صلّى المسافر بعد تحقّق شرائط القصر تماماً، فإمّا أن يكون عالماً بالحكم والموضوع أو جاهلًا بهما أو بأحدهما أو ناسياً فإن كان عالماً بالحكم و الموضوع عامداً فى غير الأماكن الأربعه بطلت صلاته و وجب عليه الإعاده فى الوقت و القضاء فى خارجه، و إن كان جاهلًا بأصل الحكم و أنّ حكم المسافر التقصير لم يجب عليه الإعاده فضلًا عن القضاء و أمّا إن كان عالماً بأصل الحكم و جاهلًا ببعض الخصوصيات مثل أنّ السفر إلى أربعه فراسخ مع قصد الرجوع يوجب القصر، أو أنّ المسافه ثمانيه، أو أنّ كثير السفر إذا أقام فى بلده أو غيره عشره أيّام... و نحو ذلك و أتم وجب عليه الإعاده فى الوقت ولايجب عليه القضاء فى خارجه، و كذا إذا كان عالماً بالحكم جاهلًا بالموضوع كما إذا تخيّل عدم كون مقصده مسافه مع كونه مسافه، فإنّه لو أتمّ وجب عليه الإعاده دون القضاء، وكذا إذا كان ناسياً لسفره أو أنّ حكم السفر القصر فأتمّ فإن تذكّر فى الوقت وجب عليه الإعاده و إن لم يعد وجب عليه القضاء فى خارج الوقت، و إن تذكّر بعد خروج الوقت لا يجب عليه القضاء، و أمّا إذا لم يكن ناسياً للسفر و لا لحكمه و مع ذلك أتمّ صلاته ناسياً وجب عليه الإعاده و القضاء.

أمّا فى صوره العلم و العمد: فلا إشكال فى البطلان و لزوم الإعاده فى الوقت بل القضاء فى خارجه، و إن كان ربّما يتأمّل فى الأخير كما ستعرف.

ص:۳۲۶

و یستدلّ له بجمله من النصوص التی منها صحیحه زراره و محمد بن مسلم(۱) المصرّحه بالإعاده فیما لو قرئت علیه آیه التقصیر و فسّرت له، و غیرها. و لکنّا فی غنی عن الاستدلال بها بعد کون البطلان هو مقتضی القاعده الأوّلیه و لو لم ترد فی المقام أیّه روایه، و ذلک من وجهین:

أحدهما: منافاته مع قصد القربه المعتبر فی صحّه العباده، إذ کیف یمکن التقرّب من العالم العامد الملتفت إلی مخالفه عمله مع الواقع و عدم تعلّق الأمر به، حتّی و لو کان ذلک بنحو التشریع المحرّم، فإنّه موجب لحرمه العمل، فکیف یتقرّب بالعمل الحرام.

ثانیهما: أنّ الإتمام زیاده فی الفریضه، بل من أظهر مصادیقها، بعد کونها عمدیه و متعلّقه بالرکن بل الرکعه، فیشمله عموم قوله (علیه السلام): «من زاد فی صلاته فعلیه الإعاده» و قوله فی صحیح زراره: «إذا استیقن أنّه زاد فی صلاته المکتوبه رکعه لم یعتد بها، و استقبل صلاته استقبالًا»(۲) فانّ المقام المشتمل علی زیاده الرکعتین عامداً هو القدر المتیقّن من تلک الأدلّه.

۱- الوسائل ۸: ۵۰۶/ أبواب صلاه المسافر ب ۱۷ ح ۴.

۲- الوسائل ۸: ۲۳۱/ أبواب الخلل الواقع فی الصلاه ب ۱۹ ح ۲.

و منه تعرف أنّ البطلان هو مقتضى القاعده الأوّليه فى جميع الفروض المتقدّمه لاندراجها فى عموم أدلّه الزياده القادحه، ما لم يرد على الصحّه دليل بالخصوص هذا.

و منها: صحيحه عبيد اللّه بن على الحلبى قال «قلت لأبى عبد اللّه (عليه السلام): صلّيت الظهر أربع ركعات و أنا فى السفر، قال: أعد»(1) فإنّها و إن كانت محموله على غير صوره العلم و العمد كالنسيان أو الغفله، لإباء جلاله الراوى و هو الحلبى و رفعه مقامه عن أن يتم فى السفر جهلًا بالحكم، فضلًا عن أن يفعله عالماً عامداً، إلّا أنّها تدلّ على لزوم الإعاده فى صوره العمد بالأولويه القطعيه كما لا يخفى.

ثمّ إنّ مقتضى الإطلاق فى هذه الصحيحه كصحيحه زراره و محمد بن مسلم المتقدّمه عدم الفرق فى وجوب الإعاده بين الوقت و خارجه، فيجب عليه التدارك فى الوقت، و إلّا فالقضاء فى خارج الوقت.

و لكن قد يتأمّل فى وجوب القضاء على العالم العامد، نظراً إلى معارضه الإطلاق فى صحيحه زراره و ابن مسلم مع الإطلاق فى ذيل صحيحه العيص ابن القاسم،

1- الوسائل 8: 231/ أبواب الخلل الواقع فى الصلاه ب 19 ح 1.

قال: «سألت أبا عبد اللّه (عليه السلام) عن رجل صلّى و هو مسافر فأتمّ الصلاه، قال: إن كان فی وقت فليعد، و إن كان الوقت قد مضی فلا»(۱).

فإنّ الأوّل المثبت للإعاده خاص بالعامدِ مطلقٌ من حيث الوقت و خارجه و الثانی النافی لها مطلق من حيث العلم و الجهل خاصّ بما بعد الوقت. فكلّ منهما مطلق من جهه و خاص من جهه، فيتعارضان لا محاله، و معه يشكل التمسّک بإطلاق صحيح زراره لإثبات القضاء، بل و كذا صحيح الحلبی، لوجوب تقييده بصحيحه العيص.

و لكنّه كما تری، فإنّ صحيحه العيص غير شامله للعامد بوجه، بل ناظره إلی التفصيل بين الانكشاف فی الوقت و الانكشاف خارجه، و أنّه تجب الإعاده فی الأوّل دون الثانی، لا أنّه إذا أراد أن يعيد فان كان الوقت باقياً أعاد و إلّا فلا، كی تشمل صوره العمد.

و مرجع ذلک إلی أنّ شرطيه التقصير ذكريه كما هو الحال فی بعض الأجزاء و الشرائط و أنّها خاصّه بحال الالتفات إليها فی الوقت، و بدونه لا شرطيه له بل العمل صحيح حتّی واقعاً، و لأجله لا تجب الإعاده.

فهی ناظره إلی التفصيل من حيث الصحّه و الفساد باعتبار الانكشاف فی

۱- الوسائل ۸: ۵۰۵/ أبواب صلاه المسافر ب ۱۷ ح ۱.

الوقت و خارجه، و أجنبيه عن مسأله القضاء، لعدم تحقّق الفوات واقعاً، و لذا لو فرضنا أنّه انكشف له فى الوقت و تنجّز عليه التكليف ثمّ ترك القصر اختياراً أو بغير الاختيار فإنّه لا إشكال فى وجوب القضاء حينئذ، لأنّه ترك ما تنجّز عليه فى الوقت، و لا تكون هذه الصحيحه نافيه له.

و على الجمله: مورد هذه الصحيحه ما إذا كان الإتمام مستنداً إلى اعتقاد المشروعيه ثمّ انكشف الخلاف إمّا فى الوقت أو فى خارجه، فلا تشمل العالم العامد قطعاً، بل هو خارج عنها رأساً، فلا تكون معارضه لصحيحه زراره، و اما صحيح الحلبى فقد قلنا انه مختص بالناسى، فيبقى إطلاق الإعاده فيها الشامل للوقت و خارجه على حاله.

و أمّا فى صوره الجهل بأصل الحكم فلا تجب الإعاده و إن كان الوقت باقياً فضلًا عن القضاء كما هو المشهور، بل ادّعى عليه الإجماع، و ذلك لقوله (عليه السلام) فى ذيل صحيحه زراره و ابن مسلم: «و إن لم يكن قرئت عليه و لم يعلمها فلا إعاده عليه» الظاهر فى الجاهل بأصل الحكم.

فمفاد الصحيحه أنّ من يتم فى موضع القصر فان كان عالماً به أعاد، أى فى الوقت، و مقتضاه أنّه إن لم يعد بعد تنجّز التكليف إلى أن خرج الوقت وجب عليه القضاء بطبيعه الحال، عملًا بعموم أدلّه القضاء. و إن كان جاهلًا بالحكم لا

یعید، أی فی الوقت، المستلزم لنفی القضاء بطریق أولی. ولا ینافیه صحیح العیص لعدم شموله للعامد بمقضی سیاقه کی تتحقّق المعارضه.

هذاو نسب إلی العمانی(۱) القول بوجوب الإعاده مطلقاً،ولم یعلم دلیله

و منه تعرف ضعف ما حکی عن الإسکافی(۲)و الحلبی(۳) من التفصیل بین الوقت و خارجه و أنّه یعید فی الأوّل دون الثانی.

فهذان القولان شاذان ساقطان، و الصحیح ما علیه المشهور من نفی الإعاده مطلقاً، من غیر فرق بین الوقت و خارجه.

ثمّ لا یخفی أنّ الأمر بالإعاده متی ورد فی الأخبار فهو إرشاد إلی الفساد فیجب الإتیان بالمتعلّق بنفس الأمر الأوّل الباقی علی حاله، إذ لا وجه لسقوطه بعد عدم الإتیان بمتعلّقه علی وجهه، بداهه عدم سقوطه بالعمل الفاسد الذی وجوده کالعدم، فلا یتضمّن الأمر الثانی المتعلّق بالإعاده حکماً مولویاً، کما أنّ نفی الإعاده إرشاد إلی الصحّه، و أنّ المأمور به قد اتی به علی وجهه و بتمامه و کماله من غیر نقص فیه.

۱- حکاه عنه الفاضل الآبی فی کشف الرموز ۱: ۲۲۷، و العلّامه فی المختلف ۲: ۵۳۸ المسأله ۳۹۵

۲- حکاه عنه فی المختلف ۲: ۵۳۸ المسأله ۳۹۵

۳- الکافی فی الفقه: ۱۱۶

و اما الجاهل بالخصوصیات أو الموضوع، و الناسی، فبمقتضی القاعده تجب علیهم الإعاده، لصدق أنّهم ممّن قرئت علیهم آیه التقصیر و فسّرت، و معنی ذلک الحکم بالبطلان.

و قد خرج عن ذلک الناسی أیضاً بمقتضی صحیح أبی بصیر: «عن الرجل ینسی فیصلّی فی السفر أربع رکعات، قال: إن ذکر فی ذلک الیوم فلیعد، و إن لم یذکر حتّی یمضی ذلک الیوم فلا إعاده علیه»(۱) فیستفاد منها أنّ شرطیه التقصیر أو فقل جزئیه التسلیم فی الرکعه الثانیه ذکریه و منوطه بالالتفات إلیها فی الوقت فلا تعتبر لو کان التذکّر خارج الوقت، فتکون هذه الصحیحه بالإضافه إلی صحیح زراره مخصّصه لا محاله.

و ورد هناک مخصّص ثالث، وهو صحیح العیص المفصّل بین الانکشاف أو التذکّر فی الوقت فیعید، و بین خارجه فلا یعید. و قد عرفت أنّ هذه الصحیحه بنفسها غیر شامله للعامد، فهو خارج عنها من أوّل الأمر، لأنّها غیر ناظره إلی القضاء، بل إلی الصحّه و البطلان، و أنّه إن کان فی وقت فالعمل فاسد و إلّا فصحیح، و العامد یعلم بفساد عمله من أوّل الأمر، کالناسی المتذکّر فی الوقت فإنّه أیضاً یعلم بالفساد و وجوب القضاء إذا لم یتدارک.

۱- الوسائل ۸: ۵۰۶/ أبواب صلاه المسافر ب ۱۷ ح ۲.

فالعامد خارج عنها قطعاً، و كذا الجاهل المحض أى الجاهل بأصل الحكم فإنّه لا إعاده عليه فضلًا عن القضاء، بمقتضى ذيل صحيحه زراره كما مرّ. فيبقى تحتها الجاهل بالخصوصيات و الجاهل بالموضوع و الناسى.

و بما أنّ النسبه بينها و بين صدر صحيحه زراره الحاكم بالإعاده مطلقاً نسبه الإطلاق و التقييد، فتكون هذه مقيّده لهما لا محاله، فتكون النتيجه أنّ الوظيفه فى هذه الموارد الثلاثه هو التفصيل بين ما لو كان الانكشاف أو التذكّر فى الوقت فيعيد، و بين ما كان فى خارجه فلا يعيد، هذا.

و قد يقال: إنّ النسبه بين صحيح زراره و هذه الصحيحه أى صحيحه العيص عموم من وجه، لأنّ الناسى قد خرج عن الأوّل بمقتضى التخصيص بصحيح أبى بصير كما مرّ، فيبقى تحته العامد و الجاهل بالخصوصيات أو بالموضوع. و أمّا هذه الصحيحه فهى غير شامله للعامد فى حدّ نفسها كما عرفت، فالباقى تحتها الناسى و الجاهل بالخصوصيات أو بالموضوع، فالناسى خارج عن الأوّل و العامد عن الثانى، و مورد الاجتماع الجاهل بالخصوصيات أو الموضوع، فتجب الإعاده بمقتضى الأوّل، و لا تجب إذا كان الانكشاف خارج الوقت بمقتضى الثانى و بعد التعارض يتساقطان، و المرجع حينئذ عموم دليل قدح الزياده الموجب للإعاده و لو فى خارج الوقت، لعدم الدليل على الإجزاء وقتئذ.

ص:۳۳۳

و لکنّه لا وجه له، فإنّه مبنی علی الالتزام بانقلاب النسبه فی مثل المقام ممّا کان هناک عام و ورد علیه مخصّصان أحدهما أخصّ من الآخر. والصحیح أنّ هذا لیس من موارد انقلاب النسبه، إذ لا وجه لملاحظه العام مع أخصّ المخصّصین أوّلًا، ثمّ ملاحظه النسبه بینه و بین المخصّص الآخر لتنقلب من العموم المطلق إلی العموم من وجه، لأنّ نسبه المخصّص الأخص و المخصّص الأعم إلی العام نسبه واحده، و کلاهما وردا علیه فی عرض واحد، فلا موجب لتقدیم أحدهما علی الآخر.

و علی هذا الأساس و هو الصحیح فلا موجب فی المقام لتخصیص صحیح زراره بصحیح أبی بصیر أوّلًا و إخراج الناسی، ثمّ ملاحظه النسبه بینه و بین صحیحه العیص التی هی أعم المخصّصین باعتبار شمولها للناسی و غیره، بل کلاهما مخصّص فی عرض واحد.

هذا کلّه بناءً علی أن یکون المراد من تفسیر الآیه(۱)المشار إلیها فی صحیح زراره تفسیر کلمه لا جناح بإراده الوجوب دون الجواز.

و أمّا لو کان المراد تفسیر الآیه بجمیع الخصوصیات فیلحق الجاهل بخصوصیات الحکم بالجاهل بأصل الحکم فی عدم وجوب الإعاده فی الوقت فضلًا عن خارجه.

۱- النِّساء ۴: ۱۰۱

و لکنّه لا ـ وجه له، بـل الظـاهر هو الأوّل کما ذکره غیر واحد(۱) إذ الآـیه کغیرهـا ممّا ورد فی العبادات لیست إلّا فی مقام أصـل التشـریع، و لم تکن بصدد بیان الخصوصـیات لیکون شرحها تفسیراً للآیه المبارکه بل هی موکوله إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و الأئمّه المعصومین علیهم السلام فیذکرونها بیاناً للحکم الواقعی، لا شرحاً للمراد و تفسیراً للآیات.

نعم، کلمه لا ـ جنـاح بمـا أنّهـا ناظره إلی کیفیه التشـریع و قـد أُریـد بها خلاف ظاهرها من نفی البأس فهی بحاجه إلی التفسـیر لا محـاله، فـذکروا علیهم السـلام أنّ المراد بها الوجوب، قیاساً علی {فَلا جُناح}(۲) الوارد فی السـعی حیث إنّ المراد به هنـاک هو الوجوب بلا إشکال.

و إنّما عبّر بنفی الجناح لنکته و هی دفع ما قـد یختلـج فی أذهان القاصـرین من أنّ الصـفا و المروه اللّـذین کانا مرکزین لأصـنام المشـرکین کیف یکونان معبدین للمسلمین، فبیّن سبحانه و تعالی بأنّ کونهما کذلک لا یمنع عن ذلک، لأنّهما من شعائر اللّه، و قد غصبهما المشرکون، فلا جناح أن یطّوف بهما.

و کـذلک الحال فی المقام، فانّ اختیار هـذا التعبیر مع کون المراد هو الوجوب لنکته، و لعلّها لـدفع ما قـد یتوهّم من أنّ التقصـیر تنقیص للصلاه و تخفیف لشأنها.

ص:۳۳۵

۱- فرائد الأُصول ۱: ۶۰

۲- البقره ۲: ۱۵۸

و کیف ما کان، فقد عرفت أنّ المراد من تفسیر الآیه بیان أصل وجوب القصر فی السفر لا خصوصیاته. و علیه فصحیحه زراره خاصّه بالجاهل بأصل الحکم، و لا تعمّ الجهل بالخصوصیات.

بل یکفینا مجرّد الشکّ فی أنّ المراد الجهل بأصل الحکم أم بخصوصیاته، إذ علیه تکون الصحیحه مجمله، و معه لا بدّ من الاقتصار فی الخروج عن إطلاق صحیح العیص علی المقدار المتیقّن و هو الجاهل المحض، فیکون الجاهل بالخصوصیات مشمولًا للإطلاق السلیم عما یصلح للتقیید، فیحکم فیه بما تضمّنه من التفصیل بین الوقت و خارجه حسبما عرفت.

هذا کلّه فیما إذا کان ناویاً للإتمام من أوّل الأمر و من لدن شروعه فی الصلاه إمّا لجهل أو نسیان کما تقدّم.

و أمّا إذا دخل فی الصلاه بنیّه القصر لعلمه بالحکم و بالموضوع و بجمیع الخصوصیات، ثمّ فی الأثناء سها و غفل فزاد رکعتین و أتمّ الصلاه، کما لو کان مقتدیاً بإمام یصلّی تماماً فأتم الصلاه بتبعه غفله کما یتّفق مثل هذا السهو لغیر المسافر من سائر المکلّفین فهو غیر مشمول للنصوص المتقدّمه جزماً، بل لا إشکال فی وجوب الإعاده فی الوقت و القضاء فی خارجه عملًا بقوله (علیه السلام): «إذا

استیقن أنّه زاد فی صلاته المکتوبه رکعه لم یعتد بها و استقبل صلاته استقبالًا»(۱) فهو کمن صلّی الفجر ثلاثاً أو المغرب أربعاً الذی لا ریب فی بطلانه.

مسأله: حکم الصوم فیما ذکر حکم الصلاه فیبطل مع العلم و العمد، و یصحّ مع الجهل بلا فرق بین الجهل بأصل الحکم، او الجهل بالخصوصیات اوالجهل بالموضوع.

اقول: لاإشکال کما لا خلاف منّا فی سقوط الصوم فی السفر و عدم مشروعیته و تدلّ علیه قبل الروایات المتظافره الآیه الکریمه، قال تعالی {فَمَنْ کانَ مِنْکُمْ مَرِیضاً أَوْ عَلی سَفَرٍ فَعِدَّهٌ مِنْ أَیّامٍ أُخَرَ}(۲) فإنّها ظاهره فی تعیّن القضاء، المستلزم للسقوط و عدم المشروعیه، حیث قسّم سبحانه المکلّفین إلی أقسام ثلاثه: فمنهم من وظیفته الصیام کالحاضر الذی یشهد الشهر، و منهم من وظیفته القضاء کالمریض و المسافر، و منهم من لم یکلّف لا بهذا و لا بذاک، بل وظیفته الفدیه، و هم الذین لا یطیقونه کالشیخ و الشیخه.

و ظاهر التنویع فی هذه الأقسام لزوم تلک الأحکام و تعیّنها، و نتیجته ما عرفت من سقوط الصوم عن المسافر و عدم مشروعیته فی حقّه، فوظیفته القضاء لیس إلّا، و

۱- الوسائل ۸: ۲۳۱/ أبواب الخلل الواقع فی الصلاه ب ۱۹ ح ۱

۲- البقره ۲: ۱۸۴

الأخبار به متكاثره و متظافره من طرقنا، بل و من طرق العامّه أيضا(۱) و هذا ممّا لا إشكال فيه.

و عليه فلا يصحّ الصوم فی السفر من العالم العامد جزماً، فلو صام بطل و وجب قضاؤه بمقتضى إطلاق الآيه و غيرها و النصوص الآتيه فی الجاهل.

كما لا إشكال فی صحّته من الجاهل بأصل الحكم، فإنّه القدر المتيقّن من النصوص المتضمّنه للإجزاء فی صوره الجهل كصحيحه عبد الرحمن بن أبی عبد اللّه عن أبی عبد اللّه (عليه السلام) قال: «سألته عن رجل صام شهر رمضان فی السفر، فقال: إن كان لم يبلغه أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله نهى عن ذلك فليس عليه القضاء، و قد أجزأ عنه الصوم»(۲)و صحيح الحلبی قال «قلت لأبی عبد اللّه (عليه السلام): رجل صام فی السفر فقال: إن كان بلغه أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلم نهى عن ذلك فعليه القضاء، و إن لم يكن بلغه فلا شی ء عليه»(۳)

و صحيح العيص بن القاسم عن أبی عبد اللّه (عليه السلام) «قال: من صام فی السفر بجهاله لم يقضه»(۴) و نحوها صحيح ليث المرادی(۵).

ص:۳۳۸

۱- سنن ابن ماجه ۱: ۵۳۲/ ۱۶۶۴ ۱۶۶۶، سنن النسائی ۴: ۱۷۸

۲- الوسائل ۱۰: ۱۷۹/ أبواب من يصح منه الصوم ب ۲ ح ۲، ۳

۳- الوسائل ۱۰: ۱۷۹/ أبواب من يصح منه الصوم ب ۲ ح ۲، ۳.

۴- الوسائل ۱۰: ۱۸۰/ أبواب من يصح منه الصوم ب ۲ ح ۵، ۶

۵- الوسائل ۱۰: ۱۸۰/ أبواب من يصح منه الصوم ب ۲ ح ۵، ۶

إنّما الكلام فی الجاهل بالموضوع کمن اعتقد أنّ سفره دون المسافه، أو الجاهل بالخصوصیات کمن تخیّل أنّ السقوط خاص بالأسفار البعیده المشتمله علی التعب و المشقّه دون القریبه، و لا سیما إذا کانت بوسیله مریحه کالباخره و الطائره و نحوهما.

فقد یقال بالبطلان و وجوب القضاء فی هذین الموردین، کما فی العالم العامد نظراً إلی اندراجهما فی إطلاق صحیحتی عبد الرحمن و الحلبی المتقدّمتین الدالّتین علی البطلان بمفهوم الاولی و منطوق الثانیه فی من بلغه النهی، لصدق بلوغه فی الموردین المزبورین، و إنّما الجهل فی شی ء آخر غیر مناف لبلوغ النهی عن النبی (صلّی اللّه علیه و آله و سلم).

و بذلک یقیّد الإطلاق فی صحیح العیص و نحوه، فانّ الصوم بجهاله المعلّق علیه الإجزاء و إن کان صادقاً فی هذین الموردین أیضاً، إلّا أنّ مقتضی صناعه الإطلاق و التقیید حمله علی الجهل بأصل الحکم، لصراحه الطائفه الأُولی فی أنّ المناط فی الصحّه عدم بلوغ النهی، الظاهر فی الجهل بأصل الحکم، فهی أخصّ من الثانیه فتقیّدها لا محاله.

و مع تسليم تكافؤ الظهورين و تساوى الإطلاقين من غير ترجيح فى البين فغايته تعارض الطائفتين و تساقطهما، و المرجع حينئذ عموم ما دلّ على بطلان الصوم فى السفر من إطلاق الآيه و غيرها كما مرّ.

أقول: الظاهر صحّه الصوم فى صوره الجهل مطلقاً، من غير فرق بين الجهل بأصل الحكم أو بالخصوصيات أو بالموضوع.

أمّا الأوّل فظاهر.

و أمّا الثانى: فلأنّ ما أُفيد من استظهار اختصاص الطائفه الأُولى بالجاهل بأصل الحكم مبنى على أن يكون المشار إليه بكلمه «ذلك» فى قوله (عليه السلام): «إن كان بلغه أنّ رسول اللّه (صلّى اللّه عليه و آله و سلم) نهى عن ذلك» هو طبيعى الصوم فى السفر، إذ عليه يصدق على الجاهل بالخصوصيات أنّه بلغه النهى عن طبيعى الصوم، فتتحقّق المعارضه بينها و بين إطلاق الطائفه الثانيه كما ذكر.

و لكنّه كما ترى بعيد عن سياق الروايه بحسب الفهم العرفى غايته، بل ظاهر الصحيحه أنّ مرجع الإشاره هو الصوم المفروض فى السؤال، الصادر عن الرجل

على ما هو عليه من الخصوصيات، لا الصوم الطبيعى على إطلاقه عارياً عن تلك الخصوصيات.

ص:۳۴۰

و معلوم أنّ الجاهل بالخصوصيه لم يبلغه النهى عن تلك الخصوصيه، فمن صام فى السفر القريب بتخيّل اختصاص النهى بالأسفار البعيده لم يبلغه النهى عن هذا الصنف من الصوم الذى ارتكبه، و إنّما بلغه النهى عن صنف آخر فيشمله الحكم بعدم وجوب القضاء، المطابق لمضمون الطائفه الثانيه من غير أيّه معارضه.

و بعباره واضحه: لا ريب أنّ نهى النبى (صلّى اللّه عليه و آله و سلم) عن الصوم فى السفر انحلالى كما فى سائر النواهى، ينحلّ إلى نواهى عديده بعدد أفراد الصيام الواقعه فى الأسفار، فلكلٍّ نهى يخصّه مغاير لغيره. و من الواضح أنّ هذا الفرد الشخصى الصادر من الجاهل بالخصوصيه لم يبلغ نهيه، فيكون محكوماً بعدم وجوب القضاء بمقتضى صحيح الحلبى و غيره.

و مع التنزّل و الشكّ فى أنّ مرجع الإشاره هل هو الطبيعى أو الصنف الخاص فغايته إجمال صحيحتى عبد الرحمن و الحلبى، فيرجع حينئذ إلى إطلاق صحيح العيص الدالّ على نفى القضاء عن مطلق الجاهل من غير معارض.

و أمّا الثالث: أعنى الجهل بالموضوع، فدعوى صدق بلوغ النهى فى مورده مشابهه لما يحكى فى الأُصول على ما نقله شيخنا الأنصارى (قدس سره)(1) من ذهاب بعض إلى المنع عن جريان البراءه فى الشبهات الموضوعيه و تخصيصها بالحكميه على العكس ممّا عليه الأخباريون، بدعوى أنّ البيان تام من قبل المولى فى موارد

١- فرائد الأُصول ١: ۴٠۶

الشبهات الموضوعیه، و الحکم واصل، و إنّما الشکّ فی انطباقه علی الموضوع الخارجی و أن هذا المائع مثلاً هل هو مصداق للخمر المعلوم حرمته أم لا، الذی هو أجنبی عن المولی و غیر مرتبط به، و خارج عمّا تقتضیه وظیفته من تبلیغ الأحکام، و قد فعل و تنجّزت بمقتضی فرض العلم بها، فقد أدّی ما علیه و تمّ البیان من قبله، فلا یکون العقاب معه عقاباً بلا بیان، فلا مناص من الاحتیاط بحکومه العقل تحقیقاً للامتثال و دفعاً للضرر المحتمل من غیر مؤمّن.

فعلی ضوء هذا البیان یدّعی فی المقام أنّ الجاهل بالموضوع قد بلغه نهی النبی (صلّی اللّه علیه و آله و سلم) عن الصوم فی السفر، و تمّ البیان من قبله، إذ لیس شأنه (صلّی اللّه علیه و آله و سلم) إلّا بیان الأحکام علی نحو القضایا الحقیقیه لا إیصالها إلی آحاد المکلّفین فی کلّ من الأفراد الخارجیه، فالجاهل المزبور عالم بذلک النهی الکلّی المجعول فی الشریعه المقدّسه، و إنّما الجهل فی شی ء یرجع إلی نفسه و ینشأ من قبله، غیر المنافی لصدق البلوغ المذکور.

و علی الجمله: فالشبهه فی المقامین من باب واحد، و تنبعثان عن ملاک فارد.

و الجواب عنهما بکلمه واحده، و هی أنّ بلوغ الحکم و وصوله منوط بإحراز الکبری و الصغری معاً، أی العلم بالحکم الکلّی و بانطباقه علی الموضوع الخارجی و لا یغنی الأوّل عن الثانی، فإنّ الأحکام و إن کانت مجعوله علی سبیل

القضايا الحقيقيه إلّا أنّ القضيه الحمليه تعود بحسب النتيجه إلى القضيه الشرطيه، مقدّمها وجود الموضوع و تاليها ترتّب الحكم.

فمرجع قولنا: الخمر حرام، إلى قولنا: متى وجد فى الخارج شى ء و صدق عليه أنّه خمر فهو حرام. فاذا كان الشرط مشكوكاً كما هو المفروض فالشک فيه يرجع إلى الشک فى تحقّق الموضوع، و هو مساوق للشکّ فى ثبوت الحكم فلا يكون واصلًا و لا التكليف منجّزاً.

و بعباره اخرى: بعد أن كانت الأحكام انحلاليه فلكلّ موضوع حكم يخصّه فلا جرم يحتاج إلى وصول مغاير لوصول الحكم فى موضوع آخر. فاذا فرضنا أنّ هناک مائعات ثلاثه أحدها مقطوع الخمريه، و الآخر مقطوع المائيه، و الثالث مشتبه بينهما، يصحّ أن يقال: إنّ هذا الأخير ممّا لم يصل حكمه و لم يعلم حرمته و إنّما الواصل حكم الأوّلين فقط. و مثله مورد لأصاله البراءه.

ففيما نحن فيه و إن كان الحكم الكلّى المتعلّق بطبيعى الصوم فى السفر واصلًا و بالغاً إلّا أنّ تعلّق النهى بهذا الصوم الصادر فى هذا السفر الشخصى، الذى عرفت أنّه من شؤون انحلال الأحكام لم يكن واصلًا بالضروره بعد فرض الشکّ فى الموضوع و الجهل به، فيصحّ أن يقال إنّه لم يبلغه نهى النبى (صلّى اللّه عليه و آله و سلم) بالإضافه إلى هذا الفرد الذى هو الموضوع للإجزاء و عدم وجوب القضاء بمقتضى النصوص.

و مع التنزّل و الشكّ فی أنّ موضوع الحكم هل هو بلوغ النهی عن الطبيعی أو الفرد، و أنّ العبره بالجهل بأصل الحكم أو حتّی بموضوعه، فغايته إجمال صحيح الحلبی و عبد الرحمن، فيرجع حينئذ إلی إطلاق صحيح العيص السليم عمّا يصلح للتقييد.

فتحصّل: أنّ الأظهر مشاركه الصوم مع الصلاه فيما تقدّم من الأحكام، فيبطل مع العلم و العمد، و يصحّ أی لا يجب القضاء فی جميع صور الجهل، سواء تعلّق بأصل الحكم أم بالخصوصيات أم بالموضوع.

نعم، يفترقان فی صوره النسيان، فيجب القضاء هنا دون الصلاه كما مرّ لصدق بلوغ النهی و إن نسيه، فيشمله إطلاق صحيح الحلبی من غير معارض بعد وضوح عدم ورود نص فی الناسی، و اختصاصه بالجاهل كما تقدّم.

مسأله: إذا قصّر من وظيفته التمام بطلت صلاته فی جميع الموارد إلّا فی المقيم و من بحكمه المقصّر للجهل بأنّ حكمه التمام .

اقول: لا ريب فی أنّ مقتضی القاعده هو البطلان فی من قصّر فی موضع الإتمام من غير فرق بين موارده من العلم أو النسيان أو الجهل بجميع صوره، لأنّه قد نقّص من صلاته ركعتين، و نقصان الركعه بل الركن كزيادته موجب للبطلان. فنفس دليل الواقع بعد عدم انطباق المأمور به علی المأتی به يستوجب الإعاده فی

الوقت و القضاء فی خارجه. و هذا واضح لا ستره علیه، و لم یقع فیه خلاف من أحد.

إنّما الکلام فی صوره واحده، و هی ما لو قصّر المقیم للجهل بأنّ حکمه التمام فقد دلّت صحیحه منصور بن حازم علی الصحّه حینئذ، قال: «سمعته یقول: إذا أتیت بلده فأزمعت المقام عشره أیّام فأتمّ الصلاه، فإن ترکه رجل جاهلا فلیس علیه إعاده»(1). و هی کما تری صحیحه السند بناء علی وثاقه موسی بن عمر ظاهره الدلاله، و مقتضی الصناعه الخروج بها عن مقتضی القاعده الأوّلیه و الالتزام بالصحّه فی موردها.

بید أنّه نوقش فی حجّیتها، نظراً إلی إعراض الأصحاب عنها، المسقط لها عن درجه الاعتبار، حیث إنّهم اقتصروا فی مقام بیان المعذوریه و الخروج عن مقتضی القاعده الأوّلیه علی التعرّض لعکس المسأله، أعنی ما لو أتمّ فی موضع القصر کما تقدّم .

و أمّا هذه المسأله نفسها فلم ینصّ أحد منهم علی معذوریه الجاهل فیها و هذه الصحیحه بمرأی منهم و مسمع، فیکشف ذلک کشفاً باتاً عن الإعراض المسقط لها عن الحجّیه کما سمعت.

1- الوسائل 8: 506/ أبواب صلاه المسافر ب 17 ح 3

و يندفع: أنّ الصغرى ممنوعه، إذ لم يثبت الإعراض عن الصحيحه، فقد افتى بمضمونها بعض المتأخّرين كابن سعيد فى جامعه (۱)، و نفى عنه البعد فى مجمع البرهان(۲)، نعم كلمات القدماء الذين هم المناط فى الإعراض خاليه عن التعرّض لذلك، و لم تكن المسأله معنونه فى كتبهم، ككثير من المسائل التى سكتوا عنها و أهملوها فيما وصل إلينا من كتبهم و مجامعهم، و لعلّه لبنائهم على الاقتصار فى تآليفهم على ضروريات المسائل ممّا هو محلّ للابتلاء غالباً، أو لم تكن الحاجه ماسه آن ذاك للتعرّض لأكثر ممّا ذكروا، و لأجله لم يذكروا إلّا القليل من الكثير.

و كيف ما كان، فعدم التعرّض شى ء، و الإعراض شى ء آخر، و بينهما بون بعيد، فلا يمكن استكشاف الثانى من الأوّل.

و الحاصل: أنّه لم يثبت من الأصحاب ما ينافى العمل بالصحيحه، بل غايته أنّهم سكتوا و أهملوا، لا أنّهم أعرضوا.

اللّهمّ إلّا أن يناقش فى سندها، نظراً إلى اشتماله على موسى بن عمر، و هو مشكوك بين شخصين، أحدهما: موسى بن عمر بن بزيع، و هو موثّق جليل القدر وثّقه النجاشى(۳) و له كتاب. و ثانيهما: موسى بن عمر بن يزيد، و هو أيضاً معروف

۱- الجامع للشرائع: ۹۳.

۲- مجمع الفائده و البرهان ۳: ۴۳۶.

۳- رجال النجاشى: ۴۰۹/ ۱۰۸۹

و له کتاب، و روایاته کثیره، و لکن لم یرد فیه توثیق، و الأوّل من أصحاب الهادی (علیه السلام) و الثانی من أصحاب العسکری، و المظنون أنّ المراد به الثانی، لأنّ الراوی عن کتابه سعد بن عبد اللّه، الذی هو فی طبقه محمد بن یحیی شیخ الکلینی، فموسی بن عمر فی طبقه مشایخ مشایخ الکلینی، و لأجله یظنّ أنّه ابن یزید غیر الموثّق، و لا أقلّ من الشکّ، فیکون الرجل مردّداً بین الموثّق و غیره و معه یشکل الحکم بصحّه الروایه عند المشهور.

نعم، بما أنّ الرجل ممن لم یستثنه ابن الولید من کتاب نوادر الحکمه علی نقل الوحید(۱) فهو علی مسلکنا موثّق وعلیه فالأظهر هو العمل بها فی موردها، هذا بل قد یقال بان من صلی المغرب رکعتین جهلا اعاد فی الوقت دون خارجه لما رواه الصدوق صحیحا عن ابن ابی عمیر من عدم وجوب القضاء

مسأله: إذا کان جاهلًا بأصل الحکم و لکن لم یصلّ فی الوقت وجب علیه القصر فی القضاء بعد العلم به و إن کان لو أتمّ فی الوقت کان صحیحاً. فصحّه التمام منه لیس لأجل أنّه تکلیفه، بل من باب الاغتفار، فلا ینافی ما ذکرنا قوله: اقض ما فات کما فات. ففی الحقیقه الفائت منه هو القصر لا التمام، و کذا الکلام فی الناسی للسفر أو لحکمه فإنّه لو لم یصلّ أصلًا عصیاناً أو لعذر وجب علیه القضاء قصراً.

۱- امالی الصدوق ص۱۳۷معجم الثقات ص ۳۵۰

اقول: قد عرفت أنّ الجاهل بحكم القصر لو أتمّ فى الوقت صحّت صلاته بمقتضى ذيل صحيحه زراره و ابن مسلم (۱) المتضمّنه لعدم الإعاده فى من لم تقرأ عليه آيه التقصير , إنّما الكلام فيما إذا لم يأت بالتمام فترك الصلاه رأساً إلى أن خرج الوقت عصياناً أو نسياناً فهل يجب القضاء قصراً لكونه الوظيفه الأصليه، أو تماماً لانقلاب التكليف إليه، المستكشف من صحّه التمام لو فعله فى الوقت، فيشمله قوله (عليه السلام): يقضى ما فاته كما فاته (۲).

و محلّ الكلام ما لو ارتفع جهله خارج الوقت قبل التصدّى للقضاء، و أمّا لو قضاها تماماً جرياً على جهله السابق ثمّ انكشف الحال فقيل بالصحّه، عملًا بإطلاق دليل الإجزاء، الشامل لحالتى الأداء و القضاء.

قلت: الظاهر من صحيحه زراره المتقدمه اختصاصها بالاداء ولم نعثر على ما يدل على الاطلاق وعليه يجب عليه اعادتها قصرا.وكذلك المقام فان الظاهر وجوب القضاء قصراً بل لا ينبغى التأمّل فيه فانّ القصر هو الوظيفه الواقعيه الثابته فى حقّ الجاهل كغيره، بمقتضى عموم دليل وجوبه لكلّ مسافر، غايه الأمر أنّه قام الدليل على الاجتزاء بما يفعله من التمام حال الجهل، الذى مرجعه لدى التحليل إلى التخصيص فى عموم دليل قدح الزياده، لا إلى انقلاب التكليف الواقعى و تبدّله من القصر إلى التمام، فانّ هذا غير مستفاد من دليل الإجزاء بوجه.

ص:۳۴۸

۱- الفقيه ج۱ ص۴۳۵

۲- الوسائل ۸: ۲۶۸/ أبواب قضاء الصلوات ب ۶ ح ۱

و بعباره اخرى: لو كنّا نحن و دليل وجوب القصر و لم يكن لدينا ما يدلّ على قادحيه الزياده لحكمنا بصحّه التمام المأتى به فى موضع القصر بمقتضى القاعده من غير حاجه إلى ورود دليل خاص، إذ هو مشتمل على القصر و زياده و المفروض عدم الدليل على قدح الزياده، غير أنّ أدلّه القدح تمنعنا عن الحكم بالصحّه.

فإذا ورد دليل تضمّن الحكم بالصحّه فى مورد كالجهل فهو بحسب النتيجه مخصّص لدليل القدح، و ليس مفاده إلّا العفو و الاغتفار عن تلك الزياده المأتى بها حال الجهل، لا التبدّل فى الحكم الواقعى و انقلابه من القصر إلى التمام ليكون مخصّصاً لعمومات القصر، فانّ دليل الصحّه لا يستلزم ذلك بوجه حسبما عرفت. إذن لا موجب لرفع اليد عن إطلاقات التقصير لكلّ مسافر وعليه فالفائت عن الجاهل إنّما هو القصر، فيجب القضاء قصراً بمقتضى قوله (عليه السلام): اقض ما فات كما فات، دون التمام بزعم أنّه لو صلّى فى الوقت كانت تامه فكذا القضاء بمقتضى المماثله، فانّ صحّه التمام آن ذاك، الراجع إلى عدم قدح الزياده كما مرّ منوط بوقوعه حال الجهل، فهو حكم خاصّ بالجاهل، و قد فرضنا ارتفاع جهله بعد الوقت، فانقلب الموضوع إلى العالم، فكيف يصحّ منه التمام.

و مثله الكلام فى الناسى للسفر أو لحكمه، فيجرى فيه ما مرّ بعينه.

مسأله: إذا تذكّر الناسی للسفر أو لحكمه فی أثناء الصلاه فإن كان قبل الدخول فی ركوع الركعه الثالثه أتمّ الصلاه قصراً و اجتزأ بها و لا يضرّ كونه ناوياً من الأوّل للتمام، لأنّه من باب الداعی و الاشتباه فی المصداق لا التقييد، فيكفی قصد الصلاه و القربه بها.

و إن تذكّر بعد ذلک بطلت و وجب عليه الإعاده مع سعه الوقت .

و كذا الحال فی الجاهل بأنّ مقصده مسافه إذا شرع فی الصلاه بنيّه التمام ثمّ علم بذلک، أو الجاهل بخصوصيات الحكم إذا نوى التمام ثمّ علم فی الأثناء أنّ حكمه القصر، بل الظاهر أنّ حكم من كان وظيفته التمام- إذا شرع فی الصلاه بنيّه القصر جهلًا ثمّ تذكّر فی الأثناء- العدول إلى التمام، و لا يضرّه أنّه نوى من الأوّل ركعتين مع أنّ الواجب عليه أربع ركعات لما ذكر من كفايه قصد الصلاه متقرّباً و إن تخيّل أنّ الواجب هو القصر، لأنّه من باب الاشتباه فی التطبيق و المصداق لا التقييد، فالمقيم الجاهل بأنّ وظيفته التمام إذا قصد القصر ثمّ علم فی الأثناء يعدل إلى التمام و يجتزئ به.

اقول: التذكّر المذكور قد يكون فی مورد لا يمكنه العود إلى القصر، لفوات محلّ العدول بالدخول فی ركوع الركعه الثالثه والقيام منه، و قد يكون قبل ذلک.

والأوّل: حيث لا سبيل للعلاج فلا مناص من الاستئناف قصراً.

و الثـانی: يرجع إلی القصـر بعـد هـدم القيام لو كان فی الركعه الثالثه او يسترسل الی السـجود لو دخل فی الركوع ولم يقم منه و يسـجد سـجدتی السـهو علی القول بهـا للقيام الزائـد ولا نقول به , و لا تضـرّه نيّه التمام من الأوّل، فإنّه من باب تخلّف الـداعی و الخطأ فی التطبيق، إذ ليس القصـر و التمـام ماهيتين مختلفتين و حقيقتين متباينتين كالظهر و العصـر و الأداء و القضاء ليحتاج كلّ منهمـا إلی تعلّق القصـد إليه بـالخصوص و لا۔ يجوز العـدول من أحـدهما إلی الآخر ما لم يـدلّ عليه نصّ خاص، بل هما حقيقه واحـده، و إنّما الاختلاف فی عدد الركعات، كسائر الخصوصـيات و الكيفيات التی تختلف فيها الأفراد مثل الجماعه و الفرادی و صلاه الرجل و المرأه و غير ذلك.

فصـلاه الظهر مثلًا طبيعه واحده و قد نواها المكلّف، غايه الأمر كان يعتقد أنّها ذات أربع ركعات فنواها تامّه، فانكشف فی الأثناء أنّها ذات ركعتين و ليس هذا إلّا من باب الاشتباه فی المصداق، و ليس من التقييد فی شی ء.

فلو فرضـنا شـخصاً حـديث العهد بالإسـلام ائتم بإمام فی صـلاه المغرب زاعماً أنّها أربع ركعات، أو فی صـلاه الفجر معتقداً أنّها ثلاث ركعات، فلما سلّم الإمام علی الثالثه أو علی الركعتين سـلّم بتبعه، أ فهل يحتمل بطلان صـلاته لعـدم كونه ناوياً للثلاث أو الثنتين من أوّل الأمر؟

و علی الجمله: لا یعتبر فی صحّه الصلاه إلّا الإتیان بذات المأمور به، و أن یکون بداعی التقرّب، و قد حصل کلا الرکنین حسب الفرض، فلا موجب للبطلان. و لا یعتبر العلم بأعداد الرکعات، کما لا یعتبر العلم بسائر الخصوصیات.

و هذه مسأله سیّاله تجری فی کلّ من اعتقد جزئیه شی ء أو عدم جزئیته و قد انکشف الحال قبل تجاوز المحل، کمن اعتقد عدم وجوب التشهّد، أو وجوب القراءه مرّتین و نحو ذلک، و منه المقام، فإنّه یحکم بالصحّه، لأنّ العبره بقصد الماهیه، و الخصوصیات لا دخل لها بعد ما عرفت من تقوّم الامتثال بالرکنین المزبورین، فمتی تذکّر و کان محلّ العدول باقیاً جاز العدول بمقتضی القاعده.

نعم، ذکر المحقّق فی الشرائع فرعاً، و هو أنّه لو قصّر المسافر اتفاقاً، بأن کان ناویاً للتمام جهلًا بالحکم ثمّ غفل و سلم علی الرکعتین یحکم ببطلان صلاته (1). و هذا کما تری لا یستقیم، بناءً علی ما قدّمناه من أنّ القصر و التمام طبیعه واحده و الاختلاف من باب تخلّف الداعی و الاشتباه فی التطبیق غیر القادح فی الصحّه فالبطلان مبنیّ إمّا علی دعوی الانقلاب و أنّ المسافر الجاهل مکلّف واقعاً بالتمام، و القصر فی موضع التمام لا یجزی کما مرّ، أو علی اختلاف ماهیه القصر و التمام و قد قصد المصلّی ماهیه و وقعت فی الخارج ماهیه اخری و لأجله لا یجزی.

1- الشرائع 1: 161

و كلتـا الـدعويين ساقطتـان كمـا علم ممّـا مرّ، فـانّ الانقلاب خلاف ظواهر الأدلّه بل غايته اغتفار الزياده لو حصلت و اختلاف الماهيتين ممنوع، بل هما طبيعه واحده، فلا تضرّه نيّه الخلاف ما لم يكن على سبيل التشريع.

و كيف ما كان، فلا نعرف وجهاً بالبطلان فى هذا الفرع بل الأقوى الصحّه.

ثمّ إنّك عرفت أنّ التـذكّر إن كان بعـد الـدخول فى ركوع الركعه الثالثه والقيام منه بحيث فات محلّ العدول بطلت، و لا بدّ من الإعاده قصراً، كما هو الحال فيما لو كان التذكّر بعد الفراغ من الصلاه، و هذا فيما إذا كان الوقت وافياً للإعاده فلا إشكال.

و أمّا إذا ضاق الوقت فقد يتخيّل أنّه يتم صلاته و لا يرفع اليد عنها، إذ لو رفع اليد لزمه القضاء، و قد نطقت الروايات بسقوطه عن الناسى و الجاهل. فلا مناص من إتمام ما بيده و الاكتفاء به.

و ينـدفع بـأنّ الروايـات النـاطقه بسـقوط القضـاء موضوعهـا من أتمّ فى موضع القصـر سـهواً أو جهلًا، بحيث تتّصف تلك الزياده بكونها زياده سهويه أو زياده جهليه، و أنّها حينئذ مغتفره بمقتضى تلك النصوص المتقدّمه.

و أمّا الزياده المأتى بها عن علم و عمـد كما فى المقام حيث إنّ الأجزاء المأتى بها بعـد التـذكّر أو الالتفات عمـديه لا محاله فلم يقم أىّ دليل على اغتفارها و معه

ص:٣٥٣

كيف يسوغ له إتمام الصلاه، و كيف يأتى بهذه الزيادات أعنى الأقل من الركعه عالماً عامداً، و لم ترد و لا روايه ضعيفه تقتضى العفو عنها حتّى يخرج بها عن عموم دليل قدح الزياده. فمقتضى القاعده البطلان و لزوم الإعاده، و حيث لا تتيسّر لفرض ضيق الوقت فلا مناص من الانتقال إلى القضاء.

و ممّا ذكرنا يظهر حكم عكس المسأله، أعنى ما لو قصد القصر فى موضع الإتمام جهلًا بالحكم، كمن لم يعلم أنّ ناوى الإقامه وظيفته الإتمام ثمّ التفت فى الأثناء، فإنّه يعدل حينئذ إلى التمام، و لا تضرّه نيّه الخلاف، فإنّه من باب الخطأ فى المصداق كما مرّ.

و لا تتصوّر الزياده هنا، إذ لا يزيد القصر على التمام فى مفروض المقام إلّا بالنسبه إلى السلام المستحب، و لا بأس به كما هو ظاهر.

مسأله: لو قصّر المسافر اتفاقاً لا عن قصد فالظاهر صحّه صلاته، بل و كذا لو كان جاهلًا بأنّ وظيفته القصر فنوى التمام لكنّه قصّر سهواً.

هذا هو الفرع الذى تقدّمت الإشاره إليه إجمالًا، و عرفت أنّ المحقّق فى الشرائع حكم فيها بالبطلان، و لعلّه المشهور بين الفقهاء، أى المتعرِّضين للمسأله.

و تفصيل الكلام: أنّ من يقصّر اتفاقاً قد يفرض غفلته عن القصر و التمام بأن لم يكن حين شروعه فى الصلاه ملتفتاً إلى شى ء منهما، و من باب الاتفاق سلّم فى

الركعه الثـانيه، كمـا لو ائتم المسـافر بإمـام فى ركعته الثـالثه و سـلم بتبعه فى الرابعه ثمّ التفت بعـد السـلام. و لاـ ينبغى الشكّ فى الصحه حينئذ.

و الظاهر أنّ المحقّق و أمثاله لا يريدون البطلان هنا، لعدم كونه ناوياً للتمام بخصوصه، و إنّما نوى امتثال الأمر الواقعى، و قد أتى بمصداقه خارجاً، كلّ ذلك بقصد التقرّب. فليس ثمّه ما يستوجب احتمال البطلان بوجه كما هو ظاهر جدّاً.

و أُخرى: يفرض نسـيانه السفر أو حكمه، و لأجله دخل فى الصلاه بنيّه التمام، و لكنّه سها بعد ذلك فسلّم على الركعتين اتفاقاً. و هـذا الفرض قـد تقـدّم حكمه، و عرفت أنّ الأقوى حينئـذ الصـحّه، لأنّه قد نوى الأمر الواقعى المتعلّق بصـلاه الظهر مثلًا، غايته أنّه اشتبه فى التطبيق فاعتقد أنّ مصداقه التمام و لأجله نواه. و لا ضير فيه بعد أن أتى بأجزاء الواجب خارجاً على ما هى عليه مع قصد التقرّب.

و ثالثه: يفرض جهله بالحكم فنوى التمام جاهلًا بأنّ وظيفته القصـر، و لكنّه قصّـر سـهواً. و قد ذكرنا أنّ صـلاته صحيحه لكن قيل هنـا بانقلاـب التكليف عن القصـر إلى التمـام، و أنّ وظيفه الجاهـل بـالحكم هو التمام حتّى واقعاً. فعلى هـذا المبنى لا مناص من الإعـاده فـإنّ القصـر المـأتى به لم يكن مأموراً به حسب الفرض، و ما تعلّق به الأمر و هو التمام لم يأت به خارجاً، و لا دليل على إجزاء القصر عن التمام إلّا فى صوره واحده بمقتضى صحيحه منصور المتقدمه، و هى غير ما نحن فيه كما سبق.

و لكنّك عرفت فساد المبنى، و أنّ الانقلاب ممّا لا أساس له من الصحّه بوجه، حتّى أنّ تعيّن التقصير لم ينقلب إلى التخيير بل المراد أنّ زياده الركعتين مغتفره، و أنّها لو حصلت جهلًا لم تقدح فى الصحّه بمقتضى النصوص المتضمّنه لإجزاء التمام عن الجاهل بالقصر، لا أنّه مخيّر واقعاً بين القصر و التمام و موظّف بالجامع بينهما، فانّ النصوص المزبوره غير وافيه لإثبات ذلك كما لا يخفى.

و على الجمله: الوظيفه الواقعيه هى تعيّن القصر، من غير فرق بين الجاهل و غيره من المسافرين، غايه الأمر أنّ الروايات دلّت على أنّ الزياده لو حصلت من الجاهل فهى مغتفره، و أنّه لو زاد ركعتين لم تبطل صلاته، و من باب الاتفاق لم يزد فى المقام لأجل غفله أو نحوها.

و عليه بما أنّ المأمور به الواقعى و هو القصر قد تحقّق مقروناً بقصد القربه فلا مناص من الحكم بالصحّه، من غير حاجه إلى الإعاده، و قد عرفت أنّ القصر و التمام طبيعه واحده، و ليسا حقيقتين متغايرتين ليكون قصدأحدهما مكان الآخر قادحاً فى الصحّه، بل هو من باب الخطأ فى التطبيق و التخلّف فى الداعى اشتباهاً، و مثله لا ضير فيه.

ص:٣٥۶

فتحصّل: أنّ الأظهر هو الحكم بالصحّه فی جمیع الفروض الثلاثه المتقدّمه من الغفله والنسیان والجهل(۱)

مساله: لو خرج الی السفر وغابت الجدران والاذان فصلی قصراً ثم رجع عن نیه السفر بعد الاکمال لم یجب علیه قضاء الصلاه و به افتی فی الفقیه (۲)و الشیخ فی النهایه(۳) والمبسوط(۴) ویشهد له صحیح زراره (عن الرجل یخرج فی سفر یریده فدخل علیه الوقت و قد خرج من القریه علی فرسخین فصلّوا وانصرفوا فانصرف بعضهم فی حاجه فلم یقض له الخروج ما یصنع فی الصلاه التی صلاها رکعتین قال تمت صلاته ولا یعید)(۵) و لم یظهر الخلاف من احد عدا ما فی الاستبصار من احتمال حمله علی نفی القضاء فی خارج الوقت جمعاً بینه و بین خبر المروزی وفیه: «و ان کان قصر ثم رجع عن نیته اعاد الصلاه»(۶), و فیه: انه حمل بلا شاهد مضافاً الی اعراض الاصحاب عنه و مثله فی الضعف بالاعراض صحیح ابی ولاد «و ان کنت لم تسر فی یومک الذی خرجت فیه بریداً فان علیک ان تقضی کل

ص:۳۵۷

۱- استفدنا فی الفروع المتقدمه من تحقیقات المحقق الخوئی (رحمه الله) من کتاب الموسوعه ج ۲۰ ؛ فصل فی صلاه المسافر.

۲- الفقیه ج/۱ ص ۲۸۱

۳- النهایه ص۱۲۳

۴- المبسوط ج/۱ ص ۱۴۱

۵- التهذیب ج/۳ ص ۲۳۰ و الاستبصار ج/۱ ص۲۲۸ ح/۲ و الفقیه ج/۱ ص ۲۸۱

۶- الاستبصار ج/۱ ص۲۲۷ و ص۲۲۸ ح/۱

صلاه صلیتها فی یومک ذلک بالتقصیر بتمام من قبل ان تؤمّ من مکانک ذلک لأنک لم تبلغ الموضع الذی یجوز فیه التقصیر حتی رجعت فوجب علیک قضاء ما قصرت»(۱) و لم یروه الفقیه و لا ـ الکافی و هو لم یروه فی مقام الفتوی بل رواه فی باب الزیادات و المفهوم من هذا الباب انه یذکر فیه النوادر ایضاً.

مساله: اذا عزم علی اقامه عشره ایام ثم عدل عن قصده فإن کان صلّی مع العزم المذکور رباعیه بتمام بقی علی التمام مادام فی ذلک المکان والّا فلا بلا خلاف یذکر و یشهد لذلک صحیح ابی ولاد و فیه: «ان کنت دخلت المدینه و صلیت بها صلاه فریضه واحده بتمام فلیس لک ان تقصر حتی تخرج منها ...»(۲) و یدل علیه خبر الجعفری(۳) الّا انه قد تقدم شذوذه .

هذا و یظهر من المبسوط کفایه النیه فقال:« لأنه صار مقیماً بالنیه و لا یصیر مسافراً بمجرد النیه حتی یسافر»(۴)و یکفی فی رده صحیح ابی ولاد المتقدم .

و اما لو عدل بنیته عن الاقامه اثناء الصلاه الرباعیه قبل اتمامها فمقتضی صحیحه ابی ولاد ان المناط هو صلاه فریضه بتمام و لم تحصل فیجب علیه القصر و بذلک یظهر ضعف کلام ابن الجنید (و ان کان مقیماً فدخل فی صلاته بنیه الاتمام ثم

۱- التهذیب باب الصلاه فی السفینه ح/۱۷ ص۲۹۸ ج/۳
۲- التهذیب ج/۱ ص۲۲۱ ح/۵۵۳ و الفقیه ج/۱ ص ۲۸۰ و الاستبصار ج/۱ ص۲۳۸ ح/۱
۳- الوسائل باب ۱۸ من ابواب صلاه المسافر ح/۲ و الاستبصار ج/۱ ص۲۳۸ ح/۲
۴- المبسوط ج/۱ ص۱۳۷

نوی السفر قبل الفراغ منها لم یکن له القصر(۱))و ابن البراج حیث قال(و قد صلی منها رکعه أو رکعتین وجب التمام(۲))و قول الشیخ فی المبسوط(۳).

حصیله البحث:

۱- و لو قطع المسافه یعنی الثمانیه فراسخ بلا قصد قصر ایضا.

۲- لو کان لمقصد طریقان احدهما اربعه والثانی اقل و سار من الابعد و کان قصده الرجوع منه وجب علیه ان یقصر.

۳- کل ما صدق علیه الاستیطان عرفا فهو وطن بلا اعتبار نیه الدوام فلو نوی المقام مده مدیده یصدق بها علیه الاستیطان والتوطن فحکمه التمام بلا اشکال. وما یسمی بالوطن الشرعی لم یثبت عندنا.

۴- ویمکن للانسان ان یتخذ وطنین له بان یقصد المقام سته اشهر فی هذا وسته اشهر فی ذاک علی الدوام لکن یعتبر فی الوطن المستجد ان تمضی مده یقال فیها عرفا انه من اهل ذاک المحل کالثلاثه اشهر مثلا.

۵- و لو دخل علیه الوقت حاضراً فسافر قصر ولو دخل علیه الوقت وهو مسافر ولم یصل حتی دخل بلده اتم والملاک فی المسالتین هو حال الاداء مطلقاً.

۱- المختلف ج/۲ ص۵۵۹
۲- المهذب ج/۱ ص۱۰۸
۳- المبسوط ج/۱ ص۱۳۹

١- يستحبّ جبر كلّ مقصورهٍ بالتّسبيحات الأربع ثلاثين مرّهً.

٢- لو صلّى المسافر بعد تحقّق شرائط القصر تماماً، فإمّا أن يكون عالماً بالحكم والموضوع أو جاهلًا بهما أو بأحدهما أو ناسياً فإن كان عالماً بالحكم و الموضوع عامداً فى غير الأماكن الأربعه بطلت صلاته و وجب عليه الإعاده فى الوقت و القضاء فى خارجه، و إن كان جاهلًا بأصل الحكم و أنّ حكم المسافر التقصير لم يجب عليه الإعاده فضلًا عن القضاء و أمّا إن كان عالماً بأصل الحكم و جاهلًا ببعض الخصوصيات مثل أنّ السفر إلى أربعه فراسخ مع قصد الرجوع يوجب القصر، أو أنّ المسافه ثمانيه، أو أنّ كثير السفر إذا أقام فى بلده أو غيره عشره أيّام... و نحو ذلك و أتم وجب عليه الإعاده فى الوقت ولايجب عليه القضاء فى خارجه، و كذا إذا كان عالماً بالحكم جاهلًا بالموضوع كما إذا تخيّل عدم كون مقصده مسافه مع كونه مسافه، فإنّه لو أتمّ وجب عليه الإعاده دون القضاء، وكذا إذا كان ناسياً لسفره أو أنّ حكم السفر القصر فأتمّ فإن تذكّر فى الوقت وجب عليه الإعاده و إن لم يعد وجب عليه القضاء فى خارج الوقت، و إن تذكّر بعد خروج الوقت لا يجب عليه القضاء، و أمّا إذا لم يكن ناسياً للسفر و لا لحكمه و مع ذلك أتمّ صلاته ناسياً وجب عليه الإعاده فى الوقت او القضاء خارج الوقت.

ص:٣٦٠

۱- حکم الصوم فیما ذکر حکم الصلاه فیبطل مع العلم و العمد، و یصحّ مع الجهل بلا فرق بین الجهل بأصل الحکم، او الجهل بالخصوصیات اوالجهل بالموضوع.

۲- إذا قصّر من وظیفته التمام بطلت صلاته فی جمیع الموارد إلّا فی المقیم و من بحکمه المقصّر للجهل بأنّ حکمه التمام .

۳- إذا کان جاهلًا بأصل الحکم و لکن لم یصلّ فی الوقت وجب علیه القصر فی القضاء بعد العلم به و إن کان لو أتمّ فی الوقت کان صحیحاً. هذا لو ارتفع جهله خارج الوقت قبل التصدّی للقضاء، و کذا الناسی للسفر أو لحکمه فإنّه لو لم یصلّ أصلًا عصیاناً أو لعذر وجب علیه القضاء قصراً.

و أمّا لو قضاها تماماً جریاً علی جهله السابق ثمّ انکشف الحال وجب علیه اعادتها قصرا. و مثله الناسی للسفر أو لحکمه.

إذا تذکّر الناسی للسفر أو لحکمه فی أثناء الصلاه فإن کان قبل رکوع الرکعه الثالثه أتمّ الصلاه قصراً و اجتزأ بها و لا یضرّ کونه ناویاً من الأوّل للتمام, وان تذکر بعد رکوع الرکعه الثالثه وقبل القیام منه استرسل الی السجود وصحت صلاته ایضا, و إن تذکّر بعد القیام منه بطلت و وجب علیه الإعاده مع سعه الوقت. و کذا الحال فی الجاهل بأنّ مقصده مسافه إذا شرع فی الصلاه بنیّه التمام ثمّ علم بذلک، أو

۱- الجاهل بخصوصيات الحكم إذا نوى التمام ثمّ علم فى الأثناء أنّ حكمه القصر، بل الظاهر أنّ حكم من كان وظيفته التمام- إذا شرع فى الصلاه بنيّه القصر جهلًا ثمّ تذكّر فى الأثناء- العدول إلى التمام، و لا يضرّه أنّه نوى من الأوّل ركعتين مع أنّ الواجب عليه أربع ركعات.

۲- لو قصد القصر فى موضع الإتمام جهلًا بالحكم، كمن لم يعلم أنّ ناوى الإقامه وظيفته الإتمام ثمّ التفت فى الأثناء، فإنّه يعدل حينئذ إلى التمام، و لا تضرّه نيّه الخلاف.

۳- مسأله: لو قصّر المسافر اتفاقاً لا عن قصد فالظاهر صحّه صلاته، بل و كذا لو كان جاهلًا بأنّ وظيفته القصر فنوى التمام لكنّه قصّر سهواً.

۴- لو خرج الى السفر وغابت الجدران والاذان فصلى قصراً ثم رجع عن نيه السفر بعد الاكمال لم يجب عليه قضاء الصلاه.

۵- اذا عزم على اقامه عشره ايام ثم عدل عن قصده فإن كان صلّى مع العزم المذكور رباعيه بتمام بقى على التمام مادام فى ذلك المكان و الّا فلا .

۶- لو عدل بنيته عن الاقامه اثناء الصلاه الرباعيه قبل اتمامها وجب عليه القصر.

ص:۳۶۲

الفصل الحادی عشر فی الجماعه و هی مستحبه فی الفریضه

اشاره

ما عدا صلاه الطواف لما تقدم و اما الطواف فلابد له من دلیل و لم اقف علیه و الاستدلال لاستحبابها لمطلق الفرائض بصحیح زراره و الفضیل «قلنا له الصلاه فی جماعه فریضه هی؟ فقال (علیه السلام) الصلاه فریضه و لیس الاجتماع بمفروض فی الصلوات کلها و لکنه سنه من ترکها رغبه عنها وعن جماعه المؤمنین من غیر عله فلاـ صلاه له»(۱) و بها افتی الصدوق(۲) مدفوع بإنصرافها الی الیومیه اولاً و للقرینه علی ذلک و هی ان الاجتماع لصلاه الجمعه واجب و الصحیحه نافیه له فهذه قرینه علی کون المراد منها هی الصلوات الیومیه دون غیرهما من الصلوات ذات الخصوصیه أو لا اقل من احتمال ذلک و علیه فشمول الصحیحه لصلاه الطواف محل منع و اشکال.

هذا و یظهر من بعض الاخبار حرمه ترک صلاه الجماعه کما فی صحیح عبدالله بن سنان عن الصادق (علیه السلام) قال سمعته یقول ان اناساً کانوا علی عهد رسول الله (صلی الله علیه و آله) أبطؤوا عن الصلاه فی المسجد فقال رسول الله (صلی الله علیه و آله): «لیوشک قوم یدعون الصلاه فی المسجد ان نأمر بحطب فیوضع علی ابوابهم فتوقد علیهم نار فتحرق

۱- التهذیب ج/۳ ص۲۴ ح/۲

۲- الفقیه ج/۱ ص۲۴۵

علیهم بیوتهم»(۱) و فی خبر ابن ابی یعفور عن الصادق (علیه السلام) قال: «همّ رسول الله (صلی الله علیه و آله) بإحراق قوم فی منازلهم کانوا یصلون فی منازلهم ولا یصلون الجماعه ...الخبر»(۲) و غیرهما(۳).

اقول: وحیث لم یفت احد بالوجوب کما و لم یروها الکلینی مع معارضتها لما تقدم من صحیح زراره و الفضیل فلابد من حملها علی ان ذاک من رسول الله (صلی الله علیه و آله) کان حکماً ولائیاً لا ـ حکماً شرعیاً اولیاً کما هو مقتضی الجمع وبقرینه همّ رسول الله (صلی الله علیه و آله) نعم خبر ابن ابی یعفور الوارد فی العداله و هو (لا غیبه لمن صلّی فی بیته و رغب عن جماعتنا و من رغب عن جماعه المسلمین وجب علی المسلمین غیبته و سقطت بینهم عدالته و وجب هجرانه و اذا رفع الی امام المسلمین انذره و حذّره فأن حضر جماعه المسلمین و الّا احرق علیه بیته و من لزم جماعتهم حرمت علیهم غیبته و ثبتت عدالته بینهم) داله علی حرمه ترک الجماعه بالعنوان الاولی اقول: الا انه حیث لم یفت به احد و لم ینقله الّا الشیخ و قد نقل الصدوق صحیحاً عن ابن ابی یعفور الخبر و لم ینقل هذا الخبر الذی نقله الشیخ ذیلاً لذاک الخبر و بسند ضعیف و علیه فلا یمکن العمل به.

ص:۳۶۴

۱- التهذیب ج/۳ ص۲۵ ح/۶

۲- المصدر السابق ص۲۶۶ ح/۷۳

۳- عقاب الاعمال باب عقاب من ترک الجماعه ح/۲ ص۲۲۴ طبع طهران و الفقیه ج/۱ ص۲۴۵ ح/۲ .

هذا و قد يقال انها اجنبيه عن وجوب حضور صلاه الجماعه و انما تدل على حرمه الاعراض عن جماعه المسلمين والرغبه عنهم من قبيل معتبر السكونى عن الصادق (عليه السلام) من اصبح ولم يهتم بامور المسلمين فليس بمسلم) و عليه فالمعرض عن جماعه المسلمين من قبيل المعرض عن الاسلام و لا علاقه له بالاسلام الّا بالاسم وسقوط عدالته من هذه الجهه ويحتمل حمل تلك الروايات المعتبره المتقدمه على هذا المعنى فتأمل .

(مؤكده فى اليوميه)

كما فى صحيح ابن سنان عن الصادق (عليه السلام) انه قال «الصلاه فى الجماعه تفضل صلاه الفرد باربع و عشرين و صلاه فيكون خمساً و عشرين صلاه»(۱) و غيره(۲) و فى الصبح و العشاء آكد كما فى صحيح عبد الله بن سنان عن الصادق (عليه السلام) قال: (سمعته يقول صلّى رسول الله (صلى الله عليه و آله) الفجر فأقبل بوجهه على اصحابه فسأل عن اناس يسميهم بأسمائهم هل حضروا الصلاه ؟ فقالوا لا يا رسول الله فقال اغيّب هم فقالوا: لا فقال اما انه ليس من صلاه اشد على المنافقين من هذه الصلاه والعشاء ولو علموا اى فضل فيهما لأتوهما ولو حبوا(۳))(۴) و غيره(۵).

۱- التهذيب ج/۳ ص۲۵ ح/۴

۲- الكافى ج/۳ ص۳۷۲ ذيل ح/۷ و ص ۳۷۱ ح/۱ حسنه «بإبن هاشم» زراره.

۳- فى القاموس: حبا الرجل حبوا كسما مشى على يديه و بطنه و الصبى حبواً كسهواً مشى على استه و اشرف بصدره .

۴- الفقيه ج/۱ ص۲۴۶ ح/۷ التهذيب ج/۳ ص۲۵ ح/۵ و عقاب الاعمال باب ۸ ح/۲

۵- المحاسن ح/۵۸ باب ثواب الاعمال و التهذيب ج/۳ ص۲۵ ح/۶

وتتاکد علی الجیران ایضا بالنسبه الی غیرهم کما فی صحیح محمد بن مسلم عن الباقر (علیه السلام) (لا صلاه لمن لا یشهد الصلاه من جیران المسجد الا مریض او مشغول)(۱) وظاهره حضور الجماعه دون الصلاه فی المسجد و مثله ما فی الموثق عن طلحه بن زید عن الصادق (علیه السلام) عن ابیه عن علی (علیه السلام) (لا صلاه لمن لم یشهد الصلوات المکتوبات من جیران المسجد اذا کان فارغاً صحیحاً)(۲).

هذا واما حد الجوار فقد قیل انه العرف لکن الوارد فی صحیح جمیل بن دراج عن ابی جعفر (علیه السلام) قال: (حد الجوار اربعون داراً من کل جانب من بین یدیه و من خلفه و عن یمینه و عن شماله(۳)) ومثله حسن معاویه بن عمار عن عمرو بن عکرمه(۴). اقول: و هو المعتمد .

و مما یشهد لتأکد الجماعه فی المسجد صحیح عبدالله بن سنان عن الصادق (علیه السلام) قال سمعته یقول ان اناساً کان علی عهد رسول الله (صلی الله علیه و آله) ابطؤوا عن الصلاه فی المسجد فقال رسول الله (صلی الله علیه و آله) لیوشک قوم یدعون الصلاه فی المسجد ان تامر

۱- الفقیه ج/۱ ص۲۴۵ ح/۱

۲- التهذیب باب فضل المساجد ح/۵۵ من ابواب الزیادات

۳- اصول الکافی ج/۲ ص ۴۹۱ ح/۲

۴- اصول الکافی ج/۲ ص ۴۹۱ ح/۱ و رواه و بسند اخر ص۴۸۸ ح/۱

بحطب فیوضع علی ابوابهم فتوقد علیهم نار فتحرق علیهم بیوتهم(۱)) وغیره(۲) هذا و ورد من الفضل فی الجماعه انها تعدل بکل رکعه الفی رکعه. (۳)

(و) الجماعه (واجبه فی الجمعه و العیدین)

کما تقدم کما و ان وجوبها فی الثلاثه فی الجمله ضروری .

(و بدعه فی النافله)

کما هو مقتضی حرمه التشریع و التعبد بدون اذن شرعی خلافاً للعامه(۴) حیث ابتدعوا صلاه التراویح و قد روی المعتبر عن الصادق و الرضا علیهما السلام عنه (صلی الله علیه و آله): (و اعلموا انه لا جماعه فی نافله فتفرق الناس(۵)) .

و اما ما تفرد بروایته التهذیب عن عبدالرحمن بن ابی عبدالله عن الصادق (علیه السلام) (صلّ باهلک فی رمضان الفریضه و النافله فانی افعله(۶)) و هو و ان کان صحیحاً سنداً الّا انه باطل متناً و محمول علی التقیه کما لا یخفی.

(الّا فی الاستسقاء) کما تقدم الکلام فیها (و العیدین المندوبه)

ص:۳۶۷

۱- التهذیب باب فضل الجماعه ح/۶ من ابواب الزیادات .

۲- التهذیب باب فضل المساجد ح/۷۲ و عقاب الاعمال ح/۲ باب عقاب من ترک الجماعه حسنه ابن میمون .

۳- تحف العقول: اخبار الرضا (علیه السلام) .

۴- المجموع ج/۴ ص۵ و المغنی ج/۱ ص۸۱۱ و الشرح الکبیر ج/۱ ص۸۱۸ و التذکره ج/۴ ص۲۳۵

۵- المعتبر ص۲۳۸ و التذکره ج/۴ ص۲۳۵

۶- التهذیب ص۲۶۷ ج/۳ ح/۸۲

بناءً علی مشروعیتها و قد تقدم الکلام فی ذلک و انه لم تثبت جماعه ندبا.

(و الغدیر)

ذکرها المفید فی المقنعه و هو الاصل فیها و ابو الصلاح و ابن زهره و ابو المجد صاحب الاشاره(۱) قال المفید فی باب صلاه یوم الغدیر و اصلها: «نزل النبی (صلی الله علیه و آله) فی مرجعه من جهه الوداع بغدیر خم و أمر ان ینصب له فی الموضع کالمنبر من الرحال و ینادی بالصلاه جامعه فاجتمع سائر من کان معه من الحاج ومن تبعهم لدخول المدینه من اهل الامصار و اجتمع جمهور امته فصلی رکعتین ثم رقی المنبر»(۲), و قال ابو الصلاح: «و من وکید السنه الاقتداء بالنبی (صلی الله علیه و آله) یوم الغدیر بالخروج الی ظاهر المصر و عقد الصلاه قبل ان تزول الشمس بنصف ساعه بمن تتکامل له صفات امام الجماعه برکعتین ..» (۳) .

هذا و انکرها ابن الولید و تلمیذه الصدوق کما تقدم ذلک فی باب الاغسال اقول: الّا ان الخبر الذی ذکره المفید لا دلاله له علی الصلاه جماعه رکعتین و لم یتضمن الخبر ان النبی (صلی الله علیه و آله) صلّی باصحابه تلک الصلاه فان قیل یستفاد کونها جماعه من قوله انه (صلی الله علیه و آله) نادی بالصلاه جامعه فاجتمع سائر من کان معه من الحاج ... اقول: الّا ان الظاهر ان قول (الصلاه جامعه) صار اصطلاحاً لدعوه الناس الی الاجتماع و لو لم تکن صلاه جماعه.

۱- النجعه کتاب الصلاه ج/۳ ص ۲۹۱

۲- النجعه کتاب الصلاه ج/۳ ص ۲۹۱

۳- النجعه کتاب الصلاه ج/۳ ص ۲۹۱

هـذا و لم يـذكر هـذه الصـلاه الكلينى و لا ابن حمزه و اما خبر العبـدى الـذى انكره الصـدوق و ابن الوليـد فقـد رواه الشـيخ فى التهذيب(۱) بتوسط الهمدانى الذى من اجله رد الخبر كما تقدم الّا ان الشـيخ فى المصباح روى خبراً اخر عن ابى هارون العبدى مع تفاوت بينه و بين خبر التهـذيب لكنه مرسل مع كون الراوى فى كل منهما العبـدى نعم رواه ابن طاووس عن المفيد فيما رواه عن ابى هارون العبدى و سمّاه عماره بن جوين وكذلك باسناده عن كتاب محمد بن على الطرازى عن محمد بن سنان عن داود بن كثير الرقى عن عماره بن جوين ابى هارون العبدى و فيه: (و من صـلّى فيه ركعتين اى وقت شاء و افضل ذلك قرب الزوال و هى الساعه التى اقيم فيها اميرالمؤمنين (عليه السـلام) بغدير خم علماً للناس ...)(۲) و قد ذكر تقريب ابن حجر و ميزان الذهبى ابا هارون العبدى و انه عماره بن جوين(۳), و هذا ما يقرّب كونه خبراً اخر غير الخبر الذى رواه الشيخ و انكره الصدوق وابن الوليد لكنه مع ذلك لا يدل على استحباب الصلاه جماعه مضافاً الى ضعفه سنداً.

هذا و قد تقدم خبران لابن طاووس عن صلاه يوم الغدير فى باب الاغسال و ذكرنا ما فيهما من الاشكال.

(و) تستحب الجماعه فى (الاعاده)

۱- التهذيب ج/۳ ص۱۴۳ ح/۱

۲- الاقبال ص۷۸۸ و ص۷۸۹

۳- النجعه كتاب الصلاه ج/۳ ص۲۹۲

من الیومیه کما فی صحیح هشام بن سالم عنه (علیه السلام) انه قال: «فی الرجل یصلی وحده ثم یجد جماعه قال یصلی معهم و یجعلها الفریضه ان شاء»(۱) و فی صحیح الحلبی عن الصادق (علیه السلام) قال: «اذا صلیت صلاه و انت فی المسجد و اقیمت الصلاه فان شئت فاخرج و ان شئت فصل معهم و اجعلها تسبیحاً»(۲) و فی صحیحه محمد بن اسماعیل بن بزیع قال: «کتبت الی ابی الحسن (علیه السلام) انی احضر المساجد مع جیرتی و غیرهم فیامرونی بالصلاه بهم و قد صلیت قبل ان آتیهم - الی- فکتب (علیه السلام) صل بهم»(۳) و فی صحیح یعقوب بن یقطین قال قلت لابی الحسن (علیه السلام) جعلت فداک تحضر صلاه الظهر فلا نقدر ان ننظر فی الوقت حتی ینزلوا فننزل معهم نصلی ثم یقومون فیسرعون فنقوم فنصلی العصر ونریهم کأنا نرکع ثم ینزلون للعصر فیقدمونا فنصلی بهم؟ فقال صل بهم لا صلی الله علیهم(۴). و صحیح زراره و فیه: «لا ینبغی للرجل ان یدخل مع قوم فی صلاتهم وهو لا ینویها صلاه بل ینبغی له ان ینویها وان کان قد صلی فان له صلاه اخری»(۵) و غیرها(۶).

ص:۳۷۰

۱- الفقیه ج/۱ ص۲۵۱ ح/۴۲ ؛ و مثله صحیحاً فی الکافی عن جعفر بن البختری بدون ان شاء ج/۳ ص۳۷۹ ح/۱ .

۲- التهذیب باب فضل الجماعه ح/۱۴۱ ج/۳ من ابواب الزیادات ص۲۷۹

۳- الکافی ج/۳ ص ۳۸۰ ح/۵

۴- التهذیب ج/۳ ص ۲۷۰ ح/۹۷

۵- الکافی ج/۳ ص۳۸۲ ح/۸ و الفقیه ج/۱ ص۲۶۲ ح/۱۰۲

۶- الفقیه ج/۱ ص۲۵۱ ح/۴۱ ؛ «و قال له رجل اصلی فی اهلی ثم ادخل المسجد فیقدمونی فقال تقدم لا علیک و صل بهم» و لا یخفی اطلاقه.

و هذه الصحاح و ان كان اکثرها فی مورد الذی صلی وحده منفرداً الّا ان صحیح ابن یقطین و مکاتبه ابن بزیع و صحیح زراره قد یدعی ظهورها حتی فیمن صلی جماعه .

قلت: و لا ـ بعد فیه فان شککنا فی ظهورها فان اطلاق صحیح زراره لا ریب فیه فیعم ما لو صلی منفرداً او جماعه و یرید ان یصلیها جماعه او اماماً بل قد یدعی دلالته باعاده الصلاه اکثر من مره الّا انه غیر واضح.

هذا و روی الشیخ فی الخلاف عن جابر قال «کان معاذ بن جبل یصلی مع النبی (صلی الله علیه و آله) العشاء ثم ینصرف الی موضعه فی بنی سلمه فیصلیها بهم و هی له تطوع و هی لهم مکتوبه»(۱) و قریب منه روی العوالی عن العلامه و قد روی العامه فی اخبار صلاه الخوف «ان النبی (صلی الله علیه و آله) صلی بکل طائفه صلاه و صلاته الاولی فریضه و الثانیه نافله»(۲) و به افتی الشیخ فی المبسوط(۳).

قلت: و هذه الروایات و ان کانت عامیه الّا انه یشهد لها صحیح زراره.

(و یدرکها بإدراک الرکوع)

۱- النجعه ج۳ ص۲۹۴

۲- النجعه ج۳ ص۲۹۴

۳- النجعه ج۳ ص۲۹۴

و به صرح ابن الجنيد(۱) و المرتضی(۲) و ابن ادريس(۳) و هو الظاهر من الصدوق فی الفقيه حيث اقتصر علی صحيح الحلبی عن الصادق (عليه السلام) «اذا ادرکت الامام وقد رکع فکبرت قبل أن يرفع الامام رأسه فقد ادرکت الرکعه وان رفع رأسه قبل ان ترکع فقد فاتتک الرکعه»(۴) و خبر ابی اسامه(۵) و غيره(۶) و ذهب الشيخ فی النهايه و ابن البراج الی انه لا- يدرکها الا بإدراک تکبيره الرکوع استناداً الی صحيح محمد بن مسلم «ان لم تدرک القوم قبل ان يکبر الامام للرکعه فلا تدخلن معهم فی تلک الرکعه»(۷) و صحيحه الاخر «لا تعتد بالرکعه التی لم تشهد تکبيرها مع الامام»(۸) و صحيحه الثالث «اذا ادرکت التکبيره قبل ان يرکع الامام فقد ادرکت الصلاه»(۹) .

ص:۳۷۲

۱- المختلف ج/۲ ص۵۰۵

۲- جمل العلم و العمل: ص۷۶

۳- السرائر ج/۱: ص۲۸۵

۴- الفقيه ج/۱: ص۲۵۴ ح/۵۹ و رواه الکافی ج/۳:ح/۵

۵- الفقيه ج/۱: ص۲۵۴ ح/۶۰

۶- الفقيه ج/۱: ص۲۵۴ ح/۶۱

۷- التهذيب ج/۳:ح/ ۴۳/۶۱ و الاستبصار ج/۱: ص۴۳۴

۸- التهذيب ج/۳: ح/۴۳/۶۲ و الاستبصار ج/۱: ص۴۳۵

۹- التهذيب ج/۳:ح/۴۳/۶۳ و الاستبصار ج/۱: ص۴۳۵ و رواه اصل عاصم بن حميد .

هذا و يعارضها اخبار كثيره منها الثلاثه التى تقدمت عن الفقيه و اولها عن الكافى و منها صحيح معاويه بن شريح(۱) و صحيح سليمان بن خالد(۲) و صحيح اسحاق بن عمار(۳) مع موافقتها لظاهر الآيه المباركه {واقيمو الصلاه واتوا الزكاه واركعوا مع الراكعين} بل الايه بنفسها داله على كفايه ادراك الركوع مضافاً الى ان اخبار محمد بن مسلم معارضه بما فى صحيحه الرابع انه سئل عن الرجل يدخل المسجد فيخاف ان تفوته الركعه فقال «يركع قبل ان يبلغ القوم و يمشى وهو راكع حتى يبلغهم»(۴) الظاهر بكفايه ادراك الركوع، وقد جعله الشيخ مع صحيح عبد الرحمن(۵) شاهداً لتأويله الاخبار المعارضه لاخبار محمد بن مسلم على الادراك فى الصف الذى لا ينبغى التأخر عنه مع الامكان فقال: «لأن من سمع الامام يكبر للركوع و بينه و بينه مسافه يجوز له ان يكبر ويركع معه حيث انتهى به المكان ثم يمشى فى ركوعه حتى يلحق به أو يسجد ....»(۶) و هو كما ترى لا سيما صحيح عبد الرحمن الذى فيه: «اذا دخلت المسجد و الامام راكع فظننت انك ان مشيت اليه رفع رأسه قبل ان تدركه فكبر و اركع فإذا رفع رأسه فأسجد مكانك و ان قام فالحق بالصف

۱- الفقيه ج/۱: ص۲۶۵ ح/۱۲۴

۲- الكافى ج/۳: ص۳۸۲ ح/۶ و التهذيب ج/۳: ۴۳ و الاستبصار ج/۱: ۴۳۵

۳- الفقيه ج/۱: ص۲۵۷ ح/۷۴

۴- الفقيه ج/۱: ص۲۵۷ و التهذيب ج/۳: ۴۴ و الاستبصار ج/۱: ۴۳۶

۵- الفقيه ج/۱: ص۲۵۴ ح/۵۸ و التهذيب ج/۳: ص۴۴ ح/۶۷

۶- الاستبصار ج/۱: ص۴۳۵ و التهذيب ج/۳: ۴۴

و ان جلس فـاجلس مكانـك فاذا قام فالحق بالصف»(۱) مضافاً الی انه لم یظهر العامل بأخبار محمـد بن مسـلم الّا الشـیخ و ابن البراج و قـد رجع عنه الشیخ فی الخلاف فقال: یسـتحب للامام اذا احس بـداخل ان یطول الرکوع حتی یلحق الـداخل(۲). بل و یناقض قوله فی النهایه ایضاً حیث قال: ومن خاف فوت الرکوع اجزأه تکبیره واحـده للإفتتاح والرکوع فإن لم یخف فلابد له من التکبیرتین.(۳) وکذلک قوله الاخر فیها «و من لحق تکبیره الرکوع فقد ادرک تلک الرکعه فأن لم یلحقها فقد فاتته»(۴) .

و اما خبر یونس الشـیبانی عن الصادق (علیه السـلام) قلت له أؤذّن و انا راکب - الی- اذا دخلت المسـجد فکبرت و انت مع امام عادل ثم مشـیت الی الصلاه اجزأک ذلک واذا کان الامام کبر للرکوع کنت معه فی الرکعه لأنه ان ادرکته وهو راکع لم تدرک التکبیر لم تکن معه فی الرکوع(۵). فالظاهر اختلاط کلام الشیخ بالخبر من قوله «و اذا کان الامام ..» و یشهد لذلک روایته للخبر اولاً الی قوله اجزأک ذلک(۶).

۱- تقدم مصدره .

۲- النجعه ج۳ ص۲۹۶

۳- النجعه ج۳ ص۲۹۶

۴- النجعه ج۳ ص۲۹۶

۵- التهذیب ج/ ح/۲۷ باب الاذان الثانی

۶- التهذیب ج/۱ ح/۳۸ باب الاذان الاول.

حصيله البحث:

صلاه الجماعه مستحبّهٌ فی الفریضه ما عدا صلاه الطواف، متأکّدهٌ فی الیومیّه وفی الصبح والعشاء آکد، وتتاکد علی الجیران ایضا بالنسبه الی غیرهم. وحد الجوار اربعون داراً من کل جانب من بین یدیه و من خلفه و عن یمینه و عن شماله.

و الجماعه واجبهٌ فی الجمعه و العیدین، و بدعهٌ فی النّافله إلّا فی صلاه الاستسقاء.

ویستحب اعاده الصلاه لمن صلی منفرداً او جماعه و یرید ان یصلیها جماعه مأموما او اماماً.

و یدرکها بإدراک رکوع الامام فلو رکع مع الامام فقد ادرک الجماعه، و من دخل المسجد و الامام راکع فظن انه ان مشی الیه رفع رأسه قبل ان یدرکه کبر ورکع فإذا رفع رأسه سجد مکانه و ان قام لحق بالصف و ان جلس جلس مکانه فاذا قام لحق بالصف.

فصل فی شرائط امام الجماعه

الاول: (و یشترط بلوغ الامام)

ص:۳۷۵

ذهب الی الاشتراط صریحاً الشیخ فی النهایه(۱) و ابن البراج(۲) و فصل ابن الجنید فجوز امامته لمثله ان لم یکن سلطاناً مستخلفاً للامام الاول کالولی لعهد المسلمین و الّا فهو جائز(۳).

و ذهب الشیخ فی الخلاف و المبسوط(۴) الی عدم الاشتراط اذا کان مراهقاً ممیزاً عاقلاً و نسبه المعتبر الی المرتضی فی المصباح(۵) و نقله المصنف فی الذکری عن الجعفی(۶) و الظاهر من الکلینی عدم الاشتراط حیث اقتصر علی نقل صحیح عبد الله بن المغیره عن غیاث بن ابراهیم - و هو و ان کان بتریاً الّا انه ثقه - عن الصادق (علیه السلام) قال: لا بأس بالغلام الذی لم یبلغ الحلم ان یؤم القوم و أن یؤذن(۷).

و الظاهر من الصدوق فی الفقیه التردد فجمع بین ما ارسله - من انه کان امیر المؤمنین (علیه السلام) یقول: «لا بأس ان یؤذن الغلام قبل ان یحتلم و لا یؤم حتی یحتلم فإن امّ جازت صلاته و فسدت صلاه من یصلی خلفه»(۸) و قد رواه التهذیبان بسند

ص:۳۷۶

۱- النهایه ص۱۲۳

۲- المهذب ج/۱ ص ۸۰

۳- المختلف ج/۲ ص ۴۸۰

۴- الخلاف ج/۱ ص۵۵۳ و المبسوط ج/۱ ص۱۵۴

۵- المعتبر:ص۲۵۳ والتذکره ج/۴ ص۲۷۷

۶- الذکری ج/۴ ص۳۸۵

۷- الکافی ج/۳ ص۳۷۶ ح/۶ باب ۵۲

۸- الفقیه ج/۱ ص۲۵۸

معتبر(۱)عن اسحاق بن عمار– و بین موثق سماعه عن الصادق (علیه السلام): «یجوز صدقه الغلام و عتقه و یؤم الناس اذا کان له عشر سنین»(۲) .

و یشهد لعدم الاشتراط ما فی الصحیح عن طلحه بن زید عن الصادق (علیه السلام): «لا بأس ان یؤذن الغلام الذی لم یحتلم وان یؤم»(۳) و حمله فی الاستبصار علی من کان کاملاً للعقل و ان لم یبلغ الحلم(۴) و لم یذکر له شاهدا .

هذا و لم یتعرض للمسأله الصدوق فی المقنع و کذلک المفید و سلار و ابو الصلاح و ابن حمزه و ابن زهره و ابن ادریس و قد یقال بأنهم قائلون بإشتراط البلوغ لإشتراطهم العداله وهی غیر محققه فی الصبی .

اقول: مضافاً للمنع من عدم تحققها فی الصبی، ان اشتراط العداله لا ینفی امامته اذا ما قبلنا الدلیل الخاص علی صحه امامته مثل موثق سماعه و غیره مما تقدم . کما و ان شرعیه صلاه الصبی کما استدل علی ذلک فی الخلاف(۵) اعم من جواز امامته کما لا یخفی .

۱– التهذیب ج/۱؛ ص۲۹ ح/۱۵ و الاستبصار ج/۱ ص۴۲۳ ففی سنده الحسن بن موسی الخشاب و هو من وجوه اصحابنا کما قال النجاشی و غیاث بن کلوب و هو ثقه.

۲– الفقیه ج/۱ ص۵۶۷

۳– التهذیب ج/۱ ص۲۹ ح/۱۶ و الاستبصار ج/۱ ص۴۲۴

۴– الاستبصار ج/۱ ص۴۲۴

۵– الخلاف ج/۱ ص۵۵۳ مسأله ۲۹۵ و مثله فی الضعف انه عارف بعدم المؤاخذه له فلا یؤمن ان یترک شرطاً. وفیه:کفایه حسن الظاهر اولاً مضافاً الی الدلیل الخاص و بذلک تعرف جواب کل ما یقال من هذا القبیل .

هـذا و الظـاهر وقوع التعـارض بين معتبره اسـحاق بن عمار الـداله على فساد الصـلاه خلف الصبى و بين موثق سـماعه و معتبرتى غيـاث و طلحه الـداله على صـحه الصـلاه خلفه اذا بلغ عشـر سـنين , و النسـبه بينهما بالاطلاق والتقييـد فيحمل المطلق على موثق سماعه المقيده لذلك ببلوغ العشر .

مضافـا الى ان الطائفه الثانيه مضافاً لتعـددها فهى ثلاث روايات فى مقابل روايه واحـده, و مخالفتها لأكثر العامه(١) موافقه للقران من قوله تعالى {و اركعوا مع الراكعين} بل الايه المباركه بعمومها داله على جواز الايتمام به بعـد ثبوت شـرعيه صـلاته(٢) الّا اذا ثبت المخصص و هو لم يثبت.

الثانى: (و) يشترط(عقله)

ص:٣٧٨

١- فقد قال بالإشتراط ابن مسـعود و ابن عباس و عطاء و مجاهد و الشعبى و مالك و الثورى و الاوزاعى و ابو حنيفه و احمد ابن حنبل راجع التذكره ج/۴ ص٢٧۶ و ص٢٧٧ و اما كتب العامه: فالكافى فى فقه اهل السـنه ص۴۶ و ص۴٧ و الشرح الصغير ج/١ ص١۵٧ و القـوانين الفقهيه ص۶٨ و االلبـاب ج/١ ص٨٠ و المغنى ج/٢ ص۵۵ و الشـرح الكبير ص۵۴ و زاد المسـتقنع ص١٧ و المجموع ج/۴ ص٢۴٩ و فتح العزيز ج/۴ ص٣٢٧ . نعم قال بعدم الإشتراط الشافعى و اسـحاق و الحسن البصـرى و ابن المنذر و انه تصح امامه المميز المراهق راجع المجموع و فتح العزيز و المغنى و الشرح الكبير و غيرها.

٢- و تسـتفاد شرعيه صلاه الصبى من الروايات الداله على امره بالصلاه فإنها ظاهره بأن صلاته صلاه لا تمرين على الصلاه مضافاً الى هذه الروايات الاربع فهى داله ايضاً على شرعيه صلاته.

و یشهد لذلک صحیح زراره «لا یصلیّن احدکم خلف المجنون و ولد الزنا»(۱) مضافاً الی بطلان صلاته لنفسه حیث لا یعقل ما یقول و قد قال تعالی {لا تقربوا الصلاه و انتم سکاری حتی تعلموا ما تقولون}(۲).

الثالث: (و) یشترط(عدالته)

لعموم قوله تعالی {و لا ترکنوا الی الذین ظلموا فتمسکم النار}(۳) بناء علی شمولها لمن ظلم نفسه وان لم یظلم غیره , و هو مقتضی النصوص المستفیضه ایضا ففی موثق سماعه قال «سألته عن رجل کان یصلی فخرج الامام و قد صلی الرجل رکعه من صلاه فریضه فقال: ان کان اماماً عدلاً فلیصل اخری و ینصرف و یجعلهما تطوعاً و لیدخل مع الامام فی صلاته کما هو و ان لم یکن امام عدل فلیبن علی صلاته کما هو و یصلی رکعه اخری معه یجلس قدر ما یقول...الخبر»(۴) و فی صحیح عمر بن یزید «عن امام لا بأس به فی جمیع اموره عارف غیر انه یسمع ابویه الکلام الغلیظ الذی یغیظهما، اقرأخلفه قال: لا تقرأ خلفه ما لم یکن

۱- الوسائل باب ۱۴ من ابواب صلاه الجماعه ح/۲

۲- سوره النساء ایه ۴۳

۳- هود:۱۱۳ و الرکون هو المیل الیسیر راجع الکشاف ج/۲ ص۴۳۳ اومطلق المیل ففی اساس البلاغه: هو راکن الی فلان و ساکن الیه { ص۱۷۷ رکن } و بها استدل المرتضی فی الناصریات ص۲۳۷ من الجوامع مسأله ۹۸ و ابن زهره فی الغنیه ص۴۹۸ من الجوامع فقال المرتضی (تقدیم الامام فی الصلاه اتباع له و رکون الیه و سکون الی امانته) بعد الاستدلال بها و جعل عدم امامه الفاسق فی الانتصار ص۱۴۵ من الجوامع مما انفردت به الامامیه.

۴- الکافی ج/۳ ص ۴۸۰ ح/۷

عاقاً قاطعاً»(۱) و فی صدره احتمالان الاول ان الصغیره النادره لا تضر بالعداله فلا تضر بالإقتداء و الثانی: انه لم یفعل الحرام بل یکون کلامه خشناً فی بعض الاوقات و لیس غرضه الایذاء فیحصل لوالدیه الغیظ فی بعض الاحیان و یتجاوزان عنه. و کیف کان فدلالته علی اشتراط اجتناب الکبائر واضحه و فی صحیح اسماعیل الجعفی انه قال لابی جعفر (علیه السلام) «رجل یحب امیرالمؤمنین (علیه السلام) و لا یتبرأ من عدوه و یقول هو احب الیّ ممن خالفه قال: هذا مخلط و هو عدو فلا تصل وراءه و لا کرامه الّا ان تتقیه»(۲) و فی صحیح خلف بن حماد عن رجل عن الصادق (علیه السلام) (لا تصل خلف الغالی و ان کان یقول بقولک و المجهول و المجاهر بالفسق و ان کان مقتصداً) و الغلو: هو تجاوز الحد ومنه القول فی الائمه علیهم السلام ما لیس لهم کتفویض امر الکائنات الیهم و هو مذهب المفوضه و القول بالوهیه واحد منهم و منه ایضاً الاعتقاد بان معرفه الامام و ولایته تکفی عن الفرائض فیترکون الصلاه و الزکاه و جمیع العبادات اعتماداً علی ولایتهم(۳) وعلیه

۱- الفقیه ج/۱ ص۲۴۸ ح/۲۴

۲- الفقیه ج/۱ ص۲۴۹ ح/۲۸

۳- و لعل کثیراً مما ورد فی کتب الرجال بان فلاناً غال یراد به هذا المعنی و یشهد لذلک ما رواه احمد بن الحسین الغضائری عن الحسن بن محمد بندار القمی قال: سمعت مشایخی یقولون ان محمد بن ارومه لما طعن علیه بالغلو بعث الیه الاشاعره لیقتلوه فوجدوه یصلی اللیل اوله الی اخره لیالی عده فتوقفوا عن اعتقادهم .راجع مقدمه القاموس ص واشتبه الامر علی بعض المتاخرین فطعن علی القدماء و قال: رمیهم بعض الرواه بالغلو لنقلهم بعض المعجزات عنهم × اقول: و هو زعم باطل و الامر لیس کذلک .

فالغـالی و ان کـان یعتقـد الحق ویقول بمقالتنـا لا تجوز الصـلاه خلفه والظاهر من المجهول بقرینه السـیاق هو مجهول العقیـده لا مجهول العـداله وکـذلک المتجـاهر بـالفسق و ان کـان صـحیح الاعتقاد و غیر مغال و هـذا معنی کونه مقتصـداً(۱) قیـل و ظهور الروایه فی انه اذا علم فسقه لا یصلّی خلفه(۲).

اقول: لان العرف لا یفهم للتجاهر خصوصـیه بل هو طریق لعدم العداله وفی صـحیح البرقی انه کتب للجواد (علیه السـلام) ایجوز الصـلاه خلف من وقف علی ابیک و جـدک (علیه السـلام) فاجاب لا تصل وراءه(۳) و فی خبر سـعد بن اسـماعیل عن ابیه قال: «سالته عن الرجل یقارف الذنب یصلّی خلفه ام لا قال: لا»(۴) و فی خبر ابن راشد «لا تصل الّا خلف من تثق بدینه و امانته»(۵) و غیرها من الروایات(۶).

۱- یعنی امامیاً متوسطاً لیس بغال فی حقهم و لا بمقصر عن رتبتهم.

۲- روضه المتقین ج/۲ ص۴۹۶

۳- الفقیه ج/۱ ص۲۴۸ ح/۲۳

۴- الفقیه ج/۱ ص۲۴۹ ح/۲۶

۵- الکافی ج/۳ ص۳۷۴ ح/۵ و التهذیب ج/۳ ص۲۶۹

۶- راجع الفقیه ص۲۴۸ و ص۲۴۹ و ح/۱۳ ص۲۴۷

معنی العداله

اقول: لا خلاف عندنا فی اشتراط العداله کما نقله المرتضی(۱) و انما الکلام فی معناها و الذی دلت علیه الروایات انها اداء الواجبات وعدم ارتکاب المحرمات بلا فرق بین صغیرها وکبیرها مضافاً الی صحه الاعتقاد و اما تعریفها بالملکه فاول من قاله العلامه قیل تاثراً بالاصطلاحات الفلسفیه وکیف کان فلا دلیل علیه و ما یقال من ان مقتضی الصفه المشبهه یعنی «عادل» هو الثبوت المساوق للملکه فجوابه ان العداله هی الاستقامه و هی اعم ممن واجد للملکه وغیره.

و کذلک اضافه ملازمه المروءه فی تعریفها(۲) ایضاً بلا دلیل و اول من ذکرها هو الإسکافیّ و الشیخ فی المبسوط و تبعه علیها ابن حمزه و ابن ادریس فقال: «العداله فی اللغه ان یکون الانسان متعادل الاحوال متساویاً و فی الشریعه من کان عدلاً فی دینه و عدلاً فی مروئته عدلاً فی احکامه - الی ان قال- و العدل فی المروءه ان یکون مجتنباً للامور التی تسقط المروءه مثل الاکل فی الطرقات و مد الرجل قدمیه بین الناس و لبس الثیاب المصبغه و ثیاب النساء و ما اشبه ذلک» .

۱- نقل ذلک الشیخ فی الخلاف ج/۱ ص۵۶۰ مساله ۳۱۰

۲- فقد ذکروا تعریف العداله: بانها ملکه باعثه علی ملازمه التقوی التی هی القیام بالواجبات و ترک المنهیات الکبیره مطلقاً و الصغیره مع الاصرار علیها وملازمه المروءه التی هی اتباع محاسن العادات و اجتناب مساویها و ما ینفر عنه من المباحات و یؤذن بخسه النفس و دناءه الهمه. راجع الروضه البهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه ج/۱ صلاه الجماعه, شرائط الامام .

اقول: و العـدل لغه هو القصـد فى الامور و هو خلاف الجور(۱), و هو المفهوم من الاخبار المتقـدمه وأجمع حـديث فى تفسـير العداله شـرعاً خبر ابن ابى يعفور «قلت لابى عبدالله (عليه السـلام) بم تعرف عداله الرجل بين المسـلمين حتى تقبل شهادته لهم و عليهم فقـال (عليه السـلام) ان تعرفوه بالستر والعفاف وكف البطن والفرج و اليـد واللسان ويعرف بإجتناب الكبائر التى اوعـد الله عليها النار – الى– والدلاله على ذلك كله ان يكون ساتراً لجميع عيوبه»(۲) و لا يخفى ان ذكر اجتناب الكبائر انما هو لأهميتها و من بـاب ذكر الخاص بعـد العام و هو الستر و العفاف وكف البطن و الفرج واليـد واللسان فإنها شامله للصـغائر والكبائر وايضاً لا يقتصـر تعريفهـا على ترك المحرمـات بالمعنى الاخص بل يشـمل المحرمات بالمعنى الاعم يعنى ترك ترك الواجب فإن ترك الواجبات و عـدم امتثالها ايضاً من الكبائر كما لا يخفى واما ترك ما ينافى المروءه فإن كان محرماً فهو واجب و الّا فلا دليل على اعتباره فى مفهوم العداله فالاكل لو كان محرماً فى الطرقات بأحد العناوين الثانويه فهو مخل بالعداله و الّا فلا و اما ما فى المرفوع عن هشام بن الحكم عن الكاظم (عليه السلام) فى

۱– المصباح المنير ص۳۹۶ – عدل– و اما ما ذكره ص۳۹۷ من ان العداله صفه توجب مراعاتها الاحتراز عما يخل بالمروءه عاده ظاهراً فالمره الواحده من صغائر الهفوات و تحريف الكلام لا تخل بالمروءه ظاهراً ...) فقد اخذه من الفقهاء وليس تعريفا لغوياً.

۲– الفقيه ج/۳ ص۳۸ ح/۳۲۸۰ و لا يخفى ان الفقيه رواه مرسـلا و اما التهـذيب رواه مسـندا و فى سـنده محمـد بن موسـى وهو ضعيف جدا .

خبر طويـل منه «يـا هشام لا دين لمن لا مروه له و لا مروه لمن لا عقله له..»(۱)فلاـ دلاله فيه لما نحن فيه فهو جمله خبريه فى ان الـذى لاـ يحمـل محاسن الاخلاق و العادات لا التزام له بالـدين و ان الـذى لا التزام له بأحكام العقل لا مروه له و ليست فى مقام الجعـل والانشاء فيما يعتبر وما لا يعتبر كما هو واضـح مضافاً الى معارضـته لبعض النصوص الظاهره فى حصـر القادح فى العـداله بارتكـاب الـذنوب والمعاصـى ففى خـبر علقمه «فمن لم تره بعينـك يرتكب ذنبـاً و لم يشـهد عليه بـذلك شاهـدان فهو من اهل العداله و الستر ..»(۲) .

و اما ما قـد يسـتدل له بخبر ابن ابى يعفور من مطلوبيه ستر العيوب و ان عدم مراعاه المروه منافياً لستر العيوب فمدفوع بإنصـراف الخبر للعيوب الشرعيه لا غير .

هذا و قد يسـتانس لشـرطيه المروءه بخبر أحمد بن عامر الطائىّ، عن الرّضا (عليه السلام)، عن آبائه عليهم السّلام، عن النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سـلّم: «من عامل النّاس فلم يظلمهم، و حـدّثهم فلم يكـذبهم، و وعـدهم فلم يخلفهم فهو ممّن كملت مروءته، و ظهرت عـدالته، و وجبـت أخـوّته، و حرمت غيبته»(۳), و فيه: ان الخبر جعـل كمـال المروه مساويـا للعـداله اذن هى ليست شـرطا مستقلا .

۱- اصول الكافى ج/۱ ص۱۵ ح/۱۲ الباب الاول كتاب العقل و الجهل .

۲- ام الى الصدوق ص۹۱ ح/۳

۳- الخصال باب الثلاثه ج۱ ص ۲۰۸

و مثله ایضا ما عن عبد اللّه بن سنان عن الصّادق (علیه السلام): «ثلاث من کنّ فیه أوجبت له أربعا علی النّاس من إذا حدثهم لم یکذبهم، و إذا وعدهم لم یخلفهم، و إذا خالطهم لم یظلمهم، وجب أن یظهروا فی النّاس عدالته، و تظهر فیهم مروءته، و أن تحرم علیهم غیبته، و أن تجب علیهم أخوّته»(۱).

و اما مرسله الکافی «عن الباقر (علیه السلام): لا تقبل شهاده سابق الحاجّ، إنّه قتل راحلته و أفنی زاده و أتعب نفسه و استخفّ بصلاته- الخبر»(۲) فمضافا الی ضعف سنده محمول علی فعله للحرام .

ثم ان فعل المعصیه سواء کان کبیراً أم صغیراً مخل بالعداله وتقسیم الذنوب الی صغائر وکبائر کما فی الایه المبارکه {إن تجتنبوا کبائر ما تنهون عنه تکفر عنکم سیئاتکم وندخلکم مدخلاً کریماً}(۳) لا علاقه له بالعداله کما هو مقتضی ظهور الاخبار المتقدمه مثل «عن الرجل یقارف الذنب ...» و کما هو مقتضی عطف اجتناب الکبائر علی کف البطن و الفرج فی خبر ابی یعفور من عدم الفرق بینهما فی اعتبار عدمها فی العداله(۴), و بذلک یظهر انه لا ثمره للخلاف هنا فی کون

۱- الخصال باب الثلاثه ج۱ ص ۲۰۸

۲- الکافی (فی ۱۰ من ۱۷ من شهاداته)

۳- النساء ایه: ۱۳

۴- الّا اذا قام الدلیل الخاص کما قد یتوهم من الاخبار الوارده فی صحه التوبه من الکبائر راجع الوسائل باب ۴۷ من ابواب جهاد النفس .

المعاصـی تنقسم الی صـغیره و کـبیره أم لاـ کما عـن المفیـد و ابـن الـبراج و الشیـخ فی العـده و الطبرسـی فی المجمـع و ابن ادریس(۱).

هـذا و لا خلاف فی شـرطیه العـداله فی امام الجماعه الّا ما قـد یفهم من ابن الجنید حیث قال: کل المسـلمین علی العداله الی ان یظهر منه ما یزیلها.(۲) و لعل مراده کفایه حسن الظاهر لمن ظاهره حسن کمن یصـلی الخمس فی جماعه کما یشهد لذلک خبر ابن ابی یعفور بقوله (علیه السـلام) (و الـدلاله علی ذلک کله ان یکون ساتراً لجمیع عیوبه ..) و مرفوع الصدوق عن النبی (صـلی الله علیه و آله) «من صلی الصلوات الخمس جماعه فظنوا به کل خیر»(۳).

الرابع: (و) یشترط (ذکوریته)

للاصل(۴) و لاـ شک فی امامه الرجل للمرأه و یـدل علی ذلک خبر ابی العباس(۵) عن الصادق (علیه السـلام) «سألته عن الرجل یؤم المرأه فی بیته فقـال نعم تقوم وراءه»(۶), و فی صـحیح حماد بن عثمان و هو من الاصـحاب الاجماع عن ابراهیم بن میمون عن

ص:۳۸۶

۱- المستمسک ج/۷ ص۳۳۳

۲- المختلف ج/۲۲ ص۵۱۳

۳- الفقیه ج/۱ ص۲۴۶ ح/۳

۴- اصاله عدم مشروعیه صلاه الرجل خلف المرأه.

۵- لا اشکال فی سنده الّا من جهه محمد بن سنان و هو ضعیف علی الاقوی.

۶- الکافی ج/۳ ص۳۷۶ ح/۱

الصادق (علیه السلام) «فی الرجل یؤم النساء لیس معهن رجل فی الفریضه قال نعم و ان کان معه صبی فلیقم الی جانبه»(۱).

امامه المرأه

(و تؤم المرأه مثلها)

کما ذهب الیه الشیخ وسلار وابو الصلاح وابن حمزه و ابن زهره و ابن ادریس(۲) و منعه ابن الجنید(۳) ونقله ابن ادریس عن المرتضی(۴) وهو المفهوم من الکلینی حیث اقتصر علی صحیح سلیمان بن خالد «المرأه تؤم النساء؟ فقال: اذا کن جمیعاً امتهن فی النافله و اما فی المکتوبه فلا و لا تتقدمهن ولکن تقوم وسطاً بینهن»(۵) و یمکن نسبته الی کل من یتعرض له کإبن ابی عقیل والمفید و علی بن بابویه حیث انه الاصل و یشهد للمنع ایضاً صحیح الحلبی عن الصادق (علیه السلام) قال: «تؤم المرأه

۱- الکافی ج/۳ ص۳۷۷ ح/۳؛ و ابراهیم بن میمون مهمل وهو غیر الذی ذکره العامه باسم الصائغ المروزی الذی عبر عنه فی التقریب بأنه صدوق و قتل سنه ۳۱ للهجره.

۲- السرائر ج/۱ ص ۲۸۱ و المختلف ج/۲ ص۴۸۶ نسبه الی المشهور. والکافی فی الفقه ص۱۴۳ و ص۱۴۴

۳- المختلف ج/۲ ص۴۸۶

۴- السرائر ج/۱ ص ۲۸۱

۵- الکافی ج/۳ ص۳۷۶ ح/۲ باب ۵۳

النساء – الی – فی النافله و لا تؤمهن فی المکتوبه»(۱), و صحیح زراره عن الباقر (علیه السلام) (قال قلت المرأه تؤم النساء قال: لا الی علی المیت)(۲) و صحیح هشام بن سالم(۳) .

و یشهد للاول موثق سماعه عن الصادق (علیه السلام) عن المرأه تؤم النساء فقال لا بأس به(۴) و مرسل ابن بکیر «عن المرأه تؤم النساء قال نعم تقوم وسطاً بینهن ولا تتقدمهن»(۵) وصحیح ابن جعفر عن اخیه (علیه السلام) عن المرأه تؤم النساء ما حد رفع صوتها بالتکبیر والقراءه فقال: قدر ما تسمع(۶).

و أبدی الشیخ فی الاستبصار احتمالین للجمع بین موثق سماعه و مرسل بن بکیر و بین صحیحی سلیمان والحلبی اولهما حمل المطلقه علی المقیده.

قلت: و معناه انه لا تجوز امامتها . و ثانیهما: انها تحمل علی ضرب من الکراهیه دون الحظر.(۷)

ص:۳۸۸

۱- التهذیب ج/۳ ص۲۶۸ و الاستبصار ج/۱ ص۴۲۷

۲- التهذیب ج/۳ ص۲۶۹ و الاستبصار ج/۱ ص۴۲۷ و الفقیه ج/۱ ص۲۵۹ ح/۸۷

۳- الفقیه ج/۱ ص۲۵۹ ح/۸۶

۴- التهذیب ج/۳ ص ۳۱ و الاستبصار ج/۱ ص۴۲۶

۵- التهذیب ج/۳ ص ۳۱ و الاستبصار ج/۱ ص۴۲۶

۶- الفقیه ج/۱ ص۲۶۳ ح/۱۱۱

۷- الاستبصار ج/۱ ص۴۲۷

اقول: لكن حمل الطائفه المجوزه لأمامتها على التقيه اقرب بعد موافقتها للعامه كما فى بعض رواياتهم(۱) وكما نقل الخلاف ذلك عن الشافعى والاوزاعى واحمد و اسحاق وقال: وروى ذلك عن عائشه وام سلمه وقال مالك يكره ذلك لهن نفلاً كان ام فرضاً وقال النخعى يكره الفريضه دون النافله و حكى الطحاوى عن ابى حنيفه انه جائز غير انه مكروه(۲) وعليه فلا وثوق بها مضافاً لمخالفتها للاصل و لما مرّ من الصحاح و عدم عمل المتقدمين بها لكن يبقى الكلام فى معنى جواز امامتها بالنافله كما هو صريح صحيحى سليمان بن خالد و الحلبى فلم يتضح المراد من ذلك نعم احتمل البعض ان يكون المراد بها الاعاده وصلاه العيدين بناء على استحبابها والاستسقاء و غيرها مما يشرع فيه الجماعه أو يكون عاماً لكل النوافل(۳).

اقول: اما الحمل الاخير فمعلوم البطلان للبدعيه و اما الاول فان تم ظهور فيه فهو والّا يرد علمها الى اهلها نعم امامتها للنساء فى صلاه الميت لا شبهه فيه بعد دلاله صحيح زراره عليه صريحاً كما تقدم.

ص:۳۸۹

۱- مثل روايه ابى نعيم ان النبى (صلى الله عليه و آله) امر ام ورقه ان تؤم اهل دارها و روايه الاستيعاب لأبى عمر ان سعده بنت قمامه كانت تؤم النساء و تقوم فى وسطهن. النجعه ج/۲ الصلاه ص۳۰۵

۲- الخلاف ج/۱ حدود ص۵۶۱ مسأله حدود ۳۱۲ و اما ما ادعاه من الاجماع على جواز امامتها فبعد مخالفه من عرفته كيف يوثق بهذا الاجماع مضافاً للالتزام العملى بترك امامتها على طول التاريخ فأين الاجماع .

۳- روضه المتقين ج/۲ ص۵۳۹ و حملهما صاحب الوسائل على اعاده الفريضه.

هـذا (و) امـا بنـاءً علی صـحه امامتهـا للنسـاء ف (لا تؤم الخنثی غیر المرأه) لإحتمال کونها امرأه خلافاً لإبن حمزه فجوز امامتها لمثلها(۱) و لا یجوز امامه المرأه للرجال بالاجماع .

هذا و بقی من شـرائط امام الجماعه ان یکون طاهر الولد فلا تصح امامه ولد الزنا بلا خلاف(۲) و یشهد له صحیح ابی بصیر عن الصـادق (علیه السـلام) قـال خمسه لا ـ یؤمون الناس علی کل حال: المجـذوم و الابرص والمجنون وولـد الزنا والاعرابی(۳). ولا یمنع من الاسـتدلال به حمل المجـذوم والابرص علی الکراهه لوجود الـدلیل کما سـیأتی جمعاً بین الاخبار واما ما اسـتدل له فی الغنیه بأن ولد الزنا عندنا مقطوع علی عدم عدالته فی الباطن و ان اظهر خلاف ذلک(۴) فلیس بصحیح و لا شاهد له بل اطلاقات ادله العداله شامله له .

هذا و بقی من الشرائط ما هو مختلف فیه:

۱- الوسیله ضمن الجوامع الفقهیه ص۷۱۱

۲- کما تجده فی المبسوط ج/۱ ص۱۵۵ و النهایه ص۱۱۲ و الانتصار مدعیاً علیه الاجماع ص۵۰ و جمل العلم و العمل ص۷۴ و المقنع ص۳۵ و الکافی فی الفقه ص۱۴۳ و المهذب ج/۱ ص۸۰ و المراسم ص۸۶

۳- التهذیب ج/ ۳ ص۲۶ و الاستبصار ج/۱ ص۴۲۲ و الکافی ج/۳ ص۳۷۵ ح/۱

۴- الغنیه ص۴۹۸ ضمن الجوامع الفقهیه

الاول: ان يكون مختوناً فقد منع من امامه الاغلف ابو الصلاح(۱) وجوزه لمثله وابن البراج(۲) و الصدوق فی المقنع(۳) و المرتضی فی جمل العلم و العمل(۴) و يشهد لذلک خبر زيد بن علی عن اباثه (عليه السلام) عن علی (عليه السلام) (الاغلف لا يؤم القوم - الی - و لا تقبل له شهاده و لا يصلّی عليه الّا ان يكون ترک ذلک خوفاً علی نفسه)(۵) و خبر الاصبغ سته لا ينبغی ان يؤموا الناس «وعدّ منهم» الاغلف(۶) الّا ان دلالته اعم لان قوله « لا ينبغی » لا ظهور له فی الحرمه او الشرطيه.

و خبر طلحه (لا يؤم الناس المحدود وولد الزنا والاغلف)(۷) و الاخير ضعيف سنداً والاول مشتمل علی كونه لا يصلّی عليه اذا مات و لم يفت بذلک احد مع ضعف سنده ايضاً وكيف كان فان كان الختان واجباً فتركه معصيته مخل بالعداله و الّا فلا, وقد يقال بوجوب الختان لما رواه الصدوق عن ابی الحسين محمد بن جعفر الاسدی بتوسط اربعه من مشايخه انه كان فيما ورد عن الشيخ ابی جعفر محمد بن عثمان قدس الله روحه فی جواب مسائل الاسدی الی صاحب الزمان (عليه السلام) فی

۱- الكافی فی الفقه ص۱۴۳و ص۱۴۴

۲- المهذب ج/۱ ص ۸۰

۳- المقنع ص ۳۰ و الفقيه ج/۱ ص۲۴۸ و المقنع طبع الهادی ص۱۱۷

۴- جمل العلم و العمل ص۷۴

۵- التهذيب ج/۳ ص ۳۰ و الفقيه ج/۱ ص۲۴۸

۶- الخصال ص ۳۳۱ و ص ۳۳۰ ح/۲۹ باب السته؛ و السند لا اشكال فيه الّا من جهه ابی جميله و هو ضعيف .

۷- المستدرک باب ۱۲ من ابواب صلاه الجماعه ح/۱

خبر (و اما ما سألت من امر المولود الذی تنبت غلفته بعد ما یختن هل یختن مره اخری؟ فإنه یجب ان یقطع غلفته فإن الارض تضج الی الله عز وجل من بول الاغلف اربعین صباحاً)(۱). اقول: الّا انه ضعیف سنداً.

الثانی: ان لا یکون اعرابیاً للمهاجرین ذهب الیه الشیخ فی المبسوط(۲) و الصدوق فی المقنع(۳) و الفقیه(۴) و ابن البراج(۵) و المفهوم من الکلینی افضیله تقدم المهاجر علی الاعرابی حیث جمع بین صحیح زراره الذی فیه: «و الاعرابی لا یؤم المهاجرین»(۶) و قریب منه صحیح ابی بصیر(۷) و بین خبر ابی عبیده عن الصادق (علیه السلام) «عن القوم من اصحابنا یجتمعون فتحضر الصلاه فیقول بعضهم لبعض تقدم یا فلان فقال: ان رسول الله (صلی الله علیه و آله) قال یتقدم القوم اقرأهم للقرآن فإن کانوا فی القراءه سواء فأقدمهم هجره فإن کانوا فی الهجره سواء فأکبرهم سناً فإن کانوا فی

۱- کمال الدین و تمام النعمه ص ۵۲۰ و ص ۵۲۱ باب ۴۵ ح/۴۹

۲- المبسوط ج/۱ ص ۱۵۵؛ مختلف الشیعه ج۳ ص۵۵

۳- المقنع ص۳۵

۴- الفقیه ج/۱ ص۲۴۷ ح/۱۵ و ح/۱۶

۵- المهذب ص ۸۰ ج/۱

۶- الکافی ج/۳ ص۳۷۵ ح/۴ و الفقیه مرسلاً ج/۱ ص۲۴۷ ح/۱۶ و لا یضره ابن هاشم فی سنده لانه ثقه ؛ و من المحتمل ان الصدوق اخذه اما من کتاب حماد أو حزیز أو زراره و علی کل حال فسنده صحیح.

۷- الکافی ج/۳ ص۳۷۵ ح/۱

السن سواء فليؤمهم اعلمهم بالسنه و افقههم فی الدين..»(۱) الصالح للقرينيه لما تقدم علی افضليه تقدم المهاجر علی الاعرابی.

اقول: و هو مقتضـی الجمع بين صحيح زراره المقيد لعدم صلاه المهاجر خلفه و صحيح ابی بصير المطلق لعدم امامته للناس علی کل حال .

الثالث: ان لا يکون محدوداً کما ذهب السـيد المرتضـی فی الجمل(۲) و الشيخ فی المبسوط(۳) و النهايه(۴) فلم يجوزه لغيره و جـوزه لمثله و هو المفهوم من ابی الصـلاح الحلـبی(۵) و هو ظاهر الصـدوق فی الفقيه حيث روی: ما يشـهد لـذلک من صـحيح زراره المتقـدم (لا يصـلين احدکم - و ذکر- المحدود و صـحيح(۶) محمـد بن مسـلم (خمسه لا يؤمون الناس ولا يصـلون بهم صلاه فريضه فی جماعه «وعدّ منهم» المحدود(۷)) و ظاهرهما ان المنع منه لکونه محدوداً لا کونه فاسقاً حتی تحمل علی ما قبل التوبه و لا يتوهم تعارضه مع (لا تصل الّا خلف من تثق بـدينه) فقد تقدم ان المراد منه سالم الاعتقاد لا المغالی والمجهول وعلی فرض الدلاله فهو اعم و

۱- الکافی ج/۳ ص۳۷۶ ح/۵

۲- جمل العلم و العمل ص۷۴

۳- المبسوط ج/۱ ص۱۵۵

۴- النهايه ص۱۱۲

۵- الکافی فی الفقه ص۱۴۴

۶- صحيح بإعتبار صحه سند الصدوق اليه عن طريق صحه طريقه الی احمد البرقی .

۷- الفقيه ج/۱ ص۲۴۷ ح/۱۵

ما نحن فيه اخص و اظهر نعم لولا الدليل الخاص لقلنا بجواز امامته بعد توبته لحصول الشرائط فيه .

حصيله البحث:

يشترط فى امام الجماعه بلوغ الإمام فلا تصح الصلاه خلف الصبى الا اذا بلغ عشرا على الاقوى.

ويشترط عقله و عدالته وهى: اداء الواجبات وعدم ارتكاب المحرمات بلا فرق بين صغيرها وكبيرها مضافاً الى صحه الاعتقاد وعليه فلا تجوز الصلاه خلف المخالف ولا الغالى ولا من يعتقد بالاعتقادات الفلسفيه .

ويشترط ذكوريّته، و لا ـ تؤمّ المرأه مثلها و لا ذكراً و لا خنثى و كذلك الخنثى لا تؤم احدا، ون يكون امام الجماعه طاهر الولد فلا تصح امامه ولد الزنا. و ان لا يكون محدوداً. كما و لا يؤم المقيد المطلقين و لا يؤم صاحب الفالج الاصحاء و لا يؤمّ القاعد القائم. ولا الملحن فى القراءه للمتقن. و لا المؤوف اللّسان الذى لا يستطيع اداء بعض الحروف للصّحيح . وكذلك لا تصح امامه الاخرس والتمتام وهو الذى لا يحسن ان يؤدى التاء و مثله الفأفاء وهو الذى لا يؤدى الفاء.

القول فی شرائط الجماعه

الاول: (و لا تصح مع حائل بین الامام و المأموم الّا فی المرأه خلف الرجل)

کما فی صحیح زراره عن الباقر (علیه السلام) (قال ان صلی قوم و بینهم و بین الامام مالا یتخطی فلیس ذلک الامام لهم بامام و ای صف کان اهله یصلون بصلاه امام و بینهم و بین الصف الذی یتقدمهم قدر ما لا یتخطی فلیس تلک لهم فأن کان بینهم ستره أو جدار فلیست تلک لهم بالصلاه الا من کان حیال الباب قال و قال هذه المقاصیر لم یکن فی زمان احد من الناس و انما احدثها الجبارون لیست لمن صلی خلفها مقتدیاً بصلاه من فیها صلاه ....)(۱) و فی صحیح الحلبی (لا اری بالصفوف بین الاساطین بأساً)(۲)هذا و المراد من المقاصیر(۳) المحاریب الداخله فی المسجد المانعه من رؤیه الامام و رؤیه من یرونه بخلاف ما اذا کان المحراب داخلاً فی البناء ففی صحیح منصور بن حازم قال قلت لابی عبدالله (علیه السلام) «انی اصلی فی الطاق یعنی المحراب فقال لا باس اذا کنت تتوسع به»(۴) .

۱- الکافی ج/۳ ص۳۸۵ ح/۴ و الفقیه ج/۱ ص ح/۵۴ و رواهما الکافی حسناً بإبن هاشم .
۲- الکافی ج/۳ ص۳۸۶ ح/۶ و الفقیه ج/۱ ص ح/۵۱ و رواهما الکافی حسناً بإبن هاشم و روی الثانی الشیخ ج/۳ باب احکام الجماعه ح/۹۲ صحیحاً .ص۵۲ و روی الاول عن الکافی ج/۳ ص۵۲ ح/۹۴
۳- المقاصیر جمع مقصوره و هی الدار الواسعه المحصنه أو هی اصغر من الدار .راجع مجمع البحرین (کلمه قصر) .
۴- التهذیب ج/۳ ص۵۲ ح/۹۳

و اما موثق الحسن بن الجهم (عن الرجل يصلى بالقوم فى مكان ضيق و يكون بينهم وبينه ستر يجوز ان يصلى بهم قال نعم)(۱) فقد نقله الوافى هكذا ويكون بينهم و بينه شبر وقال (فى بعض النسخ ستر) و عليه فلا تعارض الروايه ما تقدم من صحيح زراره من مانعيه الستر والجدار.

هذا و ذهب ابن الجنيد الى صحه الجماعه و لو كان بين الامام والمأموم نهر و شبهه(۲) و به افتى الشيخ فى الخلاف و قال «ولا حد لذلک الا ما يمنع من المشاهده»(۳) و قال فى المبسوط «وحد البعد ما جرت العاده فى تسميته بعداً»(۴) و استند فى ذلک الى عمومات الامر بالجماعه و اليه ذهب الديلمى و القاضى و ابن حمزه و ابن ادريس و يردهم ما تقدم من الصحيح و بما فى الصحيح افتى ابو الصلاح(۵) و ابن زهره و نسب الى المرتضى فى مصباحه و هو المفهوم من الكافى و الفقيه.

۱- التهذيب ج/۳ ص۲۷۶ ح/۱۲۴

۲- المختلف ج/۲ ص۵۰۸

۳- الخلاف ج/۱ ص۵۵۸ و ص۵۵۹ مسأله ص۳۰۶ و ص۳۰۸

۴- المبسوط ج/۱ ص۱۵۶

۵- الخلاف ج/۱ ص۵۵۸ مسأله ۳۰۵

هـذا منع الشـيخ من الصـلاه وراء الشـبابيك فى الخلاـف و اجـاز فى المبسـوط الصـلاه اذا كـان الامـام فى المقصـوره و كـانت المقصوره مخرمه لا تمنع من مشاهده الصفوف(۱) خلافاً للظاهرمن ابى الصلاح(۲).

اقول: و الظاهر من النص هو مانعيه الستر والحائط سواء كان مخرماً ام لا, هذا فى المستثنى منه من كلام المصنف .

و اما المستثنى فيدل عليه موثق عمار عن الصادق (عليه السلام) (عن الرجل يصلى بالقوم و خلفه دار فيها نساء هل يجوز لهن ان يصـلين خلفه قال نعم ان كان الامام اسفل منهن قلت فإن بينهن و بينه حائطاً أو طريقاً فقال لا بأس)(۳) هذا واشتماله على قوله (ان كان الامام اسـفل منهن) لابد و ان يكون المراد منه ان لا يكون الامام اعلى و الّا فهو معرض عنه و لا يخفى ما فى اخبار عمار من اشـكالات كما و ان الظاهر سـقوط كان بعـد قوله «فإن» يعنى فإن كان بينهن و بينه حائطاً ...الخ و اول من اسـتثنى ذلك فيما وقفت عليه الشـيخ فى التهـذيب فقال (و قـد رخص للنساء ان يصـلين جماعه و ان كان بينهن و بين الامام حائط)(۴) ثم نقل خبر عمار المتقدم و به

ص:۳۹۷

۱- المبسوط ج/۱ ص۱۵۶ و اطلق الجواز ابن ادريس اذا كانت مخرمه السرائر ج/۱ ص۲۸۹

۲- الكافى فى الفقه ص۱۴۴ هذا و قد خالف الشيخ و ابن الجنيد و قال بأن لا يكون التباعد اكثر مما يتخطى .

۳- التهذيب ج/۳ ص۵۳ ح/۹۵

۴- التهذيب ج/۱ ص۵۲

قال سلار و ابن حمزه(۱) و منعه ابن ادریس (۲)و هو الظاهر من الغنیه(۳) حیث اطلق و لم یستثن.

اقول: و حیث ان دلیله منحصر بخبر عمار مع ما فیه مما تقدم و مع ما فی اخباره مما تقدم مضافاً الی عدم روایه الکلینی و الصدوق له فالصحیح عدم صحه الرکون الیه و عدم الوثوق به.

الثانی: (ولا) تصح (مع کون الامام اعلی من المأموم بالمعتد به)

استناداً الی ما رواه الثلاثه فی الموثق عن عمار بن موسی الساباطی عن الصادق (علیه السلام) عن الرجل یصلی بقوم وهو فی موضع اسفل من موضعه الذی یصلی فیه؟ فقال ان کان الامام علی شبه الدکان أو علی موضع ارفع من موضعهم لم تجز صلاتهم و ان کان أرفع منهم بقدر اصبع أو اکثر أو اقل اذا کان الارتفاع ببطن مسیل(۴)، فإن کان ارضاً مبسوطه لو کان فی موضع منها ارتفاع فقام الامام فی الموضع المرتفع و قام من خلفه اسفل منه و الارض مبسوطه الا انهم فی موضع

۱- الجوامع الفقهیه ؛ الوسیله ص۷۱۲ ؛ المراسم ص۵۷۴
۲- السرائر ج/۱ ص۲۸۹
۳- الغنیه- ضمن الجوامع ص۴۹۸ فقال (و لا یجوز ان یکون بین الامام و المأمومین ولا بین الصفین ما لا یتخطی مثله من مسافه أو بناء و أو نهر) و استدل بالاجماع .
۴- فی التهذیب مع انه رواه عن الکافی بدل (ببطن مسیل، (بقدر شبر) و نقل المرآه ان فی بعض النسخ بقدر یسیر و فی الفقیه بدل ببطن سیل بقطع سیل و هنالک اختلافات لفظیه اخری و رواه الخلاف مساله ۳۶ من صلاه الجماعه بقدر مثله بدل بقدر شبر.

منحدر؟ قال لا بأس قال: و سئل فإن قام الامام اسفل من موضع من يصلی خلفه؟ قال لا بأس و قال:ان کان رجل فوق بيت أو غير ذلک دکاناً کان أو غيره و کان الامام يصلی علی الارض اسفل منه جاز للرجل ان يصلی خلفه و يقتدی بصلاته و ان کان ارفع منه بشیء يسير(۱))(۲) و هذا الخبر يدل علی عدم جواز علو الامام بمثل الدکان و شبهه الا فی الارض المنحدره، و جمله «وان کان ارفع منهم بقدر أصبع أو اکثر أو اقل..الخ» ان جعلناها وصليه فظاهرها عدم جواز بذاک المقدار و ان کانت جمله ابتدائيه کما هو الظاهر فتدل علی جواز علو الامام علی المأموم فی الارض المنبسطه بمقدار شبر حسب نسخه التهذيب ان صحت .

هذا و هنالک ما يدل علی اعتبار تساوی الامام و المأموم مطلقاً خلافاً لخبر عمار و هو صحيح صفوان عن محمد بن عبدالله عن الرضا (عليه السلام) وفيه «سألته عن الامام يصلی فی موضع و الذين خلفه يصلون فی موضع اسفل منه او يصلی فی موضع و الذين خلفه فی موضع ارفع منه فقال: يکون مکانهم مستوياً قال قلت فيصلی وحده فيکون موضع سجوده اسفل من مکانه فقال اذا کان وحده فلا بأس»(۳) و الحاصل من کلا الخبرين:

۱- فی الفقيه کثير نسخه واحده. و کذلک رواه فی الخلاف.

۲- الکافی ج/۳ ص۳۸۶ ح/۹ و الفقيه ج/۱ ص ح/ و التهذيب ج/۳ ص۵۳ ح/۹۷

۳- التهذيب ج/۳ ص۲۸۲ ح/۱۵۵

اولاً: عـدم جواز علو الامام على الماموم قيل و هو المشـهور(۱) الا ان الشـيخ فى الخلاف جعله من المكروه(۲) الا بما لا يعتد به كمـا و ان ابن الجنيـد خـالف فى اطلاـقه فقال (لا يكون الامام اعلى فى مقامه بحيث لا يرى الماموم فعله الا ان يكون المأمومون اضراء فان فرض البصراء الاقتداء بالنظر و فرق الاضراء الاقتداء بالسماع اذا صح لهم التوجه) .

اقول: وحيث لا شاهد لهما فلا عبره بقولهما .

هـذا وحكى عن المشـهور المنع بما يعتد به عرفاً و الّا فالجواز، اقول: وحيث ان المسـتند منحصـر بموثق عمار فلابد من الاقتصار فيه على مدلوله و هو مجمل كما عرفت و قد قيد فى بعض النسخ بقدر شبر و فى بعضـها بقدر يسـير و فى اخر بلفظ بقطع سيل و رابع ببطن سيل و خامس ببطن مسيل وعليه فيسقط هذا الذيل عن الاستدلال لكن الصدر لا اشكال فيه وهو: « ان كان الامام على شبه الدكان أو على موضع ارفع من موضـعهم لم تجز صـلاتهم» ودلالته على عدم جواز ارتفاع الامام ولو يسيرا واضحه وعليه فلا وجه لتقييده بالمعتد به.

ثانيـاً: جواز علو الامـام على الماموم اذا كانت الارض منحـدره حسب موثق عمار و عـدم الجواز حسب صـحيح صـفوان و ايضـاً جواز علو الماموم على الامام حسب موثق عمار وعدم الجواز حسب صـحيح صـفوان والاول منهما هو الظاهر من الفقيه والكلينى ولم اقف على من عمل بخبر صفوان فراجع.

ص:۴۰۰

۱- المختلف ج/۲ ص۵۱۵

۲- الخلاف ج/۱ ص۵۵۶ مساله ۲۳ من صلاه الجماعه و مساله ۳۶

حصیله البحث:

شرائط الجماعه: لا ـ تصحّ صلاه الجماعه مع حائلٍ بین الإمام و المأموم حتی المرأه خلف الرّجل و لا مع کون الإمام أعلی من الماموم و یجوز علو الامام علی الماموم اذا کانت الارض منحدره وعلو الماموم علی الامام.

القول فی احکام الجماعه

الاولی: تحرم القراءه خلف الامام فی الجهریه المسموعه و الیه ذهب الصدوقان(۱) و الشیخان(۲) و ابو الصلاح(۳) و ابن حمزه(۴) و ابن ادریس(۵) و هو ظاهر الکلینی(۶) و کذلک تحرم القراءه خلفه فی السریه و الیه ذهب الصدوق(۷) و المرتضی(۸) و الشیخ(۹)

۱- الفقیه ج/۱ ص۲۵۵ و المقنع ص۳۶

۲- النهایه ص۱۱۳ و المبسوط ج/۱ ص۱۵۸ ؛ مرآه العقول، ج ۱۵، ص: ۲۶۴

۳- الکافی فی الفقه ص۱۴۴

۴- الوسیله ص۱۰۶

۵- السرائر ج/۱ ص۲۸۴

۶- الکافی ج/۳ ص۳۷۷

۷- الفقیه ج/۱ ص۲۵۵

۸- جمل العلم و العمل ص۷۵ و ص۷۶

۹- النهایه ص۱۱۳

و ابو الصلاح(۱) و ابن زهره(۲) و ابن ادریس(۳) وهو ظاهر الکلینی(۴) ایضاً و لم یخالف فی ذلک الّا الدیلمی(۵).

و یشهد للحرمه مضافاً للایه المبارکه {واذا قرئ القران فاستمعوا له و انصتوا...} المفسره فی صحیح زراره الاتی بالفریضه خلف الامام وان علیه الاستماع و الانصات(۶) الروایات الکثیره منها صحیح ابن الحجاج قال: سالت ابا عبد الله (علیه السلام) عن الصلاه خلف الامام اقرأ خلفه؟ فقال (اما الصلاه التی لا یجهر فیهابالقراءه فان ذلک جعل الیه فلا تقرأ خلفه و اما التی یجهر فیها فانما امرنا بالجهر لینصت من خلفه فان سمعت فانصت و ان لم تسمع فاقرأ(۷)) و قریب منه صحیح الحلبی(۸) و

۱- الکافی فی الفقه ص۱۴۴

۲- مرآه العقول فی شرح أخبار آل الرسول، ج ۱۵، ص: ۲۶۴

۳- السرائر ج/۱ ص۲۸۴

۴- الکافی ج/۳ ص۳۷۷

۵- المراسم ص۸۷

۶- الفقیه ج/۱ ص۲۵۶ ح/۷۰

۷- الکافی ج/۳ ص۳۷۷ ح/۱ و التهذیب ج/۳ ص۳۲ و الاستبصار ج/۱ ص۴۲۷و علل الشرا یع ص۳۲۵ باب۱۹ ح/۱

۸- الکافی ج/۳ ص۳۷۷ ح/۲ و الفقیه ج/۱ ص۲۵۵ و التهذیب ج/۳ ص۳۲ و الاستیصار ج/۱ ص۴۲۸

صحيح زراره و محمد بن مسلم و فيه (من قرأ خلف امام ياتم به فمات بعث على غير الفطره(۱)) و غيرها .

وكما تحرم القراءه يجب الانصات كما هو مقتضى ما تقدم من صحيح ابن الحجاج و صحيح الحلبى و غيرهما(۲) نعم يستحب التسبيح مع الانصات كما فى الحسن بابن هاشم عن زراره (اذا كنت خلف الامام تأتم به فانصت و سبح فى نفسك(۳) و يدل على ذلك ايضاً صحيح بكر بن محمد الازدى(۴).

نعم تجوز القراءه فى الجهريه اذا لم يسمع حتى الهمهمه كما فى صحيح عبد الرحمن بن الحجاج المتقدم و ما فى الحسن عن قتيبه (و ان كنت تسمع الهمهمه فلا تقرا(۵)) و مثله معتبر عبيد بن زراره(۶) و صحيح ابن يقطين (عن الرجل يصلى

۱- الكافى ج/۳ ص۳۷۷ و التهذيب ج/۳ ص۶۹ و الفقيه ج/۱ ص۲۵۵

۲- الوسائل ج۸ ص ۳۶۰ ح۱۶؛ و تفسير العياشى خ/۱۳۱ و۱۳۲ من تفسير سوره الاعراف و اما ما نقله المستدرك عن كتاب العلاء عن محمد بن مسلم انه (يستحب الانصات و الاستماع فى الصلاه و غيرها للقران) فضعيف و لا يقاوم ما تقدم

۳- الكافى ج/۳ ص۳۷۷ و التهذيب ج/۳ ص۳۲ و الاستبصارج/۱ ص۴۲۸

۴- الفقيه ج/۱ ص۲۵۶ ح/۷۱

۵- التهذيب ج/۳ ص۳۳ و الاستبصار ج/۱ ص۴۲۸ و الكافى ج/۳ ص۳۷۷ ح/۴

۶- الفقيه ج/۱ ص و سند الصدوق الى عبيد ضعيف بالحكم بن مسكين و كذلك سند الشيخ فى الفهرست ص۱۰۹ و ص۱۱۰ ايضاً ضعيف الّا ان سند النجاشى اليه صحيح و قوى للغايه ص۲۳۳ و ص۲۳۴ رقم-۶۱۸- ففيه ابن بزيع و احمد بن محمد بن عيسى و حماد بن عثمان اقول: و بعد تعدد السند و قوه الاخير لا شك بصحه وصول كتابه الى الصدوق و الشيخ فيحكم بصحه كل ما روى عن كتابه كما هو واضح مضافاً لما تقدم من صحه الكتب الواصله فراجع.

خلف امام يقتدى به فى صلاه يجهر فيها بالقراءه فلا يسمع فيها القراءه قال: لا باس ان صمت و ان قرأ(۱)) و بذلك تعرف ما فى قول المصنف:

(و تكره القراءه خلفه فى الجهريه لا فى السريه و لو لم يسمع و لو همهمه فى الجهريه قرأ مستحباً)

من ضعف صدره دون ذيله و لا دليل له عدا ما يتوهم من صحيح سليمان بن خالد (ايقرأ الرجل فى الاولى و العصر خلف الامام و هو لا يعلم انه يقرء فقال: لا ينبغى له ان يقرء تكله الى الامام(۲)) و هو خبر مجمل فلا معنى لعدم علم المأموم بقراءه الامام فى الاوليين.

و بقى صحيح على بن يقطين (عن الركعتين اللتين يصمت فيها الامام أيقرأ فيهما بالحمد و هو امام يقتدى به؟ قال ان قرأت فلا بأس و ان سكت فلا بأس(۳)) فلا يقاوم ما سبق من الايه و الصحاح مضافاً الى انفراد الشيخ بنقله و اعرض الاخرون عنه - و لعله هو ايضاً لم يفت به - و انه نقله فى ابواب الزيادات, و المراد من يصمت يعنى يخافت و لا يجهر بها و مثله فى الضعف خبر المرافقى و البصرى

۱- التهذيب ج/۳ ص۳۴
۲- التهذيب ج/۳ ص۳۳ و الاستبصارج/۱ ص۴۲۸
۳- التهذيب ج/۲ ص۲۹۶ ح/۴۸ ؛ اقول: و تضمن فى صدره على جواز القران بين سورتين فى المكتوبه و النافله و جواز تبعيض السوره بقوله (عليه السلام) فيه (اكره ذلك و لا بأس به فى النافله) .

عن الصادق (علیه السلام) الدال علی جواز القراءه فی الاخفاتیه.(۱)هذا کله فی الرکعتین الاولتین.

و اما القراءه فی الاخیرتین لغیر المسبوق فذهب الشیخ الی استحباب القراءه فیهما(۲) وذهب المرتضی(۳) و ابو الصلاح(۴) الی التخییر بین القراءه و التسبیح وهو الظاهر من الصدوق فی المقنع لکنه حبّذ التسبیح(۵) وظاهر الفقیه تعین التسبیح(۶) وقال بسقوطهما ابن ادریس استناداً الی عمومات سقوط القراءه فی الجماعه واطلاقات ضمان الامام للقراءه(۷).

اقول: الذی تقتضیه الاخبار هو تعین التسبیح و سقوط القراءه ففی صحیح زراره (و ان کنت خلف امام فلا تقرأن شیئاً فی الاولتین وانصت لقراءته ولا تقرأن شیئاً فی الاخیرتین فإن الله عز و جل یقول للمؤمنین {واذا قرئ القرآن «یعنی فی الفریضه خلف الامام» فاستمعوا له و انصتوا لعلکم ترحمون} فالاخیرتان تبعاً للاولتین)(۸) و قریب منه صحیح ابن سنان(۹) و صحیح معاویه بن عمار (۱۰) نعم یعارضها

ص:۴۰۵

۱- التهذیب ج/۳ ص۳۳ ح/۳۲ و السند ضعیف .

۲- فی المبسوط و النهایه , نقل عنهما النجعه ج۳ من کتاب الصلاه ص۳۱۱ .

۳- جمل العلم و العمل ص۷۵ و ص۷۶

۴- الکافی فی الفقه ص۱۴۴

۵- المقنع ص۳۶ و ص۱۱۹ و ص۱۲۰ طبع الهادی .

۶- الفقیه ج/۱ ص۲۵۶ ح/۷۰ صحیح زراره الدال علی سقوط القراءه .

۷- السرائر ج/۱ ص۲۸۴

۸- الفقیه ج/۱ ص۲۵۶ ح/۷۰

۹- التهذیب ج/۳ ص۳۵

۱۰- التهذیب ج/۲ ص۲۹۴ ح/۴۱ کیفیه الصلاه- الثانی باب ۱۵ من الصلاه

صحیح(۱) ابی خدیجه عن الصادق (علیه السلام) (اذا کنت امام قوم فعلیک ان تقرأ فی الرکعتین الاولتین و علی الذین خلفک ان یقولوا سبحان الله والحمد لله ولا اله الله و الله اکبر و هم قیام فإذا کان فی الرکعتین الاخیرتین فعلی الذین خلفک ان یقرؤا فاتحه الکتاب وعلی الامام التسبیح ما مثل یسبح القوم فی الرکعتین الاخیرتین)(۲).

اقول: و هو لا یعارض ما تقدم بإعتبار موافقه ما تقدم للقرآن بعد تفسیر الایه بصحیح زراره بترک القراءه بلا فرق بین الاولیین و الاخیرتین مضافاً الی اشتماله علی تعیّن القراءه عن المأمومین فی الاخیرتین و لم یقل به احد مضافاً الی انفراد الشیخ بنقله و انه نقله فی ابواب الزیادات(۳) فالصحیح ان یقال بتعین التسبیح فی الاخیرتین للمأموم وان جوزنا القراءه لغیره، هذا و لا تنافی بین وجوب التسبیح و سقوط القراءه عن المأموم و ضمان الامام للقراءه و بذلک یتبین ضعف قول ابن ادریس.

۱- بناءً علی وثاقه ابی خدیجه و ان الراوی عنه عبد الرحمن بن ابی هاشم هو عبد الرحمن البجلی و جده ابو هاشم .

۲- التهذیب ج/۳ ص۲۷۵ ح/۱۲۰ ابواب الزیادات.

۳- و الظاهر من ابواب الزیادات ان الشیخ بصدد جمع کل الروایات صحیحها و ضعیفها وحتی المعرض عنها و تصدی لتوجیه و حمل کثیر منها.

و بقی حکم المبسوق و الواجب علیه القراءه کما فی صحیح عبد الرحمان بن الحجاج عن الصادق (علیه السلام) (عن الذی یدرک الرکعتین الاخیرتین من الصلاه کیف یصنع بالقراءه؟ فقال: اقرأ فیهما فأنهما لک الاولیان و لا تجعل اول صلاتک اخرها)(۱) و فی صحیح زراره (أن ادرک من الظهر و العصر أو العشاء الاخره رکعتین و فاتته رکعتان قرء فی کل رکعه مما ادرک خلف الامام فی نفسه بام الکتاب- الی- و ان ادرک رکعه قرأفیها خلف الامام فإذا سلم الامام قام فقرأ ام الکتاب...)(۲) و رواه الشیخ ایضاً صحیحاً بزیاده ففیه (قرأ فی کل رکعه مما ادرک خلف الامام فی نفسه بام الکتاب وسوره فان لم یدرک السوره تامه اجزأته ام الکتاب- الی- لأن الصلاه انما یقرأ فیها فی الاولتین من کل رکعه بام الکتاب و سوره- الی- وان ادرک رکعه قرأ فیها خلف الامام فإذا سلم الامام قام فقرأ بام الکتاب و سوره....(۳)).

اقول: و لا یضر اختلافهما بأصل وجوب القراءه علی المسبوق فإنه قدر المتیقن منهما نعم هل الواجب علی المأموم قرأءه الحمد و السوره ام الحمد وحدها؟ بحث مر الکلام فیه فی باب القراءه فراجع و نقل الصدوق هنا بالاکتفاء بالحمد معارض بنقل الشیخ(۴) من عدم الاکتفاء بالحمد وحدها و مقتضی التعارض هو

۱- الکافی ج/۳ ص ۳۸۱ ح/۱ باب ۵۷

۲- الفقیه ج/۱ ص۲۵۶ ح/۷۲

۳- التهذیب ج/۳ ص۴۵ ح/۷۰

۴- الکافی ج/۳ ص ۳۸۱ باب ۵۷ ح/۴ و فی سنده علی بن الحکم و هو ثقه فراجع.

التساقط ان لم نقل بإصاله عدم الزياده و ترجيح نقل الشيخ و كيف كان فالظاهر من الصدوق الاكتفاء بالحمد و به افتى المرتضى(۱) و قال ابن ادريس بإستحبابها(۲) و يدل على وظيفه المسبوق من وجوب القراءه صحيح عبدالرحمن بن ابى عبدالله و صحيح الحلبى(۳) فلاحظ .

و اما مرسله احمد بن النضر عن الباقر (عليه السلام) انه «قال لرجل اى شىء يقول هؤلاء فى الرجل اذا فاتته مع الامام ركعتان ؟ قال يقولون يقرأ فى الركعتين بالحمد و السوره فقال هذا يقلب صلاته فيجعل اولها اخرها قلت فكيف يصنع قال يقرء فاتحه الكتاب فى كل ركعه»(۴) فقد احتمل حمل الشيخ لها على انهم يقولون يقرأ الحمد و السوره فى الركعتين اللتين فاتتاه.

۱- جمل العلم و العمل ص۷۶ و المختلف ج/۲ ص۵۱۰ و فيه قال العلامه بسقوط القراءه مستدلاً على ذلك بأنه مأموم فتسقط عنه القراءه و قد عرفت استدلال ابن ادريس فيما سبق و جوابهما: ان المتيقن من سقوط القراءه و ضمان الامام لها انما هو فى الاوليين اذا ما ادركهما المأموم و اما سقوط السوره دون الحمد فلا دليل عليه بعد سقوط نقل الصدوق بنقل الشيخ و بذلك نرجع الى الاصل و هو وجوب قراءه السوره.

۲- السرائر ج/۱ ص۲۸۶

۳- الفقيه ج/۱ ص۲۶۳ ح/۱۰۸

۴- الفقيه ج/۱ ص۲۶۳ ح/۱۱۳ رواها مرسلاً و بلا سند والكافى ج/۳ ص۳۸۳ ح/۱۰ و التهذيب ج/۳ ص۴۶ ح/۷۲ و الاستبصار ج/۱ ص۴۳۷ رواها الشيخ والكلينى مسنداً صحيحاً عن احمد بن النضر عن رجل.

اقول: و مقصوده الاخيرتين اللتين لم يصلهما مع الامام قال: لأن ذلک مذهب کثیر من العامه(۱).

اقول: الـذی علیه بعض العـامه هو ان ما ادرکه المسـبوق مع الامام یجعله آخر صـلاته کما نقله العلامه فی التـذکره عن الثوری و احمد و اصـحاب الرأی و قال و هو المشـهور عن مالک(۲) ثم قـال العلاـمه: والشـافعی و ان وافقنا علی انهما اخریان الا انه قال: یقرأ فیهمـا بالفاتحه و السوره(۳)، و علی التقیه تحمل صـحیحه معاویه بن وهب (عن الرجل یـدرک اخر صـلاه الامام و هی اول صلاه الرجل فلا یمهله حتی یقرأء فیقضـی القراءه فی اخر صلاته؟قال نعم)(۴) حیث انها موافقه لمذهب العامه اولاً و مخالفه لما تقدم مما هو اقوی منها ثانیاً و انفراد الشیخ بنقلها و لم یروها غیره ثالثاً .

ثـم ان مرسـله احمـد بن النضـر الـتی قـد اعتمـدها الثلاـثه دلت علی ان المسـبوق مخیر فی الرکعـتین الاـخیرتین بین قراءه الحمد والتسبیح کما هو الاصل.

ص:۴۰۹

۱- التهذیب ج/۳ ص۴۶ ذیل الحدی ث ۷۲

۲- التذکره ج/۴ ص۱۲۲ و راجع مسـند احمد ج/۲ ص۲۳۸ و ص ۲۷۰ و ص۳۱۸ و المغنی ج/۲ ص ۲۶۰ و الشـرح الکبیر ج/۲ ص ۱۱ والمبسوط للسرخسی ج/۱ ص ۱۹۰ والکـافی فی فقه اهل المـدینه ص۱۴۸ و المجمـوع ج/۴ ص ۲۲۰ و فتـح العزیز ج/۴ ص۴۲۷ و حلیه العلماء ج/۲ ص۱۵۹ و المیزان للشعرانی ج/۱ ص۱۷۳

۳- التذکره ج/۴ ص۳۲۳ و راجع الام ج/۱ ص۱۷۸ و المجموع ج/۳ ص۳۸۷ و ج/۴ ص ۲۲۰ و فتح العزیز ج/۴ ص۴۲۷ و حلیه العلماء ج/۲ ص۱۵۹

۴- التهذیب ج/۳ ص۴۷ ح/۷۴

الثانيه: (و يجب نيه الايتمام بالامام المعين)

لعدم الدليل على جواز الايتمام بأحد نفرين أو اكثر و لا يجب على الامام نيه الامامه لعدم الدليل و الظاهر حصول الجماعه ولو لم ينو ذلك بدليل اطلاق قوله تعالى {و اركعوا مع الراكعين} وكما هو واضح لمن لم يلتفت بإقتداء الغير به.

(و يقطع النافله)

و يستحب له العدول عن الفريضه الى النافله ليدرك الجماعه كما فى صحيح سليمان بن خالد و فيه: (فليصل ركعتين ثم ليستأنف الصلاه مع الامام ولتكن الركعتان تطوعاً)(۱) و موثق سماعه (قال: سألته عن رجل كان يصلى فخرج الامام و قد صلى الرجل ركعه من صلاه الفريضه ؟ فقال ان كان اماماً عدلاً فليصل اخرى و ينصرف و يجعلهما تطوعاً و ليدخل مع الامام فى صلاته كما هو و ان لم يكن امام عدل فليبن على صلاته كما هو و يصلى ركعه اخرى معه يجلس قدر ما يقول (اشهد الا اله الله وحده لا شريك له و اشهد ان محمدا عبده و رسوله ص ثم ليتم صلاته معه على ما استطاع فإن التقيه واسعه وليس من التقيه الّا وصاحبها مأجور عليها انشاء الله)(۲) و بما فيهما عمل الصدوقان و لم يفصلا بين امام الاصل و غيره

۱- الكافى ج/۳ ص۳۷۹ ح/۳ و التهذيب ج/۳ ص۲۷۴

۲- الكافى ج/۳ رص ۳۸۰ ح/۷ و التهذيب ج/۳ ص ۵۱

ممن یقتدی به(۱) لکن اشتمل ذیل فتواهما بأنه (اذا قام الامام الی رابعته فقم معه و تشهد من قیام و سلم من قیام)(۲) بخلاف ما عرفت من الموثق.

(و قیل) و یقطع (الفریضه لو خاف الفوت) لم اقف علی قائله.

(و اتمامها رکعتین حسن) عند المصنف عملاً بالنص المتقدم (نعم یقطعها لامام الاصل)

قال به الشیخ فی النهایه(۳) و ابن البراج(۴) و ابن حمزه(۵) و قال ابن ادریس بعد ما فصل بین امام الاصل و غیره ممن یقتدی به علی ما روی فی بعض الاخبار(۶).

اقول: فإن کان قوله «علی ما روی» راجعاً الی التفصیل بین امام الکل و رئیس الناس(۷) و غیره ممن یقتدی به فلیس من خبر یدل علی هذا التفصیل غیر ما عرفت من موثق سماعه و هو لا دلاله فیه و ان کان قوله راجعاً الی ذیل کلامه یعنی (فإن

۱- الفقیه ج/۱ ص۲۴۹

۲- و مثلهما الفقه الرضوی ص۱۴۵

۳- النهایه ص۱۱۸

۴- المهذب ج/۱ ص۸۳

۵- النجعه ج۳ ص۳۱۶

۶- السرائر ج/۱ ص۲۸۹

۷- علی حد تعبیره .

لم یکن رئیس الکل و کان ممن یقتدی به ...) فهو صحیح و یبقی التفصیل بلا دلیل و بذلک تعرف ضعف ما فی کلام الشیخ ومن بعده .

(و لو ادرکه بعد الرکوع سجد معه ثم استأنف النیه)

یشهد لذلک صحیح صفوان عن ابی عثمان عن المعلی من خنیس «اذا سبقک الامام برکعه فأدرکته وقد رفع رأسه فاسجد معه ولا تعتد بها»(۱) و صحیح محمد بن مسلم «قلت له متی یکون یدرک الصلاه مع الامام؟ قال: اذا ادرک الامام و هو فی السجده الاخیره من صلاته فهو مدرک لفضل الصلاه مع الامام»(۲) و عمل بهما الفقیه حیث قال: (و من ادرک الامام و هو ساجد کبر وسجد معه و لم یعتد بها و من ادرک الامام و هو فی الرکعه الاخیره فقد ادرک فضل الجماعه) (۳)بعد روایته لصحیح معاویه بن شریح علی الصحیح من کونه کلام الصدوق کما یشهد لذلک روایه الشیخ بخبر معاویه بدون ذلک(۴) ویشهد لذلک روایه ربعی و الفضیل «و من

ص:۴۱۲

۱- التهذیب ج/۳ ص۴۸ ح/۷۸ و سنده الی صفوان صحیح رواه عن ابی عثمان عن الم علی .

۲- التهذیب ج/۳ ص۵۷ ص۱۰۹

۳- الفقیه ج/۱ ص۲۶۵ و بکونها کلاماً للصدوق اعتبرها المجلسی الاول فی روضه المتقین ج/۲ ص۵۶۱ و بذلک تعرف ضعف ما فی الوسائل من جعلها جزء من صحیح معاویه و ما فی الوافی من جعلها احتمالاً من الروایه .

۴- التهذیب ج/۳ ص۴۵ ح/۶۹ و سنده لا اشکال فیه الا من جهه عبیدالله بن معاویه بن شریح.

أدرک الامام و قد رفع (رأسه ظ) من الرکوع فلیسجد معه، و لا یعتد بذلک السجود»(۱).

و کیف کان فخبرا المعلی و ربعی و الفضیل و مثلهما صحیح ابن مسلم ان عملنا بها فلا دلاله فیها علی استیناف التکبیر بعد القیام بل دلالته علی مجرد ان لا یحتسب بتلک الرکعه و حیث انه قد کبر و دخل فی الصلاه فلا موجب لإعادتها الّا بدلیل و هو مفقود و بذلک افتی الشیخ فی النهایه و المبسوط(۲) فلم یذکر استیناف التکبیر بعد القیام و مثله ابن ادریس(۳) کما و ان صحیح ابن مسلم و ان کان لا دلاله فیه علی دخوله فی السجود مع الامام صریحاً لکنه دال بالاطلاق و علیه فیقع التعارض بینها و بین صحیح عبدالرحمن بن ابی عبد الله عن الصادق (علیه السلام) فی خبر قال: (اذا وجدت الامام ساجداً فاثبت مکانک حتی یرفع رأسه و ان کان قاعداً قعدت وان کان قائماً قمت)(۴) و الظاهر اعتماد الکلینی علیه لإقتصاره علیه . و حاصل التعارض هو تساقط کلا الطائفتین والرجوع الی العمومات الداله علی مبطلیه زیاده السجده فی الصلاه عمدا.

ص:۴۱۳

۱- تهذیب الأحکام (تحقیق الخرسان) ج ۳ ص ۴۸ باب ۳ أحکام الجماعه .

۲- النهایه ص۱۱۶ و المبسوط ج/۱ ص۱۵۹

۳- السرائر ج/۱ ص۲۸۵

۴- الکافی ج/۳ ص ۲۸۱ ح/۴ و ص ۲۸۲

و اما الصوره الثانيه و هی ادراک التشهد و التی اکتفی فيها المصنف بتکبيره للدخول فی الجماعه فقال:

(بخلاف ادراکه بعد السجود فإنها تجزيه و يدرک فضيله الجماعه فی الموضعين)

يشهد لـذلک ما تقدم من اطلاق صحيح عبد الرحمن و موثق عمار و فيه: (و لکن يقعد الذی يدخل معه خلف الامام فإذا سلم الامام قام الرجل فأتم الصلاه)(١) لکن يناقضه موثقه الاخر «عن رجل ادرک الامام و هو جالس بعد الرکعتين؟ قال يفتتح الصلاه ولا يقعد مع الامام» و مثل ذلک فی اخبار عمار کثير و عليه فلا اعتماد عليهما و اما صحيح عبد الرحمن فقد عرفت الاشکال فيه و تناقضه هذا مع قطع النظر عن المعارض فکيف و يعارضهما صحيح ابن مسلم الدال علی ان ادراک الجماعه بادراک السجده الاخيره لا التشهد , و الحاصل عدم ثبوت ما ذکره المصنف فی کلا الموضعين.

هذا و لإبن ادريس تفصيل غريب فذکر انه من لحق الامام فی تشهده و دخل فی صلاته فإن کان قد کبر للصلاه أجزأته بعد ما ينهض و الّا فلا .(٢)

الثالثه: (و تجب المتابعه)

١- الکافی ج/٣ ص٣٨۶ ح/٧

٢- التهذيب ج/٣ ص٢٧۴ ح/١١٣

لا ـ دليل على ذلك بالخصوص و انما هو مقتضى تحقق الايتمام فى الجماعه والاصل عدم المشروعيه و المتيقن انما هو مع المتابعه نعم ورد من طريق العامه «انما جعل الامام اماماً ليؤتم به»(۱) و «من خالف الإمام فى أفعال الصلاه يحشر و رأسه رأس حمار»(۲).

و اما خبر على بن جعفر عن اخيه عن الرجل يصلى أله ان يكبر قبل الامام قال: (لا يكبر الّا مع الامام فأن كبر قبله اعاد التكبير) فلا ربط له بما نحن فيه و انما هو يرتبط بصلاه الجنازه لنقله فى ذاك الباب و كما يشعر بذلك ذيله.

فإن قلت: ان النجاشى ذكر ان كتاب على بن جعفر فيه المبوب و غيره و ان غير المبوب هو الواصل الى الحميرى بدليل ذكر سند غير المبوب عن طريقه.

قلت: ان الموجود من كتاب ابن جعفر فى قرب الاسناد مبوب مضافاً الى ان ذكرالحميرى فى سند غير المبوب لا يدل على عدم وصول المبوب اليه.

(فلو تقدم ناسياً تدارك)

۱- الافصاح بالامامه ص ۲۰۶ نقلا عن مسند أحمد بن حنبل ۲: ۲۱۴، ۴۲۰، صحيح البخارىّ ۱: ۱۷۱/ ۴۴، صحيح مسلم ۱: ۳۰۸/ ۷۷، صحيح الترمذى ۲: ۱۹۴/ ۳۶۱، سنن ابن ماجه ۱: ۲۷۶/ ۸۴۶، سنن النسائى ۲: ۸۳ .
۲- منهاج البراعه فى شرح نهج البلاغه ج۱۹ ص۳۰۲

كما هو مقتضى الاخبار المعتمده منها صحيح على بن يقطين عن الكاظم (عليه السلام) «الرجل يركع مع الامام يقتدى به ثم يرفع رأسه قال: يعيد ركوعه معه» و ما فى موثق الحسن بن فضال كتبت الى الرضا (عليه السلام) فى الرجل كان خلف امام يأتم به فيركع قبل ان يركع الامام و هو يظن ان الامام قد ركع فلما راه لم يركع رفع رأسه ثم اعاد ركوعه مع الامام ايفسد ذلك صلاته أم تجوز له الركعه؟ فكتب (عليه السلام) تتم صلاته و لا تفسد صلاته بما صنع)(۱) و غيرهما(۲).

و اما ما رواه الكلينى فى الصحيح عن غياث بن ابراهيم .عن الذى يرفع رأسه قبل الامام ايعود فيركع اذا ابطأ الامام ان يرفع رأسه ؟ قال: لا»(۳) الدال على عدم المتابعه «جوازا او وجوبا» فحمله الشيخ على كون الامام ممن لا يقتدى به أو تعمد المأموم فى الرفع(۴) و قد ايّد بعض المحققين الجمع الاخير بدليل موثق ابن فضال الدال على صحه الصلاه مع متابعه الامام بعد ما سهى و ركع قبله و جعله دليلاـ على انقلاب النسبه حيث خصص به اطلاق صحيح غياث و جعله مختصا بحاله العمد و بذلك انقلبت النسبه بينه و بين الطائفه الاولى فاصبح اخص مطلقا حيث اختص بالعامد فصارت النسبه بالعموم و الخصوص المطلق و بذلك يخصص الطائفه الاولى بحاله السهو.

ص:۴۱۶

۱- الوسائل باب ۴۸ من ابواب الجماعه ح۴

۲- الوسائل باب ۴۸ من ابواب الجماعه ح۵

۳- الكافى ج/۳ ص۳۸۴ ح/۱۴ باب ۵۷

۴- التهذيب ج/۳ ص۴۷ و ص۴۸

اقول: و قد فسر صحيح غياث بالسؤال عن الجواز فی حين ان ظهوره فی السؤال عن الوجوب فمن المعلوم ان السؤال انما هو عن احكام الجماعه مضافا ان الطائفه الاولی ظاهره او منصرفه الی حاله السهو وعليه فما ذكره من الجمع الموضوعی بواسطه انقلاب النسبه غير صحيح فيدور الامر بين امرين: الجمع الحكمی بالحكم بالتخيير او بطرح صحيح غياث و ذلک لانه عاجز عن مقاومه تلک الاخبار و ان عمل به الكلينی و ذلک لكثره تلک الاخبار و صحتها و قوتها فقد عمل بها الصدوق و روی اخبارها ابن ابی عمير وهو من اصحاب الاجماع و الفضيل بن يسار الذی نقل الصدوق فی حقه ان الباقر (عليه السلام) كان اذا راه قال: «بشر المخبتين» بخلاف خبر غياث ابن ابراهيم فانه كان بترياً و ان رواه عنه ابن المغيره و هو من اصحاب الاجماع ايضا.

وجوب المتابعه تعبدی أم شرطی؟

(و) هل تصح جماعته لو تقدم (عامداً) أو (يأثم) فحسب؟

وبعباره اخری هل ان وجوب المتابعه تعبدی أم شرطی؟ فهل هو شرط لصحه الجماعه ام امر تعبدی فلو خالف اثم لا غير؟

قيل: بالثانی نظرا الی تقوم الجماعه بالنيه لا بالمتابعه, قلت: ولازم ذلک ان المأموم لا يتابع الامام من اول الصلاه الی اخرها وهو مع ذلک فی الجماعه وهو كما تری،والحق انها شرط فالاصل عدم المشروعيه عند الشک فی اصل تحقق الجماعه فحيث لا دليل علی وجوب المتابعه بالخصوص غير ما عرفت من مقتضی جعل

الامـام للمـاموم و انه لابـد من متـابعه الامـام حتی يتحقق مفهوم الائتمام اذ الايتمام هو الجری علی مقتضـی الامامه يعنی المتابعه وحينئـذ فلو لم يتابعه كان جارياً علی خلاف امامته و لم يكن مؤتماً به و لا يعلم تحقق الجماعه حينـذاك فان القـدر المتيقن من مشروعيتها ما لو تابعه فالصحيح ان يقال ان وجوب المتابعه شرطی و عليه فتبطل جماعته لو تقدم عامداً.

و هل تبطل بذلك صـلاته ام لا؟ ذهب فی المبسوط(۱) الی الاول(۲) و قال المصـنف فی الذكری بعد ما نقل ذلك عنه: و لعله للنهی عن المفـارقه الـدال علی الفساد و لكن يمكن ان يقال صار منفرداً لان المفارقه المنهی عنها مادام مؤتماً(۳) اقول: الا انه لا وجود لـذلك النهی حتی يقـال انه دال علی الفسـاد او يقـال ان النهی عن المفـارقه مـادام مؤتمـاً و مـا نقلنـاه عن العامه لا يمكن الاعتماد عليه و نبقی نحن و الاصل فما هو الاصل فی المقام بعدعدم الدليل؟ فنقل المصنف عن المتاخرين:

۱- المبسوط ج/۱ ص۱۵۷

۲- و نسب الی الصـدوق و لم اقف عليه عـدا مـا سياتی من خبر السـكونی فی قول كـل من الشـخص للاـخر كنت ماتماً بك و كـذلك نسب الی ابن ادريس و الموجود فی السـرائر ج/۱ ص۲۸۸ انه لو عاد للمتابعه بعـد ما سـبق الامام بطلت صـلاته لانه زاد ركوعاً.

۳- الذكری ج/۴ ص۴۴۵

(انه لا تبطل الصلاه و لا الاقتداء و ان اثم لقضيه الاصل[(۱)]) فاستدل باصاله الصحه و عدم الفساد علی صحه صلاته و جماعته .

اقول: و هو صحیح بعد الفراغ عن مشروعیته و الّا فاصاله عدم مشروعیه هذه الصلاه و هذه الجماعه حاکمه علی اصاله الصحه و عدم الفساد کما لا یخفی الا ان یقال بعدم الشک فی مشروعیه صلاته فتصح صلاته دون جماعته لاتحادهما ماهیه وهوکذلک و بذلک یشمله حدیث لا تعاد الصلاه فان صلاته الانفرادیه لا تبطل و یشهد للصحه مرسله الصدوق الداله علی جواز الانفراد اختیارا الکاشفه عن وحدتهما.

فان قلت: لا دلیل علی شمول و عموم لا تعاد لما نحن فیه و ذلک فان المقام من قبیل الانتقال من صلاه الی صلاه بعد بطلان الاولی وعدم شموله للمقام لعدم کونه فی مقام البیان من هذه الجهه فان هذا الاستدلال مبنی علی وحدتهما و هو اول الکلام ویشهد لذلک ما رواه المشایخ الثلاثه مسنداً عن السکونی عن الصادق (علیه السلام) عن ابیه (علیه السلام) قال: قال امیر المؤمنین (علیه السلام) فی رجلین اختلفا فقال احدهما کنت امامک و قال الاخر انا کنت امامک فقال صلاتهما تامه قلت فان قال کل واحد منهما کنت ائتم بک قال صلاتهما فاسده، و لیستانفا) و بها افتی الصدوق فی

۱- الذکری ج/۴ ص۴۴۵ و سبقه الی ذلک ابن فهد الحلی فی المهذب البارع ج/۱ ص۴۷۲ و ص۴۷۳

المقنع و الفقیه و الشیخ فی النهایه و التهذیب و ابن ادریس(۱) و هو الظاهر من الکلینی(۲) فان المستفاد من الروایه انهما قد قصدا الجماعه و لم تحصل لهما فبطلت صلاتهما لا ان العله فی ذلک ترکهما للقراءه الواجبه و بذلک تعرف بطلان قیاس ذلک علی من صلی خلف احد ثم تبین فسقه او کفره بان صلاته صحیحه فکیف اذا قال کنت مؤتماً بک فانه قیاس مع الفارق حیث انعقاد الصلاه ظاهراً بالفاسق و الکافر او یقال ان الفارق هو النص فان النص هو الذی دل علی صحه الصلاه بعد تبین کفر او فسق او عدم تطهر الامام و یحتمل کون الفرق هو ان الامام یضمن القراءه دون الصلاه کما فی خبر الحسین بن بشیر وصحیح زراره(۳) و علیه فیصح التعلیل الاول لوجود الصلاه مع الفاسق دون ما فی المقام.

قلت: اما خبر السکونی فغایه دلالته ان الائتمام بشخص لا وجود له موجب لبطلان الصلاه ولا یضر ذلک بوحده صلاه الجماعه مع صلاه المنفرد التی تفهم من عده روایات کما فی صحیح جمیل عن زراره الدال بإطلاقه علی اتمام الصلاه مطلقاً و لو انفراداً الکاشف عن ان بطلان الجماعه لا یوجب بطلان الصلاه ففیه (سألته عن

۱- السرائر ج/۱ ص۲۸۸ و النهایه ص و المقنع ص۱۱۶ طبع الهادی و الفقیه ج/۱ ص ۲۵۰ هذا و فی روایه الفقیه اختلاف لا یضر و فی بعض النسخ فان علیاً و الصحیح و ان بقرینه الکافی و المهذب

۲- کما عرفت ج/۳ ص۳۷۵ ح/۳

۳- الکافی ج/۳ ص۳۸۸ ح/۳ و الفقیه ج/۱ ص۲۶۴ ح/۱۱۳ و الفقیه ج/۱ ص۲۴۸ و التهذیب ج/۳ ص۲۷۹ ح/۱۴۰

رجل یصلی بقوم رکعتین ثم اخبرهم انه لیس علی وضوء قال یتم القوم صلاتهم فإنه لیس علی الامام ضمان)(۱)وبذلک تعرف الخلل بما تقدم وان حدیث لا تعاد لا قصور فی شموله للمقام وان عمل من تقدم اسمه بخبر السکونی لا یدل علی بطلان الصلاه فی غیر مورد الروایه.

هذا ولو قلنا بحرمه قطع الصلاه اثم ایضاً کما لو قلنا بوجوب المتابعه تعبداً کما وانه لو جوزنا له نیه الانفراد و العدول عن الجماعه صحت صلاته.

(و یستحب اسماع الامام من خلفه و یکره العکس)

کما فی صحیح ابی بصیر (ینبغی للامام ان یسمع من خلفه کل ما یقول و لا ینبغی لمن خلفه ان یسمعه شیئاً مما یقول(۲)) و فی موثق ابی بصیر (لا تسمعن الامام دعاءک خلفه(۳)) و فی خبر عبدالله بن سنان عن الصادق (علیه السلام) (سالته عن الامام هل علیه ان یسمع من خلفه و ان کثروا؟ قال: لیقرء قراءه وسطاً ان الله یقول {ولا تجهر بصلاتک و لا تخافت بها}(۴).

ص:۴۲۱

۱- الفقیه ج/۱ ص۲۶۴ ح/۱۱۷

۲- التهذیب ج/۲ ص۱۰۲ ح/۱۵۱

۳- الفقیه ج/۱ ص ۲۶۰ ح/۹۷

۴- تفسیر العیاشی/سوره الاسراء ح/۱۷۴

هذا و يتاكد اسماع الامام التشهد لمن خلفه كما دل عليه صحيح حفص البختری (وينبغی للامام ان يسمع من خلفه التشهد و لا يسمعونه هم شيئاً يعنی الشهادتين و يسمعهم ايضاً السلام علينا وعلی عبادالله الصالحين(۱)) و غيره(۲).

(و) يكره (ان ياتم كل من الحاضر و المسافر)

بغير صاحبه عند المفيد(۳) والمرتضی(۴)والحلبی(۵) وابن زهره(۶) و ابن ادريس(۷) والشيخ فی الخلاف(۸) .

و ظاهر الصدوقين فی الرساله و المقنع(۹) عدم الجواز و خص سلار الكراهه باقتداء الحاضر بالمسافر(۱۰). وهو ظاهر الشيخ فی النهايه والمبسوط(۱۱) و كذا ابن البراج(۱۲) و

ص:۴۲۲

۱- الفقيه ج/۱ ص ۲۶۰ ح/۹۹

۲- التهذيب ج/۳ ص ۱۰۲ ح/۱۵۰

۳- المقنع ص۲۱۲ و التهذيب ج/۳ ص۱۶۴ و اضاف اولويه و افضليه ان لا يصلی المسافر خلف المقيم ولا المقيم خلف المسافر.

۴- جمل العلم و العمل ص۷۴

۵- الكافی فی الفقه ص۱۴۴

۶- النجعه ج۳ ص۳۲۲

۷- السرائر ج/۱ ص ۲۸۱

۸- الخلاف ج/۱ ص ۵۶۰ مساله ۳۱۱

۹- المختلف ج/۲ ص۴۸۹ نقل عنهما الا ان كلام الصدوق لا يوجد فی المقنع المطبوع.

۱۰- المراسم ص۸۶ و ص۸۸

۱۱- المبسوط ج/۱ ص۱۵۲ و النهايه ص۱۱۲ و الاقتصاد ص۲۶۹و الجمل و العقود ص ۱۹۱

۱۲- المهذب ج/۱ ص ۸۰

ابن حمزه(۱) و لعل الکلینی قائل بعدم الکراهه اصلًا حیث لم یرو اخبارها هنا اصلاً و انما روی فی ابواب السفر صحیحه الحلبی عن الصادق (علیه السلام) (فی المسافر یصلی خلف المقیم قال: یصلی رکعتین و یمضی حیث شاء)(۲) و خبر عمر بن یزید (عن المسافر یصلی مع الامام فیدرک من الصلاه رکعتین ایجزی ذلک عنه فقال: نعم)(۳).

و استدل للقول بالکراهه بموثق داود بن الحسین عن الصادق (علیه السلام) علی نقل الفقیه و صحیحه عن ابی العباس الفضل بن عبد الملک عن الصادق (علیه السلام) علی نقل التهذیب قال: (لا یؤم الحضری المسافر و لا المسافری الحضری فإن ابتلی بشیء من ذلک فأم قوماً حاضرین فاذا اتم الرکعتین سلم ثم اخذ بید بعضهم فقدمه فأمهم و اذا صلّی المسافر خلف قوم حضور فلیتم صلاته رکعتین و یسلم)(۴) و فی روایه الشیخ زیاده (و ان صلّی معهم الظهر فلیجعل الاولیین الظهر و الاخریین العصر)(۵) الّا ان ظاهره ان الایتمام بالمماثل افضل من الایتمام بالمخالف و لعل هذا مقصود من قال بالکراهه واما تخصیص الکراهه بإقتداء الحاضر بالمسافر فلا شاهد له .

ص:۴۲۳

۱- النجعه ج۳ ص۳۲۴

۲- الکافی ج/۳ ص۴۳۹ ح/۱ باب ۸۲

۳- الکافی ج/۳ ص۴۳۹ ح/۲ باب ۸۲

۴- الفقیه ج/۱ ص۲۵۹ ح/۹۰

۵- التهذیب ج/۳ ص۱۶۴ ح/۱۶ و الاستبصار ج/۱ ص۴۲۶

و اما خبر علی بن جعفر عن اخیه (علیه السلام) (سألته عن امام مقیم أم قوماً مسافرین کیف یصلی المسافرون قال: رکعتین ثم یسلمون و یقعدون ویقوم الامام فیتم صلاته فإذا سلم وانصرف انصرفوا(۱)) . قلت: و هو کما تری لا دلاله فیه علی المطلوب.

هذا و قد جمع الصدوق بین خبر داود بن الحسین المتقدم وبین موثق الحلبی (عن الرجل المسافر اذا دخل فی الصلاه مع المقیمین قال: فلیصل صلاته ثم یسلم و لیجعل الاخیرتین سبحه(۲)) و صحیح ابن مسکان و محمد بن النعمان الاحول (اذا دخل المسافر مع اقوام حاضرین فی صلاتهم فان کانت الاولی فلیجعل الفریضه فی الرکعتین الاولیین وان کانت العصر فلیجعل الاولیین نافله و الاخیرین فریضه(۳)) و ما فی ذیل خبر داود بن الحصین علی روایه الشیخ و قال: و هذه الاخبار لیست بمختلفه و المصلی فیها بالخیار بایها اخذ جاز(۴).

و الحاصل من ذلک کله افضلیه ایتمام الحاضر بالحاضر والمسافر بالمسافر و المصنف عبر باستحباب ایتمام کل منهما (لصاحبه) یعنی الحاضر بالحاضر و المسافر بالمسافر لکن عباره الروضه بصاحبه و فسرها بکراهه ایتمام الحاضر

۱- قرب الاسناد ص۲۱۶ ح/۸۴۶

۲- التهذیب ج/۳ ص۱۶۵ ح/۱۷ بناء علی وثاقه الحسن بن الحسین اللؤلؤی و قد ضعفه ابن بابویه علی نقل الشیخ فی الرجال.

۳- التهذیب ج/۳ ص۱۶۵ ح/۲۱

۴- الفقیه ج/۱ ص ۲۶۰ و قد روی ما تقدم مرسلاً و نحن ذکرناه من اصله عن التهذیب .

بالمسافر و بالعكس(۱), هذا و عطف المصنف علیها کراهه امامه الاجذم و الابرص و غیرهما فقال:

(و ان یؤم الاجذم و الابرص الصحیح و المحدود بعد توبته و الاعرابی بالمهاجر) و قد مر الکلام فی المحدود و الاعرابی .

و اما کراهه امامه الاجذم و الابرص فللصحیح کما ذهب الیه المرتضی فی الانتصار(۲) الّا انه منعهما مطلقاً فی الجمل(۳) و هو المفهوم من خلاف الشیخ و الکلینی(۴) حیث اقتصر علی صحیح ابی بصیر المتقدم و صحیح زراره و فیه (لا یصلین احدکم خلف المجذوم و الابرص ...)(۵) الظاهرین فی الحرمه و جوزها الشیخ لمثله لا غیر فی المبسوط والنهایه(۶) و مثله الحلبی(۷) والقاضی(۸) و یشهد للکراهه خبر عبدالله بن زید عن الصادق (علیه السلام) (عن المجذوم و الابرص یؤمان

ص:۴۲۵

۱- الروضه البهیه ج/۱ ص۱۱۸

۲- الانتصار ص ۵۰

۳- جمل العلم و العمل ص۷۴

۴- الکافی ج/۳ ص۳۷۵ و الخلاف ج/۱ ص ۵۶۱

۵- الکافی ج/۳ ص۳۷۵ ح/۴

۶- المبسوط ج/۱ ص۱۵۵ و النهایه ص۱۱۲

۷- الکافی فی الفقه ص۱۴۳

۸- المهذب ج ۱ ص ۸۰

المسلمین قال نعم قلت هل یبتلی الله بهما المؤمن؟ قال: نعم و هل کتب الله البلاء الّا علی المؤمن(۱)) و مثله صحیح الحسین بن ابی العلاء عن الصادق (علیه السلام) .(۲)

(و) یکره ایضاً ایتمام (المتیمم بالمتطهر بالماء)

و هو المفهوم من الکلینی و الصدوق فی المقنع و المفید فی المقنعه و الیه ذهب سلار(۳) و یشهد للجواز صحیح محمد بن حمران و جمیل قالا: قلنا لابی عبدالله (علیه السلام) امام قوم اصابته جنابه فی السفر و لیس معه من الماء ما یکفیه للغسل ایتوضا بعضهم و یصلی بهم؟ قال(لا، و لکن یتیمم الجنب و یصلی بهم فان الله عزوجل جعل التراب طهوراً(۴)) و موثق ابی بکیر قال «قلت له رجل امّ قوماً و هو جنب و قد تیمم و هم علی طهور فقال: لا باس».(۵)

۱- التهذیب ج/۳ ص۲۷ ح/۵ و حمله الشیخ علی الضروره و لا شاهد له.

۲- المحاسن کتاب العلل ح/۷۶ و سند الشیخ الی کتاب الحسین فی الفهرست ص۵۴ صحیح و مروی عن الاجله صفوان و ابن ابی عمیر و قال عنه انه من الاصول و سنده هنا (فی المحاسن) بابن ابی عمیر.

۳- المراسم ص۸۶ و المقنع ص۳۵ و وجه الکراهه لروایته لخبر السکونی. والمقنعه ص۲۱۲ و التهذیب ج/۳ ص۱۶۶ و ذکر کراهه العکس ایضاً.

۴- الکافی ج/۳ ص۶۶ ح/۳ و الفقیه ج/۱ ص۶۰ و التهذیب ج/۳ ص۱۶۷ و ج/۱ ص۴۰۴ و الاستبصار ج/۱ ص۴۲۵

۵- التهذیب ج/۳ ص۱۶۷ و ج/۱ ص۴۰۴ و الاستبصار ج/۱ ص۴۲۵

و اما الکراهه فیشهد لها خبر السکونی عن الصادق (علیه السلام) قال: (قال امیرالمؤمنین (علیه السلام) لایؤم - الی- و لا صاحب التیمم المتوضین(۱)).

ثم ان ظاهر الصدوق فی الفقیه عدم الکراهه حیث اقتصر علی روایه صحیح محمد بن حمران و جمیل(۲) و جمع الشیخ فی التهذیبین بین خبر السکونی و مثله خبر عباد بن صهیب و بین غیرهما کصحیح جمیل المتقدم و موثق ابن بکیر بحمل الاولی علی الفضل والثانیه علی الجواز(۳).

هذا و ذهب المرتضی فی الجمل الی المنع مطلقاً(۴) و ابن البراج الی المنع لغیره لا لمثله(۵) و یظهر ضعفهما مما تقدم.

هذا و لم یذکر المصنف باقی ما اشتمل علیه معتبر السکونی المتقدم ففیه (لا یؤم المقید المطلقین و لا یؤم صاحب الفالج الاصحاء- الی- و لا یؤم الاعمی فی الصحراء الا ان یوجه الی القبله) فقد منع من امامه المقید و صاحب الفالج الشیخ فی المبسوط والنهایه والخلاف(۶) والمرتضی فی الجمل(۷) والصدوق فی المقنع(۸) و

۱- الکافی ج/۳ باب ۵۲ ح/۲ ص۳۷۵ و لا اشکال فی سنده الّا من جهه النوفلی.

۲- رواه عنهما فی الفقیه ج/۱ ص ۶۰ ح/۱۳ و ص ۲۵۰ ح/۳۴ عن جمیل و السند صحیح.

۳- التهذیب ج/۳ ص۱۶۶ و الاستبصار ج/۱ ص۴۲۴

۴- جمل العلم و العمل ص۷۴

۵- المهذب ج/۱ ص ۸۰

۶- الخلاف ج/۱ ص۵۶۱ و النهایه ص۱۱۲ و المبسوط ج/۱ ص۱۵۵

۷- جمل العلم و العمل ص۷۴

۸- المقنع ص۱۱۵ طبع مؤسسه الهادی (علیه السلام) .

جعل امامه المفلوج فی الانتصار مکروهه(۱) و اجاز امامتهما لمثلهما ابوالصلاح(۲) و ابن البراج(۳) واضافا الیهما المقعد.

و قد یقال هنا بوقوع التعارض بین صحیح جمیل الدال علی کاملیه صلاه المتیمم لانه واجد للشرط و یتضمن الصحیح ان کل من کان واجدا للشرط فامامته صحیحه و بین ظاهر معتبر السکونی المتقدم و غیره مما دل علی عدم صحه امامه الفالج و المقید مطلقاً، و لا شک فی تقدم الصحیح علی الخبر دلاله من جهه انه اشتمل علی العله و هی تأبی عن التخصیص.

اقول: لا شک فی ظهور الصحیح فی العلیه لکن علی سبیل الاجمال لا الاطلاق لانه لم یقل ان العله کذا بل قال انه واجد للشرط فی باب الطهاره الحدثیه،اما حال القیام وغیره کذلک فهذا مما لایدل علیه الصحیح و عباره اخری انه له ظهور ما فی العلیه و ما یعارضه نص بعدم الجواز وعلیه فلا یعارض معتبر السکونی الذی اعتمده الاصحاب وغیره مما دل علی عدم صحه امامه القاعد للقائم.

و اما الاعمی فلا اشکال فی امامته کما فی صحیح زراره (قلت اصلی خلف الاعمی قال: نعم اذا کان له من یسدده و کان افضلهم(۴)) و معتبر السکونی المتقدم

۱- الانتصار ص ۵۰

۲- الکافی فی الفقه ص۱۴۳

۳- المهذب ج/۱ ص ۸۰

۴- الکافی ج/۳ ص۳۷۵ ح/۴

و فیه: (لا یؤم الاعمی فی الصحراء الّا ان یوجه الی القبله(۱)) و فی الفقیه و قال (ابو جعفر (علیه السلام) انما العمی عمی القلب فانها{ لا تعمی الابصار و لکن تعمی القلوب التی فی الصدور}(۲)) , هذا و سیاتی من المصنف فی اخر باب الجماعه کراهه امامته و لم یظهر له قائل و المفهوم مما ورد آنفاً عدم الکراهه.

(و) یکره (ان یستناب المسبوق برکعه)

بعد الفراغ عن جواز ذلک و یشهد للجواز معتبره معاویه بن عمار عن الصادق (علیه السلام) (عن الرجل یأتی المسجد و هو فی الصلاه و قد سبقه الامام برکعه أو اکثر فیعتل الامام فیأخذ بیده فیکون ادنی القوم الیه فیقدمه فقال یتم صلاه القوم ثم یجلس حتی اذا فرغوا من التشهد أومأ الیهم بیده عن الیمین و الشمال فکان الذی أومأ الیهم بیده التسلیم و انقضاء صلاتهم و اتم هو ما کان فاته أو بقی علیه)(۳) لکن فی خبر طلحه بن زید (یتم بهم الصلاه ثم یقدم رجلاً فیسلم بهم و یقوم هو فیتم بقیه صلاته)(۴) و جعله الشیخ احوط.

۱- الکافی ج/۳ ص۳۷۵ ح/۲

۲- الفقیه ج/۱ ص باب الجماعه ح/۲۰

۳- الکافی ج/۳ ص۳۸۲ ح/۷ فی السند محمد بن اسماعیل وهو وان لم یوثق الا ان اعتماد الکلینی علیه یوجب الوثوق بروایته.

۴- التهذیب ج/۳ ص۴۱ ح/۵۷ و الاستبصار ج/۱ ص۴۳۳

اقول: حیث ان کتاب طلحه معتمد کما قاله الشیخ فی الفهرست(۱) وطریق الصدوق الیه صحیح و هو یمر بإبن الولید کما و ان للشیخ طریقین الیه احدهما یمر بإبن الولید ایضاً و علیه فلا اشکال فی الروایه بعد کونها منقوله عن کتاب طلحه کما هو الظاهر فلا یضر فی سندها محمد بن سنان و علیه فالجمع بین صحیح معاویه و خبر طلحه یقتضی تخییر الامام بین الامرین مما تضمنا.

و اما کراهه تقدیم المسبوق برکعه فهو مضمون صحیح سلیمان بن خالد ففیه (فقال: لا یقدم رجلاً قد سبق برکعه و لکن یأخذ بید غیره فیقدمه)(۲) و غیره.

هذا و قد ورد کراهه تقدیم من لم یدرک الاقامه کما فی خبر معاویه بن میسره عن الصادق (علیه السلام) (لا ینبغی للامام اذا احدث ان یقدم الّا من ادرک الاقامه)(۳)و قریب منه خبر معاویه بن شریح (۴)هذا و اذا لم یقدم الامام المنصرف احداً تقدم احد المأمومین و اتم الصلاه کما فی صحیح علی بن جعفر عن اخیه (علیه السلام) عن

ص:۴۳۰

۱- الفهرست ص۸۶

۲- التهذیب ج/۳ ص۴۲ ح/۵۹ و روی الفقیه صحیحاً عن ابن سنان قریباً منه ج/۱ ص۲۶۳ ذیل ح/۱۰۳

۳- الفقیه ج/۱ ص۲۶۲ ح/۱۰۳

۴- التهذیب ج/۳ ص۴۲ ح/۵۸ و یحتمل اتحاد الخبرین بعد احتمال اتحاد معاویه بن میسره ومعاویه بن شریح فیکون معاویه بن میسره بن شریح القاضی ذکر هذا الاحتمال السید الاعرجی ج ۲من العده ص۱۹۵ و یبعده تکرار الصدوق لهما فی المشیخه و ذکر سند لکل منهما مع اختلاف السندین و کلا السندین معتبران کما و ان کلا المعاویتین مهملان الا ان اعتماد الصدوق علی کتابیهما ظاهر فی الاعتماد علیهما کما هو المفهوم من مقدمه الفقیه.

امام احدث فانصرف و لم يقدم احداً ما حال القوم قال(لا صلاه لهم الا بأمام فليتقدم بعضهم فليتم بهم ما بقى منها و قد تمت صلاتهم)(١) أو قدم المأمومون احدهم و اتم بهم الصلاه كما فى صحيح الحلبى عن رجل قوماً فصلى بهم ركعه ثم مات قال يقدمون رجلاً اخر و يعتدون بالركعه ....).(٢)

هذا وقد يقال ان ظاهر الصحيح الاول انه لا يصح اتمامها انفراداً بل لابد من اتمامها جماعةً .

قلت: هذا اذا كان المراد من« لا ـ صلاه له ..» هو كون المنفى مطلق الصلاه لا ـ الجماعه الا ـ ان من المحتمل ان المنفى تحقق الجماعه فلا دلاله فيه والا فيعارضه ما دل على صحه الانفراد لعذر أم لغير عذر مثل صحيح على بن جعفر عن اخيه (عليه السلام) عن الرجل يكون خلف امام فيطول فى التشهد فيأخذه البول أو يخاف على شىء ان يفوت او يعرض له وجع كيف يصنع؟ قال يسلم و ينصرف و يدع الامام) (٣) و صحيح زراره (فى الرجل يكون خلف الامام فيطيل الامام التشهد؟ قال: يسلم من خلفه و يمضى فى حاجته ان احب)(۴) و مرفوع احمد الاشعرى عن ابى المعزا(۵) الّا ان يقال باختصاص ذلك بالتشهد و التسليم فلا معارض غير صحيح

ص:۴۳۱

١- الفقيه ج/١ ص٢۶٢ ح/١٠۶ و التهذيب ج/٣ ص٢٨٣ ح/١۶٣

٢- الكافى ج/٣ ص٣٨٣ ح/٩

٣- الفقيه ج/١ ص٢۶١ ح/١٠١ و التهذيب ج/٣ ص٢٨٣ ح/١۶٢

۴- الفقيه ج/١ ص٢۵٧ ح/٧٣

۵- التهذيب ج/٣ ص۵۵ ح/١٠١

جمیل عن زراره الدال بإطلاقه علی اتمام الصلاه مطلقاً و لو انفراداً ففیه (سألته عن رجل یصلی بقوم رکعتین ثم اخبرهم انه لیس علی وضوء قال یتم القوم صلاتهم فإنه لیس علی الامام ضمان)(۱) و علیه فیقع التعارض بینه و بین صحیح علی بن جعفر و النسبه بینهما عموم و خصوص مطلق و المتفاهم عرفا هو حمل الاول علی الثانی و انه یتمون صلاتهم بأمام یقدمونه اذا لم یقدم الامام السابق احدا والحاصل من هذا التعارض عدم صحه العدول عن الجماعه الی الانفراد فی هذه الصوره الا انک عرفت عدم دلاله الصحیح حتی یقع التعارض .

فرعان:

الاول: ثم انه لو لم یتوجه بعض المأمومین للعدول فبقی علی قصده الی اخر الصلاه بالامام الاول فهل تصح صلاته ام لا؟ الظاهر من اطلاق ما تقدم هو صحه الصلاه منفردا وعلیه فلو اضاف رکنا سهوا مما یغتفر فی الجماعه بطلت صلاته،نعم لا یضره ترکه للحمد والسوره .

الثانی: ثم ان صحیح علی بن جعفر الانف الذکر اشتمل علی انه علی الامام ان لا یقوم من مصلاه حتی یتم من خلفه الصلاه فإن قام فلا شیء علیه) (۲)و مثله صحیح الحلبی(۳) لکن الکلینی روی صحیح ابی بصیر عن الصادق (علیه السلام) انه قال: ایما رجل ام قوماً فعلیه ان یقعد بعد التسلیم و لا یخرج من ذلک الموضع حتی یتم الذین

۱- الفقیه ج/۱ ص۲۶۴ ح/۱۱۷

۲- الفقیه ج/۳ ص۲۶۱ ح/۱۰۱

۳- الکافی ج/۳ ص۳۴۱ ح/۱

خلفه الذين سبقوا صلاتهم ذلك على كل امام واجب اذا علم ان فيهم مسبوقاً و ان علم ان ليس فيهم مسبوق بالصلاه فليذهب حيث شاء(۱)) وظاهر الكلينى العمل به و لم اقف على من افتى بالوجوب غيره ويمكن حمله على تاكد الاستحباب. وعلى فرض تعارضهما فالعمل على المشهور وهو عدم الوجوب وكذلك تكون النتيجه على فرض التساقط.

(و لو تبين عدم الاهليه فى الاثناء انفرد)

كما يشهد لذلك صحيح جميل بن دراج عن زراره عن احدهما (عليه السلام) قال: «سألته عن رجل يصلى بقوم ركعتين ثم اخبرهم انه ليس على وضوء قال يتم القوم صلاتهم فإنه ليس على الامام ضمان»(۲) و اطلاقه يدل على عدم وجوب تقديم احدمن المأمومين بل يجوز لهم الاتمام ولو انفراداً كماتقدم .

(و بعد الفراغ لا اعاده على الاصح)

كما هو المشهور(۳) و تشهد له الاخبار الكثيره منها صحيح زراره عن الباقر (عليه السلام) (سالته عن قوم صلى بهم امامهم وهو غير طاهر اتجوز صلاتهم ام يعيدونها؟ قال لا اعاده عليهم تمت صلاتهم و عليه هو الاعاده و ليس عليه ان يعلمهم هذا عنه

۱- الكافى ج/۳ ص ۳۴۱ ح/۲

۲- الفقيه ج/۱ ص۲۶۴ ح/۱۱۷

۳- المختلف ج/۲ ص۴۶۷ راجع المبسوط ج/۱ ص۱۵۴ و الخلاف ج/۱ ص ۵۵۰ و السرائر ج/۱ ص۲۸۲ و الفقيه ج/۱ ص۲۶۳ و المقنع ص۳۵ و الكلينى فى الكافى كما سياتى روايته لذلك و على بن بابويه فى رسالته لولده الفقيه ج/۱ ص ۲۶۱

موضوع(۱)) و فی صحیح محمد بن مسلم (عن رجل ام قوماً و هو علی غیر طهر فاعلمهم بعد ما صلوا فقال: یعید هو ولا یعیدون(۲)) و فی صحیح(۳) ابن ابی عمیر مرسلاً عن الصادق (علیه السلام) قال «فی رجل صلی بقوم من حین خرجوا من خراسان حتی قدموا مکه فاذا هو یهودی او نصرانی قال: لیس علیهم اعاده»(۴) و غیرها من الاخبار المعتبره(۵) خلافاً للمرتضی حیث اوجب الاعاده علی الامام و الماموم و استدل لذلک بالاجماع و بان صلاه المأموم مضمنه لصلاه الامام تفسد بفسادها قال و الدلیل علی صحه ذلک ما رواه ابو هریره عن النبی (صلی الله علیه و آله) الامام ضامن و انه لولم تکن صلاه المأمومین متعلقه بصلاه الامام لما استحقوا هذه الفضیله «یعنی فضیله الجماعه علی صلاه المنفرد» قال: فان احتجوا بما رواه ابوهریره ان النبی (صلی الله علیه و آله) صلی بالناس جنباً فاعاد و لم یعیدوا فالجواب عنه ان هذا معارض بما رواه سعید بن المسیب بان النبی (صلی الله علیه و آله) صلی بالناس فاعاد و اعادوا(۶).

۱- الاستبصار ابواب الجماعه باب۹ ج۱ ص۴۳۳

۲- الکافی ج/۳ ص۳۷۸ ح/۱

۳- و رواه ایضاً عن کتاب زیاد بن مروان القندی .

۴- الفقیه ج/۱ ص۲۶۳ ح/ و الکافی ج/۳ ص۳۷۸ ح/۴ و التهذیب ج/۳ ص ۴۰

۵- التهذیب ج/۳ ص۳۹ و الاستبصار ج/۱ ص۴۳۲ و الفقیه ج/۱ ص ۲۶۱ ح/۱۰۲ و الکافی ج/۳ ص۳۸۴ ح/۱۳ و ص۳۷۸ ح/۳

۶- الناصریات مساله ۹۷

اقول: و هـذا الاسـتدلال کما تری اما الاجماع فلم یقل بما قال عدا ابن الجنید(۱) و اما ان الامام ضامن لصـلاه الماموم فقد تقدم ان الامـام غیر ضامن لصـلاه الماموم(۲) عـدا القراءه و امـا صـحیح معاویه بن وهب قال قلت لابی عبـدالله (علیه السـلام) ایضـمن الامام صلاه الفریضه فان هؤلاء یزعمون انه یضمن؟ (فقال لا یضمن ای شیء یضمن؟ الّا ان یصلی بهم جنباً او علی غیر طهر(۳)) فالمراد به انه یتحمل اوزارهم لو صـلی بهم غیر متطهر عالماً لانهم غیر عالمین به و هذا الحمل بقرینه الصحاح المتقدمه المعمول بها الداله علی العدم وانهم لا یعیدون و لو تبین کفره، واما الدلیل الثالث فاجتهاد قبال النص مع ما فیه من القیاس و الضـعف واما الاسـتدلال بروایات العامه فهو عجیب و قد کتب الشیخ محمود ابو ریه کتاباً حول اسانید روایات العامه و انها کتبت علی الظن و الشک وغیر ذلک(۴) مما یسقطها عن الاعتبار فراجع.

هذا و هنالک روایات شاذه اعرض عنها الاصحاب مع ما فیها من الاشکال وهی:

ص:۴۳۵

۱- المختلف ج/۲ ص۴۹۷

۲- کما فی صحیح زراره فی الفقیه ج/۱ ص۲۶۴ ح/۱۱۷ و صحیح ابی بصیر نفس المصدر ح/۱۱۶ .

۳- التهذیب ج/۳ ص۲۷۷ ح/۱۳۳

۴- و هو کتاب اضواء علی السنه المحمدیه لاحد علماء الازهر؛ الشیخ محمود ابو ریه .

۱- خبر العرزمی و قد تضمن (ان علیاً (علیه السلام) بالناس علی غیر طهر و کانت الظهر فخرج منادیه ان امیر المؤمنین صلی علی غیر طهر فاعیدوا لیبلغ الشاهد الغائب)(۱) قال الشیخ هـذا خبر شاذ مخالف للاخبار کلها و ما هذا حکمه لا یجوز العمل به علی ان فیه مـا یبطله و هو ان امیر المؤمنین (علیه السـلام) ادی فریضه علی غیر طهر ساهیاً عن ذلـک و یکفی فی رده مضافـا لضـعفه عصمته (علیه السلام) عن ذلک.

۲- خبر الـدعائم ان عمر صـلی بالنـاس جنبا وقال للناس انما علیّ الاعاده فقال له علی (علیه السـلام) بل علیک وعلیهم لأن القوم بإمامهم یرکعون و یسجدون.(۲)وهو ضعیف ایضا.

۳- مـا فی الاشعشـیات عن الکاظم (علیه السـلام) عن آبائه عن علی (علیه السـلام) من صـلی بالناس و هو جنب اعاد هو والناس صلاتهم.(۳) و هو ضعیف کذلک.

هذا و فی السرائر (و من صلی بقوم رکعتین ثم اخبرهم انه لم یکن علی طهاره اتم القوم صلاتهم و بنوا علیها ولم یعیدوها هکذا روی جمیل بن دراج عن زراره و هو الصحیح و فی روایه حماد عن الحلبی انهم یستقبلون صلاتهم)(۴), قلت: ما رواه جمیل عن زراره هو ما رواه الکافی مما تقدم(۵) و اما ما قاله من روایه حماد

ص:۴۳۶

۱- التهذیب ج/۳ ص ۴۰ ح/۵۲

۲- النجعه- الصلاه ج/۳ ص۳۳۳

۳- النجعه ص۳۳۳وص۳۳۴ کتاب الصلاه ج/۳

۴- السرائر ج/۱ ص۲۸۸

۵- الکافی ج/۳ ص۳۸۴ ح/۱۳

عن الحلبی استقبالهم صلاتهم فلیس لنا خبر هکذا بل روی حماد عن الحلبی ایضاً عدم اعادتهم(۱) فلاحظ.

و بقی ان الفقیه ذکر بعد مرسل بن ابی عمیر المتقدم انه سمعت جماعه عن مشایخنا یقولون انه لیس علیهم اعاده شیء مما جهر فیه وعلیهم اعاده ما صلی بهم مما لم یجهر فیه.(۲) فقال صاحب روضه المتقین بعده (و ظاهره انه لما کان مشایخه ارباب النصوص و لا یقولون بالرأی فالظن بهم انهم رأوا نصاً بهذا التفصیل فلهذا قال (و الحدیث المفسر یحکم علی المجمل) و فی بعض النسخ (یحمل علیه المجمل) لیجمع بینهما و لا یترک واحد منهما)(۳) .

قلت: و علی فرض صحته دلاله و سنداً فهو لا یقاوم ما سبق کما هو واضح.

ثم ان عدم اهلیه الامام لا- تختص بما سبق من کونه فاسقاً أو کافراً أو علی غیر طهر بل تشمل ما لو لم ینو الصلاه کما مر فی صحیح زراره(۴) أو مات کما تقدم فی حسن الحلبی والمفهوم من الکلینی شموله لما اذا صلی بهم الامام علی غیر

۱- الفقیه ج/۱ ص۲۲۶۲ ح/۱۰۷ و قد رواه الکافی ج/۳ ص۳۸۳ ح/۹ و الشیخ فی التهذیب بدون ذیله ؛ و الحلبی هو عبید الله و الروای عنه هو حماد ؛ و احتمال ان الذیل من کلام الصدوق یرده ما فی ذیل الخبر فلاحظ قوله: «قال- قلت» فإن ظهوره انه من امتداد الخبر.

۲- الفقیه ج/۱ ص۲۶۳ ذیل ح/۱۱۰

۳- روضه المتقین ج/۲ ص۵۵۵ و ص۵۵۶ و نسخه الفقیه هکذا «والمفصلی حکم علی المجمل» .

۴- الکافی ج/۳ ص۳۸۲ ح/۸ و صحیح الحلبی ص۳۸۳ ح/۹

القبله فیعید ولا یعیدون کما فی صحیح الحلبی (فی الاعمی یؤم القوم و هو علی غیر القبله قال یعید ولا یعیدون فإنهم قد تحروا) (۱)و هو ینافی ما سبق من انه لا تصح الصلاه خلفه الا اذا کان هناک من یسدده کما فی صحیح زراره(۲) و الّا ان یوجه الی القبله کما فی خبر السکونی (۳)ویحتمل ان یکون الخبر لا یعید ولا یعیدون لأنهم قد تحروا و هذا الحمل و ان کان لا شاهد له الا ـ ان الاعمی تشمله العله اذا ما تحرّی بالاعتماد علیهم فإنه یلزم علیه ان یتحرّی کما هم یتحروّن وکیف کان فالخبر غیر واضح بضمیمه ما ینافیه.

(و لو عرض للإمام مخرج استناب)

کما فی صحیح جمیل(۴) وغیره و کلام الصدوقین یشعر بوجوب الاستنابه(۵) ویشهد للوجوب ظاهر مرسل الفقیه عن امیر المؤمنین (علیه السلام) (ثم لینصرف و لیأخذ بید رجل فلیصل مکانه ثم لیتوضأ و لیتم ما سبقه به من الصلاه وان کان جنبا فلیغتسل و لیصل الصلاه کلها)(۶) الا انه لا یخفی اشکاله ففیه(ثم لیتوضأ و لیتم ما سبقه به من الصلاه) من البناء علی صلاته ولم یفتیا هما به فقد افتی الوالد فی رسالته لإبنه

۱- الکافی ج/۳ ص۳۷۸ ح/۲

۲- الکافی ج/۳ ص۳۷۵ ح/۴

۳- الکافی ج/۳ ص۳۷۵ ح/۲

۴- الفقیه ج/۱ ص۲۶۲ ح/۱۰۴ و غیره ح/۱۰۵ و ح/۱۰۳

۵- الفقیه ج/۱ ص۲۶۱ و المقنع ص۱۱۳ طبع مؤسسه الهادی (علیه السلام)

۶- الفقیه ج/۱ ص۲۶۱ ح/۱۰۲

بالتوضوء واعاده الصلاه(۱). والظاهر اقرار الإبن لذلک فی الفقیه کما افتی بذلک صریحاً فی المقنع (۲).

هذا و قد مر فی باب الاذان و الاقامه حرمه الکلام بعد قول المؤذن قد قامت الصلاه فی الجماعه الا ما استثنی .

(و) عند المصنف (یکره الکلام بعد قد قامت الصلاه)

نعم ورد کراهه الکلام فی المقیم لنفسه لا فی الجماعه کما فی خبر ابی هارون المکفوف عن الصادق (علیه السلام) (الاقامه من الصلاه فإذا اقمته فلا تتکلم ولا تؤم بیدک)(۳) وهو یعم الاقامه من اولها ولا اختصاص له بذاک القول.

(و المصلی خلف من لا یقتدی به یؤذن لنفسه و یقیم)

کما فی صحیح البزنطی عن ابراهیم بن شیبه(۴) قال: کتبت الی ابی جعفر (علیه السلام) اسأله عن الصلاه خلف من یتولی امیر المؤمنین (علیه السلام) و هو یری المسح علی الخفین أو خلف من یحرم المسح و هو یمسح فکتب «ان جامعک وایاهم موضع فلم تجد بداً

ص:۴۳۹

۱- الفقیه ج/۱ ص۲۶۱

۲- المقنع ص۱۱۳ باب ۱۸ ح/۲۰ طبع مؤسسه الامام الهادی (علیه السلام) .

۳- الکافی ج/۳ باب ۱۸ ح/۲۰ ص۳۰۵ ؛ هذا و فی النجعه اقمت و اقمته اما بمعنی شرعت فی الاقامه أو قلت قد قامت الصلاه.

۴- ابراهیم بن شیبه لم یوثق الا ان الکشی روی عنه ما قد یدل علی مدحه و حسن ظاهره فراجع معجم الثقاه ص۲۲۸ و کیف کان فروایه البزنطی عنه هنا کافیه.

من الصلاه فأذن لنفسک و اقم فإن سبقک الی القراءه فسبح»(۱) وکذلک خبره الاخر بلا واسطه عن الرضا (علیه السلام) و فیه: (فیعجلونی الی ما ان اوذن واقیم ولا اقرأ الّا الحمد حتی یرکع ایجزینی ذلک؟ فقال نعم یجزیک الحمد وحدها)(۲) و لا ینافیه خبره الثالث عن احمد بن عایذ عن الرضا (علیه السلام) و فیه (فیعجلونی الی ما ان اوذن واقیم فلا اقرأ شیئا حتی اذا رکعوا وارکع معهم افیجزینی ذلک؟ قال نعم)(۳) فالظاهر اتحاد الخبرین ولابد من حمل الثانی منهما علی حصول سقط فیه حیث لا صلاه الّا بفاتحه الکتاب و الّا فیتعارض النقلان ویتساقطان ویدل علیه ایضاً خبر محمد بن عذافر(۴) (اذّن خلف من قرأت خلفه).(۵)

(فإن تعذر) ان یؤذن و یقیم (اقتصر علی قد قامت الصلاه الی اخر الاقامه)

ص:۴۴۰

۱- التهذیب ج/۳ ص۱۲۷ باب فضل المساجد ص۲۷۶ اقول: و قد دلت هذه الروایات علی عدم جواز الاقتداء مع اختلاف الامام و المأموم بمثل الطهاره من الحدث، کما و قد دلت علی جواز الاقتداء صورةً بمن لا یقتدی به و لو کان اماماً.

۲- التهذیب ج/۳ ص۳۷ ح/۴۴ و فی سنده احمد بن هلال.

۳- التهذیب ج/۳ ص۳۷ ح/۴۳ و فی سنده احمد بن هلال.

۴- وصفه روضه المتقین بالحسن ج/۲ ص۵۱۲ و سنده محمد بن احمد بن یحیی عن ابی اسحاق عن عمروبن عثمان عن محمد بن عذافر .

۵- التهذیب ج/۳ ص۵۶ ح/۱۰۴ و الفقیه ج/۱ ص ح/۴۰

كما فی الصحیح عن معاذ بن کثیر(۱) عن الصادق (علیه السلام) (اذا دخل الرجل المسجد وهو لا یأتم بصاحبه و قد بقی علی الامام الایه أو ایتان فخشی ان هو اذن واقام ان یرکع الامام فلیقل: قد قامت الصلاه قد قامت الصلاه الله اکبر الله اکبر لا اله الا الله, و لیدخل فی الصلاه)(۲).

هذا و بقی حکم القراءه خلف من لا یقتدی به فقد أوجب الصدوق القراءه خلفه(۳) وکذلک الکلینی حیث لم یرو الّا ما دل علی وجوب القراءه خلفهم(۴) ففی صحیح زراره (قال سألت ابا جعفر (علیه السلام) عن الصلاه خلف المخالفین فقال ما هم عندی الّا بمنزله الجدر)(۵) و فی صحیح الحلبی عن الصادق (علیه السلام) قال اذا صلیت خلف امام لا تقتدی به فاقرأ خلفه سمعت قراءته أو لم تسمع)(۶) و غیرهما(۷) و اذا فرغ من القراءه قبل الامام یسبح حتی یفرغ کما فی صحیح اسحاق بن عمار (فسبح حتی

۱- و هو ثقه ایضاً و ثقه المفید فی الارشاد .

۲- الکافی ج/۳ ص ۳۰۶ باب ۱۸ ح/۲۲

۳- الفقیه ج/۱ ص۳۸۴

۴- الکافی ج/۳ ص۳۷۳ باب ۵۱ (الصلاه خلف من لا یقتدی به)

۵- الکافی ج/۳ ص۳۷۳ ح/۲

۶- الکافی ج/۳ ص۳۷۳ ح/۴

۷- الکافی ج/۳ ص۳۷۴ ح/۵ ح/۶ و ح/۷ و الاول صحیح وان کان فیه إبن هاشم و الثانی حسن بعلی بن حدید .

یفرغ)(۱) و الافضل ابقاء ایه و التمجید و الثناء علی الله جل و علا ثم قراءه الایه بعد ما یفرغ الامام و الرکوع معه کما فی موثق زراره(۲).

و اما ما دل علی جواز الاکتفاء بقرائته فی الجهریه دون الاخفاتیه کما فی موثق بکیر بن اعین(۳) و صحیح معاویه بن وهب(۴) و خبر زراره(۵) فحیث لم یروها الّا التهذیب وحملها علی التقیه أو لزوم القراءه مع الانصات فلا وثوق بها و لابد من حملها علی التقیه بالصلاه قبل ذلک أو بعد ذلک کما فی حسن «بعلی بن حدید» حمران بن اعین و الذی هو شاهد صریح لهذا الحمل و فیه (فقال زراره ما یکون هذا الا بتأویل فقال له حمران قم حتی تسمع منه قال فدخلنا علیه فقال له زراره جعلت فداک ان حمران زعم انک امرتنا ان نصلی معهم فانکرت ذلک فقال لنا کان علی بن الحسین صلوات الله علیهما یصلی معهم الرکعتین فإذا فرغوا قام فأضاف الیهما رکعتین)(۶)و قریب منه صحیح زراره وصحیح ابن ابی عمیر عن عمر بن اذینه عن علی بن سعید البصری(۷) و فی خبر المرافقی و النضری عن الصادق

۱- الکافی ج/۳ ص۳۷۳ ح/۳ ومحمد بن اسماعیل لا یضر کما مر .

۲- الکافی ج/۳ ص۳۷۳ ح/۱

۳- التهذیب ج/۳ ص۳۵ ح/۳۸ و فیه قال الشیخ انه لا یمتنع ان یجب الانصات و مع هذا تلزمه القراءه لنفسه .

۴- التهذیب ج/۳ ص۳۵ ح/۳۹ و احتمل الشیخ حمله علی التقیه .

۵- التهذیب ج/۳ ص۲۷۸ ح/۱۳۴ و حمله الشیخ علی التقیه .

۶- الکافی ج/۳ ص۳۷۵ ح/۷ و رواه الشیخ عن زراره و حمران فی الحسن ج/۳ ح/۸ ص۲۸

۷- المصدر السابق ح/۶ و یب ج/۳ باب احکام الجماعه ح/۷ ص۲۷

(علیه السلام) قال: فقیل له: فإن لم اکن اثق به أفأصلی خلفه و اقرأ (قال: لا صل قبله أو بعده فقیل له: أفأصلی خلفه و اجعلها تطوعاً قال فقال: لو قبل التطوع لقبلت الفریضه و لکن اجعلها سبحه)(۱) و لعل المراد من السبحه هنا التسبیح بقرینه السیاق.

ثم انه ورد فی صحیح علی بن یقطین الاکتفاء بالقراءه فیما بینه وبین نفسه ففیه: (اقرأ لنفسک و ان لم تسمع نفسک فلا بأس)(۲) و فی مرسل ابن ابی عمیر (یجزیک اذا کنت معهم من القراءه مثل حدیث النفس)(۳) وقد مر جواز الاکتفاء بالحمد وحدها ان لم یمهله الامام.

(و لا یؤم القاعد القائم)

کما عن الشیخ(۴) والمرتضی(۵) والحلبی(۶) والقاضی(۷) ویشهد لذلک خبر السکونی المتقدم عن الکافی ففیه: (لا یؤم المقید المطلقین و لا یؤم صاحب الفالج الاصحاء...)(۸) نعم امامه القاعد للقائم من مختصات النبی (صلی الله علیه و آله) ففی مرسله

۱- التهذیب ج/۳ ص۳۳ ح/۳۲ و صفه الروضه بصحیح و هو لیس بصحیح.

۲- التهذیب ج/۳ ص۳۶ ح/۴۱

۳- التهذیب ج/۳ ص۳۶ ح/۴۰

۴- الخلاف ج/۱ ص۵۶۱ مسأله ۳۱۲ ؛ ففیه: لا یؤم المقید المطلقین و لا صاحب الفالج الاصماء. و النهایه ص۱۱۲ و المبسوط ج/۱ ص۱۵۵

۵- جمل العلم و العمل ص۷۴

۶- الکافی فی الفقه ص ۱۴۳ و ص۱۴۴

۷- المهذب ج/۱ ص ۸۰

۸- الکافی ج/۳ ص۳۷۵ و التهذیب ج/۳ ص۲۷

الصدوق عن الباقر (علیه السلام) «ان النبی (صلی الله علیه و آله) صلّی بأصحابه جالساً فلما فرغ قال: لا یؤمن احدکم بعدی جالساً»(۱) وقد روی العامه ذلک ایضاً فی صحاحهم فی مرض موته (صلی الله علیه و آله) حین سمع تقدیم عایشه اباها فجاء واحدی یدیه علی کتف علی (علیه السلام) و الاخری علی الفضل بن العباس حتی اخر ابا بکر وتقدم وصلی بالناس جالساً.(۲) ویدل علی کون ذلک من مختصاته (صلی الله علیه و آله) مرسله الفقیه الاخری (انه (صلی الله علیه و آله) وقع عن فرس فشج شقه الایمن فصلّی بهم جالساً فی غرفه ام ابراهیم)(۳) و مرسله الدعائم(۴) ایضاً تدل علی ذلک،و بذلک تعرف ما فی الخلاف (یجوز للقاعد ان یأتم بالمومی و یجوز للمکتسی أن یأتم بالعریان مستدلاً بعموم فضل الجماعه بدون تفصیل فی اختلاف احوال الائمه)(۵) و یرده ان العمومات لیست فی مقام البیان وعلی فرضه فقد تقدم ما یصلح لتخصیصه هذا ولا فرق بین العریان والقاعد فإن العریان ان کان حکمه ان یجلس مع وجود الناظر کما تقدم القول به فواضح و ان کان حکمه الصلاه من قیام بالایماء فیمکن دخوله فی المقید الذی لا یصلح اماماً للمطلقین بتنقیح المناط بل هو المفهوم وکذلک من قوله ولا صاحب الفالج بالاصحاء لعدم فهم العرف خصوصیه للفلج .

۱- الفقیه ج/۱ ص ح/۲۹

۲- کما روی الطبری ثلاثه اخبار ان النبی (صلی الله علیه و آله) صل فی مرض وفاته جالساً.

۳- الفقیه ج/۱ ص ح/۳۰

۴- النجعه ج/۳ الصلاه ص۳۳۸

۵- الخلاف ج/۱ ص۵۴۵ مسأله ۲۸۳

و هل المفهوم من ذلك عـدم امامه الناقص للكامل؟ الظاهر ذلك عرفاً , ولو شـككنا فى ظهورها عرفاً بـذلك يكفينا الشك فى عدم صحه امامته وذلك حيث لا عموم ولا اطلاق فى البين يشمل امامه كل احد لأحد خرج منه ما خرج و قد تقدم ان عمومات فضـيله الجمـاعه ليست فى مقـام البيـان فـإن قلت: اليس النـاقص يقوم مقام الكامل وبـدل عنه عنـد تعـذر الاتيان بالكامل و عليه فصـلاه الناقص صـحيحه و بذلك يصح للكامل الاقتداء به قلت: غايه ما ثبت بدليل البدليه هو اجزاء الناقص من كل شخص عن كامل نفسه و اما اجزاؤه عن كامل غيره فهذا يحتاج الى دليل والاصل عدمه و صـحه امامته لغيره يتوقف على شمول العمومات و الاطلاقات له و هو غير ثابت.

و اما ما قال المصنف من انه (لا) يقتدى (الامى بالقارئ ولا المؤوف اللسان كالالثغ(۱) بالصحيح)

فقـد ذهب الشيـخ فى المبسوط الى عدم جواز اقتداء القارى بالامى(۲) بخلاـف التمتام وهو الـذى لا يحسن ان يؤدى التاء و مثله الفأفاء وهو الذى لا يؤدى الفاء و كذا من يلحن بقرائته فقال بكراهته الصلاه خلفهم(۳) .

۱- اللثغه حبسه فى اللسـان حتى تصـير الراء لاماً أو غنياً أو السن ثاءً و نحو ذلك قال الازهرى اللثغه ان يعـدل بحرف الى حرف. المصباح ص۵۴۹ لثغ.

۲- المبسوط ج/۱ ص۱۵۴

۳- المبسوط ج/۱ ص۱۵۳

اقول: و لم یظهر الفرق بین الصلاه خلف الامی و بین الصلاه خلف التمتام و الفأفاء والملحن حیث حکم بالکراهه خلفهم دون البطلان الا ان یراد بالامی المقصر فی تعلم القراءه الصحیحه(۱) لا من لا یحسن القراءه کالقاریء والّا فلا دلیل علی رعایه قواعد التجوید بل الواجب هو القراءه علی وفق لغه العرب لا اکثر.

هذا و ذهب ابن ادریس الی عدم جواز امامه اللحنه الذی یغیر بلحنه معانی القرآن(۲).

اقول: و قد عرفت مما تقدم عدم وجود الدلیل الخاص و انه لابد من ملا حظه الاصل فی المسأله ان لم یکن هناک عموم أو اطلاق یتکفل الجواب عما نحن فیه و الاصل هو عدم صحه الاقتداء باحد الّا ما خرج بالدلیل و قد خرج منه امامه المتمکن من اداء القراءه صحیحهً و بقی الباقی و علی فرض عدم العموم او الاطلاق یظهر عدم صحه امامه الاخرس و التمتام و الفأفاء حتی لمثله .

(و یقدم الاقرء فالافقه فالاقدم هجره فالاسن فالاصبح و الامام الراتب اولی من الجمیع و کذا صاحب المنزل و صاحب الاماره فی امارته)

کما یدل علی ذلک خبر ابی عبیده و فیه: «ان رسول الله (صلی الله علیه و آله) قال یتقدم القوم اقرأهم(۳) للقرآن فإن کانوا فی القراءه سواء فأقدمهم هجره فإن کانوا فی الهجره

۱- کما فسره المصنف فی الذکری ج/۴ ص۳۹۵ بذلک

۲- السرائر ج/۱ ص ۲۸۱

۳- الظاهر من هذه الخبر و من فتوی علی بن بابویه و التی اعتمدها الصدوق فی الفقیه ج/۱ ص۲۴۷ ان المراد من الاقرأ هو الاکثر قراءه لا الاحسن قراءه و یشهد له صحیح محمد بن مسلم انه سئل عن العبد یؤم القوم اذا رضوا به و کان اکثرهم قراءه؟ قال لا بأس به) راجع التهذیب ج/۳ ص۲۹ و الاستبصار ج/۱ ص۴۲۳ هذا و قد یقال بالمنع من امامه العبد کما قال به الصدوق فی المقنع حیث روی مرسلاً عن علی (علیه السلام) (و لا یؤم العبد الا اهله) قلت الوارد فی المستفیضه جوازه کما فی الصحیح المتقدم و غیره و هو الصحیح و قد اجازه ابن الجنید و ابن ادریس و الشیخ فی الخلاف و ابو الصلاح الا انه جعله مکروهاً نعم منع منه الشیخ فی النهایه و المبسوط و کذلک ابن البراج . راجع المختلف ج/۲ ص ۴۸۱.

سواء فأكبرهم سناً فإن كانوا فی السن سواء فليؤمهم اعلمهم بالسنه و افقههم فی الدين و لا يتقدمن احدكم الرجل فی منزله و لا صاحب السلطان فی سلطانه»(۱)و الخبر ضعيف سنداً بسهل بن زياد و غيره الّا ان الكلينی اعتمده و قد تضمن تقدم الاسن علی الافقه و بذلک افتی ابن الجنيد و ابن البراج و ابن ادريس(۲) كما و لم يتعرض الخبر للاصبح و لا للامام الراتب كما و لا دلاله فيه علی وجوب ذلک عدا صاحب المنزل فی منزله و صاحب السلطان فی سلطانه الا ان المفهوم من الشيخ فی المبسوط هو وجوب تقدم الأقرء علی الأفقه والأفقه علی الاشرف و الاشرف علی الاقدم هجره و هو علی الاسن(۳) و بذلک صرح الديلمی(۴) و يردهم عدم الدليل علی الوجوب .

۱- الكافی ج/۳ ص۳۷۶ باب۵۲ ح/۵

۲- المختلف ج/۲ ص۴۹۳ و السرائر ج/۱ ص۲۸۲ و المهذب ج/۱ ص۸۰ و ص۸۱ الا ان ترتيب الافضيله عندهم يختلف عما فی الخبر .

۳- المبسوط ج/۱ ص۱۵۷ هذا و لعل المراد بالاشرف هو القرشی او الهاشمی .

۴- المراسم ص۸۷

و یعارض الخبر بترتیبه ما ورد من الاخبار من تقدم الافقه علی غیر کما فی صحیح زراره عن الباقر (علیه السلام) قال قلت له الصلاه خلف العباد؟ فقال(لابأس به اذا کان فقیهاً و لم یکن هناک افقه منه)(۱) الظاهر فی ترجیح الافقهیه علی غیرها من الصفات، وغیره(۲) و هو المفهوم من القرآن قال تعالی {قل هل یستوی الذین یعملون الذین لا یعلمون}(۳) و لم یعمل بمضمون الخبر علی بن بابویه ولا ابنه ولا المرتضی ولا الدیلمی و لا الحلبی و لا ابن حمزه و لا ابن زهره(۴) مضافاً الی الشیخ (۵)حیث جعلوا الافقه بعد الاقرأ و قبل غیره و بذلک تعرف سقوط خبر ابی عبیده الّا بضرب من التأویل.

و اما خبر العزرمی مرفوعاً عن النبی (صلی الله علیه و آله) انه قال: (من ام قوماً وفیهم من هو اعلم منه لم یزل امرهم الی سفال الی یوم القیامه)(۶) فالظاهر ان المراد منه لیس امامه الجماعه بل المراد امامه المسلمین بقرینه ان المأمومین کیف یکون امرهم لاجل

۱- الکافی ج/۳ ص۳۷۵ ح/۴ باب ۵۲

۲- التهذیب ج/۳ ح/۱۳ باب احکام الجماعه و الذکری «الوسائل ج۸ ص۳۴۸» عن النبی (صلی الله علیه و آله) من صلی خلف عالم فکأنما صلی خلف رسول الله (صلی الله علیه و آله) إ و الفقیه ج/۱ ص۲۴۷ ح/۱۹

۳- الزمر- ایه ۹

۴- المقنع ص۳۴ و الفقیه ج/۱ ص۲۴۶ و المختلف ج/۲ ص۴۹۳ وجمل العلم و العمل ص۷۵ و المراسم ص۸۷ و الکافی فی الفقه ص۱۴۳ و الوسیله ص۱۰۵ والغنیه من الجوامع الفقهیه ص۴۹۸

۵- النهایه ص ۱۱۱ والمبسوط ج/۱ ص۱۵۷

۶- التهذیب ج/۳ ص۵۶ و الفقیه ج/۱ ص۲۴۷ و السفال: نقیض العلو راجع الصحاح ج/۵ سفل.

صلاه واحده الی سفال؟ و هو کما تری بخلاف امامه المسلمین فان هذا المعنی صحیح.

و اما الاصبح فلا شاهد له عدا مرسله الصدوق فی العلل حیث قال وروی فی حدیث اخر (فإن کانوا فی السن سواء فأصبحهم وجهاً)(۱) و قد جعله الشیخ و الصدوقان و سلار و ابن البراج و ابن حمزه فی المرتبه الاخیره و نسبه المرتضی و ابن ادریس الی الروایه(۲) کما ولم یجعل ابن الجنید مرتبه من المراتب ولا ابوالصلاح(۳) و الاستدلال له بما فیه من الدلاله علی عنایه الله له من اقبح الاستدلال.

و اما صاحب الاماره فقد تقدم فی باب الصلاه علی المیت ما یدل علی تقدمه علی کل احد کما فی خبر طلحه عن الصادق (علیه السلام) قال: (اذا حضر الامام الجنازه فهو احق الناس بالصلاه علیها)(۴)و لا خصوصیه للمورد عند العرف الّا انه یمکن ان یراد بالامام هو امام الاصل للانصراف فتأمل نعم یدل علیه صریحاً خبر ابی عبیده المتقدم الا انک عرفت الاشکال فیه.

و اما صاحب المنزل فالامر فلا یجوز التصرف فی منزل الغیر الّا باذنه وعلیه یحمل الخبر.

۱- العلل ج/۲ باب ۲۰ ح/۲ المهذب ج/۱ ص ۸۰ و ص ۸۱

۲- السرائر ج/۱ ص۸۲ و جمل العلم و العمل ص ۷۰ و المهذب ج/۱ ص ۸۰ و ص ۸۱ و المراسم ص۸۷ و الوسیله ص۱۰۵ و النهایه ص ۱۱۱و الفقیه ص۲۴۷ ج/۱ و المقنع ص۳۴

۳- الکافی فی الفقه ص۱۴۳ و المختلف ج/۲ ص۴۹۵

۴- الکافی ج/۳ ص۱۷۷ ح/۴ و لا اشکال فی سنده الاّ من جهه طلحه و ذکروا ان کتابه معتمد .

و اما الامام الراتب فقیل لا دلیل علیه الّا من جهه حق السبق ان قلنا بشموله له أو من جهه الهتک أو یکون التقدم علیه مثاراً للفتنه اقول: الا انه افتی به علی بن بابویه فی رسالته لإبنه فقال: (و صاحب المسجد اولی بمسجده) و بذلک افتی ابنه(۱) و ابن الجنید(۲) و ذکر فی الذکری انه لا نعلم فیه خلافاً(۳) .

اقول: و یدل علی عدم جواز التقدم علی الامام الراتب صحیح محمد بن حمران و جمیل قالا: قلنا لابی عبدالله (علیه السلام) امام قوم اصابته جنابه فی السفر و لیس معه من الماء ما یکفیه للغسل أیتوضا بعضهم و یصلی بهم؟ قال «لا، و لکن یتیمم الجنب و یصلی بهم فان الله عزوجل جعل التراب طهوراً»(۴) الّا ان المتیقن منه حضوره لاغیابه.

هذا و لم یذکر المصنف القرشی أو الهاشمی و قد عبر بالاول الحلبی(۵) و لعله هو المراد أو الهاشمی من تعبیر الشیخ بالاشرف کما و عبر بالثانی ابن زهره(۶) و بالاشرف عبر ابن حمزه(۷) و لم یذکر ذلک الشیخ فی النهایه ولا المرتضی ولا ابن

۱- الفقیه ج/۱ ص۲۷۷ و الفقه الرضوی ص۱۴۳

۲- الذکری ج/۴ ص۴۰۸

۳- الذکری ج/۴ ص ۴۱۱

۴- الکافی ج/۳ ص۶۶ ح/۳ و الفقیه ج/۱ ص ۶۰ و التهذیب ج/۳ ص۱۶۷ و ج/۱ ص۴۰۴ و الاستبصار ج/۱ ص۴۲۵

۵- الکافی فی الفقه ص۱۴۳

۶- الغنیه من الجوامع الفقهیه ص۴۹۸

۷- الذکری ج/۴ ص۴۱۳

الجنید ولا ابن بابویه و لا ابنه ولا سلار ولا ابن ادریس(۱) و قال المصنف فی الذکری (و نحن لم نره مذکوراً فی الاخبار الا ما روی مرسلًا أو مسنداً بطریق غیر معلوم من قول النبی (صلی الله علیه و آله) قدموا قریشاً و لا تقدموها) ثم قال: (و هو علی تقدیر تسلیمه غیر صریح فی المدعی).(۲)

(و یکره امامه الابرص و الاجذم و الاعمی لغیرهم)

اقول: اما الابرص و الاجذم فقد ذکرهما المصنف و هذا منه هنا تکرار و اما الاعمی فقد فصلنا الکلام فیه و قلنا لم یظهر قائل لکراهه امامته والمفهوم مما ورد فیه عدم الکراهه، ثم ان تقیید کرهه امامته لغیر الاعمی و عدم الکراهه لمثله بلا دلیل کما و انه لا وجه له و ذلک لان نقص الاعمی انما هو لعدم اهتدائه للقبله و یرتفع ذلک بارشاد البصیر له کما یرشد الی ذلک ما فی حسن زراره و خبر السکونی مما تقدم فی بابه بخلاف امامته للأعمی فإنه لا یمکن للاعمی ان یسدده.

وقوف الماموم علی یمین الامام ان کان واحداً و الّا فخلفه

ان المأموم هل یقف علی یمین الامام ان کان واحداً و الّا فخلفه و هل ان ذلک فرض ام نفل؟ ذهب الی الاول ابن الجنید(۳)، و الشیخ فی النهایه(۴) و ابن زهره(۵) و

۱- الذکری ج/۴ ص۴۱۳

۲- الذکری ج/۴ ص۴۱۳ و هناک ذکر مصدر الروایه فی کتب العامه .

۳- المختلف ج/۲ ص۵۱۴

۴- النهایه ص ۱۱۱

۵- الغنیه ص ۸۸

يشهد لهم ما فی ظاهر الاخبار کما فی صحیح محمد بن مسلم عن احدهما قال: «الرجل يؤم احدهما صاحبه یقوم عن یمینه»(۱) و حسنه زراره (و یقوم الرجل عن یمین الامام)(۲) و فی صحیح محمد بن مسلم انه سئل عن الرجل یؤم الرجلین قال: «یتقدمهما و لا یقوم بینهما وعن الرجلین یصلیان جماعه قال نعم ویجعله عن یمینه»(۳) و فی صحیح احمد بن محمد الاشعری أو البرقی قال ذکر الحسین «ولعله ابن سعید» انه امر من یسأله «عن رجل صلّی الی جانب رجل فقام عن یساره وهو لا یعلم ثم علم و هو فی صلاته کیف یصنع قال: یحوله عن یمینه»(۴) هذا وذهب الشیخ فی المبسوط والخلاف(۵) الی الاستحباب و به قال الدیلمی(۶) و ابن حمزه(۷) و الکلینی جمع بین صحیح زراره المتقدم و بین موثق سعید الاعرج (عن الرجل یأتی الصلاه فلا یجد فی الصف مقاماً ایقوم وحده حتی یفرغ من صلاته قال: نعم

۱- التهذیب ج/۳ ص۲۶ ح/۸۹

۲- الکافی ج/۳ ص ۳۷۱ ح/۱ و التهذیب ج/۳ ص۲۴

۳- الفقیه ج/۱ ص۲۵۲ ح/۴۹ و السند صحیح و ذلک فان للصدوق الی کل روایات البرقی سنداً صحیحاً و بذلک یتم السند.

۴- الکافی ج/۳ ص۳۸۷ ح/۱۰

۵- الکافی ج/۳ ص۳۸۷ ح/۱۰

۶- الکافی ج/۳ ص۳۸۷ ح/۱۰

۷- الکافی ج/۳ ص۳۸۷ ح/۱۰

لا بأس أن یقوم بحذاء الامام)(۱) وهو یدل علی عدم لزوم تأخر الکل لو کان المأموم اکثر من واحد ومثله فی الدلاله موثق عمار الساباطی (عن الرجل یدرک الامام و هو قاعد یتشهد ولیس خلفه الّا رجل واحد عن یمینه قال: لا یتقدم الامام و لا یتأخر الرجل ولکن یقعد الذی یدخل معه خلف الامام فاذا سلم الامام قام الرجل فأتم الصلاه)(۲) و بین صحیح زراره الذی فیه (ان صلی قوم و بینهم وبین الامام ما لا یتخطی فلیس ذلک الامام لهم بأمام...)(۳) الدال بمفهومه علی ان صلّی القوم و بینهم و بین امامهم ما یتخطی فذاک الامام امام لهم والصحیحه وان کانت عن القوم الّا انها فی مقام بیان متی یکون الامام اماماً ومتی یخرج عن الامامه و المیزان هو ما یتخطی و ما لا یتخطی و لا خصوصیه للقوم حسب الفهم العرفی فتشمل المأموم الواحد فان قلت النسبه بینهما العموم و الخصوص المطلق فالخاص لا یعارض العام .

قلت: التخصیص هنا مناف لکون الصحیحه فی مقام البیان هذا والاستحباب هو المفهوم من الفقیه حیث روی صحیح زراره الانف الذکر مع الذیل الصریح فی المطلوب و هو (و قال ایما امرأه صلت خلف امام بینها و بینه ما لا یتخطی فلیس لها تلک بصلاه قال فقلت ان جاء انسان یرید ان یصلی کیف یصنع؟ و هی الی

۱- الکافی ج/۳ ص۳۸۵ ح/۳

۲- الکافی ج/۳ ص۳۸۶ ح/۷

۳- الکافی ج/۳ ص۳۸۵ ح/۴ و سنده حسن بإبن هاشم الاّ ان الفقیه رواه صحیحاً.

جانب الرجل قال یـدخل بینها و بین الرجل و تنحدر هی شـیئا)(۱) و هو صـریح فی انهـا لابـد ان لا یکون بینها و بین الامام ما لا یتخطی و قـد صـرحت الروایه فی انهـا کانت الی جانب الرجل و هی داله علی عـدم لزوم التباعـد بینها و بین الرجل و قـد تقـدم الکلام فی ذلک و العرف لا یفهم خصوصـیه للمرأه فحکم المأموم الواحد کحکمها و یدل علی ذلک ایضاً صـحیح ابی الصباح عن الصـادق (علیه السـلام) «عن الرجـل یقوم فی الصف وحـده فقال لا بأس انما یبـدو واحـد بعـد واحـد»(۲) هـذا و ذهب ابن ادریس الی لزوم تأخر المأموم الواحد عن الامام قلیلاً(۳) و یرده ما تقدم من صحیحی ابن مسلم و زراره.

حصیله البحث:

احکام الجماعه: تحرم القراءه خلف الامام فی الجهریه المسـموعه نعم تجوز القراءه فی الجهریه اذا لم یسمع حتی الهمهمه , و لو لم یسـمع و لو همهمةً فی الجهریّه قرأ مسـتحبّاً, وکذلک تحرم القراءه خلفه فی السریه وکما تحرم القراءه یجب الانصات ویتعین التسبیح فی الاخیرتین للمأموم.

۱- الفقیه ج/۱ ص۲۵۳ ح/۵۴

۲- السرائر ج/۱ ص۲۷۷

۳- التهذیب ج/۳ ص ۲۸۰ و علل الشرا یع ج/۲ ص۳۶۱ ح/۱ باب ۸۱

ومن ادرک الامـام فی الرکعتین الاـخیرتین من الصـلاه یجب علیه ان یقرأ فیهمـا خلف الامـام فی نفسه بـام الکتـاب- الی- و ان ادرک رکعه قرأ فیها خلف الامام فإذا سلم الامام قام فقرأ ام الکتاب.

و تجب نیّه الائتمام بالمعیّن، و لا یجب علی الامام نیه الامامه .

و یجوز قطع النّافله بل و الفریضه و یسـتحب له العـدول عن الفریضه الی النافله لیدرک الجماعه، و تجب المتابعه فلو تقدّم ناسـیاً تدارک و عامداً استمرّ منفردا وبطلت جماعته.

و لو لم یتوجه بعض المأمومین لبطلان جماعته فلم یعـدل و بقی علی قصده الی اخر الصـلاه بالامام الاول صـحت صـلاته منفردا وعلیه فلو اضاف رکنا سهوا مما یغتفر فی الجماعه بطلت صلاته،نعم لا یضره ترکه للحمد والسوره.

و یسـتحبّ إسـماع الإمام من خلفه و یکره العکس، و یتاکد اسـماع الامام التشـهد لمن خلفه, و الافضل ایتمام الحاضـر بالحاضـر والمسـافر بالمسـافر , ویکره أن یؤمّ الأجـذم و الأـبرص الصّـِحیح و الأـعرابیّ بالمهـاجر و المتیـمّم بـالمتطهّر بالماء، و أن یسـتناب المسبوق، ویستحب للامام ان لا یقوم من مصلاه حتی یتم من خلفه الصلاه .

ص:۴۵۵

و لو تبيّن عدم الأهليّه فى الأثناء كما لو تبين كون الامام فاسقا او كافرا او لم ينو الصلاه انفرد من خلفه ولو تبين ذلک بعد الفراغ فلا إعاده، و لو عرض للإمام مخرجٌ استناب فيأخذ بيد رجل يصلى مكانه، و يحرم الكلام بعد قد قامت الصّلاه فى الجماعه.

و المصلّى خلف من لا يقتدى به يؤذّن لنفسه و يقيم، فإن تعذّر اقتصر على قد قامت إلى آخر الإقامه، ويجب ان يقرأ خلفه فاذا فرغ من القراءه قبل الامام يسبح حتى يفرغ او ابقاء ايه و التمجيد و الثناء على الله جل و علا ثم قراءه الايه بعد ما يفرغ الامام و الركوع معه.

و لا يجوز ان التقدّم فى الجماعه على الامام الرّاتب و كذا صاحب المنزل و الإماره. نعم لو لم يكن واحدا منهم يقدم الأفقه . ويستحب ان يقف الماموم على يمين الامام ان كان واحداً و الّا فخلفه.

ص:۴۵۶

الفهرس

ص:۴۵۷

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ.ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفا علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب « مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱.بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)

۲.تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی

۳.جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...

۴.سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو

۵.گسترش فرهنگ عمومی مطالعه

۶.زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱.عمل بر مبنای مجوز های قانونی

۲.ارتباط با مراکز هم سو

۳.پرهیز از موازی کاری

۴.صرفا ارائه محتوای علمی

۵.ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱.چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲.برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳.تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴.تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵.ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶.تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷.راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸.طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹.برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰.برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

۱.JAVA

۲.ANDROID

۳.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

۷.CHM

۸.GHB

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

۱.ANDROID

۲.IOS

۳.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

درپایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹